

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Юридичний факультет СХУ ім. В. Даля
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Східне міжрегіональне управління
Міністерства юстиції (м. Харків)
Департамент міжнародної технічної допомоги,
інноваційного розвитку та зовнішніх зносин
Луганської облдержадміністрації

**МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-
ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ :
ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ
ДОСВІД»**

19 ТРАВНЯ 2022 РОКУ

До 30-ти річчя юридичного
факультету СХУ ім. В. Даля

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Юридичний факультет СНУ ім. В. Даля
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
Східне міжрегіональне управління
Міністерства юстиції (м. Харків)
Департамент міжнародної технічної допомоги
інноваційного розвитку та зовнішніх зносин
Луганської облдержадміністрації

МАТЕРІАЛИ

**Всеукраїнської науково-практичної конференції
«Правові засоби забезпечення та захисту прав
людини: вітчизняний та зарубіжний досвід»
*19-травня 2022 року***

Дніпро – 2022

УДК 340

Рекомендовано Вченою радою юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
(протокол № 12 від 24.05.2022 р.)

Р е д а к ц і й н а к о л е г і я :

Розовський Б.Г., проф., д.ю.н.
Шаповалова О.В., проф., д.ю.н.
Щербина В.І., проф., д.ю.н.
Арсентьєва О.С., доц., к.ю.н.
Івчук Ю.Ю., проф., к.ю.н.
Капліна Г.А., доц., к.ю.н.
Котова Л. В., доц., к.ю.н.
Татаренко Г.В., доц., к.ю.н.

**Правові засоби забезпечення та захисту прав людини:
вітчизняний та зарубіжний досвід** Матеріали Всеукраїнської
науково-практичної конференції. – 19 травня 2022 р.. –
Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім.В.Даля, 2022. – 483 с.

Мета конференції – розвиток світогляду студентської та учнівської
молоді, її ціннісних орієнтацій в умовах інтенсифікації європейських
прагнень України та надання можливості аспірантам, студентам, молодим
науковцям та учнівській молоді випробувати свої знання та
репрезентувати наукові спроби й розробки.

Друкується в авторській редакції

УДК 340

© Східноукраїнський національний
університет ім. В. Даля, 2022 р.

НАУКОВА ПАНЕЛЬ

ПРИЗУПИНЕННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ЯК НОВЕЛА ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

*Валецька О.В.,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри історії та теорії
держави і права
ЧНУ імені Петра Могили*

Анотація. Однією із новел трудового законодавства в умовах воєнного стану стало поняття призупинення трудового договору, що покликано необхідністю врахувати інтереси працівника та роботодавця в умовах, що виключає можливість надання та виконання роботи.

Ключові слова: призупинення трудового договору, воєнний стан, неможливість виконання трудових обов'язків.

Три місяці наша держава виборює право на незалежність, свободу та життя. Воєнний стан накладає суттєві зміни на всі аспекти нашого життя. Такі зміни торкнулися і трудових відносин, у першу чергу, на тимчасово окупованих територіях, територіях, на яких ведуться бойові дії або тих, які знаходяться поблизу. Однак в цілому такі зміни торкнулися всіх. 15 березня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». Відповідно до ст. 13 Закону «Призупинення дії трудового договору - це тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором. Дія трудового договору може бути призупинена у зв'язку з військовою агресією проти України, що виключає можливість надання та

виконання роботи. Призупинення дії трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин» [1]. При призупиненні трудового договору кожна із сторін трудових відносин звільняється від виконання своїх обов'язків: працівник звільняється від обов'язку виконувати роботу, визначену трудовим договором, а роботодавець звільняється від обов'язку забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи. Мінекономіки пояснило, що головною умовою для призупинення дії трудового договору є абсолютна неможливість надання роботодавцем та виконання працівником відповідної роботи [2].

Частина 1 ст. 13 визначає, що призупинення дії трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин [1], а, отже, виконання інших обов'язків, передбачених трудовим договором. Частина 2. - Призупинення дії трудового договору роботодавець та працівник за можливості мають повідомити один одного у будь-який доступний спосіб. Ініціатором такого призупинення може стати і працівник, і роботодавець. Однак Мінекономіки у коментарях до Закону пропонує з метою усунення правової невизначеності, сторонам повідомляти один одного про призупинення трудового договору письмово або в електронній формі з використанням технічних засобів електронних комунікацій [2].

Аналіз цих частин ст. 13 надає відповідь на одне дуже актуальне питання щодо різниці між призупиненням та простом як альтернативами для роботодавця у складних умовах функціонування трудових відносин. Однак це не альтернативні рішення, оскільки призупинення можливе лише у тому випадку абсолютної неможливості надання роботодавцем та виконання працівником відповідної роботи, у тому числі дистанційної. На відміну від простою вводиться індивідуально, лише на час воєнного стану. Цю проблему дуже гостро на собі відчули освітяни. В окремих закладах освіти за рішенням керівництва були призупиненні трудові договори, у першу чергу з особами, які покинули місця проживання та виїхали в іншу місцевість або за кордон. Відповідно до листа МОН від 25.04.2022 р. № 1/4444-22 «Про оплату праці працівників закладів освіти» з посиланням на ч.1 ст. 571 Закону України «Про освіту» (із змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації

або надзвичайного стану») працівникам закладів освіти, установ освіти, наукових установ, у тому числі тим, які в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні чи окремих її місцевостях, оголошених у встановленому порядку (особливий період) були вимушені змінити місце проживання (перебування), залишити робоче місце, місце навчання, незалежно від місця їх проживання (перебування) на час особливого періоду гарантується, зокрема, організація освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників; збереження місця роботи, середнього заробітку та інших виплат, передбачених законом [3]. Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки від 28.03.2022 № 274 «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» органи управління у сфері освіти місцевих органів виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, зокрема у підпорядкуванні яких перебувають заклади загальної середньої освіти та установи освіти, мають забезпечити та організувати оплату праці працівників закладів освіти та установ освіти незалежно від їх поточного місця проживання (перебування) в Україні чи за її межами, у тому числі шляхом прийняття рішення (розпорядження, наказу) про оголошення простою у закладах освіти, що не можуть здійснювати освітню діяльність внаслідок збройної агресії російської федерації [3]. Держава гарантує працівникам закладів і установ збереження заробітної плати принаймні у розмірі 2/3 на відміну від регулювання заробітної плати при призупиненні трудового договору.

Ч. 3 ст. 13 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» визначає, що відшкодування заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам на час призупинення дії трудового у повному обсязі покладається на державу, що здійснює військову агресію проти України []. Відповідно до рекомендацій щодо організації призупинення трудового договору роботодавець повинен продовжувати ведення обліку в частині визначення та фіксації сум заробітної плати та компенсаційних виплат, які були б належні працівникові, якщо такого призупинення не було б. Після нашої перемоги всі ці виплати буде зобов'язана виплатити Російська Федерація. Питання щодо сплати ЄСВ вирішується таким чином: оскільки заробітна плата не виплачується,

то відсутня база нарахування ЄСВ, і відповідно він теж не сплачується. Однак в рекомендаціях Мінекономіки знаходимо відсилку щодо того, що роботодавець також повинен фіксувати розмір ЄСВ, який підлягав би виплаті із сум заробітної плати та компенсаційних виплат, які б виплачувалися працівникові, якщо такого призупинення трудового договору не було б [2].

Така новела трудового законодавства має як позитивні, так і негативні наслідки при практичному її застосуванні. Позитивні відносяться більш відчули роботодавці. По-перше, усунуті проблеми забезпечення заробітної плати в складних умовах нестачі грошей або їх відсутності взагалі. По-друге, зменшився обсяг кадрової роботи при відсутності відомостей знаходжень працівників поза місцем постійного проживання. По-третє, від обов'язку забезпечити працівника роботою в умовах економічної кризи роботодавець звільняється. Негативні наслідки запровадження таких змін відчули на собі працівники. По-перше, відсутність засобів до існування. Допомога, яка надає держава внутрішньо переміщеним особам у розмірі 2000 грн. не може забезпечити навіть мінімальні потреби, ти більше, що вона затримується. По-друге, це відчуття непотрібності та розірвання тісних трудових відносин з роботодавцем. Для багатьох працівників призупинення є синонімом припинення трудових відносин. Оскільки цей факт має індивідуальний характер і не зі всіма працівниками, особи щодо яких трудовий договір призупинено вважають, що в подальшому при закінченні війни роботодавець зможе в подальшому обійтися і без них.

Попри такий песимістичний коментар необхідно відмітити, що така норма викликана потребою часу і в певній мірі захищає і інтереси працівника, який знаходиться поза межами свого міста і, навіть, держави і може приступити до роботи за сумісництвом, повідомивши свого нового роботодавця (це не стосується роботи за кордоном, оскільки там трудові відносини регулюються законодавством країни перебування). Однак наш законодавець, приймаючи такі зміни у складних умовах, не передбачив окремих моментів їх практичного втілення, що призводить до прогалин. Вочевидь розуміючи це, було запропоновано проект Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації трудових відносин 7251 від 05.04.2022, яким уточнено порядок та

умови застосування механізму призупинення дії трудового договору, враховуючи виявлені непорозуміння щодо підстав та мети його впровадження, а також уникнення можливих ризиків зловживань з боку роботодавців та забезпечення трудових гарантій працівників в умовах воєнного стану [4]. Ми далі повернемося до аналізу проекту, однак відразу наголосимо, що і цим проектом не передбачена альтернативний державний захист таких працівників у вигляді виплати допомоги по частковому безробіттю. Доречно було б внести зміни до законодавства про зайнятість щодо поняття та умови виплати такої допомоги, оскільки по правовій природі факт призупинення наближено до факту неможливості продовження роботи без вини працівника та роботодавця без припинення трудових відносин, як це передбачено при частковому безробіттю.

Повернемося до аналізу проекту. До ст.13 пропонується внести зміни та викласти в такій редакції: «Призупинення дії трудового договору – це тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором у зв'язку з військовою агресією проти України, що виключає можливість обом сторонам трудових відносин виконувати обов'язки, передбачені трудовим договором. Призупинення дії трудового договору здійснюється роботодавцем на строк не довший, ніж період дії воєнного стану. Призупинення дії трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин» [5]. В даній редакції акцент робиться на причині такого призупинення та строках його запровадження.

Ч. 2 встановлює, що призупинення дії трудового договору оформлюється наказом (розпорядженням) роботодавця, у якому зазначається інформація про причини призупинення, строк призупинення трудового договору, кількість і категорії працівників, яких це може стосуватися, умови відновлення дії трудового договору та інше. Наказ (розпорядження) про призупинення дії трудового договору роботодавець надсилає на погодження військово-цивільній адміністрації, яка здійснює свої повноваження на відповідній території, узгодженими з нею засобами електронного зв'язку. Про своє рішення військово-цивільна адміністрація у триденний строк з дня отримання наказу (розпорядження) про призупинення дії трудового

договору інформує роботодавця узгодженими з ним засобами електронного зв'язку. Наказ (розпорядження) про призупинення дії трудового договору набирає чинності з дня його погодження військово-цивільною адміністрацією. Примірна форма наказу (розпорядження) щодо призупинення дії трудового договору затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері трудових відносин» [5]. Ми спостерігаємо спробу заповнити прогалину щодо правильного оформлення наказу про призупинення трудових відносин. На сьогоднішній день роботодавці користуються рекомендацією Держпраці щодо того, що у наказі про призупинення дії трудового договору необхідно вказати підставу (заява працівника) або причини неможливості надання роботи (відсутність замовлень, зупинка виробництва, бойові дії тощо), а також умови відшкодування заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат на час призупинення дії трудового договору. Крім того, працівника обов'язково необхідно ознайомити з наказом всіма можливими засобами (поштою, електронною поштою, телефоном).

Викликає сумнів формулювання норми проекту щодо того, що «наказ (розпорядження) про призупинення дії трудового договору роботодавець надсилає на погодження військово-цивільній адміністрації...». Сама правова природа трудового договору визначає двосторонній характер, крім того, у військовій адміністрації зовсім інші повноваження. Не зрозумілою є пропозиція долучати їх до погодження такого питання.

Ст. 15 проекту закріплює норму по відшкодуванню працівникам та роботодавцям пов'язаних з трудовими відносинами грошових сум, втрачених внаслідок збройної агресії та у ч. 2 деталізує порядок визначення та відшкодування грошових сум, що в подальшому буде встановлено КМУ.

Висновок. Зміни до трудового законодавства викликані складною ситуацією воєнного стану та військовою агресією РФ. Однак ці зміни потребують подальшого вдосконалення, оскільки залишають багато спірних питань та прогалин. Попри спроби їх подолати у запропонованому проекті, залишилися дуже важливі не врегульовані питання, пов'язані із фінансовим захистом осіб, з якими призупинені трудові відносини.

Література:

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Верховна Рада України; Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
2. Коментар Мінекономіки до Закону України від 15.03.2022 р. № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=7ca63edc-a033-4a4e-a29b-9157cb5a69a2&title=KomentarMinekonomikiDoZakonuUkrainiVid15>
3. Лист МОН від 25.04.2022 р. № 1/4444-22 «Про оплату праці працівників закладів освіти». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-oplatu-praci-pracivnikiv-zakladiv-osviti>
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації трудових відносин в умовах воєнного стану». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1253640>
5. Проект Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації трудових відносин 7251 від 05.04.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39366>

ЦИФРОВЕ ГРОМАДЯНСТВО В УМОВАХ МИРУ І ВІЙНИ

Вінник Оксана Мар'янівна,

*д.ю.н., проф., член-кореспондент НАПрН України,
головний науковий співробітник відділу міжнародного
приватного права
та правових проблем євроінтеграції НДІ приватного права і
підприємництва*

імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України
Scopus-Author ID 57217737384. ORCID ID:
<https://orcid.org/0000-0002-9397-5127>

Цифровізаційні процеси, особливо активні протягом останніх років, підняли проблему цифрового громадянства як такого, що має забезпечувати баланс приватних і публічних інтересів при реалізації цифрових можливостей. Ця проблема набула небувалої актуальності в умовах війни, спричиненої російською агресією проти України [1], оскільки звичайні за мирного часу дії в Інтернеті (оприлюднення цікавих, з точки зору користувачів, фото- та відеоматеріалів) можуть загрожувати безпеці громадян, об'єктам критичної інфраструктури і навіть обороноздатності країни чи регіону, якщо це стосується «цікавих» для агресора об'єктів. І хоча частина дій, пов'язаних з подібною поведінкою в соціальних мережах, була визнано злочином [2], проте це не вирішило проблему зловживання цифровими можливостями [3; 4], у зв'язку з чим актуальними є і відповідні поради [5].

Пояснення пріоритету приватних інтересів в цих та інших випадках можна знайти в 90-х роках минулого століття, коли на зміну домінуванню державних інтересів в Україні та інших державах, що утворилися на теренах СРСР, прийшла приватна ініціатива, приватна власність, приватна заінтересованість. Публічні інтереси ототожнювалися не з інтересами суспільства, а з інтересами тоталітарної держави – виразника в СРСР інтересів верхівки компартії. Проте публічні інтереси – це інтереси великої спільноти, які в умовах громадянського суспільства гармонізуються з типовими інтересами його членів. Приватність не однозначна: вона може бути

не лише сприятливою для суспільства (започаткування, наприклад, нової бізнес-діяльності, що допомагає зменшити дефіцит на певні товари/роботи/послуги), але й вельми егоїстичною, з чим наша країна стикнулася в процесі приватизації державних підприємств, більшість з яких, замість модернізації, запровадження новітніх технологій тощо, була фактично знищена новими власниками після завершення 5-річного періоду приватизаційних зобов'язань, а на їх місці з'явилися (в більшості випадків) більш прибуткові торговельно-розважальні центри та дорогі житлові комплекси.

Домінування приватності було популярним і у світовій громаді щодо Інтернет-відносин, що знайшло віддзеркалення в Декларації свободи кіберпростору [6] і фактичному усуненні держав від регулювання цих відносин. Результатом цього стали численні зловживання цифровими можливостями, поява та стрімке зростання кіберзлочинності. І лише протягом останніх років значного просування набула ідея збалансованого регулювання (за участі держави, суб'єктів цифрового бізнесу, інших заінтересованих осіб) як в Україні, так і з кордоном, проте, на жаль, без адекватного віддзеркалення в законодавстві. В даному випадку йдеться про закріпленні на рівні Основного закону цифрових прав та цифрових обов'язків громадян як основи цифрового громадянства. Це особливо важливо в умовах війни, спричиненої російською агресією проти України: зловживання цифровими можливостями за таких умов нерідко суспільно небезпечні незалежно від мотивів (включно з легковажним бажанням популярності в соціальних мережах), проте без урахування можливих негативних наслідків (оприлюднення в мережі Інтернет важливих відомостей, що використовуються ворогом на шкоду Україні, в тому числі про дислокацію об'єктів критичної інфраструктури, військових частин та техніки тощо). І хоча частина таких зловживань визнана злочином, проте прогалини в законодавстві все ще дозволяють уникати відповідальності за цифрові зловживання, а порушення цифрових прав нерідко залишається без відповідної реакції з боку держави. Йдеться про положення низки законів, що регулюють відносини в умовах надзвичайного [7]) та воєнного стану [8]), кібербезпеки [9], а також Кодексу цивільного захисту України [10], в яких гарантується захист конституційних прав. Проте відсутність в Конституції України [11] положень про цифрові права

громадян негативно впливає на можливості їх захисту від різного роду зловживань, необхідність утримання від яких також не закріплено на рівні Основного Закону як цифровий обов'язок.

Слід зазначити, що в Конституції України зафіксовані права, які можна поширювати на відносини в мережі Інтернет [12], проте відсутність в Основному Законі країни навіть згадки про цифрові права та цифрові обов'язки є істотною прогалиною в правовому регулюванні відносин цифровізації та становленні так званого цифрового громадянства [13; 14].

Цифрове громадянство – це статус, яким повинні володіти всі онлайн-користувачі. З цим громадянством приходять не лише свободи, а й обов'язки, що передбачають відповідальне та повноцінне використання цифрових технологій в онлайн-середовищі, аби воно було безпечним для співпраці користувачів, їхньому розумінню один одного. Визначають кілька (нерідко дев'ять) елементів цифрового громадянства [13], а саме: цифровий доступ (доступ до цифрових технологій); цифрова комерція (купіля-продаж та/або замовлення товарів/робіт/послуг з використанням Інтернету та пов'язана з цим необхідність вирішення проблем при здійсненні онлайн-платежів); цифровий зв'язок (спілкування в Інтернеті, яке вимагає від людини чуйності та належної – соціально відповідальної – реакції); цифрова грамотність (обізнаність з правилами користування в режимі онлайн, що також включає здатність розрізняти справжній і підроблений, корисний та шкідливий контент); цифровий етикет (дотримання правил користування Інтернетом з метою уникнення конфліктів, реалізації не лише своєї цифрової свободи, але й дотримання прав та законних інтересів інших користувачів); цифрове право, що регулює відносини в онлайн-середовищі і яке мають знати цифрові громадяни (необхідність такого права зумовлена наявністю в цьому середовищі не лише позитивних, а й негативних взаємодій, що, відповідно, передбачає необхідність встановлення правил поведінки з відповідною їх фіксацією в законах та вимогах для користувачів певних соціальних мереж); цифрові права та відповідальність (правила онлайн-світу передбачають не лише права, але й обов'язки, яких слід дотримуватися з метою уникнення відповідальності за свої дії та вчинки в онлайн-середовищі, оскільки Інтернет може використовуватися і з метою заподіяння шкоди, і будь-хто, хто його

використовує, потребує, наприклад, засобів захисту від кіберзловживань та кіберзлочинів); цифрове здоров'я та благополуччя (використання онлайн-ресурсів надає масу переваг, але й пов'язане з небезпекою, що вимагає вміння користувачів захищати себе та інших користувачів від можливої шкоди); цифрова безпека – необхідна навичка у сучасному цифровому світі, важливість якої незаперечна, оскільки комп'ютерні віруси та хробаки можуть переходити від системи до системи та впливати на електронні пристрої, що використовуються; відтак, користувачі мають розуміти наслідки цього та знати про можливі атаки, а головне – навчитися запобігати цьому та захищати свої пристрої.

Формулювання положень щодо цифрових прав та цифрових обов'язків громадян в Конституції – непросте справа, яка має узгоджуватися з вже закріпленими в цьому акті правами та свободами. Проте специфіка цифрових прав та цифрових обов'язків, їх важливість в умовах нинішніх загроз суспільному благополуччю, включно з російською агресією проти України та спричиненими нею наслідками, потребує вирішення цієї проблеми, оскільки від цього залежить визначення цифрового статусу учасників інших сфер суспільного життя (економіки, охорони довкілля, охорони здоров'я тощо).

Для закріплення в Конституції України цифрового статусу громадян доцільно включити гарантування цим актом таких цифрових прав: право на цифровий доступ/право доступу до Інтернету; право свободи вираження поглядів онлайн; право на приватність і захист персональних даних; право на свободу та особисту безпеку/кібербезпеку (юридичні гарантії захисту від фізичного та психологічного насильства чи домагань, мови ворожнечі, дискримінації в онлайн-середовищі; сприяння державою розвитку та функціонуванню безпечних інтернет-технологій, механізмів захисту від квіберзловживань); право на використання електронних інструментів демократії для реалізації прав на мирні зібрання, асоціації, співпраці та участі громадян в управлінні державними справами і, відповідно, можливість обирати та використовувати будь-які сервіси, веб-сайти чи застосунки для створення, приєднання, мобілізації та участі в соціальних групах та асоціаціях; право на цифрове самовизначення, або право відключатися від онлайн; право на захист від необґрунтованих обмежень цифрових прав та цифрових

можливостей (будь-яке обмеження цифрових прав має розроблятися прозоро, за участю як держави, так і інститутів громадянського суспільства).

Реалізація цифрових прав передбачає і виконання громадянами низки цифрових обов'язків, а саме: утримуватися від зловживань цифровими правами та цифровими можливостями; етично використовувати онлайн-матеріали; повідомляти про кіберзалякування, погрози та інше неналежне використання цифрових ресурсів; дотримуватися вимог індивідуального кіберзахисту та обмежень щодо використання цифрових ресурсів в умовах надзвичайного стану та стану війни; дотримуватися законодавства про інтелектуальну власність.

Включення до Основного Закону України подібних положень стане значним поступом в правовому забезпеченні та соціальному спрямуванні відносин цифровізації, що включає і визначення цифрового статусу громадян та інших учасників суспільного життя.

Література:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 р. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 18.03.2022).

2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного чи надзвичайного стану; Закон України від 24 березня 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#Text> (дата звернення: 30.04.2022).

3. Через оприлюднену інформацію блогером у звільненому селі на Харківщині почалося загострення – Міноборони. URL : <https://www.unn.com.ua/uk/news/1974770-cherez-informatsiyu-blogera-u-zvilnenomu-seli-na-kharkivschini-pochalosya-zagostrennya-minoboroni> (дата звернення: 30.04.2022).

4. На Чернігівщині викрили майнінг-ферму, через яку без води і світла могла залишитися частина області. URL :<https://ua.interfax.com.ua/news/general/753184.html> (дата звернення: 11.04.2022).

5. Комітет з питань цифрової трансформації закликає: Не допомагайте ворогу. Що можна й не можна публікувати в мережі Інтернет? URL : <https://www.rada.gov.ua/news/razom/220741.html?search=%D0%86%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%9D%D0%95%D0%A2> (дата звернення: 30.04.2022).

6. A Declaration of the Independence of Cyberspace. URL : <https://lab314.brsu.by/kmp-lite/kmp2/Net/Declaration/declaration.htm> (access date: 06.06.2021).

7. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2000, № 23, ст. 176.

8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250.

9. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 р. (редакція станом на 15.12.2021 р. // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 45. Ст.403.

10. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 34-35, ст.458.

11. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

12. Свобода слова в Інтернеті та захист національної безпеки держави. <https://www.ppl.org.ua/bibliotech/3-2> (дата звернення: 30.04.2022).

13. Nine elements of digital citizenship. 2017. WACC COMMUNICATION FOR ALL. <https://waccglobal.org/nine-elements-of-digital-citizenship/> (дата звернення: 13.04.2022).

14. L. Pangrazio. J. Sefton-Green. Digital Rights, Digital Citizenship and Digital Literacy: What's the Difference? 2021. Journal of New Approaches in Educational Research 9(2). DOI:10.7821/naer.2021.1.616.

ЗАБОРОНА СТРАЙКІВ ЗА УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ

Галкіна Н.М.,

к. ю. н, доцентка,

*доцентка кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

Аналізуються процедурні аспекти заборони на проведення страйків за умов воєнного стану. Зроблено висновок, що заборона страйків виправдана в таких умовах самим фактом оголошеного воєнного стану. Наводяться аргументи, які небезпеки містить страйк, якби він був дозволений в умовах воєнного стану. Запропоновано внесення змін до ч. 1 ст. 24 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)».

Ключові слова: страйк, страйковий рух, заборона страйків, небезпеки страйку, воєнний стан,

Допоки наші військові мужньо відстоюють суверенітет, незалежність та територіальну цілісність України завдання працездатного населення – працювати на благо нашої держави в реаліях оновленого законодавства, що регламентує трудові відносини в умовах воєнного стану.

Окреме питання, що потребує уваги як наукового осередку, так і пересічних працівників, стосується заборони на проведення страйків за умов військової агресії РФ проти України. Так, ч. 4 ст. 24 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» (далі – Закон № 137) від 03.03.1998 р. № 137/98-ВР передбачає, що у разі оголошення воєнного стану автоматично настає заборона проведення страйків до моменту його відміни [1]. Аналогічне положення продубльовано у п. 11.2.3.3. Положення про порядок проведення страйку як крайнього засобу вирішення колективного трудового спору (конфлікту) та примирних процедур під час страйку, затвердженого наказом НСПП від 18.11.2008 р. № 131 [2]. В умовах воєнного стану забороняється проведення страйків, масових зібрань та акцій (ч. 1 ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану») [3]. Ст. 44 Конституції України закріплює

право працюючих на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів [4]. Водночас, ч. 4 ст. 44 Основного закону України визначає, що заборона страйку можлива лише на підставі закону. У розвиток цих положень ч. 2 ст. 1 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. № 2136 передбачає, що на період дії воєнного стану вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина відповідно до статей 43, 44 Конституції України [5].

Вперше на теренах незалежної України ми на практиці зіткнулися з забороною на проведення страйків через оголошений воєнний стан. І одразу постало питання, чи обізнані працівники з цією нормою закону, чи не вдаються до страйків як крайнього заходу впливу на роботодавця у випадку порушення їх соціально-трудова прав. В умовах воєнного стану, за наявності досвідчених лідерів страйкового руху працівники потенційно могли б оголосити та провести страйки, зумовлені заборгованістю з виплати заробітної плати, несвоєчасністю виплат чи взагалі обіцянками від роботодавця побачити зароблене колись у перспективі (за рахунок репарацій та контрибуцій держави-агресора), але закон вводить жорстку заборону на реалізацію права на страйк без жодних винятків.

Якщо проаналізувати статистику страйкування за 2019-2021 рр., то НСПП звітує про 18 страйків (2019 р.), 8 страйків (2020 р.), 12 страйків (2021 р.) [6]. Натомість з 24.02.2022 р. в Україні тривають військові дії і допоки не буде відмінено військовий стан страйки законодавчо заборонені. Фахівці НСПП стоять на сторожі дотримання цієї безапеляційної законодавчої заборони.

Щоб працівники не зловживали своїм правом на страйк у невинуватих випадках, роботодавцю необхідно невідкладно провести інформаційно-роз'яснювальну роботу серед персоналу підприємств, установ, організацій, які продовжують попри військове вторгнення виконувати свої трудові обов'язки, на предмет заборони організації та проведення страйків на весь час, допоки у країні триває воєнний стан.

Страйк, згідно з ч. 1 ст. 18 Закону № 137, – це тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства,

установи, організації (структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту).

Чи виправдана заборона проведення страйків за реалій війни? Наша позиція – так, заборона страйків виправдана в таких умовах самим фактом оголошеного воєнного стану. У державі, яка перебуває у стані війни з агресором, слід дбати про оздоровлення, відновлення економіки, про забезпечення роботою працівників у відносно безпечних регіонах, а не про зупинку роботи через страйк. Завдання усіх сторін соціального партнерства (держави, роботодавця, працівників в особі уповноважених органів) в умовах воєнного стану – мобілізувати загальну спроможність єдиного державного механізму працювати заради стабілізації економіки держави. Воєнний стан – не час для саботажу роботи працівниками підприємств, установ, організацій. Страйки не повинні розхитувати підвалини державного устрою, дестабілізувати безперебійну роботу підприємств, установ, організацій. Заборона страйків у період оголошеного воєнного стану виправдана ще й тим, що за умов війни, збройних конфліктів, масових безпорядків тощо створюється реальна загроза життю і здоров'ю значних верств населення, а страйк лише перешкоджатиме запобіганню негативних наслідків у період дії особливих правових режимів, погіршуватиме ситуацію, ставитиме під загрозу суспільний порядок.

Не слід забувати, що Закон № 137 містить перелік тих категорій працівників, яким заборонено страйкувати й у мирний час. І це нормальна світова практика. Цей факт не означає, що заявлені категорії працівників (працівники (крім технічного та обслуговуючого персоналу) органів прокуратури, суду, Збройних Сил України, органів державної влади, безпеки та правопорядку) дискриміновані, вони використовують інший компенсаторний механізм захисту своїх соціально-трудова прав та інтересів у випадку їх порушення з боку роботодавця – судовий розгляд; звернення до НСПП, яка у свою чергу далі звертається до суду; звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини тощо.

В інших державах світу (наприклад, в Польщі, Грузії, Молдові, Казахстані тощо) також заборонено страйкувати в умовах воєнного стану. Такі акції мають бути поставлені на паузу, адже під час війни

не на часі з'ясовувати стосунки між роботодавцем та найманими працівниками у такий радикальний спосіб. З одного боку, заборона проводити страйки за умов воєнного стану може видатися дискримінаційною нормою по відношенню до найманих працівників, адже страйк завжди є дієвим засобом тиску на роботодавця з метою врегулювання конфліктної ситуації. З іншого боку, законодавство стоїть на сторожі прав найманих працівників і роботодавця – порушник соціально-трудова права працівників буде покараний за таке порушення у порядку, передбаченому чинним законодавством України. Так, існує процедура розв'язання колективних трудових спорів примирною комісією, трудовим арбітражем, суди продовжують своє функціонування попри військові дії. Відділення НСПП в умовах воєнного стану надають консультації сторонам соціально-трудова відносин. Щоб зберегти баланс у взаємовідносинах роботодавця і найманих працівників слід уникати конфліктних ситуацій, попереджати виникнення колективних трудових спорів, своєчасно сідати за стіл переговорів сторонам соціального діалогу, щоб оздоровлювати атмосферу в трудовому колективі і згуртувати персонал навколо загальної справи – безперебійного функціонування підприємства на благо економіки регіону, а відтак, й держави в цілому.

Повертаючись до актуального питання, чому законодавчо заборонені страйки, з'ясуємо, які небезпеки містить страйк, якби він був дозволений в умовах воєнного стану? 1. Так, якщо працівники припинять роботу, то за цей час бюджет недоотримає кошти, в тому числі військовий збір (немає виконаної роботи, відсутня зарплата, не йдуть відрахування до відповідних фондів). 2. У розвиток цього положення, час страйку працівникам не оплачується, навіть якщо причина страйку – заборгованість з виплати зарплати. Будь-яка війна закінчується, і працівники, які під час війни не припинили роботу, працювали, а не страйкували, – отримують зароблене, натомість страйкарі зробили свій свідомий вибір і втратили заробіток за період участі у страйку. 3. Період участі працівників у страйку не зараховується до страхового стажу. 4. Страйк, на жаль, може бути на руку окупантам, якщо йдеться про припинення роботи на об'єктах стратегічної інфраструктури. 5. Озлоблені страйкарі потенційно можуть перейти на бік ворога, який не гребує жодними засобами:

пропонує гуманітарну допомогу, обіцяє робочі місця на підприємствах РФ тощо. 6. Якщо відбудеться страйк на території підприємства, то це може призвести до масового скупчення працівників, що також на руку агресору для проведення проросійської пропаганди. У період воєнного стану слід взагалі уникати скупчень людей, оскільки останні перетворюються на потенційні мішені. 7. ЗМІ держави-агресора можуть скористатися страйком, щоб показати по всім російським телеканалам картинку саботування працівниками роботи у вигляді страйку, що свідчатиме про занепад економіки України.

Вважаємо виправданим у колективних договорах підприємств чітко продублювати положення про заборону страйків працівників під час дії воєнного стану.

Вважаємо за потрібне привести у відповідність до положень ст. 44 Конституції України норму, закріплену у ч. 1 ст. 24 Закону № 137, і викласти останню в такій редакції: «Забороняється проведення страйку за умов, якщо припинення працівниками роботи створює загрозу життю і здоров'ю людей, національній безпеці, довкіллю або перешкоджає запобіганню стихійному лиху, аваріям, катастрофам, епідеміям та епізоотіям чи ліквідації їх наслідків». Питання національної безпеки особливо актуалізувалося, тому запропоновані доповнення, вважаємо, на часі.

Проект Закону України «Про страйки та локаути» від 27.12.2019 р. № 2682, на жаль, не містить норми, присвяченої забороні страйку за умов воєнного стану. Вважаємо цю обставину недоліком цього законопроекту.

Таким чином, заборона страйку на час воєнного стану вводиться на обмежений строк. Замість страйку у працівників залишається можливість в суді відстоювати свої права та інтереси у випадку їх порушення роботодавцем. Не слід забувати, що страйк – крайній засіб вирішення колективного трудового спору, сторони соціального діалогу мають досягати домовленостей шляхом переговорів та уникати страйків.

Література:

1. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України від 03.03.1998 р. № 137/98-ВР. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80#Text>
(дата звернення: 15.05.2022).

2. Положення про порядок проведення страйку як крайнього засобу вирішення колективного трудового спору (конфлікту) та примирних процедур під час страйку: наказ НСПП від 18.11.2008 р. № 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0131299-08#Text> (дата звернення: 15.05.2022).

3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 15.05.2022).

4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.05.2022).

5. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 15.05.2022).

6. Інформація щодо стану соціально-трудова відносин в Україні за підсумками роботи Національної служби посередництва і примирення за 2021 рік. URL: https://www.nsp.gov.ua/images/2022/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B7%D0%B0_2021_%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf (дата звернення: 15.05.2022).

Procedural aspects of the ban on strikes under martial law are analyzed. It is concluded that the ban on strikes is justified in such circumstances by the very fact of declared martial law. Arguments are given as to the dangers of a strike if it were allowed under martial law. It is proposed to amend Part 1 of Art. 24 of the Law of Ukraine "On the Procedure for Resolving Collective Labor Disputes (Conflicts)".

Key words: strike, strike movement, ban on strikes, dangers of strike, martial law,

СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ В УКРАЇНІ

Головань Т.Г.,

к.ю.н., доцент, в.о. декана юридичного факультету ХНПУ імені Г.С. Сковороди

Анотація: У статті розглядаються питання становлення соціального діалогу в Україні в контексті формування доктрини соціального діалогу. Оцінюючи досягнення сучасної науки трудового права в сфері соціального діалогу, можна констатувати відсутність комплексних досліджень ідей соціального діалогу, передумов їх виникнення, аналізу факторів, що сприяють їхній появі та розвитку, еволюції соціального діалогу на території України, аналізу концепції соціального діалогу як елементу становлення соціально-трудоких відносин.

Ключові слова: соціальний діалог, соціальне партнерство, ідеї соціального діалогу, еволюція теорії соціального діалогу, інституціоналізація соціального діалогу, соціально-трудокі відносини.

З набуттям незалежності України поступово визначився головний вектор її розвитку — інтеграція до європейського співтовариства. Євроінтеграційна ідея є свідомим і природним стратегічним вибором українського суспільства, підтвердженим багатьма випробуваннями.

Обираючи європейський вибір, Україна взяла на себе зобов'язання розбудовувати сучасну правову державу. А відтак перед нею постає необхідність впроваджувати політичні, соціально-економічні, правові та інституційні реформи.

На сьогоднішній день в умовах загострення соціальних проблем доволі актуальним є дослідження питань впровадження ефективного соціального діалогу в Україні. Адже саме завдяки соціальному діалогу, шляхом узгодження соціально-економічних інтересів його сторін, можна досягти стабільності у суспільстві та значного прогресу в соціально-економічній сфері. При цьому соціальний діалог стає досить популярним інструментом врегулювання соціально-трудоких відносин.

Горелов Д.М. зазначає, що «Одним з випробуваних інструментів врегулювання соціально-трудових відносин, вирішення широкого кола соціально-економічних проблем є соціальний діалог - процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами, які представляють інтереси працівників, роботодавців, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування» [2].

Головною перешкодою на шляху до формування ефективної системи соціального діалогу в Україні «є історичні та ідеологічні стереотипи, що дісталися у спадок соціальним партнерам від попереднього режиму». Перш ніж соціальний діалог досягне своєї мети і стане «основою і передумовою прийняття будь-яких владних рішень на рівні держави щодо будь-яких економічних і соціальних змін в Україні» [4].

З метою прискорення зазначених процесів виникає необхідність в активізації наукових досліджень в даній області, оскільки реалізація будь-яких інститутів, які не мають наукового підґрунтя, приречена на провал.

Щодо ґрунтовного дослідження питань становлення соціального діалогу в Україні можна зазначити, що ці питання не отримали належної уваги. Правові аспекти соціального діалогу в Україні, зокрема, принципи соціального діалогу, форми та рівні соціального діалогу досліджувались такими вченими, як В.В.Жернаков, Г.І.Чанишева, С.М. Прилипка, О.М. Ярошенко, О.А. Трюхан, О.О. Коваленко, М.О. Міщук, В.В. Яцишин. Однак, комплексні дослідження генези соціального діалогу відсутні.

«Практично за всіма найважливішими соціальними показниками світового цивілізаційного розвитку України впритул підійшла до небезпечної межі: основні соціальні ризики - бідність, майнова диференціація населення, відстороненість значної кількості громадян від суспільного життя, обмеження їх доступу до освіти, медицини і культури - досягли масштабів, які можуть представляти реальну загрозу національній безпеці держави. В цілому аналіз ефективності вітчизняної моделі соціального діалогу в Україні свідчить про наявність комплексу проблем, актуальних як для суспільства, так і для держави» [5]. В нашій державі «соціальний діалог на національному, галузевому, територіальному, місцевому та

локальному рівнях знаходиться в стадії становлення. Сформована за роки незалежності України правова і організаційна база не забезпечує бажаного ефекту соціального діалогу» [5].

Аналізуючи становлення соціального діалогу в Україні, можна з упевненістю говорити про те, що його впровадження здійснюється методом «проб і помилок». Всі інституційні зміни проводяться без аналізу попереднього досвіду.

Не можна не погодитися з О.М.Петроє, яка говорить про те, що з досвіду зарубіжних країн можна зробити висновок про існування певного шляху розвитку соціального діалогу: від ідеї до соціальної інституції. «Шляхом інституціоналізації соціального діалогу йдуть всі без винятку європейські держави, досвід яких використовує Україна. Успішність розвитку соціального діалогу в Україні в основному залежить від ефективності державної політики в цій сфері, розвитку культури» [2]. Тільки за умови детального вивчення розвитку соціального діалогу від ідеї до соціальної інституції можна виділити певні закономірності, умови, етапи, за допомогою яких можна чітко сформулювати розуміння ефективної системи соціального діалогу.

В цілому виникнення партнерських відносин пов'язують з соціально-економічними та політичними змінами, які відбувалися в ХІХ - ХХ ст. Зміни були пов'язані з розвитком капіталістичних відносин і масштабними перетвореннями політичних систем. Але первинні ідеї соціального діалогу почали зароджуватися набагато раніше.

Говорячи про становлення інституту соціального діалогу на території України, виділяють кілька історичних етапів.

Перший етап охоплює початок ХІХ ст. - початок ХХ ст. Саме в цей період почали зароджуватися первинні ідеї соціального партнерства, які проявлялися у вигляді створення товариств взаємної допомоги.

Згодом свій розвиток отримали споживчі товариства, які стрімко створювалися в багатьох містах України в 1860-х рр. Метою створення таких товариств було надання грошової допомоги його членам, організація пільгового медичного обслуговування та інш. Саме такі суспільства і є прототипом ідеї соціального партнерства.

Другий етап охоплює початок ХХ ст. і закінчується проголошенням незалежності України в 1991 р. Це найбільш тривалий

етап, який охопив безліч історичних подій. Даний період характеризується появою передумов демократизації соціально-трудових відносин. Саме після революції 1917 р стали з'являтися перші спроби врегулювання трудових конфліктів, що виникають між роботодавцями та найманими працівниками, за допомогою органів примирення, таких як комісаріати праці Тимчасового уряду, третейські суди, професійні спілки, відділи праці рад робітничих депутатів.

Істотну роль в цей період відіграли Генеральний секретаріат праці, діяльність якого будувалася на принципах свободи коаліції, примирення сторін і забезпечення колективних умов праці, і Департамент взаємовідносин між працею і капіталом, до повноважень якого було віднесено вирішення конфліктів, що виникають на підприємствах та в установах.

Саме для цього періоду є характерним стрімкий розвиток соціально-економічних відносин, трансформація соціально-трудових відносин, створення передумов виникнення соціально-партнерських відносин. Україна пройшла складний шлях від реалізації ідеї класової боротьби і встановлення диктатури пролетаріату до демократизації виробничих відносин і розвитку ідей соціального партнерства.

Третій етап охоплює період з 1991 р. і до сьогоднішніх днів. Після проголошення незалежності України основним вектором її розвитку стала інтеграція в європейське співтовариство. Євроінтеграційні ідеї є усвідомленим і стратегічним вибором українського суспільства. Саме євроінтеграція є пріоритетним напрямком в реалізації зовнішньої політики України. Говорячи про необхідність і пріоритетність реалізації процесу інтеграції, необхідно усвідомлювати, що ефективність інтеграції залежить від наявності певних умов, зокрема, змін законодавчої бази, впровадження стандартів і норм Європейського Союзу, реалізації державної політики. Україна стоїть на шляху розвитку соціальних і політичних процесів.

Розвиток економіки і суспільства можливі тільки за умови розширення соціальної бази для зміцнення демократичних інститутів і послідовного розвитку громадянського суспільства. При цьому реальним пріоритетом розвитку держави і економіки має бути

забезпечення гідного життя громадян. Одним із шляхів забезпечення даних умов є створення дієвої системи соціального діалогу.

Сучасний етап розвитку України вимагає гармонізації інтересів держави, роботодавців і працівників.

Саме в цей період почався процес активного становлення соціального партнерства. Завданням держави стало прийняття на себе ініціативи врегулювання конфлікту, який зачіпає загальнонаціональні інтереси і права людини в разі недосягнення згоди між суб'єктами соціального партнерства. В результаті цього відбулося перетворення інституту «колективний договір» радянського трудового права в інститут уже сучасного трудового права «соціальне партнерство», який отримав законодавче закріплення.

Істотним кроком у розвитку соціального партнерства в Україні стало створення Національної ради соціального партнерства, відповідно до Указу Президента України від 08.02.1993р. №34/93 «Про Національну раду соціального партнерства».

Указом Президента України від 27.04.1993р. №151/93 було затверджено Положення про Національну раду соціального партнерства, яким було визначено його статус і принципи діяльності.

Наступним важливим кроком стало впровадження та налагодження соціального партнерства в регіонах. З метою подальшого врегулювання процесу вирішення колективних трудових спорів Указом Президента України від 17.11.1998 р. №1258/98 «Про утворення Національної служби посередництва і примирення» була створена Національна служба посередництва і примирення.

Дана служба стала постійно діючим державним органом, створеним Президентом України для сприяння врегулюванню колективних трудових спорів (конфліктів). Даний орган не завжди достатньо ефективно виконував свої функції, в результаті чого Указом Президента України від 29.12.2005 р. №1871/2005 «Про розвиток соціального діалогу в Україні» був створений Національна тристороння соціально-економічна рада як консультативно-дорадчий орган при Президентові України.

Наступним важливим кроком стало прийняття Закону України від 23.12.2010 р. №2862-IV «Про соціальний діалог в Україні» (далі - Закон про соціальний діалог). Однак, як наслідок, Указом Президента України від 02.04.2011 р. № 347/2011 «Про Національну тристоронню

соціально-економічну раду» був створений інший постійно діючий орган - Національну тристоронню соціально-економічну раду. Ухвалення Закону про соціальний діалог, на жаль, не виправдало очікувань. Законодавець підійшов до регулювання сфери соціального діалогу формально, що призвело до появи проблем в його практичній реалізації. Вчені і практики акцентують увагу на якості і обґрунтованості тримання норм цього Закону, адже він потребує суттєвого доопрацювання.

Сучасний етап розвитку України вимагає гармонізації інтересів держави, роботодавців і працівників. Одним із сучасних і ефективних способів забезпечення досягнення рівноваги в суспільстві є соціальний діалог.

Соціальний діалог розглядається як механізм вирішення проблем і як засіб забезпечення соціальної справедливості та економічної ефективності. Він важливий для захисту трудових прав, забезпечення гідної оплати праці, поліпшення умов праці.

На жаль, існуюча система соціального діалогу характеризується низьким рівнем нормативно-правового регулювання, невизначеністю окремих її елементів, що призводить до її неефективності. Система соціального діалогу в Україні не досягає своєї мети, залишається лише формальною і не забезпечує очікуваного соціально-економічного ефекту.

Ухвалення основного Закону про соціальний діалог не виправдав очікувань. Законодавець підійшов до регулювання сфери соціального діалогу формально, в зв'язку з чим зміст даного Закону викликає постійні правові дискусії. Практика застосування його норм спонукає до наукового пошуку шляхів вирішення існуючих проблем, усунення виявлених протиріч, розробці прогресивних форм і методів соціального діалогу.

В процесі аналізу стану впровадження соціального діалогу в Україні стало абсолютно зрозуміло, що даний інститут є недостатньо дослідженим і на сьогоднішній день існує необхідність у вивченні історії його становлення, аналізі характерних для України закономірностей його розвитку, розробки нових концептуальних теоретичних положень щодо всієї системи соціального діалогу, прогнозів розвитку даного інституту.

Література:

1. Горелов Д. М. Формування соціального діалогу в сучасних умовах: світовий досвід та українська практика. – К. : НІСД, 2011. – 47 с.;
2. Петрос О. М. Соціальний діалог у державному управлінні: європейський досвід та українські реалії : – К. : НАДУ, 2012. – 304 с.;
3. Соціальний діалог в Україні в контексті підписання угоди про асоціацію – виклики та пропозиції / Бюро соціальних та політичних розробок. – К., 2014. – URL: <https://bureau.in.ua/downloads/social-dialogue/Ukraine.pdf>;
4. Давидюк, О. О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови показників – Київ: Абрис, 2002. – С. 158–162.;
5. Трощинський В. П. Соціальний діалог і соціальне партнерство як засадничі принципи державного управління // Стратегія державної кадрової політики – основа модернізації країни : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 31 трав. 2012 р. : до 15-річчя галузі науки “Державне управління”. – К. : НАДУ, 2012. – С. 411–413.;
6. Даль В. Толковий словарь живого великорусского языка – Москва : Гос.изд-во иностранных и нац.словарей. – Т. 3 : П. – 1955. – 556 с.;
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.;
8. Коваленко О.О. Окремі проблеми здійснення соціального діалогу в Україні через призму характеристики його принципів у світлі входження до ЄС / О. О. Коваленко // Збірник наукових праць Харківського національного університету ім. Г.С.Сковороди «Право». – 2017. – Вип. 28. – С. 85–90.;
9. Чанишева Г. І. Основні принципи соціального діалогу у сфері праці. Основні принципи соціального діалогу у сфері праці // Вісник південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2014. – № 1. – С. 100–106.;

10. Про соціальний діалог в Україні.; Закон України, 23 груд. 2010 р., № 2862-VI / Верховна Рада України. – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>;

11. Конституція України: Закон України, 28 черв. 1996 р., № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96D0%B2%D1%80>;

12. Комітет з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення провів «круглий стіл» на тему: «Соціальний діалог як інструмент взаємодії громадянського суспільства і держави». Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України, 8 лист. 2017 р. / Верховна Рада України. – URL: <http://www.rada.gov.ua/news/Novyny/151210.html>.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІНВЕСТУВАННЯ У ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД

Гриценко Г.М.,

*к.ю.н, доцент, доцент кафедри
правознавства, юридичного
факультету СНУ ім. Володимира Даля*

Питання законодавчого регулювання інвестиційної діяльності в особливий період (воєнний стан який діє в державі) які потрібно вирішувати у теперішній час. Проблемним питання стосовно залучення інвестицій в нашу державу та необхідності корегування законодавства яке регулює цю діяльність. Особливості оподаткування суб'єктів господарювання, які інвестують у економіку держави та соціальну сферу.

Ключові слова: інвестування, особливий період, воєнний стан, оподаткування на прибуток, будівництво.

Відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України [1], Закону України "Про правовий режим воєнного стану"[2], у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року Президент України підписав Указ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» . Воєнний стан введений 24 лютого 2022 року строком на 30 діб. Але, у зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією на даний час та території України дія воєнного стану продовжена Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»» [3] від 21.04.2022 року до 25 травня 2022 року. В наслідок постійних обстрілів та бомбардувань української території збройними силами Російської Федерації пошкоджено або зруйновано дуже велика кількість критичної інфраструктури та об'єктів господарської діяльності (незалежно від форми власності) надання соціальних послуг, закладів освіти, багатопверхових будинків, приватних будинків на відбудову яких потрібні багато коштів.

Міжнародні партнери від початку воєнних дій на території нашої держави формують та постійно надають фінансову допомогу, щодо наповнення державного бюджету та забезпечення стабільності у

державі, утворення фондів з відновлення країни і економіки та підтримання вимушено переміщених осіб. Тому, у цей важкий для країни час, нашій державі на законодавчому рівні потрібно прикласти багато зусиль, для корегування та розробки законодавства нашої держави для покращення клімату і залучення інвестицій використовуючи досвід розвинутих країн.

Так, згідно зі статистикою МВФ, період зростання економіки у таких державах як Китай та Корея доводиться на період високої частку інвестицій у ВВП цих держав. Це підтверджує у своїх дослідженнях Степанюк Є. «Характерною рисою періодів швидкого зростання в цих країнах була висока частка інвестицій у ВВП – 35-40%. Для порівняння – в Україні рівень інвестицій у ВВП має виражену тенденцію до зниження з 2016 року та у 2020 році "досяг" рівня 7,5% ВВП, що удвічі нижче навіть "воєнних" 2014-2015 рр.» [4] Директор ДП «Укрпромзовнішекспертиза» зазначає у своєму дослідженні « В Україні скорочуються капітальні інвестиції в економіку. В минулому році рівень валового нагромадження основного капіталу (ВНОК) до ВВП склав лише 12,8%, що стало історичним мінімумом з початку 2000-х років. Капітальні інвестиції є ключовою умовою економічного розвитку і зростання, тому повинні постійно перебувати в полі зору економічної політики.» [5]

І питання законодавчого регулювання інвестиційної діяльності в особливий період (воєнний стан який діє в державі) потрібно починати вирішувати зараз, а не чекати на перемогу. Напрямки які потребують негайного інвестування в промисловість та соціальну сферу, їх експертна оцінка законодавчого регулювання на покращення інвестиційного клімату з урахуванням особливого періоду у державі потребує часу. Зараз не можна зупинитися у залученні інвестицій посилаючись на війну, тому що є приклади у світі коли держава веде військові дії і залишаються привабливими для інвестування у країну. І це підтверджує у своєму дослідженні І.Хоменко, Л.Волинець, А.Шамкало «Проте, на думку експертів, збройний конфлікт не є головним чинником того, надходять інвестиції чи ні. Можна розглянути досвід такої відомої країни-партнера, як Ізраїль. Ця країна протягом багатьох десятиліть розвивається у стані війни, і тенденцію щодо вирішення конфлікту в найближчі роки ми поки що не спостерігаємо. Тим не менш, Ізраїль

має активи, які приваблюють іноземних інвесторів: потужний сектор дослідження і розробок, а також висококваліфікована і багатомовна робоча сила. Сектор високих технологій, особливо стартапи, залучив багато іноземних інвестицій. Безумовно, не лише інновації є основою залучення інвесторів. Є значна кількість чинників, які стримують інвестування та потребують негайному вирішенню». [6, с.17]

Проблемним питання стосовно залучення інвестицій в нашу державу та потрібності корегування законодавства яке регулює цю діяльність дуже багато уваги приділяють науковці як юридичного так і економічного напрямку. Але, як мені здається найбільш детально всі негативні фактори, які не сприяють інвестиціям в нашу країну зазначені у статті Ю.Б. Колупаєв, С.С.Залюбовська, І.О.Мельничук. «Притоку в інвестиційну сферу іноземного та приватного національного капіталу перешкоджають політична нестабільність, недосконалість законодавства, нерозвиненість виробничої і соціальної інфраструктури, недостатнє інформаційне забезпечення та ще однієї важливої причини - корупції. Саме через корупцію і бюрократію у світі склалася негативна думка про нашу державу, додамо до цього нашу систему оподаткування і ось ми маємо результат - Україну віднесли до групи країн з найбільшим інвестиційним ризиком. На сьогоднішній день іноземні інвестори, які все ж наважуються інвестувати в нашу економіку, вимагають законодавчих гарантій, великі корпорації та інвестиційні компанії вимагають урядових гарантій та пільг. Проте механізм реалізації правових гарантій поки що недостатньо відпрацьований. До того ж відсутні достатні судові засоби для забезпечення дотримання законних прав інвесторів та врегулювання спорів. Особливі нарікання в інвесторів викликають такі "особливості" національної судової системи: складність і заплутаність процедури оскарження судових рішень, формалізм та необ'єктивність у розгляді справ, фактична неможливість притягнення суддів до відповідальності за збитки, спричинені їхніми рішеннями, які згодом скасовуються судовими органами вищої інстанції.» [7, с.17]

Питання з інвестування які повинні вирішити держава в особливий період не дуже будуть відрізнятися від завдань які потрібно було вирішувати у мирний час. Це підтверджується у дослідженні

науковців Чуницької І.І., Нізельської М.А. де вони зазначили: «Реальними завданнями українського уряду зараз має бути покращення інвестиційного клімату саме для провідних країн, а саме Європейського Союзу, США, Азійсько-Тихоокеанського регіону, залучення їх інвестицій, оскільки вони є економічно та інноваційно розвиненими. Для цього необхідно посилювати боротьбу з бюрократією, корупцією, реформувати податкову систему, зокрема запроваджувати пільгове оподаткування для тих іноземних компаній, що вкладають кошти в інноваційну сферу, тобто слід також модернізувати інноваційну інфраструктуру, яка зараз перебуває в занепаді. Створення інноваційних зон в Україні сприятиме стрімкому залученню додаткових іноземних інвестицій та підвищенню рівня конкурентоспроможності вітчизняної економіки.» [8, с.121]

На жаль у тяжкий теперішній час наша держава не може зазначити про сталий розвиток. Для сталого розвитку потрібна стабільна економічна ситуація, лише у цьому випадку суб'єкти господарських відносин зможуть прозоро вести бізнес. Формула прозорість ведення бізнесу повинна складатися з партнерських відносин з органами державної влади, та горизонтальними відносинами з правоохоронними органами які здійснюють боротьбу з економічними злочинами у державі. Починаючи з 2014 року наша держава поступово виконує елементи формули прозорості ведення бізнесу, по-перше були запроваджені надання електронних послуг у діяльність публічної адміністрації, без якої суб'єкти господарювання не мали можливості для ведення підприємницької діяльності, отримати деякі документи (без корупційної складової), по-друге, Верховною Радою України 28.01.2021 року був прийнятий та 25.03.2021 набрав чинності року Закон України «Про Бюро економічної безпеки України» [9], який ліквідував податкову міліцію та створити Бюро економічної безпеки України. Завданнями Бюро економічної безпеки України є протидія порушенням, що посягають на функціонування економіки держави, та зменшенню тиску на ведення бізнесу. Але всі намагання нашої держави до сталого економічного розвитку будуть марні, якщо не буде постійного зовнішнього інвестування у господарську діяльність підприємств.

Питання залучення зовнішнього інвестування у країну не залишилося без уваги законодавчої влади нашої держави, де був

прийнятий до розгляду № 5688 від 22.06.2021 Проект Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо створення сприятливих умов для залучення масштабних інвестицій у промислове виробництво». Метою законопроекту є сприяння залученню прямих інвестицій у створення нових виробництв через механізм індустріальних парків шляхом запровадження інвестиційних стимулів які відповідали сучасним світовим тенденціям. З прийняттям цього закону очікується виправлення критичної ситуації, щодо інвестування у нашій державі. Будуть задіяні інструментів економічного та господарського розвитку, визначенні напрями економіки і механізми їх стимулювання та розроблена індивідуальна система оподаткування на прибуток протягом якогось часу для учасника індустріального парку.

Як зазначено вище органи виконавчої влади і органи законодавчої влади в особливий період в нашій державі намагаються внести зміни у законодавство. Так, зараз у ВРУ на другому читанні знаходиться вище зазначений законопроект, що стосується інвестування у розвиток промисловості у нашої держави і особливе оподаткування учасників індустріальних парків. У зв'язку з великою кількістю зруйнованого та непридатного для життя багатоповерхових будівель і приватного сектору, потрібно розробити привабливі умови для інвестування на відбудову житлового сектору. Створити законодавство яке б давало змогу великим компаніям (суб'єктам господарювання з іноземним капіталом) інвестувати в будівництво приватного житла власні кошти, з подальшим створенням управляючої компанії. Потрібно провести експертну оцінку умов інвестування у приватне будівництво нашої держави, щоб інвестори були зацікавлені в інвестуванні. Наприклад: компанії яка будує житло дозволяти створювати управляючі компанії для подальшого обслуговування побудованого житла та надавати пільги управляючим компаніям, як варіант: змінити оподаткування на прибуток (не виплата в державний бюджет, а залишення його на розвиток управляючої компанії або у вигляді вкладення коштів на будівництво соціального сегменту: школи, садки та інше.).Це буде сприяти швидшому відбудові країни та покращенню соціальних умов для населення.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР Відомості Верховної Ради України.1996. № 30. Ст.141
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII Урядовий кур'єр від 10.06.2015 - № 102 [Електрон. ресурс]/ - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»: Закон України від 21.04.2022 № 2212-IX Урядовий кур'єр від 26.04.2022 - № 95 [Електрон. ресурс]/ - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2212-IX#Text>
4. Степанюк Є. Україна: на шляху до \$1 трильйона./ Степанюк Є// Економічна правда.2.11.2021[Електрон. ресурс]/ - Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/11/2/679294/>
5. Власюк В. Що не так с капітальними інвестиціями в Україні./В.Власюк// Економічна правда 6.05.2021. [Електрон. ресурс]/ - Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/05/6/6>
6. Хоменко І.,Волинець Л., Шамкало А. Особливості надходження прямих іноземних інвестицій та їхній вплив на економіку України// І.Хоменко,Л.Волинець, Шамкало А./ Проблеми і перспективи економіки та управління№4(24),2020.-С.15-26 [Електрон. ресурс]/ - Режим доступу: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/235942/235763>
7. Колупаєв Ю.Б.,Залюбовська С.С.,Мельничук І.О. Проблеми залучення інвестиційних ресурсів в економіку України /Ю.Б.Колупаєв,С.С.Залюбовська,І.О.Мельничук//Інвестиції: практика та досвід №8/2018. – С.26-29.
8. Чуницької І.І., Нізельської М.А. Прямі іноземні інвестиції в Україну: проблеми та шляхи їх вирішення./ І.І.Чуницької ,М.А. Нізельської //Приазовський економічний вісник, Випуск 3(14)2019.- С.118-122
9. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX Урядовий кур'єр від 01.04.2021- № 62 [Електрон. ресурс]/ - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1150-20#Text>.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Денисенко Г. О.,

*к.псих.н., доцент, доцент кафедри конституційного права
СНУ ім. В. Даля*

Татаренко Д.В.,

*студент гр. ПР-184д юридичного факультету
СНУ ім. В. Даля*

***Анотація:** У статті висвітлено основні норми законодавчого регулювання трудових відносин під час воєнного стану. Проаналізовані норми конституції, законодавчих та підзаконних актів. Проведено аналіз нових законів та інших нормативно-правових актів, що були прийняті після запровадження в Україні воєнного стану. Виявлені проблемні питання у сфері захисту трудових прав та здійсненням трудової та підприємницької діяльності.*

***Ключові слова:** праця, трудові відносини, право на працю, воєнний стан*

Трудові відносини й оплата праці працівників є важливим джерелом формування доходів населення і сплати податків у будь-якій розвинутій країні. Унаслідок збройної агресії РФ відбулись суттєві зміни у сфері соціально-економічної політики України. Тому дослідження економіко-правових засад регулювання трудових відносин й оплати праці в Україні в умовах воєнного стану є актуальним.

Російсько-українська війна вплинула на економіку України в цілому та, зокрема, на трудові відносини й оплату праці, які зазнали суттєвих змін. Соціально-економічна політика України в умовах воєнного стану потребує перегляду чинного трудового законодавства, в тому числі й питань регулювання оплати праці працівників Збройних Сил України (ЗСУ).

Основоположні права громадян, пов'язані з реалізацією права на працю передбачені статтями 43-46 Конституції України.

Разом з тим відповідно до статті 64 Конституції України в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих

обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції.

Відповідно до підпункту 5 пункту 1 статті 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в указі Президента України про введення воєнного стану зазначається вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Указом Президента України від 24.04.2022 №64/2022 (далі – Указ) в Україні введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб.

Згідно з пунктом 3 Указу у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

З метою актуалізації трудового законодавства Верховна Рада України 15.03.2022 року ухвалила Закон України № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [1]. Воєнний стан в Україні введений відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 року № 389-VIII [2]. Закон № 2136-IX визначає особливості регулювання трудових відносин працівників підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами, на період дії воєнного стану.

Водночас, інші норми законодавства про працю, які не суперечать положенням закону № 2136-IX, також можуть або повинні застосовуватися у відносинах між працівником та роботодавцем. Основоположні права громадян, пов'язані з реалізацією права на

працю, передбачені статтями 43-46 Конституції України. Разом з цим відповідно до статті 64 Конституції України в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Відповідно до ст. 5 Закону України Про внесення змін до Закону України «Про Збройні Сили України» від 5.10.2000 року № 2019-III [3] особовий склад ЗСУ складається з військовослужбовців і працівників ЗСУ, які є громадянами України. Окремі посади працівників ЗСУ можуть комплектуватися громадянами, які проходять альтернативну (невійськову) службу у порядку, визначеному законом. Трудові відносини працівників ЗСУ регулюються 16 законодавством про працю.

Огляд нормативно-правової літератури та зокрема ст. 16 ЗУ «Про внесення змін до Закону України «Про Збройні Сили України» показав, що держава забезпечує соціальний і правовий захист військовослужбовців, членів їх сімей, працівників ЗСУ та осіб, звільнених у запас або у відставку, членів їх 17 сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли), пропали безвісти, стали інвалідами під час проходження військової служби або постраждали в полоні у ході бойових дій (війни) чи під час участі в міжнародних миротворчих операціях.

Аналіз законодавства показав, що відповідно до ст. 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» дія трудового договору може бути призупинена у зв'язку з військовою агресією РФ проти України, що виключає можливість надання та виконання роботи. Призупинення дії трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин. Відшкодування заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам на час призупинення дії трудового у повному обсязі покладається на державу, що здійснює військову агресію проти України.

Джерелом коштів на оплату праці працівників підприємств є частина доходу або інші кошти, які одержані від господарської діяльності. Але при втраті або пошкодженні частини бізнесу можуть виникнути певні тимчасові труднощі з вчасною виплатою заробітної плати або виплатою її в повному обсязі.

Тому, на нашу думку, у деяких сферах господарської діяльності заробітна плата частково може видаватися в натуральному

вигляді або бути тимчасово знижена до рівня мінімальної заробітної плати. Якщо ж установи і організації фінансуються з бюджету, то такі кошти відповідно виділяються із відповідних бюджетів, з частини доходу від господарської діяльності та інших джерел.

Організація оплати праці здійснюється на підставі: законодавчих та інших нормативних актів; генеральної угоди на національному рівні; галузевих (міжгалузевих) територіальних угод; колективних договорів; грантів [4]. У Законі України «Про оплату праці» зазначено, що колективним договором, як виняток, може бути передбачено часткову виплату заробітної плати натурою (за цінами не вище собівартості) у розмірі, що не перевищує 30 % нарахованої за місяць, у тих галузях або за тими професіями, де така виплата, еквівалентна за вартістю оплати праці у грошовому виразі, є звичайною або бажаною для працівників, крім товарів, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України [4].

Аналіз основних нововведень щодо трудових відносин між роботодавцями й працівниками, включаючи працівників ЗСУ, в умовах воєнного стану показав, що:

1. Робочий день працівників має становити не більше 60 годин на тиждень (у мирний час це було 40 годин). Для працівників зі скороченою тривалістю робочого часу – не більше 50 годин.

2. З новими працівниками можна укладати строкові трудові договори на період дії воєнного стану або на період заміщення тимчасово відсутнього працівника.

3. Працівників на період дії воєнного стану можуть переводити на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без їхньої згоди (за винятком переведення на роботу в іншу місцевість, де тривають активні бойові дії), якщо вона не протипоказана працівникові за станом здоров'я.

4. Працівники можуть звільнитися за власною ініціативою без двотижневого строку попередження (за винятком примусового залучення до суспільно-корисних робіт в умовах воєнного часу, а також якщо такий працівник залучений до виконання робіт на об'єктах віднесених до критичної інфраструктури) у зв'язку з веденням бойових дій в районах, в яких розташоване підприємство, та загрозою для життя і здоров'я працівника.

Варто зазначити, що трудовий договір все ж може бути припинено, у випадку, якщо працівник і роботодавець не мають проти цього заперечень (за угодою сторін - ст. 36 КЗпП України), або в односторонньому порядку за власним бажанням працівника (ст. 38 КЗпП України).

Якщо ініціатива припинення трудового договору належить працівникові, то за загальним правилом, він зобов'язаний подати заяву до роботодавця про своє бажання звільнитися з займаної посади за два тижні до бажаної дати звільнення. Винятками є обставини, що перешкоджають виконанню трудових обов'язків, а також переїзд на нове місце проживання, вагітність, інвалідність чи інші обставини, передбачені ч. 1 ст. 38 КЗпП України.

5. Якщо підприємство ліквідується у зв'язку зі знищенням через бойові дії, роботодавець може розірвати договір з працівником, попередивши його не пізніше ніж за 10 днів.

6. Допускається звільнити працівника з ініціативи роботодавця в період його тимчасової непрацездатності, а також у період перебування працівника у відпустці, крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною.

7. Роботодавець може призупинити виплату зарплати працівникам у разі неможливості її виплати через воєнні дії до моменту відновлення можливості підприємства здійснювати основну діяльність.

8. Працівнику можуть не дати відпустку (окрім відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною), якщо такий 18 працівник залучений до виконання робіт на об'єктах, віднесених до критичної інфраструктури.

9. Протягом періоду воєнного стану роботодавець на прохання працівника може без обмежень надавати відпустку без збереження зарплати.

10. Можна призупиняти дію трудового договору (якщо роботодавець не може забезпечити працівника роботою або працівник не може працювати), при цьому, за можливості, роботодавець і працівник мають повідомити один одного у будь-який доступний спосіб. Зупинення дії трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин.

Отже, виходячи із тих змін, які внесені до законодавчих документів та доведені до населення України можна визначити шляхи покращення стану працівників у воєнний, післявоєнний період та в мирний час. Законодавством передбачені конкретні регуляції різних видів трудових відносин на час воєнного стану. Важливим є підвищення рівня правової обізнаності працівників та роботодавців, а також покращення доступу до механізмів захисту порушених трудових прав.

Література:

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>

2. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 06.04.2022).

4. Про внесення змін до Закону України «Про Збройні Сили України»: Закон України від 05.10.2000 р. № 2019-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-14#Text> (дата звернення 06.04.2022).

***Annotation.** The article highlights the basic norms of legislative regulation of labor relations during martial law. The norms of the constitution, legislative and by-laws are analyzed. An analysis of new laws and other regulations adopted after the imposition of martial law in Ukraine. Problematic issues in the field of protection of labor rights and the implementation of labor and entrepreneurial activities were identified.*

Key words: labor, labor relations, the right to work, martial law

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Єфремова Катерина Вікторівна

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
заступник директора з наукової роботи НДІ правового
забезпечення
інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID: 0000-0002-1917-9691*

Під час війни економічний фронт стає не менш важливим за безпосередній фронт бойових дій. Адже війна коштує Україні мільярдів доларів, які необхідні для забезпечення оборони та підтримання, а в подальшому і відновлення, вітчизняної інфраструктури. Тому держава в особі своїх компетентних органів стає головною дійовою особою в економічній площині.

Налагодження роботи національного бізнесу є запорукою того, що державний бюджет буде наповнюватися, а населення зберігатиме платоспроможність. Активізація бізнес-діяльності – ключовий фактор посилення економічної стійкості держави, а отже, і її здатності ефективно протистояти агресору. Саме тому парламентом та урядом було запроваджено ряд ініціатив, спрямованих на підтримку підприємництва [1].

Інформацію про зазначені ініціативи підтримки бізнесу за допомогою створення окремих платформ, можна знайти на сайті «Дія», до яких належать такі: 1) Національна платформа продовольчої безпеки від Держпродспоживслужби; 2) Єдина платформа цифрової взаємодії для допомоги в релокації бізнесу; 3) Платформа Biz For Ukraine з пошуку міжнародних проєктів для українських підприємців; 4) Інформація про скасування комісії від світових маркетплейсів для продавців з України.

Цифрові технології ІКТ, а саме застосунок «держава у смартфоні», що поєднує в собі мобільний застосунок та портал державних послуг, – «Дія» є по-суті єдиним інформаційним джерелом щодо забезпечення збереження та підтримки функціонування суб'єктів господарювання.

Міністерство цифрової трансформації України є центральним органом виконавчої влади, який відповідає за формування та реалізацію державної політики у сфері цифровізації, відкритих даних, національних електронних інформаційних ресурсів, взаємодії мережевих систем і баз уніфікованих інтерфейсів або протоколів, впровадження електронних послуг та розвиток цифрової грамотності громадян. Таким чином, Мінцифра забезпечує інформаційну та сервісну підтримку бізнесу.

У свою чергу ДП «Прозорро.Продажі» за ініціативи Мінекономіки, за підтримки Міністерства цифрової трансформації України та національного проекту з розвитку підприємництва та експорту «Дія.Бізнес» запустили платформу цифрової взаємодії для допомоги з релокації бізнесу.

Також на платформі «Дія» можна знайти та скористатися сервісами для перевірки власника компанії на зв'язок з Росією та Білоруссю, а саме [2]:

1. Сайт YouControl. Відстежити зв'язок українського бізнесу з окупантами можна за допомогою картки юридичної особи та інструменту «Експрес-Аналіз». Сервіс автоматично підсвітить ці дані як ризиковий фактор.

2. Чат-бот в Telegram «OpenDataUABot». Відкрийте Опендатабот (<https://telegram.me/OpenDataUABot>) та наберіть назву компанії або ж її код. Якщо серед власників компанії є російські/білоруські громадяни, у картці компанії це буде позначено.

3. Реєстр компаній, пов'язаних із РФ та РБ, на платформі великих даних Vkursi, який складається з переліку компаній, серед акціонерів, власників та засновників яких є хоч один громадянин або резидент держави-агресора та її прибічника, і з яким можуть самостійно працювати підприємці, фахівці профільних департаментів комплаєнсу, аналізу ризиків та фінансів. До того ж – журналісти та активісти. Сервіс створений на основі аналізу даних ЄДР, відомостей НКЦПФР та наборів відкритих даних фінансової звітності (які вже оприлюднені) із Єдиного державного порталу відкритих даних.

Доступ до «Реєстру компаній, пов'язаних із Росією та Білоруссю» надається на безоплатній основі за умови реєстрації на платформі великих даних для бізнесу Vkursi: <https://vkursi.pro/russianbeneficiary>.

У якості інформаційної допомоги створена безкоштовна лінія юридичної підтримки бізнесу під час війни від Ради бізнес-омбудсмена, яка розглядає широкий спектр питань, що стосуються: а) розширення переліку товарів критичного імпорту; б) переміщення бізнесу в межах країни та закордон; в) транспортування вантажу; г) бронювання та мобілізації працівників; ґ) пошуку бізнес-партнерів; д) законодавчих змін під час воєнного стану; е) виведення міноритарних російських інвесторів з компаній, які працюють в Україні.

Проте, попри всі перелічені ініціативи та інформаційні допоміжні засоби для ведення бізнесу у воєнний час, магазинам фізично розташованим в зоні бойових дій здійснювати свою господарську діяльність оффлайн майже неможливо. Все це підштовхує до швидкого переходу та розвитку до цифрової економіки, як аналогової (діджиталізація), так і віртуальної.

Пандемічна криза, періодичні обмеження для роботи фізичних торгових точок, ризики, пов'язані з відстороненням від роботи працівників без вакцинації створили перший досвід для функціонування бізнесу під час локдаунів. Тому для бізнесу надважливо бути присутнім онлайн під час воєнного стану. Водночас створення власного цифрового майданчика — серйозна і певним чином ризикована інвестиція. Саме тому вперед вириваються маркетплейси.

Слід звернути увагу, що інтернет-маркетплейси – не нова ідея. Проте за останні кілька років вони стали улюбленим каналом для споживачів, малого бізнесу та зростаючого числа підприємств-покупців. Для юридичних осіб -продавців вони пропонують недорогий спосіб охоплення онлайн-покупців або виходу на нові ринки, але також менший контроль над брендом компанії та користувацьким досвідом. Для операторів організація екосистеми покупців, продавців і технологічних партнерів вимагає володіння електронною комерцією, формуванням попиту, але також пропонує унікальні економічні вигоди від ведення бізнесу на цифровій платформі.

Якщо проаналізувати кількісні показники включення до електронної комерції за останній рік, то, наприклад, у США, за даними Forrester, третина всіх бізнесів належить до категорії онлайн-торгівлі, а з них 63% працюють саме через великі онлайн-платформи [3]. Різке

зростання їх популярності в підприємців помітне й в Україні. Так, за даними OLX, за останні два роки кількість бізнес-клієнтів на майданчику виросла на 20 відсотків.

Щодо заходів підтримки функціонування таких онлайн-платформ в умовах війни перш за все необхідно звернути увагу на скасування комісії від світових маркетплейсів для продавців з України. Першими до ініціативи долучилися Etsy, eBay, Joom, потім приєдналися Wish та Shopify. Крім того, кожен з них запровадив свої бонуси для українців.

Американський маркетплейс Wish повернув місячну комісію за лютий всім продавцям з України та скасував всі комісії для українських мерчантів терміном на 6 місяців. Shopify зобов'язався виділити кошти на надання гуманітарної допомоги через партнера Flexport. Латвійський електронний торговий майданчик Joom до настання розрахункового періоду зробив виплату усім мерчантам та запевнив, що до українських магазинів не будуть застосовуватися жодні штрафи чи песимізації. Також маркетплейс тимчасово знизив комісію для продавців з 15% до 0%. Etsy «обнулив» рахунки продавців за лютий та надає інструкції щодо тимчасової «відпустки магазинів».

Американська інтернет-компанія eBay застосувала політику, при якій продавці не будуть отримуватимуть негативні відгуки покупців до 20 березня. Крім того, Global eBay розпочав збір грошей для підтримки України, згідно з яким маркетплейс подвоїть кожен пожертву до \$10 тис, що зроблять працівники компанії. Також eBay поновили акселартор для українців й готові підтримати середній бізнес з асортиментом від 100 товарів (3 місяці без комісії), та малий бізнес (200 безкоштовних лістингів).

Проте, необхідно наголосити, що навіть господарська діяльність за допомогою маркетплейсів стикнулася з низкою проблем під час війни, які мають фізичний характер (логістичні проблеми) та правовий, а саме: потребує вирішення питання про наявність первинних документів для обліку доходів та витрат на маркетплейсах, допустимість онлайн-форм надання заявок на продаж, встановлення форми підтвердження цін продажу, витрат на послуги маркетплейсів. На думку С. В. Глібка, ці документи та форми повинні бути узгоджені з порядком надання звітних документів при ліквідації ФОП та МСП за спрощеними системами оподаткування та зняттям

питання про відсутність первинних документів обліку по доходам та витратам.

Крім того звертаємо увагу, на невирішені питання при торгівлі на закордонних маркетплейсах, оскільки їх організація не узгоджується з законодавством України в сферах зовнішньоекономічної діяльності, валютного регулювання та валютного контролю у складний для України період.

Література

1. Тил працює – Україна воює: підтримка бізнесу в умовах воєнного стану. Інформаційне управління Верхової Ради України. 11 квітня 2022. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221573.html>;
2. Підтримка бізнесу в умовах війни. URL: <https://business.dii.gov.ua/wartime>;
3. Research Overview: Online Marketplaces. URL: <https://www.forrester.com/report/Research-Overview-Online-Marketplaces/RES161895>.

ЗДОБУТКИ І ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ ПРАЦІ

Жернаков В.В.,

*к. ю. н., професор, професор кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава
Мудрого*

***Анотація.** Тези доповіді містять аналіз впливу права на забезпечення і реалізацію прав у сфері праці. Розглядаються питання удосконалення національного законодавства про працю під впливом процесу євроінтеграції. Сформовано пропозиції щодо усунення недоліків у правовому регулюванні відносин у сфері прав людини.*

***Ключові слова:** правове забезпечення, права людини, євроінтеграція, проблеми, досягнення.*

Права людини у сфері праці реалізуються у широкому колі відносин, починаючи від публічно-правових відносин із забезпечення зайнятості населення й закінчуючи відносинами із захисту прав в органах із розгляду трудових спорів. У кожному напрямку цього складного механізму задіяно різноманітні засоби економічного, організаційного й правового характеру. Наприклад, у забезпеченні зайнятості населення важлива роль належить не тільки державним інституціям, що ведуть облік осіб, які потребують працевлаштування, сприяють пошуку роботи, проводять перекваліфікацію й т.і., а й суб'єктам господарської діяльності, які створюють робочі місця, забезпечують необхідні умови для високопродуктивної праці. Поряд з організаційно-економічними механізмами забезпечення прав людини у сфері праці діють й правові засоби, призначення яких полягає у наданні реальним суспільним відносинам правової форми через наділення правами й встановлення обов'язків для учасників цих різноманітних суспільних відносин.

Як відомо, нормативна база трудового права є широкою, і спектр її нормативних актів становлять різноманітні джерела різних рівнів – від Конституції України до локальних нормативних актів, що діють на підприємствах, в установах, організаціях. Вони містять не

тільки засади прав людини у сфері праці, а й регулюють галузеві (наприклад, транспорт), територіальні (гірські населені пункти) особливості та конкретні умови реалізації й забезпечення прав працівників на кожному підприємстві, в установі й організації. Важливо підкреслити, що в них встановлюються додаткові порівняно з законодавством пільги, що надаються за рахунок роботодавця.

Така особливість нормативного регулювання в трудовому праві зумовлена різноманіттям проявів праці й участю у трудових відносинах безпосереднього носія здібностей до праці – людини. За Конституцією України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Це безсумнівно важливе положення ст. 3 Основного Закону для трудової сфери можна розвинути твердженням, що права та законні інтереси людини праці мають бути в центрі уваги й суб'єктів господарської діяльності. Нажаль, реалії свідчать, що керівники підприємств, установ, організацій далеко не завжди готові сприймати це положення як настанову для діяльності, а тому у трудових відносинах інколи поведуться як безмежні господарі. Навіть для розвинених у соціально-правовому вимірі керівників єдиним критерієм належного виконання роботи є показники економічної діяльності, а права людини та її законні інтереси завжди мають залишатися тільки красивим гаслами.

Ця сентенція є не просто констатацією фактичних справ, бо вона має суто практичне спрямування з огляду на тему конференції і оголошену тему доповіді. Те, що законодавство про працю потребує реформування, не викликає сумнівів. Основна проблема – як визначити реальний вектор розвитку трудового права, що допоможе розв'язати поточні й перспективні задачі галузі. Перше серед них – яким має бути перехід від сформованої півстоліття тому концепції опіки над людиною праці до сучасних засад – еволюційним чи революційним, побудованим на жорсткому економіко-організаційному прагматизмі?

Спробуємо спрогнозувати, як будуть розвиватися події з розробкою, прийняттям та втіленням нового Трудового кодексу. Відразу виникає питання, а чому зазнала невдачі спроба Мінекономіки дворічної давнини посліхом створити основний нормативний акт у сфері праці, що отримав фактично одностайно негативне сприйняття? Він же був позбавлений обтяжливих інститутів соціального діалогу, дисципліни праці, особливостей регулювання відносин окремих категорій працівників (неповнолітні, жінки, обмежено працездатні та ін.). Мабуть, тому, що його розробляли непрофесійно, майже потайки, а сам він не був заснований на чіткій та публічно оголошеній (вже не кажу – обговореній фахівцями та схваленій представниками соціального діалогу) концепції розвитку правового регулювання відносин у сфері праці.

Палкі прихильники радикальної реформи у правовому регулюванні праці переконують, що саме застаріле радянське трудове законодавство з правами працівників стримує розвиток економічних перетворень. Та чи дійсно людина праці є основним гальмом у розвитку економіки? Може, це працівники та законодавство про працю є причиною того, що у світовому рейтингу економічних свобод ми посідаємо місце далеко за першою сотнею держав? Можливо, у нас все гаразд із справами в управлінні економікою і, звільнившись від такого ярма, як необхідність дотримувати вимог шести десятків ратифікованих державою конвенцій Міжнародної організації праці, ми зробимо стрімкий прорив до кола високорозвинених економік світу? Чого ж тоді 16 травня цього року українські бізнес-асоціації та сотні відомих підприємців, серед яких учасники рейтингу найбагатших від Forbes, звернулися з листом до Президента Володимира Зеленського із закликом позбавити посади голову парламентського Комітету з питань фінансів, податкової та митної політики Данила Гетманцева? Вони стверджують, що прямолінійна політика підвищення податків руйнує економіку [1]. У листі йдеться про те, що Гетманцев є противником економічної свободи, прихильником жорсткішого державного регулювання та придушення підприємницької ініціативи. Наразі повідомляють про щонайменше 1600 осіб, які підписали цього листа [2].

Очевидно, слід пошукати дійсні причини недостатнього поповнення державного бюджету й у таких простих прикладах, як

дивна неспроможність відповідних державних інституцій на протязі кількох років запустити прозорий і дієвий механізм наведення ладу в митних справах – «електронну митницю». Про це прямо говорять у підприємницьких колах і справедливо вимагають надати розумні пояснення. Принагідно нагадаємо, що ухилення від податків та встановлених державою обов'язкових зборів є одним з основних злочинів у цивілізованому суспільстві. Та у нашому бутті сумні реалії полягають у тому, що приховувати справжні прибутки, вести «сірий бізнес» для підприємців є повсякденням, бо тільки так можна врятувати свою справу.

З огляду на євроінтеграційні процеси як наголошений напрямок роботи конференції у трудовому праві слід зауважити, що з таким багажем ми навряд чи швидко потрапимо до європейського об'єднання країн. Можливість приєднатися до спільноти з загально визнаними цінностями, що впроваджуються, а не тільки декларуються, ми отримаємо тоді, коли ці цінності стануть й нашим повсякденням. А поки ми маємо наміри будь за що потрапити до Європи, не усвідомлюючи, що треба створювати Європу в своїй країні.

Невже нам не зрозуміло, що реалізація цінностей базується не на юридичному акті приєднання, а на їх усвідомленні, сприйнятті нашою спільнотою й чіткому дотриманні у повсякденному житті в своїй країні? Наші зарубіжні партнери, які готові підтримати задекларовані нами прагнення, водночас бачать і всі проблеми розвитку. Серед них складно не помітити негаразди та небажання їх долати й слідувати шляхом утвердження загально визнаних цінностей, в тому числі поваги до закону. Звідсіля – й довгий шлях дійсних перетворень у суспільстві й державному механізмі як умова приєднання нас до Євросоюзу.

Поряд з аналізом проблем суспільства та держави на шляху до Європи, звернемося й до питань розвитку законодавства під впливом євроінтеграційних процесів. Оскільки право має відігравати значну роль у розбудові суспільства, правники-науковці можуть надавати корисні поради щодо розвитку законодавства. Одним з актуальних напрямків формування дієвих пропозицій є порівняльно-правові дослідження, зокрема й у трудовому праві. Вони допомагають обрати виважений шлях розвитку законодавства

як стратегічну перспективу, водночас надаючи можливість виявити недоліки у чинному вітчизняному законодавстві про працю.

З цього приводу можна звернути увагу на змістовну публікацію В.І. Щербини, що містить багато цікавих пропозицій [3]. Зокрема, автор запропонував включити до проекту майбутнього трудового кодексу статтю, присвячену тимчасовому переведенню працівника на іншу роботу у зв'язку з виробничою необхідністю. При цьому ця стаття має містити такі умови, як урахування спеціальності, кваліфікації працівника та гарантія подвійної оплати виконаної роботи [3, с. 72]. Зазвичай пропозиції удосконалити законодавство нормами, спрямованими на покращення прав працівників, викликають щирю підтримку, то ж і ці пропозиції слід визнати цікавими. Залишається тільки побажати, щоб норма про подвійну оплату була реалізована, бо далеко не у кожного роботодавця є кошти на подвійну оплату. До того ж, якщо запропоноване переведення має здійснюватися без зміни трудової функції, то з точки зору суто правової це вже не переведення, а переміщення. Разом з тим, слід повністю погодитись з В.І. Щербиною в тому, що норма ч. 1 ст. 49-2 КЗпП про необхідність персонального попередження працівників про наступне вивільнення відповідає Конвенції МОП № 158, але вона потребує розвитку. Її слід доповнити нормою про виплату компенсації працівникові за не попередження або звільнення до перебігу строку попередження [3, с. 74-75].

Не можна залишити поза увагою й те, що у нинішні складні для всіх нас часи держава, поруч з необхідними обмеженнями у реалізації прав, намагається створити умови для їх збереження. Наприклад, у ст. 13 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03. 2022 р. [4] встановлено таку нову правову форму існування трудового договору, як його призупинення: «Призупинення дії трудового договору – це тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором. Дія трудового договору може бути призупинена у зв'язку з військовою агресією проти України, що виключає можливість надання та виконання роботи».

Ця новація викликала багато питань теоретичного й практичного характеру, щодо яких можна зробити наступні пояснення. Підставою для призупинення трудового договору є не суб'єктивний фактор – ініціатива сторін, а об'єктивний – неможливість продовжувати роботу. Призупинення трудового договору – це не звільнення, де правовий зв'язок між сторонами договору припиняється. Трудовий договір не скасовано; він знаходиться у статичному стані; він потенційно готовий до реалізації за умови припинення дії факторів, що в Законі зазначено як правову умову – у сторін немає можливості надати роботу й виконувати її. Тому призупинення трудового договору фактично означає припинення трудового правовідношення. На цей час діє правовідношення з реалізації конституційного права на працю, за яким працівник має право повернутися до роботи на умовах вже укладеного договору, а роботодавець зобов'язаний його допустити до роботи й забезпечувати всі необхідні умови. Важливо підкреслити й те, що хоча трудове правовідношення повністю не діє, особа залишається учасником трудового колективу, на неї поширюються положення локальних нормативних актів. Звичайно, й відновлення дії трудового договору має означати дію трудового правовідношення з фактичним початком роботи працівника.

Насамкінець наведемо приклад не зовсім вдалого з точки зору юридичної техніки закріплення такого безумовно позитивного правового засобу, як переважне право на укладення трудового договору у разі поворотного прийняття на роботу. Згідно з ч. 1 ст. 42-1 КЗпП працівник, з яким розірвано трудовий договір з підстав, передбачених пунктом 1 статті 40 цього Кодексу (крім випадку ліквідації підприємства, установи, організації), протягом одного року має право на укладення трудового договору у разі поворотного прийняття на роботу, якщо власник або уповноважений ним орган проводить прийняття на роботу працівників аналогічної кваліфікації. Тобто, на перший погляд, ця норма встановлює безсумнівне переважне право будь-якого працівника, звільненого за п.1 ст. 40 КЗпП, перед всіма, хто претендує на нове вакантне місце. Але цей припис не є імперативним, а право особи не виглядає безумовним, бо його застосовувати у поєднанні з нормою ч. 2 ст. 42-1 КЗпП: «Переважне право на укладення трудового договору у разі

поворотного прийняття на роботу надається особам, зазначеним у статті 42 цього Кодексу, та в інших випадках, передбачених колективним договором». Тобто, з такого правового регулювання виникають питання: а) про конкуренцію двох переважних прав (одним наділяється кожна особа, яка належить до кола «своїх», бо вона повертається у рідний колектив; друге має особа з кращими показниками роботи з числа «чужих»); б) про можливі два рівні у визначенні переважного права (якщо правом поворотного прийняття на роботу скористався не один, а декілька бувших працівників, і вакансій на всіх не вистачає). Очевидно, розробникам цієї статті слід повернутися до роботи над нею й зробити механізм визначення переважного права однозначним.

Література:

1. Тисячі підприємців підписали лист до Президента з вимогою відставки Гетманцева. URL : <https://forbes.ua/inside/pivtoritisyachi-pidpriemtsiv-pidpisali-list-do-prezidenta-z-vimogoyu-vidstavki-danila-getmantseva-shcho-ne-vlashtovue-biznes-u-yogo-poglyadakh-na-podatkovu-politiku-pid-chas-viyni-16052022-6031>

2. Більше 1600 підприємців підписали листа до президента про звільнення Гетманцева. URL : <https://ain.ua/2022/05/16/bilshe-1600-pidpryyemcziv-pidpysaly-lysta-do-prezydenta-pro-zvylnennya-getmanczeva/>

3. Щербина В.І. Акти Міжнародної організації праці й трудове законодавство України : порівняльно-правовий аналіз норм і стандартів. *Публічне право*. 2019. №3 (35) С. 67- 84.

4. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану. Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

Abstract. Theses of the report contain an analysis of the impact of the law to ensure and exercise rights in the field of labor. Issues of improving national labor legislation under the influence of the European integration process are considered. Proposals have been made to eliminate shortcomings in the legal regulation of human rights relations.

Key words: legal support, human rights, European integration, problems, achievements.

ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ БЕЗПОСЕРЕДНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРАКТИКА ЄСПЛ

Івчук Ю.Ю.

*д.ю.н., професор, професор кафедри правознавства
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

Наукова робота присвячена питанню реалізації засади безпосередності у кримінальному процесі у практиці ЄСПЛ. На прикладах рішень розглянуті правові позиції ЄСПЛ щодо розуміння вимоги безпосереднього дослідження доказів та обсягу її застосування під час розгляду та вирішення кримінальних справ.

***Ключові слова:** засади, принципи кримінального процесу, безпосереднє дослідження доказів, ЄСПЛ.*

Засада безпосередності судового розгляду у чинному кримінальному процесуальному законодавстві та вітчизняній правовій доктрині полягає у безпосередньому дослідженні судом доказів, що подаються сторонами процесу. Принцип безпосередності є нормативно визначеною вимогою до суду, а також гарантією змагального судового розгляду та вмотивованості судового рішення. Відповідно до ст. 23 КПК України «Суд досліджує докази безпосередньо. Показання учасників кримінального провадження суд отримує усно. Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених КПК України. Суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених КПК України»[1]. Питання з приводу дотримання судом засади безпосередності дослідження доказів необхідно ставити як під час розгляду справи судом першої інстанції, так і у ході перегляду справи апеляційним судом. Зокрема, відповідно до ч.3 ст. 404 КПК України за клопотанням учасників судового провадження суд апеляційної інстанції зобов'язаний повторно дослідити обставини, встановлені під час кримінального провадження, за умови, що вони досліджені судом першої інстанції не повністю або з порушеннями,

та може дослідити докази, які не досліджувалися судом першої інстанції, виключно якщо про дослідження таких доказів учасники судового провадження заявляли клопотання під час розгляду в суді першої інстанції або якщо вони стали відомі після ухвалення судового рішення, що оскаржується [1].

Проблема дотримання національними судами держав вимоги безпосередності під час розгляду кримінальних справ отримало детальне дослідження у практиці ЄСПЛ. Зокрема, у справі «Церовшек і Божичник проти Словенії» (Cеровšek and Božičnik v. Slovenia) заявники скаржились, що кримінальне провадження проти них було несправедливим через те, що суддя, яка проводила судовий розгляд і визнала їх винними, не обґрунтувавши своє рішення у письмовому вигляді, пішла у відставку. Натомість, через три роки письмові рішення були винесені суддями, які не брали участі у судовому розгляді. На думку заявників, поділ ролей судді, який проводив судовий розгляд і виносив вироки у їхній справі, і суддів, які писали вироки, не було передбачено відповідним законодавством і не відповідало принципу безпосередності. ЄСПЛ зазначив, що судді, які виносили письмові рішення жодним чином не брали участі у судових засіданнях та обґрунтовували свої мотиви виключно на підставі письмових матеріалів справи. Натомість, усний вирок ґрунтувався не лише на документах. Зокрема, суддя безпосередньо вислухала заявників під час судового розгляду та допитала низку свідків. Таким чином, ЄСПЛ встановив порушення права заявників на справедливий судовий розгляд через нездатність судді, яка проводила їх судовий розгляд, надати письмові обґрунтування її вироку та через відсутність будь-яких відповідних заходів, які компенсували б цей недолік [2].

Цікавою є позиція ЄСПЛ щодо дотримання безпосередності під час розгляду кримінальної справи у складі суду присяжних. Так, наприклад, у справі «Гравіано проти Італії» (Graviano v. Italy) заявник скаржився на заміну одного із суддів, що входили до складу палати суду присяжних, а також на відхилення його клопотання щодо нового виклику свідків та їх повторного допиту у суді у зв'язку зі зміною складу присяжних. У даній справі ЄСПЛ зазначив, що важливим елементом справедливого судового

розгляду є також можливість для обвинуваченого зустрітися зі свідком у присутності судді, який має остаточно прийняти рішення щодо справи; це правило є гарантією, оскільки зауваження суддів щодо поведінки та довіри до свідка можуть мати наслідки для обвинуваченого. Водночас, на думку ЄСПЛ, заміна одного з восьми суддів, що складала палату суду присяжних не позбавила заявника права допитувати свідків, які були заслухані під час публічних слухань у присутності заявника та його адвоката. Окрім цього, той факт, що заступник судді мав можливість ознайомитися з протоколами судових засідань, в яких були допитані свідки, компенсує його неявку під час слухань [3].

На важливості безпосереднього дослідження судом доказів, у тому числі показань свідків, ЄСПЛ звернув увагу також у справі «Еркапіч проти Хорватії» (Erkarić v. Croatia). Об'єктом уваги ЄСПЛ стала кримінальна справа, у якій троє свідків у ході досудового розслідування давали свідчення, що викривають заявника у тому, що він збував їм наркотики. Показання свідків мали вирішальне значення і були єдиними доказами вини підсудного. У ході судового засідання всі свідки відмовилися від своїх показань, заявивши, що вони були отримані у результаті тиску зі сторони правоохоронних органів. На думку ЄСПЛ, за відсутності істотних підстав для протилежного, справедливий судовий розгляд вимагає надавати більшого значення показанням свідків, наданих у суді, порівняно з протоколами допитів свідків на стадії досудового розслідування, оскільки останні є, перш за все, процесом збору стороною обвинувачення інформації на підтримку своєї позиції [4]. Тому, можна зробити висновок, що юридичне значення показань свідків, отриманих судом з оголошеного тексту протоколу допиту, не може бути рівнозначним та замінювати собою показання, отримані судом у результаті безпосереднього спілкування з джерелом відомостей у судовому засіданні.

Окремо варто розглянути позиції ЄСПЛ щодо особливостей реалізації засади безпосередності під час перегляду справи судом апеляційної інстанції. Варто зазначити, що згідно з чинним КПК України вимога безпосереднього дослідження доказів в апеляційному провадженні не є абсолютною, водночас існують виключні випадки, прямо передбачені процесуальним законом та

судовою практикою, у яких апеляційний суд зобов'язаний безпосередньо дослідити докази у справі. Наприклад, як зазначає Верховний Суд у своїй Постанові від 15 липня 2020 року № 310/879/16-к: «...принцип безпосередності дослідження доказів на стадії апеляційного розгляду хоча і не є абсолютним, як у суді першої інстанції, але в ситуації, коли перед апеляційним судом ставиться питання про скасування виправдувального і постановлення обвинувального вироку, цей принцип висуває більш суворі вимоги, ніж у разі скасування чи зміни обвинувального вироку, оскільки в такому випадку висновок про винуватість чи невинуватість особи робить безпосередньо апеляційний суд, який у зв'язку із цим має забезпечити всі гарантії права на справедливий судовий розгляд»[5]. Надана Верховним Судом аргументація своєї позиції обумовлена впровадженням у національному кримінальному процесі вилучених ЄСПЛ конвенційних стандартів здійснення правосуддя. У низці справ («Гану проти Румунії», «Лазу проти Республіки Молдова» та ін.) ЄСПЛ виробив правові позиції щодо обов'язку суду апеляційної інстанції у конкретних випадках безпосередньо дослідити докази у справі, які у подальшому віднайшли своє застосування у рішеннях національних судів. Наприклад, у справі «Гану проти Румунії» (Hanu v. Romania) заявник скаржився, що апеляційний суд не заслухав його та свідків під час судового засідання, і що його засудження було засноване на тих самих доказах, які були покладені в основу виправдувального вироку суду першої інстанції. Окрім цього, він стверджував, що, як суд останньої інстанції, Верховний суд також повинен був більш ретельно розглянути його справу та заслухати заявника та свідків повторно, чого зроблено не було. На думку ЄСПЛ, «...у разі, коли апеляційний суд покликаний розглянути справу щодо фактів і закону та дати повну оцінку питанню про винність або невинуватість заявника, він не може належним чином визначити ці питання без безпосередньої оцінки доказів, наданих особисто обвинуваченим, який стверджує, що він не вчинив діяння, яке нібито становить кримінальний злочин»[6]. У даній справі ані апеляційний суд, ані Верховний суд при винесенні обвинувального вироку не послалися на будь-які нові докази. Натомість суди ґрунтували свої рішення на свідченнях, наданих

заявником та свідками перед прокурором та окружним судом, який згодом виніс виправдувальний вирок. Тому ЄСПЛ дійшов висновку, що у цій справі національні суди не дотримали у справі заявника вимоги справедливого судового розгляду.

Враховуючи вищевказане, можна зробити висновок, що однією з основних гарантій винесення законного та вмотивованого вироку суду є принцип безпосередності судового розгляду. Безпосереднє дослідження доказів гарантує найбільш точну передачу інформації про подію та сприяє формуванню обґрунтованого внутрішнього переконання. У практиці ЄСПЛ сформовані правові позиції щодо розуміння вимоги безпосередності дослідження доказів та обсягу її застосування під час розгляду кримінальних справ у судах першої та апеляційної інстанцій. Урахування наведених позицій ЄСПЛ національними судами під час розгляду та вирішення кримінальних справ сприятиме наближенню національного правосуддя до стандартів справедливого судового розгляду.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 1 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 13.05.2022).
2. Cerovšek and Božičnik v. Slovenia no. 68939/12, 07.03.2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171777> (date of access: 14.05.2022).
3. Graviano v. Italy no. 10075/02, 10.02.2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68225> (date of access: 14.05.2022).
4. Erkačić v. Croatia no. 51198/08, 25.04.2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-118734> (date of access: 14.05.2022).
5. Постанова Верховного Суду від 15.07.2020 р. у справі № 310/879/16-к. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/90458826> (дата звернення: 14.05.2022).

6. Hanu v. Romania no.10890/04, 04.06.2013 p.
URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-120034> (дата звернення:
14.05.2022).

The scientific work is devoted to the implementation of the principle of direct examination of evidence in criminal proceedings in the practice of the European Court of Human Rights. Examples of decisions consider the legal positions of the European Court of Human Rights in understanding the requirement of direct examination of evidence and the scope of its application in the consideration and resolution of criminal cases.

Keywords: principles, principles of criminal procedure, direct examination of evidence, ECtHR.

ВИЗНАЧЕННЯ ВИДІВ ТА ОБСЯГІВ ШКОДИ ТА ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ КРАЇНИ-ОКУПАНТА

Капліна Г.А.

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

У статті досліджено питання визначення видів та обсягів збитків, завданих збройною агресією Україні, вказано що майнові втрати для українців пов'язані не тільки з втратою та пошкодженням приватного особистого майна, що регулює національне законодавство, а із втратою та пошкодженням загальнонаціональних ресурсів та крадіжкою суспільних багатств. Тому питання визначення напрямів та підрахунку відповідних втрат на сьогодні вже постало як нагальне та вкрай актуальне.

Ключові слова: *школа, збитки, збройна агресія росії, воєнний стан, людські втрати та пов'язані з ними соціальні витрати, військові втрати, економічні втрати, втрати надр та лісового фонду.*

З 24 лютого 2022р. в Україні почалась повномасштабна збройна агресія росії проти України, внаслідок якої російські окупанти розстрілюють і катують наших громадян, знищують майно, руйнують інфраструктуру і загалом стирають із землі українські міста, селища і села.

На жаль, неможливо повернути найцінніше - людські життя, але необхідно змусити країну-агресора заплатити у повному обсязі за всі збитки і шкоду, завдані Україні[1].

Варто зазначити, що такі дії росії порушують базові засади існування прав та свобод людини, визнані всім світом, зокрема право на життя і повагу до приватного життя, що включає безпечність житла для людини- це положення Конвенції про захист основоположних прав і свобод[2]. Але майнові втрати для українців пов'язані не тільки з втратою та пошкодженням приватного особистого майна, що регулює національне законодавство [3],а із втратою та пошкодженням загальнонаціональних ресурсів та крадіжкою

суспільних багатств. Тому питання підрахунку відповідних втрат на сьогодні вже постало як нагальне та вкрай актуальне.

Доцільно звернути увагу на те, що наразі робиться в Україні для підрахунку відповідних втрат.

Так, з перших днів цієї агресії у лютому 2022 року KSE Institute (аналітичним центром при Київській школі економіки) спільно з Офісом Президента України, Мінекономіки, Мінреінтеграції, Мінінфраструктури, Мінрегіону розпочато реалізацію проекту «Росія заплатить», спрямованого на фіксацію, перевірку, аналіз та оцінку втрат інфраструктури України, завданих війною. Станом на 10 травня 2022р. сума прямих задокументованих збитків інфраструктури України складає вже понад 94,3 млрд дол. США. Зокрема пошкоджено, зруйновано або захоплено щонайменше: 35,2 млн кв. метрів житлового фонду, 23,8тис. км доріг, 208 підприємств, 12 цивільних аеропортів, 580 закладів охорони здоров'я, 295 мостів і мостових переходів, 992 заклади середньої та вищої освіти, 4,2 тис. га земельного фонду, 82 адміністративні будівлі, 56 дитсадка, 152 культурні споруди, 27 нафтобаз[1]. І цей перелік продовжує поповнюватися кожен день, тому що окупант не припиняє обстріли та бомбардування наших територій.

Водночас, за спільними оцінками Мінекономіки та KSE Institute, загальні втрати економіки України через війну, враховуючи як прямі втрати, так і непрямі (зниження ВВП, припинення інвестицій, відтік робочої сили, додаткові витрати на оборону та соціальну підтримку тощо), становлять орієнтовно 564–600 млрд дол. США[1].

Враховуючи все вищевказане, у березні 2022 року Урядом затверджено Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації [4].

Зокрема, у цьому Порядку зазначено, що визначення шкоди та збитків здійснюється окремо за 18 напрямками, які можна умовно поділити на декілька груп: 1. Людські нематеріальні та пов'язані з цим матеріальні збитки; 2. Економічні втрати держави, підприємств та громадян; 3. Збитки, завдані природному середовищу, надрам, водним ресурсам тощо.

Загальний перелік складається на сьогодні з наступних напрямів: 1) людські втрати та пов'язані з ними соціальні витрати (*всі*

людські втрати (смерть або каліцтво цивільних осіб), що виникли в результаті збройної агресії російської федерації, а також витрати, пов'язані з призначенням різних видів державної соціальної допомоги та наданням соціальних послуг); 2) економічні втрати, пов'язані з людськими втратами (непрямі економічні втрати, пов'язані із зменшенням чисельності населення та відповідним зменшенням економічних показників країни); 3) військові втрати (людські та матеріальні військові втрати і витрати, пов'язані з бойовими діями); 4) втрати, пов'язані із забезпеченням публічної безпеки і порядку, боротьби із злочинністю, забезпеченням безпеки дорожнього руху (людські та матеріальні втрати і витрати правоохоронних органів, пов'язані із забезпеченням публічної безпеки і порядку, боротьби із злочинністю, забезпеченням безпеки дорожнього руху); 5) втрати житлового фонду і об'єктів житлово-комунального господарства (втрати житлового фонду і об'єктів житлово-комунального господарства, об'єкти незавершеного будівництва житлової нерухомості, дачних і садових будинків, фактичні витрати, здійснені для їх відновлення); 6) втрати земельного фонду (втрати земельного фонду та пов'язана з ними упущена вигода); 7) втрати лісового фонду (втрати лісонасаджень та пов'язані із ними витрати); 8) втрати надр (втрати надр, завдані самовільним їх користуванням, а також шкода, завдана навколишньому природному середовищу під час самовільного користування надрами); 9) втрати акваторії (втрачена частина територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях); 10) збитки, завдані природно-заповідному фонду (збитки, завдані територіям та об'єктам природно-заповідного фонду, та пов'язані із ними витрати); 11) втрати інфраструктури транспорту, телекомунікаційної мережі і зв'язку (зруйновані або пошкоджені автомобільні, залізничні шляхи, транспортні розв'язки, телекомунікаційні мережі та інші об'єкти транспортної інфраструктури); 12) втрати енергетичної інфраструктури (зруйновані газо-, нафтопроводи, лінії електропередачі, інші об'єкти енергетичної інфраструктури); 13) втрати культурної спадщини (втрати об'єктів культурної спадщини); 14) економічні втрати підприємств /втрати підприємств усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна, а також

упущена вигода від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності) ; 15) втрати установ та організацій (втрати установ та організацій усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна); 16) шкода, завдана земельним ресурсам (шкода, зумовлена забрудненням і засміченням земельних ресурсів) ; 17) шкода, завдана атмосферному повітрю (шкода, завдана викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря); 18) збитки, завдані водним ресурсам та об'єктам водогосподарської інфраструктури (забруднення, засмічення, вичерпання та інші дії, які можуть погіршити умови водопостачання, завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, погіршення умов існування диких тварин, зниження родючості ґрунтів та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей вод, зниження їх здатності до природного очищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режиму вод).

За кожним з таких напрямів вказано основні показники, які оцінюються, і доручено у шестимісячний строк затвердити відповідну методичку визначення шкоди та збитків (наказом профільного міністерства за погодженням з Мінреінтеграції), а також закріплено відповідальні за визначення шкоди та збитків органи влади (переважно відповідні центральні органи виконавчої влади).

Слід звернути увагу, що при Національній раді з відновлення України від наслідків війни (створеній Указом Президента України від 21.04.2022 р. № 266 та основним завданням якої є розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України) утворені робочі групи, включаючи робочу групу з питань аудиту збитків, понесених внаслідок війни.

Процес визначення втрат, завданих Україні внаслідок російської агресії буде складним та тривалим. Треба визначити, по-перше, категорії осіб, постраждалих внаслідок війни, порахувати збитки, завдані українській інфраструктурі, а також, як тільки закінчиться війна, звернутися до керівників вищих органів фінансового контролю інших держав, які мають досвід проведення подібної інвентаризації збитків, щоб вони поділилися своїми методиками і напрацюваннями. При цьому зауважимо, що згідно з світовою практикою, підрахунок збитків – доволі довга процедура

(наприклад, інвентаризація зруйнованих внаслідок урагану об'єктів в Пуерто-Рико тривала кілька років через нестачу експертів), тому вже зараз необхідно залучати фахівців, зокрема міжнародних, щоб якнайшвидше провести всі необхідні підрахунки.

У свою чергу, відповідаючи на запитання щодо оцінки збитків, завданих Росією Україні, необхідно розглядати можливість запросити команду Світового банку для підготовки власної оцінки і надійних розрахунків збитків, оскільки у цій міжнародній інституції є кілька ефективних інструментів, які вже використовувалися в інших країнах, крім того, Україні потрібна надійна оцінка від третьої сторони, такої як Світовий банк[5].

Варто наголосити, що при визначенні загального обсягу відповідних втрат України також потрібно врахувати втрати нашої країни за останні роки внаслідок окупації Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та окремих районів Донецької і Луганської областей.

Висновок. Внаслідок триваючої збройної агресії росії нашої державі та громадянам завдано і завдаються значні матеріальні та нематеріальні збитки. Маємо ретельно рахувати усі збитки України: країна-окупант за все заплатить. Для практичної реалізації можливості звернення до міжнародних судів та здійснення репарацій необхідно створення досконалої вітчизняної нормативної бази опрацювання видів та розміру збитків, надання можливості бізнесу, державному сектору та громадянам оперативно повідомляти про матеріальні пошкодження майна, створювати доказову базу з використанням цифрових технологій та досягнень діджиталізації державного середовища.

В процесі виявлення та обчислення матеріальної шкоди доцільно об'єднання відповідних зусиль усіх зацікавлених сторін (органів влади, громадських установ, міжнародних організацій, іноземних експертів, постраждалих осіб) з метою забезпечення своєчасності, повноти і точності визначення усіх втрат України. Як наслідок, якісні результати такої роботи зможуть бути використані Україною передусім як докази для фіксації воєнних злочинів і порушень прав людини та відповідно для судових процесів і позовів проти Росії до міжнародних судів та з метою подальшого

обов'язкового отримання репарацій від країни-агресора, а також для залучення міжнародної фінансової допомоги на відбудову України.

Література:

1. У Комітеті з питань бюджету зазначають про важливість об'єднання зусиль щодо визначення втрат Україні внаслідок збройної агресії країни-окупанта / <https://www.rada.gov.ua/news/razom/222946.html>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод / https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Цивільний кодекс України / Відомості Верховної Ради України (ВВР).- 2003.- №№ 40-44.- ст.356.
4. Постанова КМУ від 20.03.2022 р. № 326 (із змінами) Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації / <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>
5. інтерв'ю для Corriere della sera, розміщеного 28.04.2022 р. на офіційному сайті Мінфіну/ <https://www.kmu.gov.ua/news/intervyu-ministra-finansiv-sergiva-marchenka-dlya-corriere-della-sera-28042022> .

Kaplina Galina . Determining the types and extent of damage and material losses caused by the armed aggression of the occupying state – Article.

The article examines the issue of determining the types and amounts of damage caused by armed aggression in Ukraine, states that property losses for Ukrainians are associated not only with loss and damage to private personal property governed by national law, but with loss and damage to national resources and theft of public wealth. . Therefore, the issue of determining the directions and calculating the relevant losses today has become urgent and extremely relevant.

Key words: *damage, losses, armed aggression of Russia, martial law, human losses and related social costs, military losses, economic losses, losses of subsoil and forest resources.*

Авторська довідка:

Капліна Галина Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВОЇ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Качурін С.Г.

к.ю.н., доцент, доцент кафедри “Конституційного права” юридичного факультетуСНУ ім. В. Даля

У статті досліджено норми діючого законодавства з питань тактики відібрання експериментальних зразків почерку та підписів в умовах протидії, при проведенні судово-почеркознавчих експертиз. Здійснена розробка системи тактичних прийомів та криміналістичних рекомендацій з подолання й попередження протидії осіб, що перевіряються, яка забезпечувала б, швидкість та результативність вирішення завдань досудового слідства та судового процесу при проведенні судово-почеркознавчих експертиз

Ключові слова: *судова почеркознавча експертиза, зразки почерку й підписів, відібрання проведенню почеркознавчої експертизи, системи тактичних прийомів зразків, протидія*

Постановка проблеми. Аналіз слідчої, судової та експертної практики показує, що у слідчих, суддів, адвокатів-захисників виникають значні проблеми при призначенні судово-почеркознавчих експертиз, пов'язані з підготовкою об'єктів, формуванням питань, дослідженням і оцінкою висновку експерта-почеркознавця.

Особливо яскраво зазначені проблеми виявляються при підготовки порівняльних почеркових матеріалів, коли особа, яка перевіряється, протидіє проведенню почеркознавчої експертизи. Це призводить до низької результативності судово-почеркознавчих досліджень або відмови від проведення експертиз. Це викликало потребу у функціонуванні нових процесуальних методів і способів в обсязі реалізації прав і свобод людини, а також нової криміналістичної

методології. Для цього, як зазначає В.В.Шабанов, доцільно мати необхідний тактичний і стратегічний засіб – систему технологій, що складають композицію криміналістичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності, розслідування, обвинувачення, захисту і судової діяльності [1, с.10]. Це і зумовлює виокремити й дослідити нові підходи до розроблення криміналістичних засад забезпечення діяльності слідчих, суддів та адвокатів.

Тому, актуальність теми дослідження визначається необхідністю розробки системи тактичних прийомів та криміналістичних рекомендацій з подолання й попередження протидії осіб, що перевіряються, яка забезпечувала б, швидкість та результативність вирішення завдань досудового слідства та судового процесу при проведенні судово-почеркознавчих експертиз.

Стан дослідження. Теоретичну базу цього дослідження складають наукові праці увагу Р.С. Белкіна, І.Є. Биховського, О.М. Васильєва, В.Г. Гончаренко, В.Г. Доспулова, А.В. Дулова, В.П. Колмакова, Ю.К. Орлова, М.І. Порубова, О.Р. Ратінова, Н.О. Селіванова, М.Я. Сагая, О.Б. Соловійова, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаковського та інших вчених, зусиллями яких розроблялися основи використання спеціальних знань в різних видах судочинства, створювалася теорія судової експертизи, запроваджувалися ідеї, що відображали сутність і значимість тактико-технологічних засад проведення слідчих дій, вивчення проблем протидії розслідуванню і прийомам її подолання при розгляді тактики проведення таких слідчих дій, як огляд місця події, обшук, допит.

Розкриті ними питання важливі для загального розуміння сутності тактико-технологічних засад проведення слідчих дій, проблем формування та використання тактичних прийомів і групування їх в системи, але це не вичерпує всього різноманіття питань, що мають недостатню визначеність та неналежне теоретичне обґрунтування для ефективного проведення судово-почеркознавчої експертизи і отримання зразків почерку та підписів.

Більш глибокого дослідження потребують спеціальні питання, пов'язані з комплексом існуючих теоретичних й практичних проблем з тактики проведення судово-почеркознавчої експертизи та отримання зразків почерку та підписів в умовах протидії осіб, що перевіряються,

які залишаються ще недостатньо дослідженими, що обумовлює актуальність теми даного дослідження.

Постановка завдання. Саме тому, метою дослідження є аналіз теоретичних питань і розробка практичних рекомендацій з тактики відібрання експериментальних зразків почерку та підписів в умовах протидії, при проведенні судово-почеркознавчих експертиз.

У цьому зв'язку, завданням нашого дослідження є розробка тактичних прийомів відібрання експериментальних зразків почерку та підписів, їх систематизація залежно від ситуаційної обумовленості, виявлення особливостей їх реалізації. Це, своєю чергою, повинно забезпечити відповідність головних висновків роботи критерію новизни.

Виклад основного матеріалу. Правильний вибір відповідних умовам конкретної ситуації тактичних прийомів забезпечує швидкість і результативність вирішення задач розслідування. Цей вибір передбачає «витяг» з безлічі можливих того прийому, який виявиться найефективнішим. Для цього потрібна систематизація тактичних прийомів, яка дозволяє здійснювати необхідний вибір з «блоків» аналогічних за своєю спрямованістю прийомів. На необхідність розробки єдиного класифікаційного апарату тактичних прийомів неодноразово зазначалося в юридичній літературі [2, с.42; 3, с.71].

Проте, складність, і в деяких випадках, неоднозначність визначення тактичних прийомів, специфіка слідчих дій, надали безліч підстав їх класифікації [3, с.87-89; 4, с.12-13; 5, с.33].

При відібранні зразків почерку і підписів застосовується не один тактичний прийом, а комплекс або система взаємозв'язаних прийомів, які залежать від слідчої ситуації, що склалася.

На думку В.С. Комаркова, системи тактичних прийомів проведення окремих слідчих дій мають подвійну структуру: з одного боку, вони за своєю природою відносяться до певного виду слідчої дії (наприклад, відібрання зразків для експертного дослідження); з іншого боку, ці системи мають підсистеми, які існують відповідно до мети проведення конкретної слідчої дії [6, с.72]. Вважаємо, що мають рацію В.Є. Коновалова і В.Ю. Шепітько, на думку яких при створенні систем тактичних прийомів окремих слідчих дій потрібно виходити з їх специфіки, а не з універсальної загальної їх природи. У цьому

випадку системи виконуватимуть широку робочу (практичну) функцію, що й визначатиме їх ефективність [7, с.30].

Ми дотримуємося сталого у криміналістичній літературі визначення, даного Р.С. Белкіним, згідно з яким сукупність тактичних прийомів або слідчих дій, яка має на меті вирішення конкретної задачі розслідування, зумовлена цією метою й слідчою ситуацією, називається тактичною комбінацією [8, с.210-213]. У зв'язку з цим, на нашу думку, сукупність тактичних прийомів вживаних при відібранні експериментальних зразків почерку та підписів для експертного дослідження створює тактичну комбінацію, метою якої є одержання репрезентативних, якісних зразків.

Специфіка відібрання експериментальних зразків почерку та підписів визначає необхідність розробки систем тактичних прийомів, зумовлених слідчою ситуацією, яка склалася. Нами виділені такі системи тактичних прийомів.

1. Тактичні прийоми, засновані на результатах попереднього дослідження почеркових об'єктів з метою встановлення обставин та умов їх виконання. Мета застосування цих прийомів полягає у моделюванні обставин і умов відібрання експериментальних зразків почерку та підписів від особи, яка перевіряється. Ці прийоми застосовуються на підготовчій стадії відібрання зразків почерку і підписів.

2. Тактичні прийоми, спрямовані на одержання зразків почерку особи, яка перевіряється, у ситуації можливої її відмови. Ці прийоми застосовуються у ході підготовки до проведення судово-почеркознавчої експертизи, коли в результаті вивчення особи підозрюваного, слідчим буде зроблений прогноз про вірогідну відмову особи надавати зразки для порівняння.

У цій ситуації слідчий не повинен заздалегідь інформувати про проведення судово-почеркознавчої експертизи особу, яка перевіряється, до моменту винесення постанови про призначення експертизи. Після того, як постанова винесена, слідчому необхідно співвіднести це ознайомлення з одержанням експериментальних зразків почерку і підписів. У цій ситуації чинник раптовості дозволить уникнути виникнення в особи, яка перевіряється, настанови на відмову від надання зразків.

Якщо є вагомі підстави вважати, що особа, яка перевіряється, відмовиться надати зразки почерку і підписів, то в якості порівняльного матеріалу необхідно використовувати умовно-вільні зразки.

3. Тактичні прийоми, спрямовані на спілкування з особою, яка перевіряється, і вплив на неї. Їх використання дозволяє слідчому встановити психологічний контакт з особою, яка перевіряється; створити сприятливу обстановку слідчої дії; запобігти або уникнути відмови особи від надання зразків; одержати орієнтуючу інформацію про наміри особи спотворити почерковий матеріал, який відбирається, і своєчасно запобігти її протидії.

Для встановлення психологічного контакту з особою, яка перевіряється, можуть бути рекомендовані такі прийоми [9, с. 197]:

- бесіда з особою на вільну тему, з можливим повідомленням інформації про її сім'ю, що не відноситься до матеріалів розслідування;

- позитивна оцінка її громадських, особистих, професійних якостей;

- вираз співчуття і розуміння стану обвинуваченого, з'ясування умов знаходження його у слідчому ізоляторі та ін.

Тактичні прийоми, спрямовані на встановлення спроби особи, яка перевіряється, спотворити свій почерк тісно пов'язані з участю у ході цієї слідчої дії спеціаліста-почеркознавця. При виявленні ознак спотворення (уповільнення, прискорення темпу написання, зміна загальних ознак та ін.) спеціаліст повинен негайно сповістити про це слідчого.

У ході вербальної взаємодії з особою, яка перевіряється, слідчий здійснює психологічний вплив, який, на думку О.Р. Ратінова, є одним з елементів слідчої тактики [9, с.197]. Правомірний вплив повинен, перш за все, спонукати особу, яка перевіряється, до свідомого перегляду своєї позиції, яка суперечить інтересам слідства.

4. Тактичні прийоми, спрямовані на усунення протидії особи, від якої відбираються експериментальні зразки почерку і підписів.

Розглянуті нами раніше [10, с.197] форми і прийоми протидії осіб відбиранню експериментальних зразків почерку та підписів зумовлюють необхідність наукової розробки спеціальних тактичних прийомів та їх систем, які дозволяють нейтралізувати протидію і

досягти поставленої мети – одержання експериментальних зразків порівняння, які задовольнять вимоги безсумнівності, репрезентативності і зіставності.

На сьогодні у криміналістиці й судовому почеркознавстві не розроблені системи тактичних прийомів, які спрямовані на подолання протидії осіб, які перевіряються, при відібранні у них експериментальних зразків почерку та підписів.

Нами пропонуються наступні прийоми, що можуть бути використані ізольовано одне від одного, або у поєднанні, що утворює тактичну комбінацію „Подолання відмови особи, яка перевіряється, від надання експериментальних зразків почерку та підписів”.

А. При відмові від надання експериментальних зразків почерку та підписів:

а) повідомлення про мету цієї слідчої дії та її необхідність для встановлення обставин злочину; б) пропозиція особі змінити свою поведінку; в) використання переконання у формі наказу; г) переконання особи у неправильності зайнятої нею позиції; е) роз'яснення необхідності надання допомоги слідчим органам; ж) використання факту надання свідчень свідками, співучасниками у справі про виконання досліджуваного тексту або підписів саме особою, від якої відбираються експериментальні зразки, у певних умовах і певним способом.

Слід зазначити, що більшість запропонованих прийомів заснована на психологічному впливі на особу, яка перевіряється. Дійсно, емоційний вплив на позитивні сторони особи, від якої відбираються зразки почерку та підписів, нерідко призводить до її відмови від протидії.

Б. При спотворенні особою, яка перевіряється, свого почерку – прискорення темпу та тривалості письма. Мета такого прийому – «стомити» пишучого, щоб він втратив контроль з деавтоматизації своїх рухів і внесенню до почерку різних спотворень.

В. При повідомленні неправдивої інформації про незнання особою, яка перевіряється, транскрипції підпису конкретної людини у випадку підозри, що досліджуваний підпис виконаний особою, яка перевіряється, від її імені – надання особі досліджуваного підпису для короткочасного візуального огляду. Запропонований нами тактичний прийом не традиційний, тому вимагає окремого розгляду.

У слідчій та експертній практиці однією зі складних і таких, що найчастіше зустрічається, задач є дослідження підпису, виконаного від імені іншої особи, з наслідуванням справжнього підпису. Найчастіше підробка підписів здійснюється такими способами: “на око”, “по пам'яті”, “у результаті тренування”.

У методичній літературі можна зустріти суперечливі рекомендації щодо виду і кількості зразків порівняння і способів їх відібрання для експертного дослідження підписів, виконаних від імені іншої особи з наслідуванням справжнього підпису.

Так, В.Є. Бергер та О.П. Сапун рекомендують в особи, яка перевіряється, відбирати зразки підпису і рукописного тексту. В експериментальних зразках почерку повинні бути слова, які включають поєднання букв у досліджуваному підписі. Особі, яка перевіряється, пропонується виконати декілька зразків підписів від імені особи, підпис якої досліджується. При цьому забороняється показувати особі, яка перевіряється, справжній підпис або давати його змальовувати [11, с.15]. Проте автори не наводять будь-яких аргументів щодо зазначеної заборони. О.М. Фількова для цього виду досліджень пропонує надавати експерту зразки підписів і текстів, виконаних як особами, від імені яких виконані підписи, так і особою, яка перевіряється. При цьому підписи осіб, які перевіряються, повинні бути виконані не від свого імені, а від імені особи, чий підпис досліджується [12, с.89]. Про те, чи показувати досліджуваний підпис особі, яка перевіряється, чи ні при відібранні у неї зразків підписів від імені іншої особи, не згадується.

В інших посібниках зазначений аспект технології відібрання експериментальних зразків підпису від особи, яка перевіряється, взагалі не розглядається.

Аналіз наведених рекомендацій дозволяє поставити важливі для слідчої й експертної практики питання, які вимагають вирішення.

Експерименти, що проведені автором з підписами показали, що рекомендації В.Є. Бергера та О.П. Сапуна про заборону показу досліджуваного підпису особі, яка перевіряється, - необґрунтовані. Огляд справжнього підпису особою, яка перевіряється, не призводить до його повного копіювання. Наш особистий досвід роботи експертом і проведені експерименти підтверджують висновок Л.Ю. Ароцкера про те, що «експертна практика не знає випадків, коли б у підписі,

виконаному з наслідуванням у результаті тренування, і справжніх підписах певної особи співпадали крім загальних ознак, всі без винятку часткові ознаки» [14, с.167].

У зв'язку з цим, ми вважаємо, що слід відмовитися від існуючих рекомендацій. У випадку, якщо особа, яка перевіряється, заявляє про те, що їй невідомо, як розписується особа, підпис від імені якої є досліджуваним (її конструкція, транскрипція), то їй необхідно надати для короткочасного огляду (не змальовування) вільні зразки підписів особи, від імені якої виконаний досліджуваний спірний підпис. Якщо зазначена демонстрація неможлива у зв'язку з відсутністю вільних зразків підпису, то особі, яка перевіряється, надається підпис у досліджуваному документі – речовому доказі.

На користь запропонованих рекомендацій свідчать не тільки результати проведених експериментів, але й наукові засади почеркознавства, і, зокрема, основні властивості підписів. Підпис, як почерковий матеріал, має такі ідентифікаційні властивості, як індивідуальність й стійкість. Л.А. Вінберг та М.В. Шванкова відзначають, що процес формування підпису може йти значно швидше, ніж процес формування навичок почерку. У підписі виявляється високий ступінь автоматизму, а сам підпис набуває значної стійкості. Частини повторення вдосконалюють і закріплюють навички виконання підпису [13, с.178]. Тому, для того, щоб змінити свій підпис або виконати підпис від імені іншої особи, необхідно виробити новий динамічний стереотип, необхідний тривалий час і тренування. В умовах же короткочасного огляду особою, яка перевіряється, чужого підпису це практично неможливе, оскільки «специфічні для письма людини нервові зв'язки виробляються й закріплюються протягом тривалого періоду» [13, с.86]. Доречно навести слова засновника судової експертизи документів Є.Ф. Буринського про те, що «судово-доказова сила письмових актів базується на переконанні, що кожній людині належить особливий почерк, відмінний від всіх інших і здатний, у разі потреби, служити надійним визначником її особи. Якби кожен міг вільно писати будь-яким почерком, письмові докази не мали б сенсу» [15, с.205].

Висновки.

За результатами дослідження та викладеного вище, автор стверджує, що:

1. Застосування слідчим, стороною захисту та судом систем тактичних прийомів у конфліктних і безконфліктних ситуаціях при відібранні зразків з метою одержання доброякісних експериментальних зразків почерку та підписів, є необхідною передумовою ефективності проведення судово-почеркознавчої експертизи.

2. Вибір тактичних прийомів відібрання експериментальних зразків для експертного дослідження на етапі підготовки судово-почеркознавчої експертизи ґрунтується на результатах прогнозування слідчої ситуації, що склалася, поведінки особи, яка перевіряється.

3. Залежно від слідчої ситуації, яка склалася, системи тактичних прийомів відібрання зразків, спрямовані на: 1) встановлення обставин та умов виконання рукопису; 2) одержання зразків почерку особи, яка перевіряється, у ситуації можливої її відмови; 3) спілкування з особою, яка перевіряється, і вплив на неї у ході відібрання зразків; 4) подолання протидії особи, яка перевіряється.

4. Тактичні прийоми подолання протидії особи, яка перевіряється, включають: а) при відмові від надання експериментальних зразків почерку та підписів – використання прийомів психологічного впливу та логічного переконання; б) при спотворенні особою, яка перевіряється, свого почерку – прискорення темпу та тривалості написання; в) при повідомленні неправдивої інформації про незнання особою, яка перевіряється, транскрипції підпису конкретної людини – надання особі досліджуваного підпису для короткочасного візуального огляду. Останній прийом заснований на результатах проведеного автором експерименту.

Література:

1. Шабанов В.Б. Особенности информационно-криминалистических технологий // Криминалистическое обеспечение расследования преступлений: материалы Междунар. науч-практ. конф., посвящ. 45-летию кафедры криминалистики юрид. фак. БГУ, Минск, 12-13 окт. 2017 г. Минск: Изд. центр БГУ, 2017. – С. 10-11.

2. Коновалова В.Е. Криминалистическая тактика: принципы и функции // Криминалистика и судебная экспертиза. – К.: Вища школа, 1981. – Вып. 22. – С.40 – 47.
3. Комиссаров В.И. Теоретические проблемы следственной тактики. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 156с.
4. Комарков В.С. Тактика допроса: Учебное пособие. – Х.: Вища школа, 1975. – 64с.
5. Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. – Х.: РИП Оригинал, 1995. – 200с.
6. Комарков В.С. Вопросы систематизации тактических приемов расследования // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования. – М.: Юрид. лит., 1973. – С.68 - 97.
7. Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции: Учеб. пособие. – Х.: Гриф, 1997. – 256с.
8. Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М.: Юристь, 1997. – 480с
9. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. - М.: ООО «Юрлитинформ», 2001. – 352с.
10. Семеніхін М.В., Качурин С.Г. Протидія зацікавлених осіб при проведенні судово-почерковзнавчої експертизи: поняття, форми та прийоми // Криміналістичний вісник: Наук. - пр. збірник – Київ, 2018. – Вип. 1 (29). – С. 233-242.
11. Бергер В.Е., Сапун А.П. Подготовка и направление материалов для проведения судебных экспертиз. – К.: РИО МВД СССР, 1974. – 78с.
12. Филькова О.Н. Справочник эксперта-криминалиста. – М.: Юриспруденция, 2001. – 464с.
13. Винберг Л.А., Шванкова М.В. Почерковедческая экспертиза: Учебник для вузов МВД СССР. – Волгоград: Изд. «Волгоградская правда» 1977. – 208с.
14. Ароцкер Л.Е. Основные вопросы криминалистического исследования подписей, выполненных с подражанием. / Теория и практика криминалистической экспертизы. – М., 1958. – №3. – С.136 – 179.

15. Буринский Е.Ф. Судебная экспертиза документов, производство ее и пользование ею. - М.: «ЛексЭст», 2002. – 464с.

Kachurin S.G. Forensic tactics during forensic handwriting examination. *The article investigated the norms of the current legislation and problems on the tactics of selecting experimental handwriting samples and signatures in the context of opposition, during forensic handwriting examinations. A system of tactical techniques and forensic recommendations was developed to overcome and prevent counteraction by verified persons, which would ensure the speed and effectiveness of solving the problems of pre-trial investigation and litigation during forensic handwriting examinations.*

Key words: *forensic handwriting examination, samples of handwriting and signatures, selection of samples, opposition to handwriting examination, tactical techniques systems.*

ОБМЕЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ СУДДІ ЯК СПЕЦІАЛЬНОГО СУБ'ЄКТА ТРУДОВОГО ПРАВА

Клемпарський М.М.,

*д.ю.н., професор, професор кафедри цивільного, трудового
права та права соціального забезпечення Донецького державного
університету внутрішніх справ*

Куценко Т.Р.,

*заступник голови Дніпровського
апеляційного суду*

У статті зазначено що трудова діяльність суддів як спеціальних суб'єктів трудового права містить обмеження та заборони. Визначено, що заборони та обмеження, які застосовуються національним законодавцем до трудової діяльності судді повинні відповідати міжнародним стандартам і закордонному досвіду врегулювання трудової діяльності суддів. Визнано необхідність правового обмеження політичних прав суддів, тому що такі обмеження та заборони гарантують незалежність та неупередженість суддів в процесі їх трудової діяльності.

Ключові слова: *судді, трудові права, політичні права, обмеження.*

Чинне законодавство України містить положення які визначають додаткові вимоги, обмеження та заборони стосовно трудової діяльності суддів які спеціальних суб'єктів трудового права. Такі підвищені вимоги до даної категорії працівників пов'язані з характером професійної діяльності суддів, їх трудовою функцією та результатами праці для суспільства. Механізм реалізації трудової діяльності суддів як спеціальних суб'єктів трудового права впливає, в першу чергу, на здійснення ними правосуддя, а в другу – на захист прав та свобод громадян, які звертаються до суду. Таким чином обмеження та заборони, які застосовуються стосовно трудової діяльності суддів є актуальними та потребують законодавчої регламентації. Головною метою встановлення обмежень та заборон стосовно трудовою діяльності судді є досягнення бажаної поведінки від судді для суспільства та держави.

Заборони та обмеження, які застосовуються національним законодавцем до трудової діяльності судді як спеціального суб'єкта трудового права повинні відповідати міжнародним стандартам і закордонному досвіду врегулювання трудової діяльності суддів. Проте, як показує аналіз національного та міжнародного законодавства правове регулювання обмежень реалізації трудових прав суддів потребує вдосконалення відповідно до міжнародних стандартів. Норми міжнародного законодавства є більш м'якими та лояльним в питанні обмеженні прав суддів.

Так, наприклад, відповідно до ст. 8 Основних принципів незалежності судових органів від 13.12.1985 зазначено, що судові органи, як і інші громадяни, користуються свободою слова, віровизнання, асоціацій та зборів; однак, керуючись такими правами, судді повинні поводитись завжди таким чином, щоб забезпечити повагу до своєї посади і зберегти неупередженість і незалежність судових органів [1]. Таким чином даний міжнародний акт визнає право суддів на зібрання та асоціації. Також, відповідно до ст. 11 Міжнародного кодексу поведінки державних посадових осіб від 23.07.1996 року державні посадові особи беруть участь у політичній або іншій діяльності поза рамками їх офіційних обов'язків у відповідності до законів та адміністративних положень таким чином, щоб не підірвати віру громадськості в неупереджене виконання ними своїх функцій і обов'язків [2].

Проте, на думку П. В. Панталієнка: «Заборона брати участь у будь-якій політичній або профспілковій діяльності обґрунтовується тим, що ніякі політичні уподобання судді не повинні впливати на справедливість винесеного ним рішення. Адже основним принципом діяльності судді є його незалежність, неупередженість, а належність судді до якої-небудь політичної партії, на думку законодавця, створює цьому загрозу» [3, с. 270]. Дана правова позиція вченого є доречною, і саме тому необхідність правового обмеженні в реалізації політичного права судді можна підтвердити наступними аргументами.

В першу чергу, слід зауважити, що саме судова влада, на відміну від виконавчої та законодавчої влади не повинна піддаватись жодним політичним впливам чи політичним тискам, які можуть якось вплинути на рішення суду. Під час здійснення своєї трудової діяльності, а саме здійснення правосуддя, суддя повинен служити

всьому народові України, а не окремій партії. Саме тому суддя, в процесі своєї трудової діяльності жодним чином не може керуватись політичними мотивами чи упередженнями. П. В. Панталієнко зазначав, що судові рішення повинні ґрунтуватися виключно на законі, праві, забезпечуючи тим самим підтримання існуючого в державі режиму законності. Свобода кожного носія судової влади від ідейного або емоційного тиску насамперед пов'язана з принципами верховенства права і правової держави, здійснення судової влади лише на основі конституції і закону [3, с. 270].

Другий аргумент, який визнає необхідність правового обмеження політичних прав суддів, полягає в тому, що такі обмеження та заборони гарантують незалежність та неупередженість суддів в процесі їх трудової діяльності. Всі судді під час здійснення правосуддя повинні дотримуватись нейтралітету та безсторонності в політичних питаннях та поглядах. А в тому випадку коли суддя є членом будь-якої політичної партії, громадського об'єднання чи виборчого блоку це неможливо.

Третій аргумент полягає в тому, до суддів застосовуються не лише прямі заборони та обмеження політичних прав, а й непрямі обмеження, які випливають із прямих заборон. Так, наприклад, суддя не має право надавати жодну матеріальну, фінансову чи іншу допомогу політичним організаціям, політичним спілкам тощо; суддям забороняється вести агітацію чи пропаганду в підтримку ідеології будь-якої політичної партії; бути присутнім на зборах чи засіданнях таких організацій; надавати публічні виступи про підтримку політичної партії, спілки, чи навпаки виступати проти них тощо.

Останнім, але не менш важливим є аргумент про те, що політичний нейтралітет та неупередженість особливо важливий для суддів, трудова діяльність яких пов'язана із вирішенням спірних правовідносин в питаннях що виникають між суб'єктами владних повноважень, які здійснюють управлінську функцію. Тобто, в таких судових процесах саме суб'єкт політичної діяльності може бути однією із сторін, а тому судова прихильність до будь-якої політичної діяльності негативно вплине на об'єктивність та справедливість судового рішення.

Отже, підводячи підсумок по всім вище зазначеним аргументам, слід сказати наступне, обмеженість політичних прав

суддів в процесі їх трудової діяльності є доцільною та обґрунтованою. Однак, не слід забувати і про те, що кожен суддя є звичайною людиною, громадянином України та учасником політичного життя, що супроводжується наявністю в нього певних політичних уподобань. Проте суддя не повинен жодним чином їх афішувати, а заборони, які стосуються його політичних прав повинні стосуватись саме активної поведінки суддів у його політичній діяльності.

Також, положення ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» є недосконалим і потребує доповнення. Так, обмеженість політичних прав суддів повинна розповсюджуватись не тільки на політичну діяльність судді, а й на заборону суддям брати участь у громадській діяльності чи публічних заходах, які мають політичну забарвленість.

Тому, необхідно викласти ч. 4 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року №1402-VIII в наступній редакції : «Суддя не може належати до політичної партії, професійної спілки чи громадської організації, що переслідує політичні цілі, виявляти прихильність до них, брати участь у політичних акціях, мітингах, страйках чи публічних виступах, які мають політичну спрямованість». Таким чином забезпечується факт того, що судді будуть керуватись в своїй трудовій діяльності виключно положеннями Конституції України та спеціальними нормативно-правовими актами. При цьому не будуть враховуватись політичні ідеї та погляди будь-яких політичних організацій, громадських об'єднань, що мають політичну забарвленість тощо.

Таким чином, під поняттям правових обмежень та заборон, які застосовуються до трудової діяльності суддів як спеціального суб'єкта трудового права слід вважати сукупність превентивних заходів, які визначаються на рівні загального та спеціального законодавства України та є необхідними для впливу на професійну діяльність та поведінку суддів, задля забезпечення їх незалежності, неупередженості, сумлінності та справедливості в процесі здійснення правосуддя та вирішення інших процесуальних питань. Проте не слід забувати про те, що обмеження професійних прав суддів повинно відбуватись без надмірності. Деякі правові обмеження та заборони є недоречними та порушують основні права судді як людини та громадянина. Застосування їх до суддів у відставці чи до суддів, які

звільнились не піддаються жодному правовому обґрунтуванню та доречності.

Література:

1. Основні принципів незалежності судових органів від 13.12.1985 року.
URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text (дата звернення 14.01.2022 року).
2. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб від 23.07.1996 року.
URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788#Text (дата звернення 14.01.2022 року).
3. Панталієнко П. В. Деякі особливості правового статусу суддів *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2011. С. 268-272.

The article states that the work of judges as special subjects of labor law contains restrictions and prohibitions. It is determined that the prohibitions and restrictions applied by the national legislator to the employment of judges must comply with international standards and foreign experience in regulating the employment of judges. The need for legal restrictions on the political rights of judges is recognized, as such restrictions and prohibitions guarantee the independence and impartiality of judges in the course of their work.

Key words: judges, labor rights, political rights, restrictions.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАПАХУ ЇЖИ У КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ КУЛІНАРНИХ ТРАДИЦІЙ

Кобзар М.В.,

*аспірантка 4 року навчання кафедри філософії,
культурології та інформаційної діяльності
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

Анотація: *В роботі подається культурологічна аналітика запаху їжі повсякденного вжитку у східних слов'ян. Показано, що й у сакральній, й у профанній сферах проявляється двоїстий характер запаху страв як культурної моделі, його приналежність до природного та культурно-соціального світу одночасно.*

Ключові слова: *кулінарні традиції, запах їжі як культурна модель, сакральне, профанне, бінарні опозиції.*

Запах «як культурний феномен являє собою ту ідеальну форму, наповнення якої залежить від культурної приналежності людини, її індивідуального досвіду, від певної ситуації» [3, с.24]. Кожна культура при цьому виробляє своєрідну «ароматичну вісь», у якій визначені запахи приємні, нейтральні й неприємні.

Запах має двоїсту природу. З одного боку, він належить до світу природного, оскільки це сукупність речовин, що діють на нашу систему нюху, а з іншого боку, більшою мірою запах для людини – це певні асоціації, переживання, почуття, значення, пам'ять, емоції, тобто культурні моменти. Таким чином, можна стверджувати, що ольфакція (наука про мову запахів) – це явище культури.

Запах амбівалентний ще й тому, що він одночасно належить до реального світу (є об'єкт, що виділяє запах) і до світу уявлюваного, до світу мрій і фантазій, він – мрія про майбутнє й пам'ять про минуле. У такий спосіб він створює міцні асоціативні зв'язки. Але оцінка аромату – плід не тільки створених власним досвідом вільних асоціацій, але й певної культури. Якщо середовище проживання, спосіб життя створюють реальну нюхову ауру людської долі, то культура визначає, які запахи будуть значущими, а до яких швидко «принюхаються» і не звертаєш на них уваги; від культури залежить, що буде вважатися «ароматом», а що «смородом».

Смак їжі починається не зі смаку, а з її аромату. Ще у 20-ті роки ХІХ століття французький кухар Жан Антельм Брійя-Саварен вважав, що хоча нюх і відчуття смаку з наукової точки зору – два окремих почуття, хімічна лабораторія знаходиться в роті, але саме ніс служить її трубою [2].

Запах страв відіграє значну роль як у сакральній, так й у профанній сферах культури східних слов'ян, а культурологічна інтерпретація цього явища і є **метою даного наукового дослідження**.

В галузі сакрального особливо можна виділити запахи, пов'язані з їжею, у контексті ритуалів і обрядів – похоронних, магічних, лікувальних, святкових і т. ін. Так, у східнослов'янських віруваннях сильні уявлення про запах смерті. Наприклад, в українських повір'ях є приказка про те, що старій людині сира земля яблуками пахне, тобто цей запах пов'язаний з неминучою швидкою смертю. У цьому випадку яблучний аромат показаний у негативному змісті, на відміну від символічної ролі яблука і його природного запаху як знаку любові, здоров'я й родючості. Можливо, це пов'язано з асоціаціями з райськими плодами, які в народі часто називали яблуками. Отже, аромат яблука, який йде від землі, навіває думки про приближення уходу у потойбічний світ, можливо, в рай.

Крім того, вважається, що запах смерті може бути заразним. Так, у Поліссі жінки намагаються не готувати обід, поки в селі лежить непохований мрець, інакше страви теж будуть пахнути трупом [6].

Дух небіжчика виганяють із будинку за допомогою «сакральних» запахів: ладану, воску. Але не менш ефективними виявляються запахи, що належать до побутової сфери, тобто запахи продуктів харчування, які щодня вживалися в їжу, і предметів, пов'язаних з її приготуванням. У народній традиції існував ряд способів упоратися з тугою за померлими. Добре відомі різного роду дії, пов'язані із загляданням у піч або в діжу (торкалися печі, зрушували пічну заслінку, заварювали забутий у печі хліб та пили замість чаю, заглядали всередину печі, говорячи при цьому: «вся печаль в піч»); після повернення зі цвинтаря дивилися у пусту хлібну квашню). Сенс таких дій також полягав у тому, щоб відгородитися від померлого, не боятися його, перервати зв'язок з ним, позначити припинення комунікації [7, с. 155]. А ще тугу можна перемогти й за

допомогою запахів – наприклад, аромату хлібної закваски, яка завжди залишається в діжі [5].

Однієї з постійних тем українських етіологічних легенд є сюжет, коли людина після своєї смерті не зникає безвісти, а перетворюється в рослину. Це яскравий приклад тотемічних уявлень. І за запахом, який виділяє нова рослина, судять про те, якою людина була при житті. Досить шанований українцями базилік (волошка) виріс на тому місці, де вмерла свята людина – Василь Блаженний. За народними прикметами, часник виріс із зубів чаклунки, тютюн – на могилі розпусної жінки.

Вважається, що пахучі їстівні рослини амбівалентні: з одного боку, вони захищають від нечистої сили; з іншого боку – здатні її приманити. За українськими повір'ями, на Русалковий день (у четвер на тижні Трійці) русалка випитує у своєї потенційної жертви, яку рослину та тримає в руках: м'ята й петрушка загострюють її сексуальний апетит, полинь примушує тікати. Є ритуальні формули, у яких згадуються рослини-апотропеї: «Хрін так полинь, плюнь так покинь!» [4, с. 269]. Точно так само одна лише назва часнику, вимовлена вголос, здатна прогнати нечисту силу (лісовика), якщо згадати апотропейну формулу: «Часник тобі під язик». Як стверджує прислів'я, «хрін та редька, лук та капуста лихого не пропустять».

За давніми слов'янськими повір'ями, з тіла Іуди, апостола, що зрадив Ісуса Христа, вирости тютюн, хрін, цибуля, часник, тобто рослини з різкими запахами. Згідно етіологічним легендам українців, часник виріс з тіла Іуди, з зубів Ірода, Іуди або чаклунки після їх смерті, тому його гріх їсти. Того, хто порушив цю заборону, янгол-охоронець залишає на 12 днів.

Отже, чим сильніші за запахом рослини, тим більш чітко проявляються їхні апотропейні, захисні та лікувальні функції.

Таким чином, запахи, пов'язані з їжею, виступають як важливий канал спілкування людини з потойбічним світом: з їхньою допомогою вона дізнається про свою швидку кончину, але в той же час за допомогою «своїх» домашніх запахів людина може захиститися від смерті, від її небажаних посланців, від нечистої сили.

У *профанній сфері* аромати їжі розглядаються через їхнє практичне й символічне значення (в лікувальних цілях, у процесі міжособистісної комунікації, в образах з літературних творів тощо).

Але при цьому повсякденність – це завжди природні запахи або, точніше, запахи, що виникають мимоволі.

Аромати їжі, що супроводжують людину з раннього дитинства, постійно утворюють бінарні опозиції:

- приємні запахи (свіжовипечений хліб, аромат меду) / неприємні запахи (підгоріла каша),
- запахи ранкові (парне молоко) / вечірні (ситна вечеря),
- аромати своєї, звичної, домашньої їжі / чужої їжі,
- запах їжі, приготовленої в кухні / їжі, приготовленої в полі або в лісі на багатті,
- запах свіжої їжі / сморід цвілої або протухлої їжі,
- запах дитячої їжі (каша, молоко) / їжі для дорослих (смажене м'ясо, алкогольні напої тощо),
- запах сирій їжі / їжі приготовленої (у печі, на багатті),
- запах їжі селян / їжі містян,
- запах їжі простої людини / їжі заможної людини,
- запах їжі повсякденного раціону / запах святкової трапези,
- запахи їжі з одного інгредієнта (мед, молоко, плоди землі – овочі, фрукти, гриби, горіхи) / запах складної страви (борщ, суп, вареники, млинці з начинками тощо),
- запах їжі тваринного походження / рослинного походження,
- запах кухні, у якій готуються страви / запах локусу, де готова їжа поїдається,
- запах гарячої їжі / холодної їжі,
- аромати літнього меню / зимового раціону,
- запах пісної їжі / скромної їжі,
- аромат східнослов'янської їжі в цілому / запахи кухні інших народів.

Запахи природи нейтральні, однак у певному соціальному й культурному контексті вони перетворюються в ольфакторні знаки. З'являються стійкі поетичні метафори: наприклад, любов пахне яблуком, резеда – водою, а воля – диким медом [1, с. 180].

Аромати продуктів харчування, що виростають у природному середовищі (у лісі, у полі, у саду, у городі), у східних слов'ян міцно пов'язані з локусом будинку й батьківщини (своїм безпечним культурним простором), асоціюються із ситістю, достатком, навіть щастям. І, навпаки, запах недоступної їжі нагадує звичайно або про

втрату – статусу, будинку, своєї країни, або про реальність – убогість, безправ'я, приниження.

Отже, запах може трактуватися як культурна модель, що набуває різного семантичного наповнення в залежності від конкретної ситуації.

Висновки: Простір запахів виявляється важливою частиною культури. Тому і запах їжі, з одного боку, начебто прив'язує людину до природного світу, а з іншого, позначає межу, за якої починається людське культурно-соціальне буття.

Література:

1. Ахматова А.А. Сочинения : в 2 т. Москва : Правда, 1990. Т. 1. 448 с.
2. Брийя-Саварен Ж. А. Физиология вкуса, или трансцендентная кулинария. Москва : Терра – Книжный клуб, 1999. URL: <http://bibliotekar.ru/rusKultZastoliya/46.htm> (дата обращения: 2.05.2022).
3. Епанешникова М.А. Феномен запаха в культуре: особенности функционирования в сакральной и профанной сферах : автореф. дис. ... канд. культурологии : 24.00.01. Екатеринбург, 2011. 24 с.
4. Кабакова Г.И. Запах. *Славянские древности* : этнолингвистический словарь. Москва : Международные отношения, 1999. Т.2. С. 266-269.
5. Кабакова Г.И. Запахи в русской традиционной культуре. *Живая старина*. 1997. № 1. С 36-38.
6. Славянская мифология : энциклопедический словарь. URL: <http://flibusta.site/b/464541/read> (дата обращения: 4.05. 2022).
7. Страхов А.Б. Культ хлеба у восточных славян. Опыт этнолингвистического исследования. *Slavistische Beitrage*. Band 275. Munchen, 1991. 254 с.

Annotation: The paper presents a culturological analysis of the Eastern Slavs` everyday food smell. It has been shown both in the sacred and in the profane spheres, the dual nature of the smell of food as a cultural

model is manifested, it's belonging to the natural and cultural-social world at the same time.

Key words: culinary traditions, the smell of food as a cultural phenomenon, sacred, profane, binary oppositions.

ЗМІЩЕННЯ АКЦЕНТІВ ПРОЯВУ СВОБОДИ ВОЛІ СТОРИН ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПЛИВУ НА КОНЦЕПЦІЮ ГІДНОЇ ПРАЦІ В УКРАЇНІ В МИРНИЙ ПЕРІОД

Коваленко О. О.

*доктор юридичних наук, професор,
в.о. зав. кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового
права
імені професора О.І. Процевського,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С.Сковороди*

Анотація. *Режим воєнного стану, запроваджений на території України Указом Президента України, оформив юридичні засади для запровадження особливостей правового регулювання трудових відносин в Україні. Закон України від 15 березня 2022 року N 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» став фундаментом спеціального правового регулювання трудових відносин у воєнний період, визначивши зміст механізму конституційно допустимого обмеження трудових прав. Автором розглядаються, передбачені цим законом, випадки прояву свободи волі роботодавця і обґрунтовується нагальна необхідність не допустити збереження змісту вказаних норм воєнного періоду регулювання трудових відносин у мирний час, задля формування нового простору взаємодії сторін трудового договору у відповідності до концепції гідної праці на цивілізаційних паритетних началах через баланс інтересів означених сторін.*

Ключові слова: *свобода волі сторін трудового договору, гідна праця, трудовий договір, трудові права, баланс інтересів сторін трудового договору.*

Реалії війни, в яких опинилася Українська держава від 24 лютого 2022р., змусили переорієнтувати правове впорядкування суспільних відносин на воєнний манер. У більшому ступеню це торкнулось сфери правового регулювання трудових та похідних від відносин, основні зміни реформаційного характеру в яку, здійснив Закон України від 15 березня 2022 року N 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [1].

Очевидно, що зазначений Закон був рятувальним кругом у ситуації, що склалася, адже руйнування виробничих потужностей, переміщення підприємств, установ, організацій, загибель працівників, зміна працівниками місця свого проживання внаслідок розширення географії бойових дій українською територією, мобілізація працівників-чоловіків, окупація окремих українських населених пунктів росією тощо і як наслідок втрата і робочих місць, і працівників стали визначальними факторами у наявності та здійсненні реальних можливостей та окресленні перспектив продовження трудового процесу як фактично, так і юридично. Ігнорувати ці фактори було неможливо і провадити правове регулювання за вже десятиліттями, усталеними трудовими стандартами означало б колапс у цій площині. Тому, прийняття спеціального нормативно-правового акту, який би мав за мету упорядкувати трудові відносини в Україні в умовах режиму воєнного стану, зміщуючи акценти прояву свободи волі сторін трудового договору, було лише справою часу.

Нагальна необхідність прийняття спеціальних правових норм підтверджується даними Міжнародної організації праці (далі - МОП), яка стверджує, що українська економіка сильно постраждала від російської агресії. З початку російської агресії втрачено майже 5 мільйонів робочих місць, понад 5,23 мільйона біженців втекли до сусідніх країн. Серед біженців в основному жінки, діти та особи старше 60 років. Із загальної кількості біженців приблизно 2,75 мільйона людей працездатного віку. З них 43,5 відсотка, або 1,2 мільйона, раніше працювали і втратили або залишили роботу [2].

Відповідно до нового звіту МОП, «з початку російської агресії в Україні було втрачено приблизно 4,8 мільйона робочих місць. За оцінками дослідження, якщо військові дії призведуть до ескалації, втрата робочих місць збільшиться до семи мільйонів. Проте, якби бойові дії негайно припинилися, було б можливе швидке відновлення з поверненням 3,4 мільйонів робочих місць. Це зменшить втрати зайнятості до 8,9 відсотка, згідно з записом «Вплив кризи в Україні на світ праці: початкові оцінки» [2].

Звичайно, такі цифри вражають і ми розуміємо, що, на жаль, негайне припинення бойових дій – це справа нездійсненна. По суті, вказані цифри відображують масштаби не тільки людського горя, що зазнав український народ, але й свідчать про, як-то кажуть, суху статистику негативних перспектив економічних наслідків, які майоріють над нашою державою зубожінням населення внаслідок безробіття, а над всім світом, який отримував багато української сільськогосподарської продукції, - голодом. Крім цього, вже зараз, привид очікуваного утиску трудових прав працівників на тлі пріоритетного положення роботодавця на ринку праці, яке в разі підсилила війна, дозволяє окреслювати розвиток погіршення положення працівників.

Вирішення чи-то, правильніше буде сказати, зменшення градусу гостроти цих проблем залежить звичайно від дати закінчення війни, рівня взаємодопомоги держав світу та заходів економічного характеру в Україні. Однак, право, як інструмент впорядкування відносин у цей нелегкий період також варто брати до уваги. Воно оформлює договір до визначеного результату, деталізуючи та створюючи простір для взаємодії ключовим фігурам основного процесу забезпечення створення суспільних матеріальних та духовних благ – працівнику та роботодавцю не тільки в жорстких реаліях сьогодення, але й у перспективі.

Закон України від 15 березня 2022 року N 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» став фундаментом спеціального правового регулювання у воєнний період, визначивши «особливості трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами, у період дії

воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [1, ч.1 ст.1]. Відповідно він визначив зміст механізму конституційно допустимого обмеження трудових прав, акцентувавши увагу на наступному: «на період дії воєнного стану вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина відповідно до статей 43, 44 Конституції України. У період дії воєнного стану не застосовуються норми законодавства про працю у частині відносин, врегульованих цим Законом» [1, ч.2, 3 ст.1].

Очевидно, що зміст статей цього нормативно-правового акту в умовах триваючої війни має на меті забезпечити безперерйне функціонування підприємств, установ, організацій задля втримання «на плаву» української економіки і забезпечення по максимуму отримання хоча б мінімуму життєво-необхідних благ людини за допомогою, так званих, «непопулярних заходів» заходів для працівників, серед яких мають місце, зокрема:

1. новела трудового законодавства, як-от правова конструкція «призупинення трудового договору», яка передбачає «припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором», «у зв'язку з військовою агресією проти України, що виключає можливість надання та виконання роботи» [1, ст.13] із покладанням відшкодування заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам на час призупинення дії трудового у повному обсязі на державу, що здійснює військову агресію проти України;

2. затримка заробітної плати, бо роботодавець «звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання щодо строків оплати праці, якщо доведе, що це порушення сталося внаслідок ведення бойових дій або дії інших обставин непереборної сили» [1, ст.10]. При чому «у разі неможливості своєчасної виплати заробітної плати внаслідок ведення бойові дії, строк виплати заробітної плати може бути відтермінований до моменту відновлення діяльності підприємства» [1, ч.4 ст.10].

3. розірвання трудового договору за ініціативою роботодавця у період тимчасової непрацездатності працівника, а також перебування працівника у відпустці [1, ст.5];

4. встановлення випробування при укладенні трудового договору в період дії воєнного стану для будь-якої категорії працівників [1, абз.1 ч.2 ст.2];.

5. укладення без обмеження строкових трудових договорів, всупереч принциповому положенню трудового права, не тільки, для «усунення кадрового дефіциту та браку робочої сили, у тому числі внаслідок фактичної відсутності працівників, які евакуювалися в іншу місцевість, перебувають у відпустці, простої, тимчасово втратили працездатність або місцезнаходження яких тимчасово невідоме» [1, абз.2 ч.2 ст.2];, а й «з метою оперативного залучення до виконання роботи нових працівників» [1, абз.2 ч.2 ст.2] - тобто у будь-якому випадку;

6. зміна істотних умов праці працівникам без застосування строку попередження за 2 місяці [1, ст.3];

7. встановлення нормальної тривалості робочого тижня для працівників на рівні 60 годин, а скороченої тривалості робочого часу на межі 50 годин на тиждень [1, ч.1. 2 ст.6];

8. скорочення тривалості щотижневого безперервного відпочинку працівників до 24 годин [1,ч.5 ст.6];

9. залучення без згоди до нічних, важких робіт, робіт із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземні роботи, надурочних робіт, робіт у вихідні, святкові і неробочі дні, направлення у відрядження жінок, які мають дитину віком від 1 до 3 років (що заборонено чинним Кодексом законів про працю України» [3, ст.176];

10. заборона надання щорічної основної оплачуваної відпустки працівникам тривалістю більше ніж 24 календарні дні [1,ч.1 ст.12];

11 відмова роботодавця працівнику у наданні будь-якого виду відпусток (крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку), якщо такий працівник залучений до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури [1,ч.2 ст.12];.

12. надання роботодавцем на прохання працівника йому відпустки без збереження заробітної плати без обмеження строку, встановленого ч.1 ст.26 Закону України «Про відпустки» [1,ч.3 ст.12],

що вже у соціальних мережах працівниками описується як застосований до них примус на практиці з боку роботодавців.

Варто констатувати, що кількість таких непопулярних заходів для працівників, але популярних для роботодавців, є занадто великою як для малостатейного (бо їх всього 14 статей) Закону України від 15 березня 2022 року N 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», так і для ще 2,5 місяці тому існувавшего усталеного правопорядку у площині регулювання трудових правовідносин. Фактично новий спеціальний нормативно-правовий акт закріпив пріоритет прояву свободи волі роботодавця у питаннях правового регулювання трудових відносин за рахунок обмеження трудових прав працівника.

Таке обмеження, вочевидь, у період режиму воєнного стану має на меті стабілізацію виробничих відносин, що постраждали під час війни, надання засобів підтримки роботодавцям, які втратили свої потужності, бо саме організація виробництва як можливість для реалізації трудових прав працівників на конкретних робочих місцях, повністю покладається на плечі роботодавця. І такі жорсткі, непопулярні заходи, певно що, мають місце бути для швидкості запуску процесу виробництва, відновлення роботи підприємств, установ, організацій. Однак, враховуючи непоодинокі випадки протягом останніх років реформувати трудове законодавство різними проектами нормативно-правових актів, починаючи від проєктів Трудового кодексу України, закінчуючи, особливо резонансним Законом про працю, а також в світлі перспектив виконання рішення про дерадянізацію нормативно-правових актів, яким є Кодекс законів про працю України 1971 р., виникають абсолютно обґрунтовані побоювання про перенесення у новий основний нормативно-правовий акту, що буде регулювати трудові відносини у мирний час норм, що по суті обмежують трудові права працівників, бо вони апробовані та вже фактично сприйняті працівниками у воєнний період. Звикання до таких норм не викличе вже того супротиву, що був у минулому та не дав запровадити вказані неприйнятні, з точки зору концепції гідної праці, акти.

Трудові права людини у цивілізованій європейській країні у мирний час не можуть утискатись. Важливо рухатись тим шляхом, який напрацьовано МОП через Програму гідної праці для України з

метою вирішення проблем, які належать до сфери ключових технічних експертних знань МОП, зокрема у післявоєнний період. Тому виникає нагальна необхідність не допустити збереження норм воєнного періоду регулювання трудових відносин у мирний час і формувати цей новий простір взаємодії сторін трудового договору у відповідності до концепції гідної праці на цивілізаційних паритетних началах через баланс інтересів означених сторін.

Література:

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану. Закон України від 15 березня 2022 року N 2136-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.

2. Nearly 5 million jobs have been lost in Ukraine since the start of the Russian aggression, says ILO. ILO. Press release. 11 May 2022. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_844625/lang--en/index.htm#:~:text=Ukraine%20crisis-.Nearly%205%20million%20jobs%20have%20been%20lost%20in%20Ukraine%20since.country%20and%20in%20neighbouring%20states.

3. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

Annotation. The martial law regime introduced on the territory of Ukraine by the Decree of the President of Ukraine has established the legal basis for the introduction of the peculiarities of the legal regulation of labor relations in Ukraine. The Law of Ukraine of March 15, 2022 N 2136-IX "On the organization of labor relations in martial law" became the foundation of special legal regulation of labor relations in wartime, defining the content of the mechanism of constitutionally permissible restrictions on labor rights. The author considers the cases of freedom of will of the employer provided by this law and substantiates the urgent need to prevent the preservation of the content of these norms of the war period of labor relations in peacetime, to form a new space of cooperation between the parties to the employment contract, balance of interests of these parties.

Key words: freedom of will of the parties to the employment contract, decent work, employment contract, labor rights, balance of interests of the parties to the employment contract.

ОСОБЛИВОСТІ АУДИТУ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

*Корнієнко І. С.,
аспірантки кафедри правознавства
Східноукраїнського національного університету імені
Володимира Даля
Науковий керівник **Шаповалова О.В.**
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри
господарського права Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля МОН України,*

***Анотація.** Обґрунтовано актуальність проблематики зміни вимог щодо сплати податку та єдиного соціального внеску з боку підприємців, внутрішньої організації суб'єктів аудиторської діяльності та зовнішньої організації контролю аудиторської діяльності. Викладено аналіз положень Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 5 березня 2022 року за № 2120-IX. Надано практичний коментар проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» щодо забезпечення аудиторської діяльності на період дії воєнного стану та післявоєнного відновлення економіки».*

***Ключові слова:** воєнний стан, контроль у сфері господарювання, аудит, внутрішня організація суб'єктів аудиторської діяльності.*

В умовах воєнного стану контроль у сфері господарювання значно змінюється. На підставі постанови Кабінету Міністрів України від 13.03.2022 № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного

стану» було припинено проведення планових та позапланових заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду на період воєнного стану, Водночас доцільним визнається проведення позапланових заходів державного нагляду (контролю) в окремих, законодавством визначених, сферах. Йдеться про запобігання неконтрольованому зростанню цін на товари, які мають істотну соціальну значущість, за наявності загрози, що має значний негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави.

Внесено корективи щодо вимог сплати єдиного податку, заповнення фізичною особою – підприємцем податкової декларації платника єдиного податку. Також відбулося звільнення від обов'язку сплати єдиного соціального внеску (далі- ЄСВ) з боку підприємців. Підставою став Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 5 березня 2022 року за № 2120-ІХ. Вищезазначені вимоги поширюється на підприємців – платників єдиного податку 1-ї та 2-ї груп. Вони з 1 квітня 2022 року і до припинення дії правового режиму воєнного стану отримали право не сплачувати єдиний податок. Але не скористатися цим правом вони можуть. І тоді, ті , хто сплачує єдиний податок добровільно, виступають взірцем економічного патріотизму.

Відбулися зміни щодо обов'язку сплати єдиного соціального внеску (далі — ЄСВ). Фізичні особи –підприємці, в тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування, звільнені з 1 березня 2022 року та на 12 місяців після припинення воєнного стану, від сплати чувати ЄСВ за себе. Отже розрахунок ЄСВ у складі податкової декларації також здійсювати не потрібно та заповнювати відповідний реквізит такж.

Законом передбачена і можливість для роботодавців – платників єдиного податку, які обрали спрощену систему оподаткування, не сплачувати ЄСВ за працівників, яких було призвано під час мобілізації на військову службу, відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 69/2022 «Про загальну мобілізацію» тому, що ЄСВ за таких працівників на час мобілізації буде сплачуватись із державного бюджету.

Але не варто сподіватися, що лібералізація контролю у сфері господарювання в умовах воєнного стану та спрощення вимог до суб'єктів контролю у частині оподаткування послаблює його превентивну функцію.

Належний контроль Бюро економічної безпеки (далі - БЕБ) України дозволяє викривати та припиняти схеми ухилення від сплати податків. Наприклад встановлено групи нерезидентів Російської федерації, які ухилились від сплати податків в особливо великих розмірах. Внаслідок здійснення процедури недопущення втрат бюджету на товарно-матеріальні цінності (добрива, катанка металева), арештовано товарно-матеріальних цінностей понад 130 млн грн. Також

арештовано 420 вагонів орієнтовною вартістю 500 млн грн. Вирішується питання про їх передачу для використання Укрзалізницею.

“Бюро економічної безпеки України продовжує оцінку товарів що знаходяться у вагонах. Загальна вартість арештованих вагонів становить понад 15 млрд грн. Вартість товарно-матеріальних цінностей у вагонах оцінюється в 3 млрд грн. Всього БЕБ забезпечило накладення арешту на активи Росії та Білорусії на суму близько 30 млрд грн. (Із інтерв'ю Директора БЕБ Вадима Мельника).

Внаслідок належного здійснення контролю на території Вінницької області було упереджено розтрату бюджетних коштів у розмірі понад 2,6 мільйони гривень. Одна з бюджетних установ Вінницької області, на офіційному веб-сайті prozorro.gov.ua оприлюднила звіти по договору про проведення закупівель товарів медичного призначення. Аналітичне опрацювання їх зміст дозволило встановити низку умов договору. Так, ціна обладнання становила понад 2,6 млн грн., але на сайті виробника ціна такого обладнання вказана майже 2 млн грн. Таким чином, завищення вартості закупівлі склало понад 600 тис. грн. З метою забезпечення економічної безпеки держави, БЕБ ініціювало розірвання договору поставки.

Вищевикладені аргументи дозволяють константувати, що заявлена проблематика стає актуальною для опрацювання питань аудиту у сфері господарювання у воєнний та післявоєнний період

Внаслідок ого, що численні заходи контролю відмінюються, призупиняються, а інші – активізуються, нівелюються, а, отже, і аудит

теж має особливості вимог до процедури його проведення. Особливості обумовлюються цілями та завданнями аудиту, а вони дещо змінюються під час війни.

Тому Органом суспільного нагляду за аудиторською діяльністю було ініційовано проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» щодо забезпечення аудиторської діяльності на період дії воєнного стану та післявоєнного відновлення економіки» (далі – законопроєкт). Зміст відповідного законопроєкту було ухвалено рішенням Ради нагляду за аудиторською діяльністю від 21 березня 2022 року № 3/45.

На засіданні Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики 10 травня 2022 року його було розглянуто та підтримано. Він був зареєстрований 04 травня 2022 року за № 7347.

Основною метою законопроєкту є створення правових механізмів стимулювання аудиторської діяльності та захисту інтересів аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності у період дії воєнного стану або стану війни та післявоєнного відновлення економіки.

Основні новації законопроєкту знайшли відображення у наступних положеннях. Зокрема, передбачається виключення з Реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності (далі – Реєстр) низки аудиторів. Ознаки, за якими передбачається виключення, є наступними: тих, які мають громадянство країни, що здійснює збройну агресію проти України;

тих, які включені до відповідних публічних реєстрів країни, що здійснює збройну агресію проти України, або працюють чи мають власність;

тих, які здійснюють управління аудиторськими фірмами, що зареєстровані у країні, що здійснює збройну агресію проти України, а також суб'єктів аудиторської діяльності, які мають у складі засновників (учасників, акціонерів) прямо або опосередковано громадян чи суб'єктів господарювання країни, що здійснює збройну агресію проти України, а також які є учасниками мережі, зареєстрованої на території країни, що здійснює збройну агресію

проти України. передбачається заборона на включення до Реєстру відповідних аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності.

Наступна новація законопроекту стосується зменшення фінансового навантаження на аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності. Пропонується тимчасова відміна сплати внесків у відсотках від суми договорів з обов'язкового аудиту на користь Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю та Аудиторської палати України. Зокрема, передбачається зменшення фіксованого платежу до обсягу однієї мінімальної заробітної плати на користь Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю та 0,1 мінімальної заробітної плати на користь Аудиторської палати України, а також звільнення суб'єктів аудиторської діяльності від сплати членських внесків до Аудиторської палати України.

Обгрунтованою слід вважати новацію щодо тимчасового зупинення вимог Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» щодо застосування стягнень за несплату відповідних внесків аудиторами та суб'єктами аудиторської діяльності.

Випраданним слід вважати спрощення порядку атестації. Так, спрощення порядку розповсюджується на осіб-претендентів у аудитори, які мають вищу освіту та досвід роботи у сфері бухгалтерського обліку, ревізії, права, фінансів, банківської справи, економіки або аудиту не менше трьох років. За наявності цих умов претенденти у аудитори атестуються за результатами складання лише кваліфікаційного іспиту. Організаційні заходи щодо його проведення пропонується покласти на Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю. Також тимчасово зупиняються вимоги щодо проходження стажування кандидатів у аудитори та щодо проходження аудиторами безперервного професійного навчання.

Законом України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» передбачено строки подання змін у відомостях, внесених до Реєстру, періодичності проходження суб'єктами аудиторської діяльності контролю якості аудиторських послуг та строк виконання суб'єктами аудиторської діяльності обов'язкових рекомендацій, а також строк розгляду дисциплінарних справ аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності. Тимчасове

зупинення перебігу строків, встановлених зазначеним Законом, є виправданим.

Внутрішня організація суб'єктів аудиторської діяльності, які мають право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес, також потребує спрощення деяких вимог. Тому виправданою є запропонована у законопроекті пропозиція скасування вимоги щодо наявності у складі таких аудиторських фірм двох осіб, які пройшли атестацію відповідно до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», або мають сертифікат (диплом) професійних організацій, який засвідчує знання міжнародних стандартів фінансової звітності.

Зовнішня організація контролю аудиторської діяльності суб'єктів також потребує лібералізації. Тому проведення перевірок контролю якості протягом періоду військового стану та 6 місяців після його скасування лише за згодою суб'єктів аудиторської діяльності, слід визнати доречним та вчасним.

Висновок. В умовах воєнного стану контроль у сфері господарювання обумовлює особливості аудиту у сфері господарювання в умовах війни та у післявоєнний період. Тому проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» щодо забезпечення аудиторської діяльності на період дії воєнного стану та післявоєнного відновлення економіки» є вчасним, а його новації – виправданими. Науково-практичний коментар положень вищезазначеного проєкту є актуальним напрямом економіко-правових досліджень.

СОЦІАЛЬНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ ЯК РІЗНОВИД ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ

Кузьменко С.Г.,

*доктор наук з державного управління, кандидат
юридичних наук, професор, професор кафедри приватного
та публічного права Маріупольського державного
університету*

В тезах доповіді пропонується виокремити три різновиди державної соціальної допомоги. Визначається, що особливості таких підходів до соціальної підтримки, які наявні у регіонах, можна визначити за трьома основними напрямками. А також розглядаються проблеми в сфері адресної допомоги.

Ключові слова: соціальне обслуговування, добродійність (некомерційні й добродійні організації), або як милосердя (релігійні конфесії), державна соціальна допомога, соціальна підтримка, адресна соціальна допомога.

Одним із різновидів державної соціальної допомоги є соціальне обслуговування, яке являє собою діяльність соціальних служб із соціальної підтримки, надання соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-педагогічних, соціально-правових послуг і матеріальної допомоги, проведення соціальної адаптації і реабілітації громадян, які знаходяться у важкій життєвій ситуації [1, с. 79].

До сучасних соціальних служб законодавець відносить не лише державні підприємства й установи системи соціального захисту населення України, але й підприємства недержавних форм власності, які надають соціальні послуги, а також громадян, які займаються підприємницькою діяльністю з соціального обслуговування без утворення юридичної особи. При цьому, одночасно з бюджетним фінансуванням цих державних установ соціального обслуговування передбачається і додаткове, позабюджетне. Це: кошти, що надходять від цільових соціальних фондів, прибутки від підприємницької діяльності, цінних паперів, засоби, які надійшли як плата за соціальні

послуги, добродійні внески і пожертвування, інші, не заборонені законом джерела.

Недержавні суб'єкти соціального обслуговування надають допомогу або платно, на комерційній основі, або безкоштовно, як добродійність (некомерційні й добродійні організації), або як милосердя (релігійні конфесії).

Основною умовою для отримання безкоштовного державного соціального обслуговування є важка життєва ситуація, що об'єктивно порушує життєдіяльність громадянина, здолати яку самостійно він не може.

Незважаючи на поступовий розвиток структури державних установ соціального захисту, рівень соціального обслуговування в Україні залишається недостатнім. Законодавство про соціальне обслуговування в частині реалізації прав громадян у цьому виді соціальної допомоги не виконується.

Пропонується виокремити три різновиди державної соціальної допомоги:

1) державна соціальна допомога за бідністю,

2) державна соціальна допомога у зв'язку з важкою життєвою ситуацією і

3) соціальне обслуговування.

Крім того, така допомога надається у двох формах:

1) грошові виплати (соціальна допомога, субсидії, компенсації) і

2) натуральна допомога (паливо, продукти харчування, одяг, взуття, медикаменти).

Розміри визначаються законодавством у межах різниці між сумою величини прожиткових мінімумів і загальним доходом членів незаможних сімей або самотньо проживаючих громадян. Відповідно до встановленого порядку допомога виділяється на підставі заяви громадянина у письмовій формі (тобто носить заявний характер), з урахуванням складу сім'ї, прибутків і майна на праві власності (тобто є конкретно адресною).

Така допомога це «частина державної соціальної допомоги, призначена незаможним сім'ям і незаможним самотньо проживаючим громадянам, у яких, через незалежні від них причини, середній дохід

на душу населення нижчий за величину прожиткового мінімуму, встановленого законодавством України» [2, с. 148].

В Україні поступово здійснюється відмова від універсальної соціальної допомоги та відбувається перехід до цільової підтримки тих груп населення, для яких вона потрібна більшою мірою.

Особливості таких підходів до соціальної підтримки, які наявні у регіонах, можна визначити за трьома основними напрямками:

1) прагнення надати адресну спрямованість допомозі, оцінюючи нужденних за різними критеріями і прибутками. Такий підхід дозволяє раціонально використовувати обмежені ресурси, а також, водночас, й істотно звужує коло її одержувачів;

2) орієнтованість на розширення натуральних форм (продукти харчування, товари народного споживання) соціальної допомоги;

3) надання соціальної підтримки, спираючись на бюджетні й позабюджетні місцеві ресурси, за деякої підтримки з боку уряду.

Судячи з широкої реклами, саме така регіональна адресна соціальна допомога, фактично, визнана основним видом соціальної підтримки населення. Адже, адресність допомоги – це спосіб підвищення ефективності використання коштів за рахунок збільшення розмірів індивідуальної допомоги і зменшення загальної вартості програм соціальної допомоги [3, с. 149].

На жаль, в цій сфері ще багато проблем. Найчастіше адресна допомога перетворюється на дріб'язок і має швидше ідеологічне значення «збереження обличчя». Такі дії ми можемо бачити, наприклад, перед черговими виборами, коли потенційні депутати займаються такою «адресною допомогою» наших громадян. Але, крім усього іншого, пілотні проекти з адресної допомоги показали, що цільова допомога пов'язана також зі значними адміністративними й економічними витратами. Наприклад, необхідно значно збільшувати адміністративний апарат, що здійснює контроль і перевірку прибутків заявників, придбати комп'ютерну техніку для створення баз даних, що також дорого коштує. В подальшому правильність розподілених чиновниками адресних субсидій також необхідно контролювати. Загальні адміністративні витрати за такими пілотними програмами становили близько 15%. За мізерності нинішнього бюджету може статися, що значна частина соціальних витрат піде не нужденним, а на утримання бюрократичного апарату. При цьому, варто враховувати й

витрати клієнтів, адже адресність припускає заявний характер. Тобто, по-перше, це треба доїхати або прийти до установи соціального захисту, далі, необхідно буде зуміти довести чиновникам, що ти дійсно є бідний. Після цього, ще одержати, стоячи в довгих чергах, необхідні довідки, які щось там будуть підтверджувати, потім піддаватися контрольним перевіркам вже безпосередньо за місцем проживання і так далі і тому подібне [4, с. 20; 5].

Вважаємо, що не кожен самотній пенсіонер, не кажучи вже за інваліда, зможе це зробити чисто фізично. І хоча, бідність, вона деформує психіку людини, все ж таки багатьом людям, доводити свою убогість видається принизливим! Так, саме доводити! І це ще не все, наявні нині витрати організаційного плану, коли допомога видається в касах управлінь соціального захисту, породжує багатоденні черги, де немає стільця, де в коридорах духота від чисельного скупчення народу, бо призначати окремо кожному годину прийому в наших соціальних установах ще досі не прийнято, а в сільських районах добавляється ще й процедура діставатися до райцентру і назад, витрачаючи на дорогу кошти та час, що іноді майже дорівнюють отримуваній допомозі бо транспортної проблеми в селі ще ніхто не відміняв!

Але, не можна сказати, що все так погано. Так, багато суб'єктів держави поступово переходять на видачу адресної соціальної допомоги через поштові вузли зв'язку і відділення Ощадбанку, що дозволяє істотно спростити отримання допомоги, але збільшує економічні витрати (до 3%).

Адресна соціальна допомога, крім адміністративних витрат, пов'язана з мотиваційними і політичними витратами. Є небезпека, що громадяни стануть менше працювати або занижувати свій фактичний дохід з метою отримання допомоги. Державна підтримка може також вплинути на ентузіазм політиків і тих недержавних структур, які надають соціальну допомогу.

Крім цього, адресна допомога неоперативна, як хотілося б в екстрених випадках. Вона зазнає впливу бюрократичних витрат, малоефективна з точки зору вторгнення в домогосподарства при оцінці їх прибутків і майна, обмежена регіональними ресурсами [6].

Хотілося б ще звернути увагу на ще одну проблему це правова сторона діяльності органів соціального захисту з перевірки власності.

Наприклад, наявності і змісту розміру рахунка в банку, акцій в депозитарії, нерухомості. При цьому, наділити спеціальними повноваженнями органи соціального захисту в цьому аспекті, означає порушити закон і права людини. У той же час, призначення адресної соціальної допомоги, без повного врахування наявної власності або зі слів тих, хто звернувся, у ряді випадків, може мати й негативний характер. Можна тільки припустити, що повністю оцінити статки громадян, які звернулися за соціальною допомогою у повній мірі, ніколи не вдасться.

Згідно з оцінками Міжнародної організації праці, в Україні ефективність програм соціальної допомоги розрахована як питома вага коштів, які надходять сім'ям, що живуть за межею бідності, у сумарних соціальних трансфертах становить усього 19%. У більшості розвинених країн аналогічний показник коливається в межах 40-50%. При цьому, потрібно врахувати, що частка населення, яке живе за межею бідності в Україні, у кілька разів вище, ніж у більшості європейських країн. Відповідно, фінансові витрати, пов'язані з розподілом основної частини соціальних виплат не за призначенням, теж виявляються значно вище, ніж у згаданих країнах.

Крім того, значний вплив має низька інформованість громадян про умови і можливість отримання допомоги. Похилий вік, самотність, важкий стан здоров'я, психологічна пригніченість призводять до соціальної відірваності від подій в суспільстві. До того ж у засобах масової інформації відсутня відповідна реклама, а органи соціального захисту населення не проводять повною мірою інформаційно-роз'яснювальну роботу за місцем проживання.

Аналіз діяльності органів соціального захисту щодо надання адресної соціальної допомоги в регіонах показує проблематичність цього виду допомоги, а також характер труднощів, з якими стикаються при її реалізації. Так, розмір державної соціальної допомоги встановлюється в межах різниці між сумою величини прожиткових мінімумів і загальним доходом членів незаможної сім'ї або незаможного, самотньо проживаючого громадянина. Оптимально він повинен становити всю різницю і доводити сукупний дохід громадянина (сім'ї) до прожиткового мінімуму. Але те, що являє собою прожитковий мінімум у реальному житті, дуже добре відомо – це жебрацьке існування, яке веде до деградації індивіда як

особистості! А стосовно дітей – це ризик появи незворотних наслідків у процесі їх формування як людини, можливість асоціалізації і таке інше.

Отже, можна зробити висновок, що основна частина соціальних виплат не досягає тих категорій населення, яким вони призначалися. На практиці в число одержувачів допомоги потрапляють деякі небідні або не враховуються деякі бідні. При цьому, пільги і допомога, що отримують бідні, часто неадекватні складності їх економічної ситуації. Тобто, відношення суми пільг і допомоги до розміру прибутків у бідних домогосподарствах є вкрай низькою і не дозволяє розглядати чинну систему соціальної допомоги як реальний механізм їх підтримки, забезпечення доходу, необхідного для підтримки рівня життя, що склався. Вважаємо, що станом на сьогодні, ідеальна адресна допомога поки що або неможлива, або навіть недоцільна.

Література:

1. Основи соціальних знань: навч. посіб. / під заг. ред. Ю.О. Шклярського. Миколаїв: Видавництво КВІТ, 2008. 440 с.
2. Скуратівський В.А. Основи соціальної політики: навч. посіб. / В.А. Скуратівський, О.М. Палій, Е.М. Лібанова. К. : МАУП, 2002. 200 с.
3. Шевчук П. І. Соціальна політика: Монографія / П. І. Шевчук. Львів: Світ, 2003. 400 с.
4. Ільчук Л. Адресність соціальних допомог / Леонід Ільчук, Олена Давидюк // Вісник Пенсійного фонду України. 2008. №5. С.19 – 21.
5. Ільчук Л.І. Програма тематичного короткотермінового семінару з підвищення кваліфікації керівних кадрів на тему: «Державне управління адресною соціальною допомогою» / Л.І. Ільчук. К. : Національна академія державного управління при Президентові України, 2008. 72 с.
6. Стеценко Т.О. Інститут адресної допомоги в системі пом'якшення наслідків фінансово-економічної кризи / Т.О. Стеценко // Вісник Чернівецького університету, 2009. Вип. 493. С. 56-60. (Серія: «Економіка»).

The abstracts of the report propose to distinguish three types of state social assistance. The peculiarities of such approaches to social support, which are available in the regions, can be identified in three main areas. Problems in the field of targeted assistance are also considered.

Key words: social service, charity (non-profit and charitable organizations), or as charity (religious denominations), state social assistance, social support, targeted social assistance.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЗУПИНЕННЯ ДІЇ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ

Кучма О.Л.,

*д.ю.н., доцент, професор кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
КНУ імені Тараса Шевченка*

Анотація. У даній публікації розглядаються трудові відносини під час призупинення дії трудового договору. Також аналізуються недоліки та переваги для працівника простою, призупинення дії трудового договору та відпустки без збереження заробітної плати.

Ключові слова: призупинення дії трудового договору, трудові відносини, воєнний стан, фіксування заробітної плати, відпустка.

З 24 лютого 2022 року на всій території України змінилося життя у всіх сферах, що зумовило і працівників і роботодавців вирішувати низку нестандартних питань (від питання для роботодавця як зберегти бізнес під час війни до питання для працівника як залишитись живим). На період дії воєнного стану з 24 березня 2022 року пріоритетним нормативно-правовим актом у сфері трудових відносин є Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (далі – Закон) [1], який

запровадив та надав визначення правовій конструкції «призупинення дії трудового договору».

Роботодавці з 24 лютого до 24 березня при неможливості надати працівнику роботу могли оформити працівнику простій, а при можливості надати працівнику роботу, але у разі неможливості працівником виконати таку роботу, наприклад, через зміну ним місця проживання, могли на прохання працівника надати йому відпустку без збереження заробітної плати. З 24 березня роботодавці отримали можливість призупинити дію трудового договору. Активне використання роботодавцями даної правової конструкції показало необхідність контролю зі сторони влади за наявністю підстав для призупинення дії трудового договору. У проекті Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації трудових відносин» [2] передбачено обов'язкове погодження з військово-цивільною адміністрацією наказу (розпорядження) про призупинення дії трудового договору, прийняті раніше накази про призупинення дії трудового договору у разі непогодження мають бути скасовані роботодавцями, а неподані на погодження у встановлені строки чи нескасовані роботодавцями втратять чинність.

Проаналізувавши недоліки і переваги для працівника таких правових конструкцій як простій, призупинення трудового договору та відпустка без збереження заробітної плати, варто зазначити, що для працівника найвигіднішим є простій. При простій роботодавець не надає працівнику роботу, але працівник має гарантію отримання заробітної плати (не нижче від 2/3 окладу, а за час простою, коли виникла виробнича ситуація, небезпечна для життя чи здоров'я працівника або для людей, які його оточують, і навколишнього природного середовища не з його вини, за працівником зберігається середній заробіток.

При оформленні відпустки без збереження заробітної плати у працівника за період такої відпустки не зберігається заробітна плата та не нараховується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – ЄСВ).

При призупиненні дії трудового договору роботодавець не надає працівнику роботу, визначає та фіксує заробітну плату, компенсаційні та гарантійні виплати, так якби він це здійснював,

якби працівник працював, але не виплачує їх працівникові. Також роботодавець фіксує ЄСВ, але також не сплачує його [3], дані кошти мають бути відшкодовані державою-агресором.

Мінекономіки у коментарі використало формулювання «визначає та фіксує заробітну плату», тобто відсутній факт нарахування заробітної плати (і це логічно, адже відповідно до чинного законодавства нарахування заробітної плати здійснюється за виконану роботу та зобов'язує сплатити податки, незалежно від факту виплати, так само як і нарахувати та сплатити ЄСВ). Враховуючи те, що законодавець не визначив яким чином роботодавець має визначати та фіксувати заробітну плату, можна припустити, що роботодавець на власний розсуд має вести облік такого визначення та фіксування заробітної плати та ЄСВ.

На час написання даної публікації набрав чинності «Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [4] проте, ще не визначений механізм формування вимоги та стягнення боргу по заробітних платах і ЄСВ з держави-агресора.

У зв'язку із призупиненням дії трудових договорів виникла необхідність внести зміни до Порядку обчислення середньої заробітної плати, якими виключити із розрахункового періоду час, за який відсутні дані про нараховану заробітну плату працівника внаслідок проведення бойових дій під час дії воєнного стану [5]. Оскільки під час призупинення трудового договору не відбувається нарахування заробітної плати (визначення та фіксування не є нарахуванням), то і в розрахунок для обчислення середньої заробітної плати не буде враховуватись період призупинення дії трудового договору.

Також на практиці виникає питання щодо можливості змінити працівнику умови оплати праці на період призупинення дії трудового договору.

У статті 13 Закону зазначено, що призупинення дії трудового договору – це тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором [1].

Дане визначення містить підставу, за якої може мати місце призупинення трудового договору, але неможливість виконання трудової функції є не єдиним наслідком призупинення дії трудового договору. Оскільки мова йде про призупинення дії договору, а не тільки однієї його умови (трудової функції), то, незважаючи на те, що в період призупинення дії трудового договору не припиняються трудові відносини, інші умови трудового договору також призупинені. В період призупинення трудового договору працівнику не можуть встановлювати неповний робочий день, зменшувати оклад, надавати відпустку тощо. Виникає питання, а як реалізувати працівнику право на щорічну відпустку чи відпустку по вагітності і пологах, якщо з працівником призупинено дію трудового договору. У такому випадку слід відновити дію трудового договору та надати працівнику відпустку після завершення якої розглянути питання, чи ще залишилась підстава для призупинення трудового договору, і (у разі наявності такої) знову призупинити дію трудового договору.

В період призупинення дії трудового договору трудові правовідносини тривають, тому працівник та роботодавець можуть вчиняти дії, спрямовані на припинення умов трудового договору, наприклад, роботодавець може повідомити працівника про подальше скорочення та через два місяці звільнити працівника. Або працівник виявив бажання звільнитися в період призупинення трудового договору та подав заяву про звільнення за власним бажанням, і роботодавець через два тижні звільняє його. Чи потрібно у разі звільнення відновлювати дію трудового договору? Оскільки законодавство не містить вимоги, що останнім днем трудових відносин має бути саме робочий день працівника, коли він виконує трудову функцію (наприклад, працівник може взяти відпустку перед звільненням і його можуть звільнити останнім днем відпустки), то для припинення трудових відносин не потрібно відновлювати дію трудового договору.

Література:

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон від 15 березня 2022 р. №2136-IX / Верховна Рада

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення 15.05.2022)

2. Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації трудових відносин : проект Закону від 05 квітня 2022 р. №7251 / Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39366> (дата звернення 15.05.2022)

3. Коментар Мінекономіки до Закону України від 15 березня 2022 р. №2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» : Коментар / Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=7ca63edc-a033-4a4e-a29b-9157cb5a69a2&title=KomentarMinekonomikiDoZakonuUkrainiVid15-Bereznia2022-R-2136-ikhproOrganizatsiiuTrudovikhVidnosinVUmovakhVonnogoStanu> (дата звернення 15.05.2022)

4. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова від 20 березня 2022 р. №326 / Кабінет Міністрів України . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 15.05.2022)

5. Про внесення змін до Порядку обчислення середньої заробітної плати : Постанова від 26 квітня 2022 №486 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/486-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 15.05.2022)

Annotation This publication discusses the employment relationship during the termination of the employment contract. It also analyzes the disadvantages and advantages for downtime, suspension of employment contracts and unpaid leave.

Keywords: suspension of employment contract, employment relationship, martial law, salary fixing, leave

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ПРАЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Луценко О. Є.,

*канд. юрид. наук, доцентка, доцентка
кафедри трудового права*

*Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

У цій науковій праці автор розкриває деякі проблеми використання дистанційної форми організації роботи у період воєнного стану. Автор наголошує, що умови застосування дистанційної форми роботи в умовах воєнного стану змінилися і не в крацій бік щодо працівників. Сподіваємося, що постанова № 481 зазнає суттєвих змін та здобуде обмежене та чітке коло суб'єктів, на яких буде поширюватися її дія.

Ключові слова: *дистанційна робота, воєнний стан, пандемія, умови праці, трудові правовідносини*

Дистанційну роботу «легалізували» 17.03.2020 р. як один із заходів, щоб запобігти COVID-19 (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 17.03.2020 р. № 530-IX) [1]. Однак лише з 27.02.2021 р. законодавець розділив дистанційну та надомну роботу. Цього дня набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» від 04.02.2021 р. № 1213-IX [2]. Наразі дистанційну і надомну роботу регулюють окремі статті КЗпП України – 60¹ і 60² [3].

Дистанційна робота – це форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією власника або уповноваженого ним органу, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ст. 60² КЗпП України [3]).

Ключовими ознаками дистанційної роботи є:

1. Оформляють письмовим трудовим договором. На час загрози епідемії, пандемії, необхідності самоізолюватися та у разі виникнення загрози збройної агресії, надзвичайної ситуації техногенного, природного чи іншого характеру – достатньо наказу (п. 6-1 ч. 1 ст. 24, ч. 11 ст. 60² КЗпП України [3]).

2. Працівник самостійно визначає робоче місце і відповідає за безпечні та нешкідливі умови праці на ньому (ч. 3 ст. 14 Закону України «Про охорону праці» від 14.10.1992 р. № 2694-ХІІ [4]). Поширена помилка на практиці – зазначати в наказі адресу, за якою працівник працюватиме дистанційно. Працівник самостійно визначає місце роботи та виконує роботу поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця (п. 4 розд. І Типової форми трудового договору про дистанційну роботу, затвердженої Наказом № 913 [5]).

3. Працівник розподіляє робочий час на свій розсуд (ч. 5 ст. 60² КЗпП України [3]).

4. Працівник може поєднувати дистанційний формат з роботою на робочому місці у приміщенні чи на території роботодавця (ч. 6 ст. 60² КЗпП України [3]).

5 Працівнику гарантується вільний час для відпочинку – період відключення (ч. 9 ст. 60² КЗпП України [3]).

Дистанційну роботу можна запроваджувати на час загрози поширення епідемії, пандемії, необхідності самоізоляції працівника у випадках, встановлених законодавством, та/або у разі виникнення загрози збройної агресії, надзвичайної ситуації техногенного, природного чи іншого характеру (ч. 11 ст. 60² КЗпП України [3]). КЗпП України не визначає, який державний орган уповноважений ухвалювати рішення про наявність таких загроз та упродовж якого строку вони існуватимуть. Спиратися слід на інші нормативні акти, що відповідатимуть конкретній ситуації. Так, Уряд продовжив карантин та обмежувальні протиепідемічні заходи, щоб запобігти поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, до 31 травня 2022 року. Зміни до «карантинної» постанови КМУ виклав у постанові «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2020 р. № 1236 і від 29 червня 2021 р. № 677» від 23.02.2022 р. № 229 [6].

Окрім цього, Торгово-промислова палата України (далі – ТПП) засвідчила форс-мажорні обставини – обставини непереборної сили: військову агресію Російської Федерації проти України, що спричинила введення воєнного стану. ТПП підтверджує, що зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб за договорами, окремими податковими та/чи іншими зобов'язаннями/обов'язками, виконання яких настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання яких стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (лист від 28.02.2022 р. № 2024/02.0-7.1 [7]). Рішення ТПП підтверджує обставини непереборної сили для всіх роботодавців на території України.

Відтак, у час збройної агресії запровадження дистанційної роботи набуло ще більшої значущості, щоб і підтримувати економіку країни, і допомогти роботодавцям та працівникам організувати процес праці. Наразі ми зіткнулися з надскладними умовами життя та праці. Багато громадян України були змушені покинути свої домівки у пошуках безпеки для себе та своїх родин, а тому виїхали закордон. Хоча КЗпП України [3] не містить обмежень у частині використання дистанційної праці з-за кордону осіб, які працюють у вітчизняних роботодавців, утім у воєнний час з'являються окремі законодавчі акти, які вводять такі обмеження. Так, державні службовці та працівники державного органу на період воєнного стану за рішенням керівника можуть працювати дистанційно, *але тільки на території України* (постанова КМУ «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану» від 12.04.2022 р. № 440 [8]). Чимале занепокоєння викликала постанова КМУ «Деякі питання організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного стану» від 26.04.2022 р. № 481 [9], адже передбачила, що працівники суб'єктів господарювання державного сектору економіки за рішенням виконавчого органу або керівника суб'єкта господарювання можуть працювати дистанційно, *але на території*

України. Члени виконавчого органу або керівник суб'єкта господарювання за рішенням суб'єкта управління об'єктами державної власності, загальних зборів акціонерів/учасників господарських товариств, у статутному капіталі яких 50% акцій/часток належать державі, а також наглядових рад суб'єктів господарювання можуть працювати дистанційно *на території України.*

Варто наголосити, що суб'єктами господарювання державного сектора економіки є суб'єкти, що діють на основі лише державної власності, а також суб'єкти, державна частка у статутному капіталі яких перевищує 50% чи становить величину, яка забезпечує державі право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів (ч. 2 ст. 22 Господарського кодексу України [10]). Тобто це державні підприємства, їх об'єднання, дочірні підприємства та господарські товариства, державна частка у статутному капіталі яких перевищує 50%. Назва їх організаційно-правової форми господарювання – «державне підприємство». Таке широке застосування зазначеної постанови змусить роботодавців вживати заходів щодо тих своїх працівників, які знаходяться закордоном, але все ж мають можливість виконувати свої трудові обов'язки дистанційно. Наведена постанова дозволяє до таких працівників застосовувати дисциплінарні стягнення. Чи є це об'єктивним та таким, що захищає права громадян, та допомагає бізнесу та працівникам заробляти собі на життя в умовах воєнного стану? Якщо працівники виїхали закордон під загрозою знищення, то хіба можна вдаватися до таких заходів? Сподіваємося, що постанова зазнає суттєвих змін, а законодавець внесе ясність у питання – хто конкретно є суб'єктами, на яких поширюється її дія?

Наразі відповідно до чинного законодавства працівник може поєднувати дистанційний формат з роботою на робочому місці у приміщенні чи на території роботодавця, але за умови, що працівник і роботодавець погодили це питання (ч. 6 ст. 60² КЗпП України [3]). Якщо дистанційну роботу запроваджує роботодавець у разі надзвичайних обставин наказом, то варто узгодити з працівником, в які дні він працюватиме дистанційно, в які — в офісі, та зафіксувати цю домовленість в наказі про дистанційну роботу.

У випадках передбачених ч. 11 ст. 60² КЗпП України [3] (на час загрози поширення епідемії, пандемії, необхідності самоізоляції працівника у випадках, встановлених законодавством, та/або у разі виникнення загрози збройної агресії, надзвичайної ситуації техногенного, природного чи іншого характеру) запровадження дистанційної роботи — право роботодавця. КЗпП України [3] не вимагає згоди працівника. Роботодавець зобов'язаний лише ознайомити працівника з наказом до дати, з якої запроваджує дистанційну роботу, протягом двох днів з дня його прийняття. Якщо працівник не може працювати дистанційно під час існування означених обставин, то роботодавець може скористатися своїм правом оголосити простій або призупинити дію трудового договору. Звісно, в аспекті постанови КМУ «Деякі питання організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного стану» від 26.04.2022 р. № 481 [9] роботодавець *має право* накласти дисциплінарне стягнення за порушення трудової дисципліни, адже своєчасно і точно виконувати свої трудові обов'язки та розпорядження роботодавця – зобов'язання працівника, закріплене у ст. 139 КЗпП України [3]. Однак все ж слід аналізувати конкретні надскладні умови життя та причини неможливості виконання роботи на території України, а тому вимушеність працювати дистанційно з території іншої країни, де працівник знайшов тимчасовий прихисток.

Таким чином, умови застосування дистанційної форми роботи в умовах воєнного стану змінилися і не в кращий бік щодо працівників. Сподіваємося, що постанова № 481 [9] зазнає суттєвих змін та здобуде обмежене та чітке коло суб'єктів, на яких буде поширюватися її дія.

Література:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 17.03.2020 р. № 530-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2020. № 26. Ст. 955.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу: Закон України від 04.02.2021 р. № 1213-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. № 20. Ст. 850.

3. Кодекс законів про працю України: Закон від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Дод. до № 50.

4. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 49. Ст. 668.

5. Про затвердження типових форм трудових договорів про надомну та дистанційну роботу: наказ Мінеконом, торгівлі та сг від 05.05.2021 № 913-21. *Офіційний вісник України*. 2021. № 54. Ст. 3383.

6. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2020 р. № 1236 і від 29 червня 2021 р. № 677: постанова Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 229. *Офіційний вісник України*. 2022. № 25. Ст. 1237.

7. Лист ТПП України від 28.02.2022 р. № 2024/02.0-7.1 [Щодо форс-мажору] URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf>

8. Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2022 р. № 440. *Урядовий кур'єр* від 14.04.2022. № 86.

9. Деякі питання організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2022 р. № 481. *Урядовий кур'єр* від 28.04.2022. № 97.

10. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 462.

In this scientific work the author has revealed some problems of using the organization of remote work during the martial law. The author has emphasized that the conditions for the use of remote work in the martial law have changed and not for the better for workers. The author

hopes that Resolution № 481 will undergo significant changes and gain a limited and clear range of subjects to which it will apply.

Keywords: *remote work, martial law, pandemic, working conditions, labour relations*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА ОСВІТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Мердова О.М.,

*к.ю.н., доцент, завідувач кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету №2
Донецького державного університету внутрішніх справ*

Тези доповіді присвячено особливостям забезпечення права дитини на освіту в умовах воєнного стану. Автором наголошується на тому, що забезпечення права на освіту в умовах воєнного стану вимагає від органів публічного адміністрування у сфері освіти як на центральному, так і на місцевому рівні запровадження нових дієвих заходів, спрямованих на виконання вимог законодавства щодо навчання дітей у загальноосвітніх навчальних закладах.

Ключові слова: *повна загальна середня освіта, право на освіту, інклюзивне навчання.*

Обов'язковість повної загальної середньої освіти гарантована на найвищому рівні в нашій державі, адже право на освіту передбачено в ст. 53 Конституції України [1]. Крім того, в ст. 19 Закону України «Про охорону дитинства» передбачено право кожної дитини на освіту [2], однак в умовах воєнного стану забезпечення цього права викликає багато труднощів, пов'язаних з такими чинниками:

- неможливістю організації освітнього процесу через військові дії;
- вимушена внутрішня міграція, пов'язана з масовим тимчасовим переміщенням населення;

- відсутність документів, що посвідчують особу, через їх втрату у зв'язку із військовими діями тощо.

Все це вимагає від органів публічного адміністрування у сфері освіти як на центральному, так і на місцевому рівні запровадження нових дієвих заходів, спрямованих на виконання вимог законодавства щодо навчання дітей у загальноосвітніх навчальних закладах.

Яскравим прикладом таких заходів є механізми, запроваджені в Законі «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану» [3], яким було внесено зміни до Закону України «Про освіту», який було доповнено ст. 57-1 «Державні гарантії в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану» [4].

Зокрема, в зазначеній нормі здобувачам освіти, у тому числі тим, які в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні чи окремих її місцевостях, оголошених у встановленому порядку (особливий період) були вимушені змінити місце проживання (перебування), місце навчання, незалежно від місця їх проживання (перебування) на час особливого періоду гарантується:

- організація освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників;
- збереження здійснення виплати стипендії та інших виплат, передбачених законом;

- місце проживання (пансіон, гуртожиток тощо) та забезпечення харчуванням (у разі потреби).

Крім того, відповідно до Порядку зарахування, відрахування та переведення учнів до державних та комунальних закладів освіти для здобуття повної загальної середньої освіти (далі – Порядок) зарахування до закладу освіти здійснюється відповідно до наказу його керівника, що видається на підставі заяви про зарахування до закладу освіти одного з батьків дитини (чи повнолітньої особи, яка має намір здобувати освіту), поданої особисто (з пред'явленням документа, що посвідчує особу заявника), до якої додаються:

- 1) копія свідоцтва про народження дитини або документа, що посвідчує особу здобувача освіти (під час подання копії пред'являється оригінал відповідного документа);

2) оригінал або копія медичної довідки за формою первинної облікової документації № 086-1/о «Довідка учня загальноосвітнього навчального закладу про результати обов'язкового медичного профілактичного огляду»;

3) оригінал або копія відповідного документа про освіту (за наявності).

В зазначеному нормативно-правовому акті наголошено на тому, що діти або один з їх батьків, які мають довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, довідку про звернення за захистом в Україні, посвідчення біженця, посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту або якій надано тимчасовий захист, та які не мають одного чи обох документів, у зазначених вище пунктах 1 та/або 3, зараховуються до закладу освіти без подання зазначених документів.

Діти, які не мають одного (чи обох) документа(ів), у зазначених вище пунктах 1 та/або 3, та довідки, визначеної додатком 2 Порядку, зараховуються до закладу освіти згідно із Порядком. У разі відсутності свідоцтва про народження дитини для сприяння в його оформленні керівник закладу освіти зобов'язаний невідкладно поінформувати орган опіки і піклування за місцем проживання дитини чи місцезнаходженням закладу освіти.

В умовах воєнного стану існують доволі часті випадки відсутності документів, які дають право на зарахування до державних та комунальних закладів освіти для здобуття повної загальної середньої освіти і наявність такої «спрощеної» процедури є дієвим заходом гарантування права на освіту для дітей.

Особливо в контексті розгляду питання забезпечення права дитини на освіту в умовах воєнного стану слід зупинитися на особливостях надання освітніх послуг в системі інклюзивного навчання, що також вимагає від органів публічного адміністрування запровадження змін в організації зарахування до закладів загальної середньої освіти, зміни форм її здобуття, організації самого освітнього процесу та надання додаткових корекційно-розвиткових послуг дітям з особливими освітніми потребами. Такі виклики обумовили прийняття ряду змін до вже існуючих нормативно-правових актів, зокрема:

- внесено зміни до Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 957 [6] в частині запровадження дистанційно-очної (змішаної) форми здобуття освіти, зняття обмежень щодо граничної кількості учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивних класах, встановлення прямої заборони про відмову прийняття таких учнів та відкриття для них інклюзивних класів, внесення змін до організації діяльності команди психолого-педагогічного супроводу та процесу психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових занять;

- внесено зміни до Положення про інклюзивно-ресурсний центр, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 545 [7] щодо розширення кола завдань на період дії воєнного стану в частині проведення комплексної оцінки та здійснення системного кваліфікованого супроводу осіб з особливими освітніми потребами, які вимушено змінили місце проживання (перебування) та були зараховані в інклюзивні класи (групи) або здобувають освіту з використанням технологій дистанційного навчання; надання інформаційної підтримки батькам дітей з особливими освітніми потребами щодо закладів, у яких дитина може продовжувати навчання та отримувати інші додаткові послуги.

Не дивлячись на запроваджені додаткові механізми забезпечення інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти, на нашу думку, доцільним було б визнання дійсності раніше виданих висновків інклюзивно-ресурсних центрів до закінчення строку їх дії або до видачі інклюзивно-ресурсним центром в установленому порядку нового висновку, що забезпечило б можливість якнайшвидшого відновлення навчання учнів з особливими освітніми потребами.

Враховуючи те, що батьки дітей, що здобувають повну середню освіту не завжди є обізнаними в існуванні таких гарантій з боку держави, вважаємо за доцільне з метою забезпечення права дитини на освіту в умовах воєнного стану запровадити масштабну інформаційну кампанію з метою доведення такої інформації до населення. На нашу думку, такі заходи доцільно проводити шляхом розміщення відповідної інформації у засобах масової інформації, соціальних мережах, а також обов'язково у пунктах прийому та реєстрації

внутрішньо переміщених осіб та територіальних органів соціального захисту населення.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (із змінами і доповненнями станом на 01.01.2020).

2. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст.142 (із змінами і доповненнями станом на 02.04.2022).

3. Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2126-IX. *Голос України* від 19.03.2022. № 60

4. Про освіту: Закон України від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38-39. Ст.380 (із змінами і доповненнями станом на 06.04.2022)

5. Про затвердження Порядку зарахування, відрахування та переведення учнів до державних та комунальних закладів освіти для здобуття повної загальної середньої освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 16 квітня 2018 року № 367. *Офіційний вісник України*. 2018. № 36. Ст. 1279.

6. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 957. *Офіційний вісник України*. 2021. № 76. Ст. 4774 (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМУ № 483 від 26.04.2022).

7. Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр: постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 545. *Офіційний вісник України*. 2017. № 61. Ст. 1859 (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМУ № 493 від 29.04.2022).

Theses of the report are devoted to the peculiarities of ensuring the child's right to education in martial law. The author emphasizes that ensuring the right to education under martial law requires public administration bodies in the field of education at both central and local

levels to implement new effective measures aimed at meeting the requirements of the law on children's education in secondary schools.

Key words: complete general secondary education, right to education, inclusive education.

ГЕНДЕРНІ ВІДНОСИНИ В ПРАВОВОМУ ПОЛІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XIV – XVIII СТОЛІТТЯХ

Михайлюк В.П.,

д.і.н., професор, завідувач кафедри історії та археології юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

***Анотація:** Стаття присвячена створенню моделі гендерних відносин в українському суспільстві XIV – XVIII ст. Розглядається динаміка відносин чоловіків і жінок у правових нормах*

***Ключові слова:** Права жінок і чоловіків, генеза гендерних відносин, Литовські Статуту, правові документи Гетьманської держави, норми звичаєвого права.*

Сучасний етап утворення незалежної української держави, її затвердження в європейській та світовій спільнотах нагально викликають відчутні потяги до минулого української спільноти у всіх сферах суспільно-політичного, соціально-економічного, культурного тощо просторах. Важливого значення у цьому сенсі набувають дослідження з питань гендерної політики, розвитку гендерних відносин у минулому, успіхів і недоліків в їх становленні на правових засадах, які сповідують учасники цих процесів.

Вивчення, аналіз і узагальнення розвитку гендерних відносин в минулій історії нашої країни виступили як один із аспектів науково-практичного та просвітницького заходу подолання негараздів у вказаній сфері у сучасній Україні. Це й спонукало автора розглянути проблему генези гендерних відносин на українських землях у правовому просторі XIV – XVIII століть.

Аналіз останніх досліджень та публікацій попередників. Загальна значимість проблеми прикувала увагу дослідників різних наукових напрямків. Серед них - вчені з права та історії, філософи,

політологи, держслужбовці та представники багатьох інших гуманітарних й економічних наук. Виходячи з профілю своєї статті автор насамперед виокремив наукові доробки І. Гончаренко[1], С. Кругової[2], І. Ломачинської[3], Х. Майкут[4], В. Черняхівський[5] та Н. Шевченко[6].

Спираючись на праці попередників та враховуючи їх висновки, визначена мета та завдання власного дослідження: по-перше, показ генези гендерних відносин у визначений період; по-друге, розкриття її особливості щодо окремих верств суспільства; по-третє, схарактеризувати намагання керівництва і фахівців періоду Гетьманщини здійснити кодифікацію права з проблеми. Серед завдань виокремлюється доведення положення про те, що генеза гендерних відносин мала у XIV-XVIII століттях в цілому позитивний характер, була більш прогресивною на українських землях в порівнянні з західноєвропейськими соціумами, проте затверджувала рівність чоловіків та жінок в основному з панівних верств, а також міщанок та інших вільних від рабства (кріпацтва) представниць жіночого населення.

Виклад основного матеріалу. Наслідком розпаду Давньоруської держави постав перерозподіл українських земель між сусідніми країнами. Більшість територій поетапно були включені до Литовського князівства, Польського королівства та Московського царства. Менша частина ввійшла до Кримського ханства та під протекторат Османської імперії, до Угорщини й Молдавського князівства. Тому цей період характеризувався насамперед боротьбою за соціальне та національне визволення, виникненням українського козацтва, Запорозької Січі та Гетьманської козацької держави. Водночас саме в ньому закладалися підвалини формування української національної самосвідомості та національно-культурного піднесення. Спостерігалось поширення освіти та наукових знань, ідей Гуманізму та Європейського Відродження, розвиток української мови, збереження та збагачення національних звичаїв, традицій та обрядів українського народу, захист православної віри.

У більшій частині українських земель правове, соціально-економічне і політичне становище чоловіків та жінок у суспільстві в добу середньовіччя та ранньомодернового часу насамперед окреслювалося рядом факторів: 1) нормами феодального

законодавства; 2) сталою наявністю та значимістю норм звичаєвого права. Тому в період, що вивчається, виникла досить парадоксальна, але в цілому сприятлива, з точки зору стану та розвитку гендерних відносин серед суспільства, ситуація. Литовські Статути (1529 р., 1566 р., 1588 р.) тлумачили майнове та правове становище жінок на основі звичаїв, що коренями були пов'язані з нормами стародавнього звичаєвого українського, литовського та білоруського права.

Слід визначити, що вже Литовський Статут 1529 р. започаткував у двох окремих розділах пріоритети правових актів стосовно положення і взаємин чоловіків і жінок в суспільстві перед церковними і звичаєвими нормами, зокрема в яких розглядаються майнові та інші права жінок: «Про спадкування жінками та одруження дівчат» та «Про опікунів».

Литовські Статути законодавчо закріпили право чоловіка на опіку над жінкою: у дитинстві над дівчиною здійснювалася батьківська влада, у заміжжі – влада чоловіка, у вдівстві – опікунська влада родича чоловічої статі. Крім того, при наявності спадкоємців чоловічого роду, сини мали привілеї на успадкування родових маєтків, що було пов'язано насамперед з обов'язком чоловіків нести військову службу. По-друге, визначали соціально-економічні права та обов'язки жінок: встановлено вік повноліття осіб обох статей: для жінок – 15 років, чоловіків – 18 років; право дочок на материнський спадок - «материзну»; право дівчини на придане грошима та речами на суму вартості четвертої частини маєтностей із боку батька, так званий «віновий запис»; у випадку відсутності синів у сім'ї дочки мають право на повний спадок батьків; право повнолітньої дівчини на відокремлену власність навіть за життя батьків; стягування з жінок-землевласниць державних податків (як із повноправних членів суспільства чоловічої статі); жінки – повноцінні суб'єкти права нарівні з чоловіками (право виступати в якості позивачів, свідків або відповідачів у судових справах); право жінок на охорону життя, здоров'я, честі й особистої недоторканності[7, 57-148].

Широкими юридичними правами володіли не лише жінки з аристократичних княжих родів. Жінки як шляхетного, так і міщанського станів від власної особи вступали в зобов'язання, видавали правні листи, вели судові справи, для чого особисто з'являлися як у світські, так і духовні суди.

Досить поширеним явищем було наслідування по жіночій лінії. Характерно, що це застосовувалося щодо жінок різних вільних соціальних верств і свідчило про належність тієї чи іншої особи до певного роду та стану. Водночас, на відміну від римського права, що панувало в Західній Європі, українська жінка мала право сама розпоряджатися своїм майном. Багатьох іноземців подібний стан речей, а також вільна та непокірлива поведінка українських жінок найчастіше вражали.

Особливо шанобливе та поважне ставлення в українському суспільстві було до овдовілих жінок. політика соціального захисту вдів діяла як упродовж усієї литовсько-польської доби, так і за часів існування Козацької держави.

Литовські Статути, таким чином, стали прогресивним для свого часу кодексом прав жіноцтва. З одного боку, у його карних та цивільних постановах було закріплено місце чоловіків і жінок у феодальній ієрархії, яке залежало, по-перше, від земельно-майнової власності. А з іншого, законодавче становище жінок за Статутом вирізнялося тенденцією зрівняння їх прав з правами чоловіків. Кодекс сприяв утвердженню авторитету жінок, визначав їхній статус як значимої одиниці суспільства.

Норми звичаєвого права були ще більш толерантними щодо жінок, ніж норми кодифікованого права. Документальні матеріали тих часів свідчать про значно ширші можливості жінок, ніж ті, що були зафіксовані у Статутах. Так, В. Загорівський, волинський каштелян, у своєму заповіті, жалкуючи за своїм невдалим родинним життям (після розлучення з двома дружинами він залишився з малолітніми синами), доручив виховання дітей та розпорядження їхнім майном тітці, «пані дядиній» О. Загорівській. Жінка у цьому випадку ставала офіційним опікуном малолітніх дітей, що не відповідало нормам тогочасного права. Інший можновладець І. Летинський у тестаменті від 12 січня 1571 р. доручив свою жінку тестеві – пану Я. Колпітовському – і призначив опікуном свого брата – пана С. Дроздинського. Причому опікунські функції полягали у тому, що «опекунове мають жону и дети мои от всяких кривдъ боронити и справедливости имъ доходити». Реальною розпорядницею і власницею майна він залишив «верную а цнотливую малжонку», відписав їй родовий маєток, половину Летина, яка коштувала 600 коп. грошей Великого князівства

Литовського. Після того, як діти стануть повнолітніми, вони мали віддати матері 600 коп. грошей, щоб вона дозволила їм успадкувати маєток[8].

За козацько-гетьманської доби звичаєві місцеві норми та деякі правні запозичення були кодифіковані в «Права, за якими судиться малоросійський народ». Ця робота була завершена в 1743 р. і стала наслідком 15-річної праці спеціально створеної комісії, до складу якої входили представники козацької старшини й духовенства. У збірнику здійснено спробу поєднати норми польсько-литовського, німецького, російського та українського звичаєвого права; структура й порядок розташування правових норм максимально наближені до галузевого принципу. Цей збірник побудований за зрозумілою, чіткою системою. Він складався із 30 розділів, поділених на 531 артикул, які включали 1716 пунктів. Збірник включав до себе норми адміністративного, торгового, цивільного, кримінального і процесуального права[9, с.50 – 52]. З 10 по 14 (включно) розділи містять правовий матеріал щодо владнання гендерних відносин у суспільстві.

Окрім цього збірника було підготовано ще збірки «Суд і розправа в правах малоросійських», «Книга Статуту та інші права малоросійські», «Екстракт малоросійських прав» та «Екстракт із указів, інструкцій та установ». Загалом всі вони являли собою цінний внесок в Українську правову науку. Але наскрізна ідея – автономія Гетьманської держави, не призвела до їх офіційного затвердження Сенатом та царем. У той же час вони використовувалися навіть не затверджені у повсякденній судовій практиці велючно з розгядом гендерних питань. Втрата автономії Україною та входження Наддніпрянщини до складу Російської імперії у XVIII ст. суттєво негативно вплинули на правовий статус українських жінок. Це стосується особливо «Звіду законів Російської імперії», який набув чинності в українських землях у першій половині XIX століття і у гендерному вимірі мав чітко виражений дискримінаційний характер. Доречно провести паралель між патріархально-кріпосницьким ладом та становищем жінок: як кріпосні селяни для вирішення будь-яких питань повинні були отримати згоду поміщика, так і жінки - згоду своїх чоловіків.

Таким чином, період XIV – XVIII століть був досить знаменним з точки зору генези гендерних відносин на українських

землях. В цілому до майже кінця XVIII століття гендерні відносини стосовно прав жінок мали позитивну тенденцію свого право виявлення. Навіть правові документи останніх років існування Гетьманської держави, що використовувалися в правочинній практиці, але не були затверджені, являли собою значний внесок в розвиток вітчизняної правової науки стосовно гендерних питань.

Література:

1. Гончаренко І. Українське суспільство XVI – XVII століть у гендерному вимірі [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.archive.ndiu.org.ua/text.html?id=1048&number=64&category=5>.

2. Кругова С.С. Ретроспектива становлення рівності прав і свобод жінок та чоловіків у світі та на території України // Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Науковий вісник публічного та приватного права Інституту держави і права ім. В.М.Корецького. Київ, 2019. Випуск 6. С.3 – 11.

3. Ломачинська І. Генеза гендерної ідеології епохи середньовіччя // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. Львів, 2017. Випуск 13. С.80 – 86.

4. Майкут Х.В. Історико-правові аспекти розвитку сімейного права на українських землях за Литовськими статутами // Міжнародна науково-практична конференція „Право та економіка : генезис, сучасний стан та перспективи розвитку”, (м.Одеса, 30 травня 2008 р.) / ОНУ ім. І.Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2008. С. 277–282.

5. Черняхівська В. В. Історичний досвід становлення української моделі гендерного паритету // Державне управління: удосконалення та розвиток. К., 2016. № 10. С.102 – 109.

6. Шевченко Н.В. Гендерна модель українського суспільства епохи середньовіччя та ранньомодернового часу (до питання про типологію) // Історичні науки. Наукові праці. Миколаїв, 2006. Випуск 75. Том 88. С.18 – 25.

7. Перший (1529 р.), Другий (Волинський) (1566 р.) та Третій (1588 р.) Статути Великого князівства Литовського. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. Т. 1. / За ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. К.: Правова єдність, 2009. 352 с.

8. Гончаренко І. Вказ. праця.

9. Шершенькова В.А., Шевчук Я.В. Кодифікація Українського права у XVIII ст. // Юридичний науковий журнал: Електронне наукове фахове видання. Запоріжжя, 2020. №8.

Annotation: The article is devoted to the creation of a model of gender relations in Ukrainian society of the XIV - XVIII centuries. The dynamics of the relationship between men and women in legal norms is considered

Keywords: Rights of women and men, genesis of gender relations, Lithuanian Statutes, legal documents of the Hetmanate, norms of customary law.

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ
ОСІБ НА
СОЦІАЛЬНУ ДОПОМОГУ НА ПРОЖИВАННЯ В
УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ**

***Петросян Крістіна Єрвандівна,**
здобувачка 2 курсу третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти
спеціальності 081 «Право» Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля*

***Котова Любов Вячеславна,**
к.ю.н., професор, професор кафедри правознавства
Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля*

***Анотація.** У статті здійснено аналіз прийнятих державою нормативних актів, спрямованих на соціальний захист громадян в умовах воєнного стану. Відзначено на важливості збереження єдності статусу для внутрішньо переміщених осіб, зареєстрованих як до 24.02.2022 року так і після введення в Україні воєнного стану, забезпечення умов для реалізації їх прав і свобод, зокрема у сфері соціальної допомоги на проживання, створення механізмів для спрощення та доступності виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам без обмежень.*

***Ключові слова:** соціальний захист, соціальна допомога, міжнародні соціальні стандарти, внутрішньо переміщені особи, воєнний стан*

В силу норм статті 1 Основного закону Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [1, ст.1]. Як незалежна держава Україна визначилася із своїм основним вектором розвитку - інтеграція до європейського співтовариства. Ефективним підґрунтям цієї інтеграції є активна соціальна політика, що здатна забезпечити людський розвиток, гідний рівень і якість життя громадян. Конституція України як соціальної держави визнає людину,

її життя, честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю та встановлює, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави [1, ст. 3].

Соціальний захист – необхідний елемент функціонування будь-якої розвиненої держави. Система соціального захисту України зазнала кардинальних змін та потребує подальшого вдосконалення до рівня міжнародних соціальних стандартів. Збройна агресія російської федерації у 2014 році в Україні створила нову категорію осіб в суспільстві – це внутрішньо переміщені особи (ВПО). Відповідно до даних Міністерства соціальної політики України станом на 07.07.2021 обліковувалося 1 473 650 ВПО [2]. В той же час, згідно звіту Міжнародної організації з міграції у період з 24 березня по 1 квітня 2022 р. загальна кількість переміщених осіб в Україні становить 11 276 557 осіб, з яких 7 138 715 - це кількість ВПО в межах України, що в умовах триваючої війни лише збільшується та спричиняє гуманітарну кризу [3].

Реалізація політики соціального захисту на сучасному етапі знайшла відображення в наукових працях Н. Болотіна, Н. Борецької, О. Грішнєвої, О. Мельник та ін. Проте, політика соціального забезпечення ВПО під час воєнного стану є новим викликом для України та знаходиться на стадії розвитку в науці. Тому метою цієї статті є дослідження необхідності збереження єдності умов для отримання внутрішньо переміщеними особами соціального захисту в аспекті допомоги на проживання та вироблення пропозицій щодо спрощення програми допомоги громадянам, які вимушено залишили свої будинки через бойові дії.

Згідно Рекомендації 2006(6) Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб, Керівних принципів ООН з питань внутрішнього переміщення ВПО є людина чи група людей, які були змушені або зобов'язані покинути чи залишити свої будинки або місця звичайного проживання, зокрема внаслідок або щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або створеною людиною лих і які не перетинали міжнародно визнаних державних кордонів [4, с.10-11].

В Україні поняття ВПО на законодавчому рівні вперше було закріплено в Законі України від 20.10.2014 № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», яким передбачено, що ВПО є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [5, ст.1].

У зв'язку із виникненням внутрішнього переміщення в межах країни, якими на той час були громадяни з Донецької, Луганської областей та АРК Крим, Україною приймалася низка спеціальних законів та інших нормативних актів, що направлені на соціальну підтримку внутрішньо переміщених сімей, які послідовно змінювали ситуацію на краще. Серед основних можна навести постанову Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг», що наразі втратила чинність [6].

Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України "Про правовий режим воєнного стану" в країні було введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб, який у подальшому подовжено до теперішнього часу [7].

Саме у цей день 24 лютого 2022 Україна зазнала повномасштабної війни з боку російської федерації, що мало наслідком проведення бойових дій вже на значно більшій території України порівняно із 2014 роком. Слід підкреслити на швидкому реагуванні з боку держави у запуску програм допомоги громадянам, які вимушено залишили свої будинки через бойові дії. Згідно положень постанови КМУ від 07.03.2022 № 214 «Про деякі питання надання державної соціальної допомоги на період введення воєнного стану» визначено, що державна соціальна допомога виплачуватиметься протягом дії воєнного стану та одного місяця після його припинення чи скасування та стосується наступних виплат: -

допомоги малозабезпеченим сім'ям; - допомоги на дітей одиноким матерям; - допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; - допомоги на дітей, хворих на тяжкі хвороби, яким не встановлено інвалідність; - щомісячної грошової допомоги особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу; - тимчасової державної допомоги дітям, батьки, яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме; - щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг; - тимчасової державної соціальної допомоги непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату [8].

Більш детально зупинимося на дослідженні соціального захисту ВПО у сфері допомоги на проживання, передбаченої постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам», якою затверджено порядок надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам [9]. Зазначена допомога надається особам, які перемістилися з тимчасово окупованої території АРК і м. Севастополя, а також території адміністративно-територіальної одиниці, де проводяться бойові дії та що визначена в переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких платникам єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, які перебувають на обліку на відповідній території, може надаватися допомога в рамках Програми «єПідтримка», затвердженому розпорядженням КМУ від 6 березня 2022 року № 204.

Облік ВПО ведеться відповідно до Порядку оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб» із змінами [10]. Згідно із п. 2 зазначеного порядку, в редакції станом на 22.03.2022 на отримання довідки мають право особи, які після введення Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64 «Про введення воєнного стану в Україні» воєнного стану перемістилися з території адміністративно-територіальної одиниці, на якій

проводяться бойові дії та яка визначена в переліку, затвердженому розпорядженням КМУ від 06.03.2022 р. № 204 “Про затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога застрахованим особам в рамках Програми “єПідтримка” (далі - територія адміністративно-територіальної одиниці, на якій проводяться бойові дії).

У відповідності до розпорядженням КМУ від 06.03.2022 № 204-р Про затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога застрахованим особам в рамках Програми “єПідтримка”, такими областями були: Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Запорізька, Київська, м. Київ, Луганська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Харківська, Херсонська, Чернігівська область [11].

Слід зауважити на збільшенні Урядом розміру допомоги ВПО, яка надається щомісячно з місяця звернення на період введення воєнного стану та одного місяця після його припинення чи скасування на кожен внутрішньо переміщену особу, відомості про яку включено до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, у таких розмірах: для осіб з інвалідністю та дітей - 3000 гривень; для інших осіб - 2000 гривень. Допомога виплачується за повний місяць незалежно від дати звернення за її наданням та дати припинення чи скасування воєнного стану.

Допомога на проживання призначається автоматично без подання додаткового звернення також ВПО, які станом на 01.03.2022 отримували щомісячну адресну допомогу ВПО для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг, відповідно до постанови № 505.

Отже, можна акцентувати на позитивному кроці з боку держави при запровадженні зазначеної норми, оскільки, по-перше, це зберігає право на допомогу у більшому розмірі для ВПО без додаткового звернення, які в установленому порядку були зареєстровані такими особами до введення воєнного стану. По-друге, автоматичне призначення допомоги даним особам зменшує кількість навантаження на відповідні органи з метою отримання довідки ВПО. При цьому, виплата допомоги внутрішньо переміщеним особам за місяці, у яких вони отримували щомісячну адресну допомогу внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, у тому

числі на оплату житлово-комунальних послуг згідно постанови № 505, не здійснюється, що звісно є обґрунтованим на наш погляд.

Разом з тим, постановою КМУ від 16.04.2022 № 457 визначено оновлені умови підтримки окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України і починаючи з травня 2022 року допомога надається вже ВПО: - які перемістилися з території територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні); - у яких житло зруйноване або непридатне для проживання внаслідок пошкодження і які подали заявку на відшкодування відповідних втрат, зокрема через Єдиний державний веб-портал електронних послуг [12].

Згідно затвердженого Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України наказом від 25.04.2022 № 75 Переліку територіальних громад, що розташовані в районах проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) станом на 25 квітня 2022 року, до нього увійшли вже 7 областей: Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська та Херсонська [13].

Отже, починаючи з травня 2022 року, процедура отримання допомоги від держави на проживання внутрішньо переміщеним особам відбуватиметься за чіткою та врегульованою процедурою. Разом з тим, оновленим порядком не вирішено питання автоматичного призначення або необхідність додаткового подання заяви ВПО, які відповідають новим умовам для призначення виплати.

Крім того, можна констатувати, що зміна переліку призвела до розподілу між ВПО, оскільки з одного боку всі ці особи мають єдиний статус, а з іншого вони відрізняються між собою можливістю (неможливістю) та підставами призначення такої допомоги. Це, на нашу думку, створює диференційований підхід до ВПО і встановлює різні умови для отримання допомоги, що може призвести до протиріччя загальним принципам соціальної допомоги. До того ж ВПО, які оформили відповідний статус до 24.02.2022 не мають можливість змінити адресу нового переміщення через відповідний додаток, у зв'язку із чим їм необхідно буде особисто звертатися до органів соціального захисту.

З урахуванням великої кількості ВПО – отримувачів щомісячної адресної допомоги ще за постановою КМУ № 505, а це були громадяни, переміщені з територій Луганської, Донецької областей, на нашу думку, було б доцільним залишити автоматичне перепризначення нової допомоги вказаним особам, з урахуванням того, що наразі саме Луганська і Донецька області залишаються частково окупованими територіями та територіями, де проводяться активні бойові дії, куди люди не мають змоги повернутися. Крім того, потребує вдосконалення додаток «Дія» з метою можливості оформлення зміни місця проживання ВПО онлайн без додаткового звернення до органів соціального захисту та ЦНАП задля вдосконалення та спрощення отримання публічних послуг для ВПО, зменшення навантаження на відповідні органи.

З урахуванням збільшення кількості ВПО в Україні, які в основному відносяться до вразливих категорій осіб, в умовах воєнного стану на наш погляд, порядок виплати зазначеним особам допомоги на проживання має бути максимально спрощений та доступний. При цьому, звісно кінцевою метою для держави має бути повна інтеграція ВПО у перемішених громадах або безпечно повернення до місця постійного проживання, з якого було здійснене внутрішнє переміщення, і налаштування свого життя там. На цьому базується і норми законодавства щодо внутрішнього переміщення, що передбачають обов'язок держави вживати всіх можливих заходів для «створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання в Україні» [5, ст.2]. В нашому ж випадку, нажалі спостерігаємо, зміни обмежувального характеру, що направлені на зменшення кількості отримувачів допомоги і зменшення фінансового навантаження на державний бюджет за цим напрямком.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: за станом на 01.01.2020 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.

2. Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/news/20309.html>.

3. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні [Електронний ресурс].- Режим доступу: file:///C:/Users/Admin/Downloads/IOM_Ukraine%20Displacement%20Report_R3_UKR.pdf.

4. Збірник нормативно-правових актів з питань забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні / Уклад.: д.ю.н., проф. Л.Р. Наливайко, к.ю.н., доц. К.В. Степаненко. – Дніпро: ДДУВС, 2017. – 455 С.

5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.

6. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 01 жовтня 2014 року № 505 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-n#Text>.

7. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

8. Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 № 214 [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-n#Text>.

9. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 332 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-n/ed20220320#top>.

10. Про облік внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року № 509//Офіційний вісник України, 2014 р., № 81, ст. 2296; 2015 р., № 70, ст. 2312.

11. Про затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога застрахованим особам в рамках Програми “єПідтримка”: розпорядження Кабінету Міністрів України від 06 березня 2022 року № 204-р [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/204-2022-p/ed20220322#Text>.

12. Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України: постанова Кабінету Міністрів України від 16 квітні 2022 року № 457 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2022-n/ed20220416#Text>.

13. Перелік територіальних громад, що розташовані в районах проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) станом на 25 квітня 2022 року: Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 25.04.2022 № 75 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.minre.gov.ua/sites/default/files/field/docs/perelik.pdf>.

Annotation in English: The article analyzes the state regulations adopted by the state aimed at social protection of citizens in martial law. It was noted the importance of maintaining the unity of status for internally displaced persons registered both before 24.02.2022 and after the imposition of martial law in Ukraine, providing conditions for the exercise of their rights and freedoms, in particular in the field of social assistance, creating mechanisms to simplify and make it possible to pay housing benefits to internally displaced persons without restrictions.

Key words: *social protection, social assistance, international social standards, internally displaced persons, martial law.*

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРАЦЮЮЧОГО ВЛАСНИКА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Сіньова Л. М.,

*к.ю.н., доцент кафедри трудового права та права
соціального забезпечення Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,*

Досліджено особливості правового статусу працюючого власника як самостійного суб'єкта трудового права. Підставою для його інституалізації, як окремого типу працівників є особливості правового статусу, зокрема, поєднання трудової правосуб'єктності та цивільно-правової (господарсько-правової) правосуб'єктності.

Ключові слова: суб'єкт трудового права, правовий статус, працюючий власник, фізична особа.

Формування в Україні ринкової моделі трудових відносин де ключову роль відіграє керівник-роботодавець або власник є беззаперечною. Працюючі власники не рідкість для низки корпоративних утворень, особливо коли ними виступають працівники, які займають різні посади: від технічного працівника до керівника підприємства. При цьому, варто погодитися із тезою про те, що власник або роботодавець створює нові робочі місця, здійснює організацію та створює умови для залучення найманої праці, забезпечує трудові права та соціально-трудова гарантії працівників, а також бере участь у трудових відносинах з трудовим колективом, професійною спілкою, іншими учасниками [1].

Правовий статус особи — це самостійна юридична категорія, яка включає в себе комплекс прав і свобод, що не можуть реалізовуватись без обов'язків та заходів відповідальності особи. Ця юридична конструкція надає правову оцінку зв'язків особи із соціумом та державою, яка виступає гарантом цих прав та свобод і створює систему законодавчих санкцій за їх недотримання та порушення [2, с. 20].

Правовий статус суб'єктів трудового права наділений особливостями, адже залежно від соціальних якостей, що відображається на внутрішньовидових його відмінностях. Ці

відмінності визначаються найважливішим складником правового статусу — характером та специфікою прав і обов'язків, закріплених законодавством за даною групою (підгрупою) суб'єктів трудового права [3, с. 25].

Законодавство про працю розрізняє три основні категорії громадян як суб'єктів трудового права: наймані працівники (фізичні особи); підприємці (роботодавці-фізичні особи); працюючі власники (члени об'єднань підприємств) [3, с. 26].

Що стосується визначення працівника, воно легально закріплено у п.п. 14.1.195 п. 14.1 ст. 14 ПКУ. Підприємці як роботодавці, на думку Д.І. Сірохи, повинні відповідати наступним ознакам: 1) реєстрація фізичної особи як суб'єкта підприємницької діяльності та як платника обов'язкових страхових внесків до позабюджетних фондів, що характеризує виникнення трудової правосуб'єктності у фізичної особи-підприємця; 2) використання найманої праці на підставі трудового договору. Ця ознака характеризує організаційний та майновий критерій трудової правосуб'єктності підприємця [4, с. 440].

Працюючі власники в якості самостійного суб'єкта трудового права розглядаються не так давно. Підставою для його інституалізації, як окремого типу працівників є особливості правового статусу. Зокрема, поєднання трудової правосуб'єктності та цивільно-правової (господарсько-правової) правосуб'єктності [5, с. 43-44]. У цьому ключі проф. С.Я. Вавженчук підкреслює, що «низка точок зору щодо розуміння сутності трудової правосуб'єктності дає підстави для кристалізації трьох основних підходів, два з яких ускладнені варіативним елементом у розглядуваному питанні. По-перше, це монолітне розуміння трудової правосуб'єктності. По-друге, трудову правосуб'єктність розглядають у розщепленому варіанті. По-третє, трудову правосуб'єктність можна ототожнити із трудовою правоздатністю або суб'єктом трудових правовідносин» [6, с. 97].

Доц. О.Т. Панасюк зазначає, що виникнення трудової правосуб'єктності цих суб'єктів трудового права перебуває в причинно-наслідковому зв'язку із набуттям цивільно-правового статусу або господарсько-правового статусу. Це обумовлює наявність особливостей виникнення і припинення такого роду трудових правовідносин та ін. Така специфіка притаманна, наприклад,

правовому статусу членів виробничого кооперативу, трудова правосуб'єктність яких створює зворотній зв'язок щодо підприємницької правосуб'єктності. Відповідно, припинення трудової діяльності у виробничому кооперативі є підставою припинення членства у ньому [5, с. 44].

Як наголошує С.Я. Сухачов, саме працюючий власник сприяє формуванню прозорих, європейських трудових відносин, які передбачають утвердження між працюючими взаємин співволодіння і партнерства, поза якими втрачають сенс усі ринкові реформи в сучасному українському суспільстві [7, с. 199].

Слід наголосити, що керівниками підприємств можуть бути власники підприємств самостійно та наймані особи, з якими укладаються трудові договори (контракти). Керівництво будь-яким підприємством здійснюється виконавчим органом товариства, компетенція якого і склад встановлюється рішенням загальних зборів товариства [8]. Таким чином, з появою в Україні різних форм власності та організаційно-правових форм господарювання слід виділити одну із категорій працівників, які наділені правовим статусом власника юридичної особи. В юридичній літературі таких осіб охоплюють поняттям «працюючі власники».

Власники, що працюють на власних підприємствах — це працівники, які працюють на інкорпорованому підприємстві (наприклад, товариство з обмеженою відповідальністю, інкорпорований кооператив), в якому вони: а) самостійно або спільно з іншими членами їхніх сімей та одним або декількома партнерами чи іншими членами кооперативу здійснюють контроль за майном підприємства; б) мають право діяти від імені підприємства щодо контрактів з іншими організаціями, найму та звільнення працівників при умові дотримання національного законодавства, що регулює такі питання та правила, встановлені призначеною радою підприємства [9].

С.Я. Сухачов зазначає, що наявність реального власника із зацікавленим, хазяйським ставленням до праці — найважливіший показник цивілізованих ринкових відносин. Але в Україні ми маємо досить серйозні перешкоди на цьому шляху [9]. Означене логічно свідчить про той факт, що працюючий власник набуває трудово-правового статусу, а отже, виступає суб'єктом трудового права.

Література:

1. Серета О.Г. Правовий статус роботодавця за Проектом Трудового кодексу України О.Г. Серета // URL: [file:///C:/Users/%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/aymvs_2012_1\(3\)_5%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/aymvs_2012_1(3)_5%20(1).pdf) (дата звернення 25.03.2021)

2. Сіньова Л. М., Кузьменко Г. В., Погорелова О. С. Особливості регулювання трудових правовідносин керівних працівників: Навчальний посібник для студентів юридичного факультету. Сіньова Л. М., Кузьменко Г. В., Погорелова О. С. – К. : ФОП Маслаков, 2020. – 210 с.

3. Шумляєва І.Д. Трудове право : навч. посіб. / І.Д. Шумляєва. - Дніпро : ГРАНІ, 2018 — 188 с.

4. Сіроха Д. І. Фізична особа-підприємець як учасник трудових правовідносин, його поняття та характерні риси. *Актуальні проблеми права: теорія і практика : збір. наук. праць*. 2010. № 16. С. 435–441.

5. Панасюк О.Т. Начатки трудового права. Лекція 3. Основні питання загальної частини трудового права: функції трудового права, джерела трудового права, принципи трудового права, суб'єкти трудового права, вчення про трудові правовідносини, вчення про трудові права: навч.-практ. посіб. / О.Т. Панасюк. - К.: Алерта, 2017. - 88 с.

6. Вавженчук С.Я. Охорона та захист трудових прав працівників : підручник. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2021. 592 с.

7. Сухачов С.Я. Працюючий власник як фундамент функціонування соціального механізму трудових відносин *Українська полоністика. Випуск II. Історико-філософські дослідження* 2014 С. 194- 200

8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 23.05.2019).

9. Сравнительный анализ понятий и определений для статистического измерения трудовых отношений по материалам Резолюций, принятых на 9, 15 и 20 Международных конференциях

статистиків труда http://www.cisstat.com/rus/compare20_15_9mkst.pdf
(дата звернення 22.12.2021)

10. Сухачов С.Я. Активний власник – ключова фігура в механізмі трудових відносин *Вісник НАН України*. № 8 2001 http://eprints.zu.edu.ua/24014/1/vnanu_2001_8_9.pdf (дата звернення 07.02.2022)

The peculiarities of the legal status of the working owner as an independent subject of labor law are studied. The basis for its institutionalization as a separate type of workers are the peculiarities of the legal status, in particular, the combination of labor legal personality and civil (economic) legal personality.

Keywords: subject of labor law, legal status, working owner, individual.

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ У ПРАВОВИХ АКТАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Татаренко Г.В.

*к.ю.н., доц., завідувачка кафедри конституційного права
СНУ ім. В. Даля*

Панов І.В.

*аспірант кафедри правознавства юридичного факультету
СНУ ім. В. Даля*

Анотація. *Робота присвячена дослідженню правових основ здійснення місцевого самоврядування в країнах ЄС, зокрема міжнародно правових стандартів адміністративної децентралізації та принципів належного управління.*

Ключові слова: *децентралізація, адміністративна децентралізація, стандарти децентралізації*

За останні двадцять років реформи у сфері децентралізації торкнулися всіх країн-учасниць Європейського союзу (далі - ЄС). Головне завдання реформ полягає у забезпеченні інтересів громадянського суспільства за допомогою інститутів місцевого самоврядування. Залежно від форми політичного режиму, адміністративно-територіального устрою, рівня економічного розвитку, історичних, культурно-релігійних традицій місцеве самоврядування отримало своє організаційне оформлення, визначило місію та завдання, функції, сформувалася об'єктна та суб'єктна специфіка місцевого самоврядування у різних країнах. Результати реформ посилили владно-правотворчі можливості органів місцевого самоврядування, фінансово-бюджетну самостійність.

Правовою основою здійснення місцевого самоврядування в країнах ЄС є акти європейських організацій, що закріплюють концептуальні засади процесів децентралізації у Європі, серед найбільш значущими є:

1. «Європейська хартія місцевого самоврядування» від 15 жовтня 1985 року.

2. «Декларація про регіоналізм у Європі» від 4 грудня 1996 року.

3. «Стратегія щодо інновацій та сумлінного управління на місцевому рівні» від 15 – 16 жовтня 2007 року.

4. «Утрехтська декларація про добре місцеве та регіональне врядування в неспокійний час: проблеми змін» від 17 листопада 2009 року.

5. «Хартія конгресу місцевої та регіональної влади Європи» від 19 січня 2011 року.

6. «Київська декларація» від 3 – 4 листопада 2011 року

Слід зазначити, що міжнародні правові стандарти з'явилися наслідок посилення процесів глобалізації, які охопили національні правові системи, внаслідок такої глобалізації відбулася певна уніфікація підходів до регулювання різних сфер суспільних відносин. Виник термін «єдине правове поле», який охоплює як міжнародне законодавство, так і національне в рамках уніфікації та імплементації. Стандарти подібного роду є мінімальними правовими вимогами загального характеру і найчастіше виступають як принципи що регулюють певну сферу. Класичним прикладом класифікації міжнародних стандартів є їх розподіл на глобальні та регіональні; обов'язкові та рекомендаційні.

Роль міжнародних стандартів і рівень їхнього впливу на регулювання відповідних правовідносин залежить від типу міжнародно-правових актів, якими вони встановлені. Міжнародні стандарти містяться як у міжнародних (багатосторонніх) договорах, так і в актах (резолуціях, рекомендаціях, деклараціях, коментарях) міжнародних міжурядових організацій, рішеннях (правових позиціях) міжнародних судових установ.

Найбільш поширеною інституційною формою закріплення стандартів децентралізації державного управління є хартії, конвенції, декларації та кодекси. Такі стандарти часто виступають у ролі м'якого права, містять основоположні принципи, які визначають стратегічні цілі, демократичні норми та процедури діяльності органів місцевого самоврядування на тривалу перспективу. Оновлення зазначених актів відбувається через прийняття додаткових протоколів, угод, висновків, рекомендацій та резолюцій. Наприклад, Європейська хартія місцевого

самоврядування, по суті, є актом м'якого права, містить загальний виклад стандартів місцевого самоврядування для держав - членів Ради Європи. Хартія закріплює як міжнародні стандарти місцевого самоврядування принцип адміністративної автономії, законності (у межах принципу верховенства права), принцип субсидіарності, принцип територіальності, принцип пропорційності (щодо адміністративного нагляду), і навіть класичні принципи виборчого права.

Законодавчі встановлення, пов'язані з адміністративною децентралізацією, мають суттєву деталізацію у «Міжнародних керівних принципах децентралізації та доступу до базових послуг для всіх». Відповідно до цього акту: «...концепції місцевої автономії або місцевого самоврядування використовувалися для того, щоб відобразити з позицій місцевих органів влади загальноновизнану потребу в децентралізації. В даний час ефективна децентралізація вважається елементом доброго правління та ознакою демократичної практики та ефективного державного управління. Крім того, визнається, що виборні місцеві органи влади, як національного так і регіонального рівня, виступають ключовими суб'єктами демократичного правління та керівництва, які не лише співпрацюють із національними та регіональними органами влади, а й ухвалюють державні рішення у своїх власних автономних сферах» [1, С. 7] .

Пункти 29-30 Розділу «С» Принципів «Адміністративні взаємини між місцевими органами влади та іншими органами управління» встановлюють, що у конституції та національному законодавстві слід визначити процедуру, відповідно до якої формуються місцеві органи влади, характер їх повноважень, коло їх ведення, компетенція, обов'язки та функції. Конституційні та законодавчі положення, що стосуються структури місцевих органів влади, можуть бути різними залежно від того, чи є держава федеральною, регіоналізованою чи унітарною.

Ступінь децентралізації у сфері адміністративного управління залежить від таких факторів, як: територіальна структура, обсяг повноважень органів місцевої та регіональної влади; природа, значення та територіальний вимір послуги; здатність органів місцевої та регіональної влади ефективно

виконувати відповідні завдання; якість, результативність, ефективність та економічність процесу надання послуг; взаємодоповнюваність у діяльності органів публічної влади; важливість специфічних публічних послуг для життя та потреб суспільства та його користувачів [2]. Отже, система інституційних форм та практик нормативно-правового регулювання та впровадження стандартів місцевого самоврядування у політичній, зовнішньоекономічній, культурній, фінансовій, освітній та інших сферах муніципального співробітництва є досить розвинутою, що свідчить рівень правосуб'єктності уповноважених органів, посадових осіб чи інших учасників міжнародних та європейських відносин у сфері розвитку місцевої демократії.

Належне управління необхідне для всіх рівнів публічного управління (Стаття 3.1 Європейської хартії місцевого самоврядування). Основним способом належного громадського управління є бенчмаркінг.

Бенчмаркінг належного управління на місцевому рівні це метод проведення дослідження в органі місцевого самоврядування та громаді, який дозволяє з'ясувати рівень застосування принципів належного управління та їх окремих складових органом місцевого самоврядування шляхом порівняння існуючого стану речей із рекомендованими Радою Європи еталонами/індикаторами [3, С.4].

Застосування бенчмаркінгу та порівняння рівня впровадження органом місцевого самоврядування принципів належного управління та їх складових за чітко визначеними індикаторами з метою покращення функціонування органу місцевого самоврядування через запровадження коригувальних заходів, у тому числі із залученням відповідного кращого досвіду.

Важливим правовим інструментом для органів та посадових осіб ЄС є Європейський кодекс належної адміністративної поведінки, прийнятий Європарламентом у 2001р. [4] Статті Кодексу складаються з правил, що регламентують поведінку європейських державних службовців та інших працівників, якими слід керуватися часом комунікації з громадськістю.

Кодекс встановлює низку принципів, яких мають дотримуватися європейські посадові особи, зокрема законність (Ст. 4), відсутність дискримінації (ст. 5), відсутність зловживання

владою (Ст. 7), неупередженість та незалежність (ст. 8), об'єктивність (ст. 9), пропорційність (ст. 6), узгодженість (ст. 10), чесність (ст. 11), ввічливість (ст. 12), обов'язок відповідати на листи мовою громадянина (ст. 13). Кодекс також передбачає важливі процедурні норми, такі як обов'язок повідомляти всіх зацікавлених осіб про рішення (ст. 20), обов'язок вести реєстри та обов'язок документувати адміністративні процеси.

Кодекс необов'язковий до виконання, має рекомендаційний характер. Однак він має інституційну підтримку в особі Європейського омбудсмена, який уповноважений приймати та розглядати скарги від громадян та резидентів Євросоюзу на адміністративні порушення в установах та установах об'єднання Європейські стандарти діяльності місцевого самоврядування передбачають демократичний характер формування їхніх законодавчих та представницьких органів.

Зазначені стандарти знайшли своє відображення у низці інших документів Ради Європи, зокрема, для більш глибокого вивчення проблеми надання якісних послуг органами публічної влади в Європі важливе значення має Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи (2007) 4 «Про місцеві та регіональні публічні послуги». У документі зазначено, надання місцевих та регіональних публічних послуг населенню є одним із пріоритетів регіональної адміністративної політики, і органи місцевої та регіональної влади відіграють життєво важливу роль у наданні цих послуг. Для того, щоб послуги були адаптовані до потреб і очікувань громадян, органи місцевої та регіональної влади повинні скористатися високим рівнем децентралізації та можливістю діяти самостійно у наданні цих послуг. Децентралізація у сфері публічних послуг має здійснюватися відповідно до принципів послідовності та єдності застосування державної політики на користь усіх громадян, координації та територіальної солідарності.

Таким чином, аналіз європейських стандартів як базових критеріїв децентралізації державного управління, виявляє їх органічний системний взаємозв'язок та залежність від принципів демократії та правої держави. Стандарти місцевого самоврядування виступають як складна система правових інститутів та норм, що перебуває в динаміці. Стандарти місцевого

самоврядування дозволяють створити модель організації системи місцевого самоврядування та взаємодії з центральними органами державної влади, представниками громадянського суспільства, що базується на демократичних засадах та пріоритеті прав людини.

Література:

1. Международные руководящие принципы децентрализации и доступа к базовым услугам для всех// ЮНОН, Служба издательской секции, Найроби, сертифицирован в соответствии с ISO 14001:2004^ https://unhabitat.org/sites/default/files/2021/11/3145_alt.pdf

2. Досвід децентралізації у країнах Європи: зб. док. / пер. з іноз. мов / заг. ред. В. Б. Гройсмана. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2015. 766 с., с. 169-170

3. Бенчмаркінг доброго врядування: практичний посібник/ За заг. ред. А.Гука. –К.: ТОВ «Видавництво «Юстон», 2018-60 с.

4. The European Code of Good Administrative Behaviour, 2002. – Режим доступу: <https://www.ombudsman.europa.eu/en/publication/en/3510>

Annotation. The work is devoted to the study of the legal basis for local self-government in the EU, in particular the international legal standards of administrative decentralization and the principles of good governance.

Key words: decentralization, administrative decentralization, decentralization standards

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ ЩОДО ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Терещенко С.В.

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри господарського права СНУ ім. В. Даля

Терещенко Денис

Студент 4 курсу, групи ПР – 182д

Обґрунтовується актуальність в умовах воєнного стану вивчення проблематики застережень щодо легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Висловлюється своє ставлення до низки шахрайств, які маскуються оболонкою господарських правовідносин. Коментується класифікація видів фінансових шахрайств.

Ключові слова: шахрайства під оболонкою господарських правовідносин, доходи, що отримані злочинним шляхом, способи легалізації злочинних доходів, види фінансових шахрайств.

Частка тіньової економіки під час війни зростає. Наприклад, у травні 2022 року було викрито зловживання з гуманітарною допомогою на суму понад 60 млн грн. Бюро економічної безпеки України викрило та припинило схему з імпорту тактичної амуніції і товарів військового призначення під виглядом гуманітарної допомоги. Слідством встановлено, що декілька громадян з Дніпропетровщини виїхали з України за підробленими документами. З метою наживи, за волонтерські кошти, вони почали імпортувати бронезилети, каски, наколінники, підсумки, тепловізори, біноклі, оптичні приціли, безпілотні літальні апарати тощо. У подальшому продавали їх на внутрішньому ринку України за цінами втричі вищими від ціни закупівлі. Щоб не сплачувати митні та інші платежі в Україні, правопорушники завозили продукцію під виглядом благодійної допомоги. Це дозволило їм ухилитися від сплати податків на суму понад 20 млн грн.

Як відомо, низка шахрайств маскуються оболонкою господарських правовідносин. Також часто легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом прикриваються здійсненням господарських операцій.

Студентам юридичного факультету не байдужа тема «Легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом». Бо ця проблема є значною загрозою фінансово-економічній безпеці та стабільності держави, а також впливає на рівень соціально-економічного розвитку країни та протистоянню агресору в умовах

воєнного стану. Легалізація злочинних доходів набуває глобального характеру, адже різні схеми "відмивання" грошей мають транснаціональний характер та мають зв'язок з організованою злочинністю (фінансовими аферистами, наркобізнесом, фінансуванням тероризму тощо). Я, як не байдужий громадянин цієї країни можу сказати чітко, що відмивання коштів в нашій державі повинно бути повністю винищено.

Усі зусилля, які спрямовані на боротьбу з легалізацією доходів, здобутих злочинним шляхом без створення ефективної системи протидії з цим явищем не дають позитивних результатів. Тому протидія легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, вимагає вивчення походження та способів поширення цього суспільно-небезпечного явища, а також належного правового забезпечення, відповідно до міжнародних стандартів. Враховуючи думку багатьох українських науковців та національні стандарти в галузі українського законодавства, терміни "легалізація" та "відмивання" грошових коштів (доходів), варто розуміти як рівнозначні категорії, як синоніми.

Метою цієї роботи є дослідження поняття "легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом" та визначення його сутності, а також характеристика фінансових інструментів та окремих способів легалізації злочинних доходів.

Відмивання грошей – це акт приховування джерел доходів, отриманих у процесі злочинної діяльності, причому таким доходам надають значення законності[1]. Ця проблема є багатогалузевою. Найкращий підхід у боротьбі з відмиванням грошей – це той, у якому дотримано справедливого балансу між захистом фінансової системи від відмивання грошей і сприянням фінансовій інклюзії. Зміни до законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення набрали чинності 28квітня 2020 року. Для того, щоб усвідомити підґрунтя цього злочину, стисло пригадаємо історію міжнародного введення заходів щодо боротьби з відмиванням грошових коштів.

Так, наприкінці 80-х років це питання було порушено в Конвенції ООН «Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин», яка розпочала свою дію в Україні з 27 листопада 1991 року. Утім у документі йшлося виключно про відмивання коштів, отриманих від реалізації наркотиків. Згодом роз'яснення терміну «відмивання» на інтернаціональному рівні було відтворено в Конвенції Ради Європи «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму» (діє в Україні з 1 червня 2011 року).

У редакції Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України» від 16 січня 2003 року № 430-IV для внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань за ст.209 КК України, слідчому необхідно було встановити факт вчинення предикатного діяння, і лише після цього констатувати факт відмивання коштів, одержаних унаслідок вчинення такого діяння.

Суспільна небезпека поширення «брудних коштів» для української держави полягає у високій питомій вазі готівкової складової в структурі загальної грошової маси, що є в обігу і, відповідно, перспективами зловмисників легалізувати свої незаконні профіти, користуючись готівковими коштами. Як готівкові, так і безготівкові кошти слугують засобами платежу, що надає їм ключову роль[2].

У багатьох державах кількість готівкових коштів чітко обмежено законодавством, їхня гранична межа у процесі реалізації різних операційне повинна переважати визначений законодавством поріг (суму). Зрозуміло, що обіг безготівкових коштів легше контролювати, ніж обіг готівкових. Кошти, переведені з рахунку на рахунок, можуть контролювати банківські установи, контролюючі та правоохоронні органи, а от готівкові кошти є найбільш зручними через відсутність сильного правового контролю над ними.

Фактично легалізація –це такий процес, завдяки якому отримані кошти зливаються із законним грошовим обігом, причому варто зазначити, що реальні джерела й канали

надходження цих коштів сильно приховано від зовнішніх поглядів. Зазначимо, що склад злочину ст.209 КК України має відмінність від інших своєю непередбачуваністю, латентністю, застосуванням вагомої кількості фінансових операцій. Непередбачуваність виявляється у використанні різноманітних неузувальних способів досягнення злочинницьких цілей. Правопорушники досить вправно приховують сліди протиправних дій – серед маси проведених банківських операцій виявити початкове джерело надходження коштів доволі складно. Слід зазначити, що деякі злочинні способи, завдяки яким отримано грошові кошти, на кваліфікацію злочину за ст. 209 КК України не впливають, проте створюють так звані «перешкоди» для швидкого розслідування правоохоронними органами. Легалізація сприяє зростанню організованої злочинності та її проникненню в легальну економіку і, крім того, її практикують найчастіше організовані злочинні групи, що, відповідно, підвищує її латентність, оскільки такого роду групи мають злагоджено працюючий апарат нейтралізації соціального контролю, що забезпечує результативність вчинення кримінальних правопорушень.

Слушною є думка професора В.В.Сухоноса, що подібні злочини вчинюють переважно організовані угруповання, які діють у трансграничному просторі. Вони злочинним шляхом викачують ресурси з української економіки й відмивають їх за кордоном, в офшорних зонах. Згодом капітал повертають в Україну, але злочинці вже є іноземними інвесторами[3]. Висока латентність легалізації зумовлена низкою причин. Здебільшого це пов'язано з тим, що відсутня потерпіла сторона, яка б могла повідомити про шкоди інтересам. Виявлення злочинів і їх запобігання у фінансово-банківській системі, у зовнішньоекономічній діяльності, у сфері комп'ютерної інформації, паливно-енергетичному комплексі, агропромисловому комплексі, на ринку металів та корисних копалин становить великі труднощі.

Процес криміналізації кредитно-фінансової системи безпосередньо обумовлений відсутністю ефективного

законодавства й контролю за банківськими операціями з боку контролюючих організацій і, особливо, правоохоронних органів. В умовах плутанини в системі обліку й контролю стає складним або взагалі неможливим встановлення каналів і способів розкрадання державного й іншого майна[4]. Тож цілком логічно, що подолати таке явище одній державній структурі досить складно, саме тому слід об'єднати інтелектуальні й організаційні зусилля багатьох державних інституцій, які спроможні не лише викрити, але й припинити незаконні фінансові операції, маскуванню злочинного походження коштів або іншого майна. Причиною підвищення латентності є також зростаюча корупція. Корупція та відмивання грошей нерозривно пов'язані.

Такі корупційні правопорушення як неправомірна вигода або крадіжка державних коштів зазвичай вчиняють з метою отримання приватної вигоди. Відмивання грошей – це процес приховування незаконних доходів, отриманих в результаті злочинної діяльності.

Мені дуже сподобалась класифікація видатного науковця К. Заяць, котрий дуже грамотно розподілив види фінансових шахрайств. Він це зробив таким чином:

1) шахрайства, що мають оболонку діяльності інвестиційних компаній;

2) шахрайства, що маскуються відносинами у сфері страхування, серед яких виокремлено обманне залучення клієнтів страховими компаніями з наступним заволодінням страховими внесками, та отримання страхових виплат клієнтами шляхом обману страхових компаній;

3) шахрайства, що маскуються кредитно-банківськими операціями;

4) шахрайства, що вчиняються під прикриттям здійснення торгівельної діяльності або діяльності з надання послуг;

5) шахрайства у формі заволодіння грошима державного бюджету як компенсації за сплату податку на додану вартість виробленої продукції[5].

Аналіз сучасної практики в Україні щодо запобігання, розслідування та покарання за злочини, пов'язані з легалізацією

незаконних доходів, свідчить про наявність питань, вирішення яких призведе до ефективної боротьби з цими злочинами на території України.

Отже, з огляду на вищезазначене, слід виконати такі дії:

1. Здійснити за розробленим алгоритмом підготовку спеціалістів, які опануватимуть різні технології розслідування злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) незаконних доходів, зокрема, вміннями пошуку та ідентифікації коштів, розташованих в офшорних зонах.

2. Запозичити найкращі практики міжвідомчого співробітництва щодо інструментів протидії вчиненню економічних злочинів і відмивання доходів від таких злочинів.

3. Здійснити оптимізацію взаємодії між органами загального державного фінансового контролю та спеціальними органами, які його здійснюють.

4. Наблизити національну фінансову систему до інтернаціональних правових стандартів прозорості.

Під час дослідження ми встановили, що фіктивна діяльність суб'єктів господарювання пов'язана з такою формою поведінки, яка має антиекономічні цілі (отримання нелегальної економічної вигоди) і суперечить призначенню такого господарюючого суб'єкта. Така діяльність є складовою тіньової економіки та може мати різноманітні виміри і характеристики[6].

Література:

- 1) Кундельська, І. 2021. Проблемні питання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і вдосконалення протидії цьому явищу в Україні Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 20, 2 (Лют 2021), 73-80. <https://doi.org/10.33270/04202002.73>.
- 2) Лисенко, В. В. (2019). Ситуації, що складаються на момент відкриття кримінального провадження щодо легалізації доходів злочинного походження. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 3(87), 280-290. <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.280-290>
- 3) Сухонос В. В. Взаємодія прокуратури із суб'єктами фінансового моніторингу [Текст] / В. В. Сухонос // Вісник прокуратури. – 2010. – № 2. – С. 30–35.
- 4) Білоус І. І. Сутнісна характеристика легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Економіка та держава. 2019. № 5. С. 82–88. DOI: 10.32702/2306-6806.2019.5.82
- 5) Заяць К. Криміналістична характеристика шахрайств, що маскуються оболонкою господарських правовідносин. Підприємництво, господарство і право. 2019. №9. С. 262–266.
- 6) Лазебник Л., Оніщик А. Класифікація фіктивної діяльності суб'єктів господарювання. Вісник академії праці соціальних відносин і туризму. 2019. №2. С. 36–46

НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ЕТНОДИЗАЙНУ В УКРАЇНІ

*Телушкіна О.А.,
аспірантка кафедри філософії, культурології
та інформаційної діяльності
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

В статі узагальнено основні напрямки, за якими розвивається етнотдизайн в Україні. Основну увагу приділено сферам архітектури, дизайну інтер'єру та модній індустрії.

Акцент зроблено на необхідності стилізації традиційних мотивів національного мистецтва та їх адаптації під сучасні реалії.

Ключові слова: *етнодизайн, народні традиції, відродження національної культури, архітектура, дизайн інтер'єру, вишивка.*

Відродження національних традицій є актуальним напрямком в розвитку української культури ще з часів отримання Україною незалежності у 1991 році. Але загарбницька війна, розпочата 24 лютого 2022 року Російською Федерацією, яка вторглася на територію суверенної України з метою її окупації, ще більше підштовхнула справу відродження національної самоідентичності українців, надала прискорення процесу усвідомлення ними приналежності саме до українського етносу, визвала ще більшу зацікавленість населення України у відродженні та збереженні національних традицій та бажання ввести їх в свій повсякденний спосіб життя.

Ці процеси відбуваються в багатьох сферах, зокрема – в мистецтві, архітектурі, дизайні інтер'єру, середовища, одягу, аксесуарів тощо.

Аналізу етапів розвитку та шляхів формування українського стилю в сучасному дизайні й архітектурі присвячено дослідження багатьох науковців. Трансформацію українських народних традицій в сучасні архітектурні форми досліджували Чепелик В.В., Сластіон А. Г., Нога О. П., Троценко В. К., Шумицький М.А. тощо. Використання етномотивів у дизайні сучасного побутового інтер'єру розглядали, зокрема, Лобода О. В. та Кузнєцова І. О.; науковим вивченням засобів створення споруд громадського призначення з українськими національними мотивами займалися Шинкарук І. В., Рудик Д. Є., Обуховська Л. В., Божинський Б. І., Олійник О. П., Громнюк А. І., Пилєва В. А. та інші. Серед публікацій на дану тематику можна також зустріти роботи таких вчених, як Афанасьєв Ю., Антонович Є., Даниленко В., Богущкий Ю., Прищенко С., Кара-Васильєва Т. тощо.

Інтеграція національних традицій в сучасне життя є вже досить розповсюдженим явищем. З цього приводу професор Данилюк В. Я. зазначає, що «дизайн має двоїсту природу з огляду на об'єднано - роз'єднані процеси, що відбуваються у світі: з одного боку, він сприймає від навколишнього світу інтеграційні,

міжнаціональні віяння та, модифікуючи їх, віддає у тому ж інтернаціональному вигляді. З іншого боку, дизайн намагається творити й у річищі пошуків власної ідентичності окремих націй, відтворюючи у своєму продукті унікальність. Натомість під дизайном нині у більшості випадків вважається вестернізована художньо-проектна діяльність на ґрунті високих технологій західного походження. Водночас вестернізація художньо-технічної культури всього світу має поверховий характер. Захід не спроможний вторгнутися в архетипи інших культурно-цивілізаційних конгломератів настільки, щоб докорінно змінити їх, уподібнивши собі. Це положення розповсюджується і на сферу дизайнерської діяльності» [1].

В образотворчому мистецтві, архітектурі та дизайні художники втілюють національні традиції не тільки через пряме відтворення відповідних художніх форм, а й через їх стилізацію, створення нових форм з рисами, властивими традиційним зразкам.

Як приклад практичного втілення архітектурних проєктів з національними мотивами можна навести роботи архітектурного бюро «Україна Олег та Ліля». Архітектори переосмислили принципи організації житлового простору української хати та адаптували їх до сучасних потреб споживача. Спираючись на типовий устрій козацького куреню, в якому провідну роль грала одна велика житлова кімната, дизайнери поєднали в одному приміщенні кілька функціональних зон. Авторам проєкту вдалося гармонійно поєднати зону кухні з зоною вітальні та світлиці. Також в інтер'єр вписано такий обов'язковий атрибут української хати, як піч. При цьому її спроектовано не тільки як декоративний елемент, а й як функціональну річ, що підсилює ефект «занурення» в традиційний побут.

Крім того, дизайнери використовують в своїх проєктах кольорове рішення української хати – білий колір стін та меблі й підлога з натурального дерева або матеріалів, що його імітують.

Зовнішні форми будівель також схожі з основними формами українського народного житла (видовжена прямокутна форма, високий чотирискхилий дах з натуральним солом'яним покриттям або з його імітацією, ганок тощо), але при цьому вони дуже грамотно адаптовані під сучасні реалії та уподобання.

В передачі "Український архітектурний стиль/Життєвий простір" [2], Олег Україна аналізує досвід предків у Козацькому Хуторі Галушківка, Царичанського району на Дніпропетровщині, та проводить паралелі на прикладі об'єкту "Підопригора Хата", який у 2011-13 роках був номінований на здобуття Державної Премії України в галузі архітектури.

Розробки проектів в такому напрямку набирають популярності та споживацького попиту, тому зростає кількість проектних та дизайнерських бюро, які працюють в такій стилістиці.

Дизайн інтер'єру – нескінченний простір для творчих пошуків в напрямку інтеграції традиційних художніх форм у сучасне середовище. В цій сфері також, як і в архітектурі, дуже важливі грамотність дизайнерів, наявність в них художнього смаку, фантазії та відчуття стилю, щоб отримати якісний сучасний затребуваний дизайн-продукт, а не примітивне відтворення давніх зразків. Для вирішення цієї проблеми також проводяться дослідження провідними фахівцями галузі, розробляються методи формотворення сучасного інтер'єру з національними рисами. Існує чимало теоретичних досліджень цього питання. З практичним втіленням результатів досліджень дещо складніше. Бракує конкретних проектних пропозицій через багаторічний процес глобалізації та уніфікації елементів оточуючого середовища. «Суперечливість новаторства

й традицій особливо виявляється в мегаполісах та великих містах: технологізація та промислова стандартизація об'єктів, відірваність населення від природи не сприяють широкому використанню етнічної стилістики. На цьому етапі її можна побачити в замських будинках, проектуванні окремих тематичних інтер'єрів, меблів для готелів, ресторанів чи закладів культури, в сувенірній продукції, упаковці, одязі, аксесуарах та декорі» [3] .

Отже, для створення високоякісного дизайн-продукту необхідно досконало знати національну культурну спадщину з одного боку, та прийоми стилізації в сучасні форми - з іншого. В якості мотивів для дизайн-проектів інтер'єрів можуть використовуватися традиційна кольорова гама, візерунки, натуральні матеріали або їх імітація, вироби ужиткового мистецтва в поєднанні з іншими елементами інтер'єру, в невеликій кількості –

імітація побутових речей, які пристосовані до сучасного функціонального значення (дерев'яне відро в душовій кабіні, камін у вигляді печі тощо).

Широкий простір для етнодизайну представляє собою модна індустрія. Останні роки українська національна вишивка як елемент оздоблення одягу користується популярністю як серед українських дизайнерів та споживачів, так і на світовому ринку. «Напрямки розвитку сучасної моди неможливі без використання спадщини багатих народних традицій, які передавались із покоління в покоління. Одним з таких напрямів є вишивка. Народна вишивка займає особливе місце в житті людини і є зразком духовно-художньої культури нашого народу» [4].

Сплеск уваги до неї виник після революції на Майдані у 2013-2014 роках. Вже невдовзі після цих подій українські візерунки прикрашали колекції найвідоміших світових брендів. Серед шанувальників вишиванки можна спостерігати всесвітньовідомих зірок шоу-бізнесу та кіноіндустрії.

Але закордонні дизайнери одягу зверталися до мотивів української вишивки і раніше. Звичайно, не запозичували елементи орнаменту та їх компоновку один в один з українських зразків, а створювали свої інтерпретації, завдяки чому виникали нові оригінальні образи.

Отже, як зазначає Ю. Легенький, «...етнодизайн – це нова парадигма бачення складного комплексу народної, ремісничої та професійної культури. Розвиток дизайну з етнічними елементами свідчить про новий період у культурному розвитку українців, який неминуче повинен пробитися крізь товщу універсалізму. Дизайн формує людину і впливає на неї, на її психіку та поведінку. Розробка і впровадження нового етностилю повинні спонукати до відродження елементів традицій, обрядовості, до бажання ідентифікації з українським народом» [5].

Література:

1. Даниленко В. Я. Дизайн України у світовому контексті художньо-проектної культури ХХ століття (національний та

глобалізаційний аспекти) : дис. ... д-ра мистецтвознавства: 05.01.03. Львів, 2006. – Режим доступу : [http : //www.disslib.org](http://www.disslib.org).

2. Передача "Український архітектурний стиль / Життєвий простір" . [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/watch/?v=1080712501959706&ref=sharing>

3. Сиваш І.О. Концептуальні засади етнодизайну в Україні. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Мистецтвознавство*. 2018. № 3. С.416-420.

4. Васильєва О.С., Воловодюк О. М., Мусієнко В.О., Васильєва І.В. Українська народна вишивка як елемент дизайн-проекування сучасних колекцій одягу. *Вісник Хмельницького національного університету*. Хмельницький, 2018. №1. С. 150 – 153.

5. Легенький Ю. Дизайн: культурологія та естетика. Київ: КДУТД, 2000. 272 с.

The article summarizes the main directions in which ethnic design is developing in Ukraine. The focus is on architecture, interior design and the fashion industry. Emphasis is placed on the need to stylize traditional motifs of national art and their adaptation to modern realities.

Key words: *ethnic design, folk traditions, revival of national culture, architecture, interior design, embroidery.*

ЗНАЧЕННЯ ДОКАЗІВ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ ДЛЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Удовенко А.С.

*старший викладач кафедри господарського
права СНУ ім.В. Даля*

Стрикун Євгенія

*Студентка 4 курсу, групи ПР-184д
Юридичного факультету СНУ ім.В. Даля*

Розглянуто значення доказів у господарському процесі для функціонування економіки в умовах воєнного стану. Висвітлено проблеми запровадження нових засобів доказування у господарському процесі. Надано оцінку належним доказам, а саме таким як – електронні та показання свідків. Коментуються оцінки фахівців щодо певних труднощів у їх використанні. Аналізується проблема невизначеності процедури засвідчення копій електронних доказів. Наводяться аргументи авторитетних вчених стосово розмежування поняття оригіналу та копії електронного доказу.

Ключові слова: *функціонування економіки, ефективність використання доказів, господарський процес, електронні докази, свідки.*

Проблемі доказів в судовому процесі присвячено багато наукових праць та досліджень. Зокрема, проблематикою доказування займалися такі вчені, як: В.Е. Беяневич, С.В.Васильєв, Т.М. Кучер, Л.М. Ніколенко, Т.В. Степанова, Р.В. Тертишніков, М.К. Треушніков, С.Я. Фурса, М.Й. Штефан та інші.

Новітня практика господарських судів висвітлюється та обговорюється фахівцями [2]. У той же час на сьогоднішній день, в обставинах воєнного стану проблеми значного реформування господарсько-процесуального законодавства виводять дослідників на вивчення нових спектрів процесу доказування в господарському процесі.

Доказуванням у господарському процесі є діяльністю господарського суду та осіб, що беруть участь у справі, спрямована на

встановлення за допомогою судових доказів достовірності фактів, від яких залежить вирішення спору між сторонами по суті, що складають предмет доказування. [3]

Збирання доказів у господарських справах не є обов'язком суду, але за випадками встановлених цим Кодексом. У разі ненадання таких доказів суд може визнати обставину невчинення відповідних дій або відсутності події встановленою. При цьому доказами, згідно (з частиною першою статті 73 ГПК) України) [8] доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що ґрунтують вимоги і заперечення учасників справи. Жодні докази не мають для суда заздалегідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Суд надає оцінку як зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу, який міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу.

Слід зауважити, що стандарт доказування "вірогідності доказів", на відміну від "достатності доказів", підкреслює необхідність співставлення судом доказів, які надає позивач та відповідач. Тобто, з введенням в дію нового стандарту доказування необхідним є не надати достатньо доказів для підтвердження певної обставини, а надати їх саме ту кількість, яка зможе переважити доводи протилежної сторони судового процесу. [4]

Стосовно огляду судової практики Касаційного Господарського суду ВС щодо заперечення боржника вимог заявника про його неплатоспроможність не можуть бути підтвердженням наявності спору про право. Наявність судового рішення, яке набрало законної сили на момент звернення ініціюючого кредитора до суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство, за відсутності доказів її погашення боржником, є підтвердженням вирішення спору про права суду в позовному порядку. [5]

Положення Кодекс України з Процедур Банкрутства не встановлюють обов'язку для ініціюючого кредитора доводити те, що боржник у справі про банкрутство не має можливості виконати майнові зобов'язання, строк яких настав. [7] Доведення обставин можливості виконати майнові зобов'язання, строк яких настав, покладено саме на боржника, про що свідчить те, що боржник може

надати підтвердження спроможності виконати свої зобов'язання та погасити заборгованість (частина третя статті 39 КУЗПБ). [9] Відсутність відзиву боржника на заяву про відкриття провадження у справі про банкрутство, а також відсутність підтвердження боржником спроможності виконати свої зобов'язання та погасити заборгованість не перешкоджають провадженню у справі. Покладення на ініціюючого кредитора обов'язку доведення обставин можливості виконання боржником майнових зобов'язань, строк яких настав, суперечить засадам змагальності сторін. [5]

Прикладом можна навести Постанову господарського суду ВС від 16.06.2021 у справі №910/6210/20 Господарські справи (до 01.01.2019) Справи про банкрутство

Ухвалою Господарського суду міста Києва від 08.07.2020 відмовлено ПрАТ "Кріпта" у відкритті провадження у справі про банкрутство ТОВ "Піллар". Місцевий господарський суд дійшов висновку, що за відсутності доказів вжиття належних заходів щодо стягнення боргу у виконавчому провадженні вбачаються необґрунтованими доводи ПрАТ "Кріпта" щодо неспроможності ТОВ "Піллар" сплатити суму заборгованості не інакше як через застосування процедур банкрутства. Постановою Північного апеляційного господарського суду апеляційну скаргу ПрАТ "Кріпта" на ухвалу Господарського суду міста Києва у справі № 910/6210/20 задоволено, ухвалу Господарського суду міста було скасовано, матеріали справи передано на розгляд до Господарського суду міста Києва. [6]

За висновком апеляційного суду, ПрАТ "Кріпта" просило відкрити провадження у справі про банкрутство ТОВ "Піллар" саме на підставі безспірних вимог як ініціюючий кредитор до боржника, тобто його вимоги ґрунтуються на первинних документах, які беззаперечно підтверджують дійсний розмір заборгованості, правомірність підстави її виникнення та доводять прострочення виконання грошового зобов'язання боржника. За наслідками розгляду у підготовчому засіданні заяви ПрАТ "Кріпта" про визнання боржника банкрутом, місцевий суд встановив, що в матеріалах справи відсутні докази задоволення боржником у повному обсязі вимог кредитора, які містяться у заяві про відкриття провадження у справі про банкрутство. В обґрунтування посилається на неправильне застосуванням норм

матеріального та порушення норм процесуального права, зокрема частини третьої статті 86 та статті 236 ГПК_України, частини третьої статті 39 Кодексу України з процедур банкрутства, [7,8] оскільки судами не було надано оцінки доказам про наявність спору про право та доказам, що підтверджують спроможність скаржника виконати грошові зобов'язання. [6]

Боржник стверджує, що судами попередніх інстанцій не враховані обставини, пов'язані зі справою № 751/15797/19 (визнання електронних торгів недійсними), невиконання якого свідчить, що сума грошових зобов'язань перед кредитором не є безспірною. Тобто має місце спір про право. [6]

Науковці акцентувати увагу на те, що господарський суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді в судовому процесі всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом. [9]

У цій справі сприяє всебічному, повному й об'єктивному розгляду в судовому процесі всіх обставин справи покази свідків, які в умовах воєнного стану можуть підтвердити наявність майна суб'єкта господарського права, яке було знищено під час бомбардувань, факт розкрадання зерна, техніки та іншого майна підприємця.

Висновок. Свідок є новим учасником господарського процесу (з 2017 року). За словами суддів господарського суду: із введенням інституту свідка має місце повне перезавантаження господарського процесу внаслідок того, що відбулось запозичення багатьох сучасних інститутів. В умовах війни можливості та перспективи інституту свідка значно збільшуються. Щодо процесуальної користі зазначеного нововведення в площину вирішення господарських спорів. Такий висновок підкріплюються науковцями, суддями та іншими фахівцями.

Україна, як правова держава, намагається врегулювати та вдосконалювати всі правовідносини для задоволення потреб суспільства в умовах воєнного стану та позбавлення прогалин у вітчизняному праві.

Література:

1. Дрішлюк В. І Південноукраїнський правовий часопис: Нові засоби доказування в господарському процесі в світлі судової реформи України-2018. [Електронний ресурс]. Режим доступу:

http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/4/part_1/30.pdf (дата звернення 07.12.21)

2. Зятіна Д. Докази і доказування в господарському процесі: Новітня практика Касаційного господарського суду-2019 [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.14>

3. Кройтор В. А., Синегубов О. В., Бортнік О. Г. Господарський процес / навч.посіб. Харків:ХНУВС,2020.121-143 с.

4. Докази і доказування у практиці Касаційного господарського суду.
[Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://uba.ua/documents/events/2021/Kate83.pdf> (дата звернення 06.12.21)

5. Огляд судової практики КГС ВС [Електронний ресурс].- Режим доступу:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_2021_07_29.pdf (дата звернення 06.12.21)

6. Справи про банкрутство: Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16.06.2021 р. м. Київ/ Справа № 910/6210/20 [Електронний ресурс]. - Режим доступу:

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/97783505> (дата звернення 07.12.21)

7. Кодекс України з процедур банкрутства ВВР, 2021, № 27, ст.225

8. Господарський процесуальний кодекс України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2021, № 27, ст.232

9. Мелех Л.В. Проблеми оцінки доказів у процесі доказування.Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Проблеми цивільного, трудового, екологічного та господарського права 2015 №4 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <file:///C:/Users/WILDKI~1/AppData/Local/Temp/712-96-1270-1-10-20200207-1.pdf> (дата звернення 07.12.21)

ДО ПИТАННЯ ПЕРЕВАЖНИХ ПРАВ ПРИ ЗВІЛЬНЕННІ

Шаповалова К.Р.

*аспірантка кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

Авторкою охарактеризовано сучасний стан переважних прав під час звільнення працівників. Проаналізовані в статті положення доводять необхідність визначення порядку пріоритетності серед переважних прав при звільненні як гарантії права на працю.

Ключові слова: *звільнення, переважні права, гарантії, право на працю.*

Трансформація законодавства України щодо відповідності нормам провідних країн світу отримує якісно нового сенсу, а саме перетворення із декларативного вектору на комплексну політику реформ. У механізмі захисту трудових прав особливе місце займають саме переважні права на час звільнення працівника. Так, неможливо залишити поза увагою той комплекс прав та гарантій, що існує при вивільненні працівників у випадках змін в організації виробництва і праці та переважне право на укладення трудового договору у разі поворотного прийняття на роботу, оскільки через них також реалізується як соціальний захист людини, який проголошується нормативно-правовими актами у сфері прав людини, так і закладається ґрунтовна база для економічного розвитку держави.

Так, Європейська соціальна хартія (переглянута), ратифікована згідно із Законом України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» [1], підкреслює, що всі працівники мають право на захист у разі звільнення (частина 1 п. 24), а п. 26 частини 1 проголошує, що всі працівники мають право на гідне ставлення до них на роботі [2].

Актуалізує питання звільнення працівників і воєнний стан в Україні, який було введено 24 лютого 2022 року наказом Президента №64/2022[3]. Вважаємо, що зазначена обставина значною мірою негативно впливає на економіку в країні, на наявність можливості

продовжувати трудові відносини та, як наслідок, трапляються непоодинокі випадки необхідності звільнення працівників.

Окрім того, станом на час дослідження в Україні зафіксовано більш, ніж 7000 філій іноземних ТНК [4], а отже Україна викликає особливий інтерес ТНК у певних галузях, в яких яскраво виражені конкурентні переваги щодо національних компаній. Окрім того, Україна має значний природо-ресурсний потенціал, що і є об'єктом зацікавленості багатьох ТНК [5, с. 17]. Важко не погодитись із тим фактом, що кількість працівників ТНК значно більша, а ніж у звичайних національних компаніях, процеси оптимізації виробництва в вказаних компаніях характеризуються стрімкістю, а тому не можуть не виникати питання щодо скорочення працівників.

Конституція України гарантує кожному громадянину захист від незаконного звільнення (ч. 6 ст. 43) [6]. Ця гарантія забезпечується шляхом закріплення цілого ряду вимог до порядку припинення трудового договору. Так, розірвати трудові відносини можна тільки за наявності на те законних підстав. Перелік таких підстав закріплений у КЗпП.

Згідно з ст. 42 КЗпП України [7], при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці переважне право на залишення на роботі надається працівникам з більш високою кваліфікацією і продуктивністю праці.

Слід погодитись із З.М. Ганєвою, яка зазначає, що професійно кваліфікаційні вимоги визначаються відповідним рівнем освіти, професією, спеціальністю, кваліфікацією, досвідом роботи, а також спеціальними знаннями та вміннями, які необхідно додатково до загальних професійно-кваліфікаційних вимог, відповідної специфіки тієї чи іншої роботи. [8, с. 11].

З аналізу наведених норм чинного законодавства вбачається, що визначальним критерієм для визначення наявності переважного права на залишення на роботі при скороченні чисельності штату працівників, у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці є саме рівень кваліфікації працівника та продуктивність праці. Тому при вирішенні питання про звільнення працівника роботодавець зобов'язаний перевірити наявність у працівників, посади яких скорочуються: (а) більш високої чи більш низької кваліфікації і (б) продуктивності праці.

Вищенаведене узгоджується з актуальною практикою Верховного Суду, викладеною у постанові від 12 травня 2021 року у справі № 561/1030/19, відповідно до якої для виявлення працівників, які мають переважне право, роботодавець повинен зробити порівняльний аналіз продуктивності праці і кваліфікації тих працівників, які залишилися на роботі, і тих, які підлягають звільненню.

При цьому, слід звернути увагу, що абз. 2 вищенаведеної статті 42 КЗпП зазначає: при рівних умовах продуктивності праці і кваліфікації перевага в залишенні на роботі надається певним категоріям осіб. наприклад, сімейним - при наявності двох і більше утриманців; особам, в сім'ї яких немає інших працівників з самостійним заробітком, тощо.

Окрім того, чинним законодавством передбачені певні категорії працівників, яких заборонено скорочувати. Згідно з частиною третьою статті 184 КЗпП України заборонено звільняти вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (до шести років — частина шоста ст. 179), одиноких матерів при наявності дитини віком до 14 років або дитини-інваліда з ініціативи роботодавця (у т. ч. за п. 1 ст. 40 КЗпП), крім випадків повної ліквідації підприємства, коли допускається звільнення з обов'язковим працевлаштуванням.

Слід зазначити, що очевидним є неможливість звільнення вагітної жінки замість більш кваліфікованого кадру, навіть якщо він є сімейним. Отже, пріоритетність переважних прав за, наприклад ст. 184 та 42 КЗпП на залишенні на займаній посаді є безсумнівною.

Справа у тому, що вищенаведені норми жодним чином не встановлюють калькулятора пріоритетності певних пунктів перед іншими в межах статті 42 КЗпП, а саме їх кількісно-якісного співвідношення. Застосування положень статті 42 КЗпП України можливе серед працівників обіймають ідентичні (тотожні, однакові) посади. Цілком очевидним є той факт, що збіг декількох пунктів переважних прав стає все більш підвищеним в межах розвитку великих підприємств, в тому числі ТНК, а тому необхідним є чітке визначення градації пріоритету серед переважних прав.

Вважаємо, що гарантією права на працю є недопущення жодного суб'єктивізму з боку роботодавців під час звільнення

працівників, а тому механізм звільнення працівників має бути чітко та конкретно регламентований законодавством.

Отже, ключовим недоліком, що потребує змін в сучасному трудовому законодавстві, є невизначеність пріоритету серед переважних прав під час звільнення. Трансформація законодавчих положень щодо вказаного має бути відповідною механізмам реалізації основоположних прав у сфері праці, а саме: мати чітку структуру серед переважних прав.

Література:

1. «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії» (переглянутої): Закон України від 14 вересня 2006 року № 137-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137-16> (дата звернення: 14.05.2022).

2. Європейська соціальна хартія (переглянута), Страсбург, 03 травня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062 (дата звернення: 14.05.2022).

3. «Про введення воєнного стану в Україні»: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 14.05.2022).

4. 200 найбільших компаній. Рейтинги: *Forbes Україна*. URL: <http://forbs.ua/ratings/> (дата звернення: 14.05.2022).

5. Дігуєнко Н.О. ТНК в Україні: діяльність та вплив на економіку. *Світове господарство та міжнародні економічні відносини*. с. 15-19. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:7Qqvug0iazsJ:www.market-infr.od.ua/journals/2020/48_2020_ukr/5.pdf+&cd=9&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (дата звернення: 14.05.2022).

6. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 14.05.2022).

7. Кодекс законів про працю України: Затв. Законом № 322-VIII від 10.12.1971р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 14.05.2022).

8. Ганеева З.М. Особенности заключения трудового договора: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.05. М., 2010. 25 с.

The author describes the current state of pre-emptive rights during the dismissal of employees. The provisions analyzed in the article prove the need to determine the order of priority among the preemptive rights of dismissal as a guarantee of the right to work.

Keywords: dismissals, preemptive rights, guarantees, the right to work.

7. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.прак. пособ. / М.Г. Щербаковский. - Харьков : Эспада, 2005. - 544 с.

ЗНАЧУЩІСТЬ ЦИФРОВИХ РЕСУРСІВ КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Шаповалова О.В.

Провідна наукова співробітниця відділу правового забезпечення галузевого інноваційного розвитку НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8813-3849>

Публічний електронний реєстр як цифровий ресурс контролю у сфері господарювання це елемент інформаційно-телекомунікаційної системи (поруч із кадастром, реєстром тощо), який забезпечує обробку публічної інформації, надання реєстрової інформації та реєстрових даних, залучення яких у господарський обіг може мати правові наслідки для суб'єктів інноваційної діяльності, їх контрагентів та партнерів (запропоновано автором на підставі змісту ст.2 Закону України «Про публічні електронні реєстри»).

Ціль реформування системи електронних публічних реєстрів як стратегічного напрямку зміни економічної політики держави в умовах цифровізації виводить на необхідність виконання певних завдань. Одне з них – досягнення належного рівня правової інституціоналізації цифрових ресурсів контролю у сфері

господарювання. Значущість цифрових ресурсів контролю у зазначеній сфері в умовах воєнного стану значно зростає. Зокрема, актуалізується проблема законодавчого визначення питання страхування військового ризику при здійсненні господарських операцій, виконанні договірних зобов'язань, охорони інвестиційних ресурсів та використання за призначенням, при вилученні з обороту окупантом та пошкодженні майнової основи господарювання.

Цифрові ресурси контрольних заходів щодо страхування військового ризику в системі господарського контролю не представлені в наукових дослідженнях. Вивчення їх потенціалу необхідно розпочинати на оцінці положень Концепції Державної цільової програми розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні на період до 2026 року [1]. Концепція передбачає інтеграцію стратегічних та національних українських дослідницьких інфраструктур до європейських об'єднань дослідницьких інфраструктур.

Сираючись на її положення щодо можливості дослідницьких інфраструктур України входити до міжнародних мереж, обґрунтуємо доцільність створення бази даних електронних публічних реєстрів суб'єктів та об'єктів страхування військового ризику у сфері господарювання з орієнтацією на потенційних суб'єктів страхування - резидентів країн ЄС.

Лобістська місія низки країн щодо отримання Україною статусу кандидата у члени ЄС розширюють можливості використання дослідницьких ресурсів. Не лише надання Україні статусу країни-кандидата до Євросоюзу спонукає наукову спільноту до активізації її інтеграції до єдиного дослідницького простору (далі- ЄДП), але й наявна можливість приєднання України до програми "Цифрова Європа".

За таких обставин стає доцільним забезпечення доступу до наявних європейських дослідницьких інфраструктур аби спонукати наукову спільноту до активізації проблеми правової інституціалізації цифрових ресурсів контролю у сфері господарювання. Правова інституціалізація цифрових ресурсів контролю у сфері господарювання є частиною системи реформування системи електронних публічних реєстрів як стратегічного напрямку зміни економічної політики держави.

Інтегрована автоматизована система державного нагляду (контролю) (далі – ІАС ДНК) це - єдина автоматизована система збирання, накопичення та систематизації інформації про заходи державного нагляду (контролю), призначена для узагальнення та оприлюднення інформації про заходи державного нагляду (контролю), координації роботи органів державного нагляду (контролю) щодо здійснення комплексних заходів державного нагляду (контролю), моніторингу ефективності та законності здійснення заходів державного нагляду (контролю) (ст.1 В Закону України "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності" від 05.04.2007 N 877-V) [2].

Внаслідок того, що реагування українського законодавця на зміни умов господарювання в період війни вже відбувається (наприклад, 12 квітня 2022 року Верховна Рада України схвалила податкові стимули для бізнесу на час війни) потребує просування гіпотеза щодо необхідності правової інституціалізації такого цифрового ресурсу контролю у сфері господарювання як електронний публічний реєстр суб'єктів та об'єктів страхування військового ризику у сфері господарювання. Зокрема, щодо статусу зазначеного реєстру - він має бути базовим, аби сподіватися, що суб'єкти страхової діяльності- резиденти країн ЄС матимуть державні гарантії своєї діяльності.

Зазначена пропозиція ґрунтується на сутевій зміні парадигми сучасної світової економіки за минуле десятиліття, що має враховувати особливості функціонування цифрових інструментів контролю та відобразитися на рівні законодавства.

Одним із базових векторів політики нашої держави щодо належного формування та функціонування електронної регуляторної платформи стає створення її як автоматизованої інформаційно-аналітичної системи. Функціональне навантаження змісту цієї системи активно контролює регуляторний орган. За своїм призначенням вона використовується даним органом для виконання своїх повноважень. Також вона є необхідною при наданні адміністративних послуг в електронному вигляді.

До її належного формування та функціонування спонукає той факт, що зазначена платформа забезпечує доступ до низки реєстрів, баз даних та систем.

Залучення реєстрової інформації та реєстрових даних у господарський обіг може мати як позитивні так і негативні правові наслідки для суб'єктів економічної діяльності, контрагентів та партнерів суб'єктів господарювання.

Література

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року № 322-р про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні на період до 2026 року.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-2021-%D1%80#Text>

2. Закон України "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності" Відомості Верховної Ради України , 2007, № 29, Ст.389

ПРО РОЛЬ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМИ БЕЗРОБІТТЯ В УКРАЇНІ ТА СПРИЯННЯ МАКСИМАЛЬНІЙ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Щербина В.І.,
*д.ю.н., проф., професор кафедри
трудового права
та права соціального забезпечення
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Нині в Україні існує ціла низка проблем на ринку праці, які підлягають негайному вирішенню. Проте державна політика зайнятості в Україні – пасивна. Правовий статус державної служби зайнятості визначено без урахування її важливої ролі для економіки та вимог міжнародно-правових актів. Ситуація потребує негайного реагування нормативним і адміністративним шляхами.

Ринок праці, безробіття, зайнятість, державна служба зайнятості, активна політика зайнятості.

Розвиток подій в Україні у сфері управління ринком праці під час повномасштабних бойових дій (війни), зайнятістю населення та трудовою міграцією, спонукали до публікації певних роздумів і оцінок тому, що відбувається. За даними ООН в Україні 8 млн. внутрішньо переміщених осіб, кожний четвертий втратив роботу. Чи своєчасно і адекватно реагує законодавча й виконавча влади на такі виклики?

Проведемо певні паралелі. 28 січня 2021 р. Верховна Рада України прийняла Закон № 1150-ІХ «Про Бюро економічної безпеки України». Стаття 1 цього Закону вказує, що це центральний орган виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. Вже проведено низку організаційних заходів щодо створення цього органу, комплектування кадрами, а також призначено його керівника.

Викликає здивування і нерозуміння та швидкість, з якою «плодяться» нові й нові правоохоронні та контролюючі органи в Україні, а державні органи, головним завданням яких є сприяння розвитку економіки України, або не створюються, або залишаються «сиротами» при різного роду все нових «міністерствах розвитку» чи ще чогось іншого.

Перш за все йдеться про Державну службу зайнятості, якій відведено роль не активного інструмента управління процесами на ринку праці, а «слуги» органу, який визначає політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції (частина 1 статті 21 Закону України «Про зайнятість населення»). У зазначеному Законі, як і в багатьох інших, використовуються безликі формулювання на кшталт «центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції», правда діяльність якого «спрямовується і координується Міністром - керівником центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері зайнятості населення та трудової міграції». Це дещо дивує, бо діяльність «вкрай важливого органу – БЕБ», відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону України «Про Бюро економічної безпеки», спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України. Ну дійсно, зайнятість населення і економічна безпека, категорії для нинішнього законодавця явно не рівноцінні.

На жаль, у першу чергу урядовці, вперто не хочуть помічати очевидні речі, які передбачають міжнародні акти та національне законодавство, в царині регулювання питань зайнятості й трудової міграції.

1. За ч. 2 ст. 1 Конвенції Міжнародної організації праці № 88 про організацію служби зайнятості 1948 р. основним обов'язком служби зайнятості є забезпечення, якщо треба, у співробітництві з іншими заінтересованими громадськими та приватними установами, найкращої можливої організації ринку зайнятості як невід'ємної частини національної програми досягнення й підтримки повної зайнятості, розвитку і використання продуктивних сил.

2. Стаття 2 цієї Конвенції вказує на те, що Служба зайнятості складається з національної системи бюро найму, що працює під керівництвом державної влади.

3. Однак норми ст. 6, 7 та 8 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» не передбачають прямого підпорядкування такого органу як Державна служба зайнятості міністерству, відповідальному за здійснення державної політики у сфері зайнятості населення та трудової міграції.

4. За ч. 1 ст. 9 згаданої Конвенції, персонал служби зайнятості складається з державних службовців, які відповідно до свого правового стану та умов служби не залежать від зміни уряду й вільні від неналежного впливу ззовні і яким, оскільки це поєднується з вимогами служби, забезпечується постійність служби.

Тож і виникає питання про нинішню недолугість визначення місця, ролі цього державного органу в системі органів виконавчої влади, з огляду навіть на нинішню ситуацію на ринку праці, правового врегулювання основних його функцій та повноважень, забезпечення ефективності його діяльності, а також адекватного визначення правового статусу працівників цього органу, порядку заміщення посад, їх служби тощо. І чи збирається нинішня законодавча влада його взагалі вирішувати?

Стаття 1 Закону України «Про зайнятість населення» визначає основні терміни, якими оперує цей Закон.

Так, згідно з п. 1 ч. 1 ст. 1 вказаного закону, безробіття – це соціально-економічне явище, за якого частина осіб не має змоги реалізувати своє право на працю та отримання заробітної плати (винагороди) як джерела існування.

Пункт 7 ч. 1 цієї статті визначає зайнятість як не заборонену законодавством діяльність осіб, пов'язану із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, у тому числі безоплатно.

Державне регулювання зайнятості згідно з п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» – це формування і реалізація державної політики у сфері зайнятості населення з метою створення умов для забезпечення повної та продуктивної вільної обраної зайнятості і соціального захисту в разі настання безробіття.

Державна політика зайнятості являє собою частину загальнодержавної соціально-економічної політики, що направлена на найбільш повне використання національного людського потенціалу та його розвиток. Обов'язком держави є створення умов, що сприяють реалізації громадянами їх права на працю, що не тотожно державному патерналізму і не скасовує особистої відповідальності за власне матеріальне благополуччя.

Таке бачення державної політики зайнятості закріплено у Конституції України. Частина 2 ст. 43 Конституції передбачає: «Держава *створює умови* для повного здійснення громадянами права на працю, *гарантує* рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, *реалізовує* програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб».

Науковці виділяють активний та пасивний типи державного регулювання ринку праці.

У випадку реалізації *пасивної політики* основну роль відіграє держава, яка прагне забезпечити працівникам збереження робочих місць, працедавцям – підтримку попиту на продукцію, безробітним – виплату допомоги й допомогу в працевлаштуванні. При цьому особливої уваги заслуговує правове забезпечення соціально-трудова відносин і соціальний захист безробітних.

Водночас, *активна політика зайнятості* – це комплекс заходів, спрямованих на збільшення попиту на робочу силу з боку як приватного, так і державного сектору економіки, підвищення конкурентоздатності робочої сили та забезпечення якісної відповідності робочої сили й робочих місць (в просторі і в часі), поліпшення процесу працевлаштування, створення додаткових і нових робочих місць, забезпечення вільного вибору роду діяльності та професії, створення стимулу для активного пошуку роботи тим, хто реально виявився незайнятим суспільно корисною працею, розширення попиту на продуктивну працю з безпечними й здоровими умовами та оплатою відповідно до законодавства, поліпшення якості та конкурентоспроможності національної робочої сили, якнайшвидше добровільне залучення безробітних до активної праці, активної боротьби із застійним безробіттям, сприяння підвищенню мобільності робочої сили, розвиток

нестандартних форм зайнятості, приватного бізнесу та самозайнятості населення, раціональне регіональне розміщення робочої сили; регулювання міжрегіональної й міжнародної міграції робочої сили, захист внутрішнього ринку праці тощо.

Зауважимо, що система організаційно-правових заходів щодо сприяння зайнятості, протидії безробіттю та управління трудовими ресурсами (активної політики зайнятості) досить універсальна для країн із ринковою економікою.

Одним із напрямків активної політики зайнятості є забезпечення гнучкості правового регулювання трудових відносин та гарантування громадянам безпеки на ринку праці. Що він означає?

Більша адаптованість економіки до змін вимагає забезпечення більшої гнучкості на ринку праці, зокрема, й шляхом сучасної організації виробничого процесу та більшого вибору механізмів здійснення трудової діяльності, що передбачає урізноманітнення механізмів юридичного оформлення трудових відносин. Реалізація цих завдань пов'язана з необхідністю переглянути існуючі законодавчі вимоги щодо оформлення трудових контрактів з метою підвищення їх гнучкості. Нові умови трудових відносин потребують забезпечення належного рівня безпеки працівників за будь-якої форми контракту та попередження виникнення тіньового ринку робочої сили.

Крім того, необхідно усунути бар'єри для створення та розвитку агентств, що надають послуги з тимчасового працевлаштування, як ефективного та перспективного посередника на ринку праці. Вони пропонують кращі вакансії та керуються високими стандартами в галузі підбору працівників. Особливо ефективними є такі агентства в галузі влаштування осіб, що шукають роботу вперше або після тривалої перерви.

Гарні перспективи для ринку праці відкриваються завдяки використанню ІКТ, що сприяють гнучкому розподілу робочого часу та дозволяють модернізувати організацію робочого процесу. В цьому контексті необхідним видається усунення бар'єрів та збільшення зацікавленості роботодавців і працівників у частковій зайнятості.

Сучасні системи соціального захисту також мають бути адаптовані до нових умов з метою підтримки мобільності на ринку праці та нормального забезпечення зміни одного статусу на інший (робота, навчання, звільнення або відкриття власної справи), що може бути належним чином компенсована.

Таким чином, нинішня ситуація на ринку праці України потребує від держави:

1. Здійснення реальної активної політики зайнятості, її нормативного й організаційного забезпечення.

2. Зміни статусу державної служби зайнятості, посилення її самостійної ролі в опосередкованому управлінні процесами на ринку праці.

3. Здійснення цих заходів невідкладно, з метою запобігання втрати колосального людського потенціалу України.

Now in Ukraine it is many problems of market of labor which needs to solve immediately. But state politics of employment in Ukraine is passive. Right status of state service of employment determined without considering its impotent role for economy and requirements of international right acts. Situation demands to react immediately by normative and administrative ways.

Market of labor, unemployment, employment, state service of employment, active politics of employment

**МОБІНГ ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ:
ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ**

***Базалєєва А.В.,**
студентка 1-го курсу освітнього ступеня магістр
спеціальності 081 «Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля,*

***Арсентьєва О.С.,**
к.ю.н., професор, професор кафедри правознавства
Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля*

Досліджено проблему психологічного насильства через призму гендера як соціальної категорії, яка впливає на виникнення та поширення мобінгу. Охарактеризовано основні причини виникнення мобінгу за ознакою статі у трудовому колективі, окреслено шляхи попередження й методи боротьби з цим деструктивним явищем, що має місце в трудовому середовищі. Доведено, що гендер як соціальна категорія не стоїть ізольовано, а може перетинатися та взаємодіяти з іншими соціальними категоріями, створюючи передумови для виникнення конфліктів, зокрема, між працівниками.

***Ключові слова:** гендер, гендерна нерівність, гендерні ролі, мобінг, професія, стать, трудовий колектив.*

Актуальність теми. На сьогодні проблема психологічного насильства щодо жінок та чоловіків у сфері праці все гостріше постає у всьому світі, усвідомлюється політиками і потребує термінових заходів. Вона стала предметом пильної уваги науковців та юристів не тільки на внутрішньодержавному, а й на глобальному рівні. Саме

забезпечення повної та продуктивної зайнятості та гідної роботи для всіх жінок та чоловіків, скорочення нерівності між ними, пропаганда здорового способу життя, забезпечення гендерної рівності та розширення прав та можливостей всіх жінок та дівчаток – є основними прерогативами для розвитку сучасного трудового суспільства.

На жаль, деякі організації мало цінують індивідуальність своїх працівників, мають сильні ієрархічні структури, обмежують обмін інформацією, сприяють розвитку ворожого настрою щодо працівників різної статі, обмежують внутрішньоорганізаційне спілкування між працівниками та нехтують поведінковими аспектами професійного життя. Відтак створюється сприятливе середовище для вчинення мобінгу, особливо за ознакою статі.

В Україні станом на сьогодні мобінг як правило характеризується латентністю. В межах нашої держави статистика щодо фіксування випадків мобінгу не ведеться (особливо щодо мобінгу за ознакою статі), що свідчить про масштаби правової неврегульованості цього явища, адже за статистичними даними, в Україні кожен другий українець зазнавав мобінгу в тій чи іншій формі. Зважаючи на це дослідження мобінгу за ознакою статі є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблеми мобінгу займалися такі сучасні науковці, як Л. Гаращенко, О. Качмар, Х. Лейман, К. Лоренц, О. Трюхан, Т. Турченко, В. Філіпова, Л. Червінська, Л. Щетініна та ін. У їх працях увага приділялася переважно визначенню поняття мобінг, формам його вчинення та загальним причинам появи мобінгу у світі. Але у даних працях не було приділено належної уваги гендерному чиннику даної проблеми та тим передумовам, які виступають «наріжним каменем» у стосунках між колегами та спонукають осіб здійснювати мобінг.

Тому **метою** даної наукової роботи є дослідження причин виникнення мобінгу за ознакою статі та окреслення шляхів попередження виникнення даного деструктивного явища у трудовому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Явище мобінгу на робочому місці поширене в усьому світі, як у приватних компаніях, так і у державних структурах. Численні емпіричні дослідження (Міжнародний центр біотехнологічної інформації [1], Національна бібліотека США з медицини, Workplace institute USA [2],

Європейський фонд покращення умов життя та праці [3]) засвідчують, що рівень мобінгу на робочому місці у всьому світі становить майже 50% (близько 60 млн. осіб), а за даними Стаффордширського університету принаймні 53,03% від загальної кількості європейських працівників бодай один раз стикались із мобінгом протягом свого професійного життя (до вибірки належить і Україна) [4].

Концепція «мобінг» була вперше використана вченим Конрадом Лоренцем, де він використав поняття «мобінг», щоб описати набір поведінок, які відчужували жертву, викликали її відчай і навіть довело їх до самогубства. У 1980-х роках вчений доктор Хайнц Лейман використовував термін «мобінг» для визначення негативної поведінки, яка спостерігається між людьми на робочих місцях та в рамках їхнього професійного життя. Лейман був першим, хто використав концепцію мобінгу в професійному житті [5].

Тому мобінг, як правило, визначають як «соціальний конфлікт, що характеризується тривалою та свідомою ворожою поведінкою щодо цільової особи або осіб. Виходячи з цих визначень, можна виділити три важливі моменти щодо мобінгу. Перш за все, у процесі мобінгу входять три окремі групи, а саме: ті, хто вчиняє мобінг, або «мобери»; ті, хто є об'єктом мобінгу, «ціль» або «жертва» (доречно зазначити, що як жертвою так і мобером можуть бути особи як жіночої так і чоловічої статі); а також ті, хто є свідком акту мобінгу, «перехожі чи спостерігачі».

Переходячи до більш детального дослідження мобінгу за ознакою статі слід проаналізувати й думку вчених-медиків. Так, Л. Червінська у своєму дослідженні наголошує, що гендерне насильство на робочому місці або мобінг є серйозною проблемою охорони здоров'я у всьому світі. Міжвідомчий постійний комітет Світового банку визначає гендерне насильство як «зондовий термін для будь-якого шкідливого діяння, яке вчиняється проти волі особи, і яке ґрунтується на соціально приписаних (гендерних) відмінностях між чоловіками та жінками» [6, с. 131]. Крім того, воно концептуалізується як насильство щодо груп меншин, окремих осіб та/або спільнот виключно на основі їхньої статі, що може прямо чи опосередковано призвести до психологічних, фізичних та сексуальних травм та позбавлення їхнього права як людини. Насильство над людиною на основі статі (тобто як чоловіків, так і жінок) в першу чергу включає в

себе насильство, проте саме жінки несуть тягар насильства через панівну гендерну нерівність [7, с. 168].

У даному випадку ми говоримо про гендерні ролі, які фактично нав'язані та штучно створені самим суспільством. Відтак, вони можуть передбачати, що жінки є більш слабкими та зазнають більше прихованих форм знущань на роботі, ніж чоловіки; або ж більше покладаються на уникнення такого знущання та пошук соціальної підтримки, і менше на конфронтацію в порівнянні з чоловіками.

Таким чином, першою передумовою виникнення мобінгу – є усталені гендерні ролі щодо жінок та чоловіків з огляду на їх стать.

На жаль, дані гендерні ролі і є головною проблемою у виникненні мобінгу за ознакою статі, відтак, з цього можна виокремити ще не одну проблему. Так, на підприємствах не поодинокими є випадки мізогінії (жінконенависництва) та харасменту (домагання). Умова про заборону вагітності стала практично обов'язковим чинником для влаштування на роботу жінок, адже молоді матері дуже часто стикаються з проблемами цькування через виконання своєї репродуктивної функції. Що стосується чоловічих колективів, то в них, на жаль, у більшості випадків питання про отримання відпустки по догляду за дитиною табуїзоване, та переважно засуджується й висміюється сформованим патріархальним трудовим колективом.

Що стосується осіб з інвалідністю, представників ЛГБТ-спільноти, прибічників фемінізму, молодих працівників, то через неприйняття їх як членів колективу, як фахівців та через невідповідність традиційним соціальним ролям вони також стають жертвами мобінгу.

Наприклад, рішення Трибуналу з питань рівності (Велика Британія) у справі «A Complainant v. A Company» від 14.12.2002 є яскравим прикладом утиску за ознаками віку та статі [8], який заборонений Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [9] як одна з основних форм дискримінації. Так, молоду працівницю деякі з її колег по роботі як у розмовах поміж собою, так і безпосередньо в її присутності часто називали «малим дурним дівчиськом, якому бракує досвіду, але яке всюди лізе зі своїми ідеями» [8].

Отже, другою причиною мобінгу за ознакою статі є сформовані «кліше» щодо віку, сімейних обов'язків, вигляду, віросповідання осіб, відсутність культури спілкування у суспільстві та гуманності у трудовому колективі.

Продовжуючи наше дослідження слід наголосити, що ринок праці в Україні все ще характеризується чіткою горизонтальною гендерною сегрегацією, що означає, що чоловіки та жінки часто працюють у різних професіях. Такі професійні та контекстуальні фактори можуть діяти як передумови виникнення мобінгу.

Так, Л. Щетініна стверджує, що жінки піддаються вищому ризику віктимізації, ніж чоловіки, у галузях у яких переважають чоловіки, зокрема: бізнес, менеджмент, юридична діяльність, політика, служба в органах поліції та прокуратури. У той же час, існують професії, де домінують жінки, наприклад у догляді та навчанні дітей, а також серед асистентів або медичних сестер [10, с. 315].

Дослідники наголошують, що робота з завданнями, які зазвичай виконує протилежна стать, є фактором ризику. Втім, для чоловіків порівняно з жінками, які працюють на тій же посаді, це говорить про те, що чоловіки піддаються більшому ризику стати жертвою мобінгу в жіночому колективі, ніж у колективах, де домінують чоловіки [11].

На більш загальному рівні науковці припускають, що гендерно збалансовані сфери загалом менше схильні до мобінгу, ніж ті, у яких домінують чоловіки або жінки. Так, Л. Щетініна та В. Філіпова вважають, що на робочих місцях чоловіки виявляють більше агресії, ніж у гендерно збалансованих або переважно жіночих робочих місцях. Натомість, жіноча агресія не була пов'язана з відносною кількістю жінок і чоловіків, з якими вони працювали. Так, чоловіча «культура честі та влади» дозволяє більш агресивну поведінку в чоловічому середовищі [10, 12].

Ієрархічна позиція також по-різному впливає на чоловіків і жінок. Хоча часто припускають, що вища ієрархічна позиція може забезпечити певний захист від знущань. Ця динаміка може діяти по-різному для чоловіків і жінок. Висока посада в ієрархії, здається, дає жінкам менший захисний ефект, можливо, тому, що це може сприйматися як гендерно невідповідна поведінка [11].

У даному контексті слід наголосити й на значний відсоток одностатевого мобінгу. Тобто мова йде про ті випадки, коли чоловіки піддаються моббінг-діям із боку чоловіків, жінки – з боку жінок одного ієрархічного рівня. Причиною цьому є, на жаль, існуючий розподіл за статтю при виборі професії, що призводить до подальшого роз'єднання чоловіків і жінок на роботі [13, с. 93–94].

Таким чином, ще одною причиною виникнення мобінгу за ознакою статі є чітка гендерно-горизонтальна сегрегація посад, які стало визнані на ринку праці як чоловічі та жіночі.

Оскільки мобінг є соціальною проблемою В. Філіпова вважає, «що закони та нормативні акти, що узаконюють таку дискримінацію, а також культура суспільства відіграє важливу роль у виникненні гендерної дискримінації, зокрема і в професійному середовищі. Підтримка пошуку рівності є передумовою в соціальному та культурному сенсі, крім законодавчих змін та нормативних актів. Інакше другорядне положення жінок чи чоловіків у тій чи іншій професійній діяльності у суспільстві й надалі будуть зазнавати експлуатації, відчуження та пригнічення через свою стать» [12]. До цієї думки схилиємося й ми.

На жаль, враховуючи латентний характер обговорюваної проблеми, представлений нами перелік передумов вчинення мобінгу за ознакою статі не є вичерпним та потребує детального дослідження у наступних наукових працях, але виходячи з вищевикладеного, основними причинами виникнення мобінгу за ознакою статі є:

1. усталені гендерні ролі щодо жінок та чоловіків;
2. стереотипи щодо певних особливостей кожного індивіда (зокрема вік, стать, мова, сексуальна орієнтація, зовнішній вигляд, віросповідання) та відсутність культури спілкування у суспільстві.
3. сегрегація посад на ринку праці за ознакою статі.

Таким чином, задля протидії та викоріненню такого шкідливого суспільного явища як мобінг за ознакою статі, пропонуємо наступне.

1. Унормувати на законодавчому рівні питання щодо протидії мобінгу, шляхом створення окремого закону, який закріпить дефініцію мобінгу, визначить коло суб'єктів, які будуть відповідати за

його вчинення, окреслить превентивні заходи та відповідальність за вчинення даного правопорушення.

2. Провести моніторинг, який надасть уявлення про реальний відсоток осіб, які постраждали від мобінгу за ознакою статі, що в майбутньому зможе стати основою для створення нормативної бази з цього питання.

3. На державному рівні розробити платформу електронного навчання, що буде пропонувати курси з різних тем, зокрема про утиски на робочих місцях, спілкування з вороже налаштованими колегами та про протидію насильству на підприємстві.

4. Також на державному рівні, з метою запобігання професійних захворювань і виробничого травматизму, створити канал в YouTube, що буде містити короткі інформативні відеоматеріали про безпеку та гігієну праці, боротьбу зі стресовими ситуаціями та насильством на роботі.

Висновки. Отже, взаємозв'язок між гендерною ознакою та психологічним насильством на робочому місці (мобінгом) є складним фактором. У той же час дослідження показують, що гендер є головним у розумінні причин виникнення мобінгу. Хоча моберами можуть стати і чоловіки, і жінки, однак мобінг не є гендерно нейтральним. Тобто, гендерна динаміка відіграє значну роль у тому, як виражається мобінг та як реагують на нього учасники процесу мобінгу. На наше глибоке переконання, таке негативне явище, як мобінг, краще заздалегідь попереджати, ніж потім з ним активно боротися. Тому, вважаємо, що саме належне законодавче закріплення цього деструктивного явища та державні програми профілактики мобінгу зможуть викоринити його з трудового середовища.

Література:

1. National Center for Biotechnology Information. PubMed. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29187725/>
2. Workplace Bullying Institute. URL: <https://workplacebullying.org/wp-content/uploads/2021/04/2021-Full-Report.pdf>

3. Eurofound European Working Conditions Survey [pecypc]. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/data/european-working-conditions-survey-2010>.
4. Mobbing and harassment: staffordshire university. URL: <https://www.staffs.ac.uk/students/support/equality-diversity-inclusion/equalityissues/bullying-and-harassment>
5. Leymann, H. (1996). The Content and Development of Mobbing at Work. European Journal of Work and Organizational Psychology, 5 (2), 165-184.
6. Червінська Л. П. Мобінг персоналу як соціальне явище організації // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. - 2018. - № 1. - С. 130-136.
7. Гірняк К. М. Вплив мобінгу на формування системи управління персоналом // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. Серія : Харчові технології. - 2016. - Т. 18, № 1(4). - С. 167-174.
8. Мобінг – негативна тенденція в суспільстві та її правове регулювання / Автор: адвокат, Секретар Комітету з гуманітарних питань та творчих ініціатив, що діє в складі НААУ Дядик Наталія // URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/mobing-negatyvna-tendentsiya-v-suspilstvi-ta-yiyi-pravove-regulyuvannya/>
9. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5207-VI // Відомості Верховної Ради. 2013, № 32, ст.412.
10. Щетініна Л. В., Рудакова С. Г., Дробинська К. О. Мобінг: сутність та інституційні засади захисту працівників // Проблеми економіки. - 2018. - № 1. - С. 315-320.
11. Attell, V.K., Brown, K.K., & Treiber, L.A. (2016). Workplace bullying, perceived job stressors, and psychological distress: Gender and race differences in the stress process. Social Science Research, № 65. – p. 210-221.
12. Філіппова В. Д. Мобінг і харасмент як детермінанти міжособистісних відносин у структурах державного органу // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. - 2019. - № 1. // URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2019_1_36

13. Андреева И. Н. / И. Н. Андреева. Эмоциональное насилие на работе // Кадровая служба. – 2008. – №7. – С.93–102.

Gender as a social category and its role in the emergence and spread of mobbing are studied. The main causes of gender-based mobbing in the workforce are described, ways of prevention and methods of combating this destructive phenomenon that takes place in the work environment are outlined. It is proved that gender as a social category is not isolated, but can intersect and interact with other social categories, creating the conditions for conflicts between workers in the work environment.

Key words: *gender, gender inequality, gender roles, mobbing, profession, gender, workforce.*

ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОЇ СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Болюх Н. О.

студент 2 курсу спеціальності «Право юридичного факультету СНУ ім. В. Даля.

Капліна Г. А.,

к.ю.н., доцент кафедри правознавства СНУ ім. В. Даля.

У статті на підставі аналізу чинного законодавства та наукової літератури була проведена систематизація сучасних напрямів державної сімейної політики, яка повинна проводитися зараз в Україні.

Постановка проблеми. Щороку, а саме 15 травня, увесь світ відзначає День Сім'ї – свято, яке 1993 року впровадила Генеральна Асамблея ООН. Мета цієї дати досить зрозуміла, поглибити розуміння економічних, соціальних та демографічних процесів, пов'язаних із сім'єю.

Сім'я була дуже важливим правовим інститутом ще з часів Античності. Ми можемо навести приклад з Римського права. Там було декілька видів шлюбів: «узус», «коємція» та «конферація».

Свої правові категорії сім'ї були і в інших культурах Древнього світу, але Римське право наведено як найпопулярніший приклад.

І, звісно, сімейне право розвилось і в двадцятому столітті. Це проявляється у появі нових соціальних інститутів: аліментів, майнових та немайнових прав подружжя, опіки, усиновлення тощо. Усі ці процеси розповсюджувалися на всі країни цивілізованого світу. Україна, зрозуміло, виключенням не стала. Сімейне право в Україні розвивалося ще з часів перебування наших територій у складі Російської імперії, але більш результативного та модерного розвитку цієї галузі досягло в радянські часи. Радянські реформи у багатьом звільнили жінку від давньої проблеми економічної, соціальної та політичної нерівності. Такі реформи стосувалися також і шлюбного законодавства, у результаті котрих координально змінилося обличчя нової радянської родини. Основним документом в цьому став декрет «Про громадянський шлюб, дітей та про ведення книг актів складу» від 18 грудня 1917 року. У ньому регулювався процес подачі документів, документи та умови для вступу до шлюбу. Наприклад, для вступу до шлюбу, вік наречених повинен бути 18 років для нареченого і 16 для нареченої, але це правило не розповсюджувалося для жителі Кавказу, де вік шлюбу був 16 та 13 років для нареченого та нареченої. Шлюб був завжди моногамічним, так як за частиною 2 статті 1 Декрету до браку не могли вступати тільки люди, які не є одруженими.[1]

Ще однією важливою подією в історії українського шлюбного права є прийняття Кодексу про шлюб та сім'ю України, який набрав чинність 1 січня 1970 року відповідною постановою Верховної Ради УРСР від 20 червня 1969 року. Він був чинним до 2004 року, поки його не замінив сучасний Сімейний кодекс України, який набрав чинність 2004 року. І хоча така реформа сімейного законодавства є дійсно правильним рішенням, але все ж таки у цій галузі є багато моментів, які треба реформу під сучасні умови. Одною з таких правових областей є розвиток Державної сімейної політики, яка, у свою чергу, має багато своїх розвітлень.

Стан дослідження. Тема ця сьогодні є вельми актуальною, принаймні, через те, що сім'я – це основна частина нашого суспільства, від неї дуже часто залежить і демографічна ситуація в країні. А з цим, як ми знаємо, історично в нас склалося погано.

Постійна еміграція населення, перевищення смертності на народжувальність – це все, і багато інших факторів, призвело до того, що населення України за 30 років незалежності зменшилось з 51 мільйона осіб до 44 мільйонів осіб. Тому, принаймні, проведення адекватної сімейної політики призведе хоча б не до повної рідності проблеми, але, мабуть, до покращення ситуації на демографічному фронті.

Мета дослідження. Тому основною ціллю даної статті буде дослідження та систематизації теоретичних аспектів, пов'язаних з розробкою основних напрямів державної сімейної політики. У цьому дослідженні буде проаналізовано сучасне сімейне законодавство, наукові роботи, які пов'язані з теоретичним дослідженням цієї теми, для того, щоб систематизувати сучасні принципи державної сімейної політики.

Виклад основного матеріалу. Основну частину даної роботи пропоную почати із зазначення основної термінології. Почнемо, мабуть, із визначення того, чим є Державна сімейна політика. Як нам каже International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition), сімейна політика – державна політика, що орієнтована на благополуччя дітей та на підтримку сім'ї як інституту або як шляху життя.[3] За визначенням вітчизняного вченого Слюсара Л. І., сімейна політика – «державна сімейна політика є одним із напрямів соціально економічної політики, мета якої – підтримка сімейного способу життя, укріплення інституту сім'ї, створення сприятливих умов для створення, функціонування, розвитку сім'ї, у першу чергу сім'ї з дітьми.»[4] Ми повинні все ж таки розібрати ці терміни глибше, тобто визначити основні риси, виявити найважливішу частину та кваліфікувати основні напрями такої політики, для чого ми розробимо відповідну «систему».

Спочатку нам треба зазначити, що головну роль повинна мати термін «Сім'я». За думкою науковця Дерези, можна визначити декілька способів для визначення цього слова. Учений у цій ситуації визначає два методи: логічний, за яким сім'я є соціальним інститутом, який «характеризується сукупністю соціальних норм, санкцій і зразків поведінки, правами та обов'язками, які регулюють відносини між подружжям, батьками, дітьми та іншими родичами»,

та фактологічний, за яким сім'я є малою соціальною групою, яка «заснована на шлюбі або кровній спорідненості та члени якої пов'язані спільним побутом, взаємною відповідальністю і взаємодопомогою»[5]. Саме наявність такої класифікації буде використовуватися й далі, але вже в рамках розвитку державної сімейної політики

Після того, як ми навели декілька варіантів термінології, треба виявити спільні риси у визначеннях. Кожне із них може повідомити нам наступне:

- Це в першу чергу державна політика, тобто вона проводиться державою та її органами.
- Ця політика направлена на підтримку благополуччя інституту сім'я, та на розвиток сімейного способу життя.

Якщо з першим пунктом усе зрозуміло, то що ж із себе уявляє пункт № 2. Його ми пропонуємо розібрати детальніше. Ми повинні розуміти, що «підтримка благополуччя інституту сім'я, та розвитку сімейного способу життя», де головну роль повинна мати термін «Сім'я» повинна мати два напрями – ми називаємо їх «юридичний» та «соціально-економічний». Під перший ми розуміємо розвиток та вдосконалення національного законодавства у сфері суспільних відносин, пов'язаних із сім'єю. Основним нормативно-правовим актом, який регулює суспільні відносини в цій сфері, є Сімейний Кодекс, що вступив у силу 2002 року. Його завданням є визначення засад «шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів.» (стаття 1). Окрім цього нормативно-правового акту ми маємо також і інші закони. Це можуть бути, як приклад:

- Закон України «Про охорону дитинства». У цьому нормативно-правовому акті зазначаються основні права та свободи дитини (тобто людини до 18 років) та принципи їхньої охорони.
- Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», у котрому прописані основні засади та напрями домашньому насильству, прописується визначення основних понять з цієї теми. До цього пункту також варто додати і статтю 126.1

Кримінального Кодексу, де визначається міра покарання за домашнє насильство у вигляді громадських робіт на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арешту на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до двох років.

- Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», де регулюються відносини пов'язанні з реєстрації майбутньої осередку суспільства. Він регулює «відносини, пов'язані з проведенням державної реєстрації актів цивільного стану, внесенням до актових записів цивільного стану змін, їх поновленням і анулюванням, визначає засади діяльності органів державної реєстрації актів цивільного стану»

- Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», чєю задачею є фінансування та економічна підтримка державою молодих сімей. Варто ще додати і Закони України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», а також "Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам"

Із цих «пунктів» ми можемо також вивести і позиції соціально-економічного аспекту державної сімейної політики. До них ми можемо віднести:

- Почнемо з виховання дитини, а саме з періоду перших семи років. У цей час уся відповідальність у едукції дитини лежить на батьках. У багатьом, добробут психологічний у сім'ї повинен відігравати важливу роль, так як адекватна атмосфера має відігравати ключову роль у вихованні дитини в перші 5-7 років її життя. Згадки про важливість як фізичного так і соціального здоров'я були зазначенні у труді відомого англійського філософа Джона Лока «Some thoughts about education» («Деякі думки щодо виховання»), яка була опублікована 1693 року, де було записано, що «здоров'я має грати важливу роль для кожної людини, для того щоб витримувати різні стресові ситуації.»[6] Про проблему виховання та його методи також розповідав німецький філософ Артур Шопенгауер у своїй роботі «Parega and Paralipomena: Short Philosophical Essays», де розповідав про методи навчання дитини, у якому наполягав, що її виховання

повинно проходити більше не через книжки, казки та іншу літературу, а через контакт із світом. «Тим більше, замість того, щоб нагружати дитину книжками, дайте дитині познайомитися з різними життєвими ситуаціями та речами напряду», - зазначав він.[7] Для визначення поняття здоров'я у нашому контексті, ми згодні із термінологією пана Петленка, який визначав цей стан таким чином «це процес збереження і розвитку психічних, біологічних, фізіологічних функцій людини, її оптимальної працездатності й соціальної активності за максимального збереження тривалості активної життєдіяльності»[8]. Така ж сама логіка дотримується і в статуті Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я, де зазначається, що «Здоров'я – є станом повного фізичного, душевного та соціального благополуччя, та не характеризується тільки відсутністю захворювань»[9]. Сама важливість полягає в тому, що у перші роки свого життя дитина дуже ефективно отримує та запам'ятовує усю інформацію, яка її оточує, у тому числі і від батьків. (..додати з психології..)

- Наступним періодом життя дитини, пов'язаний із відвідуванням школи, починається в 5-7 років, а закінчується відповідно в 16-18. У цей період до виховання дитини також долучається й шкільне середовище у вигляді працівників системи освіти та однокласників. Ми вважаємо, що важливу роль в цей період повинна відігравати саме освітнє середовище. Почнемо розгляд цього питання з термінології. На думку науковця Гори, освітнім середовищем є «модель соціокультурного простору, в якому відбувається становлення особистості та є зовнішнім простором, що оточує об'єкт дослідження, має системно організовані складові та створює умови для існування його у просторі, вступаючи з ним у взаємодію.»[10]. Таку думку підтримує й учена Ахновська, яка продовжує розвивати цю тему, і проводить систематизацію поняття освітнього середовища. Вона виділяє такі аспекти: особистий, аксіологічний, просторово предметний, компетентний, інформаційно-комунікаційний, організаційно-діяльнісний. Тут нам особливо цікаві два компоненти: організаційно-діяльнісний та аксіологічний. Як пані учена пояснює у своїй схемі, вони, відповідно, пов'язані із прямим впливом шкільного середовища на людину. У роботі «School Influences on Child and Youth Development», написане робітниками

Американського Інституту Досліджень. У цій праці зазначається визначення освітнього середовища (“Conditions of learning” англійською) як аспекти «шкільного клімату, які пов’язанні з навчанням та розвитком дитини», і воно є системою, яка складається з чотирьох елементів: 1) емоційної та фізичної стабільності, 2) створення цілей, які повинні бути досягнуті під час процесу навчання. 3) підтримка учня та його зв’язку зі школою. 4) розвиток соціальних та емоційних компетентності учня. Такі умови можуть бути досягнені, наприклад, за впровадження підтримки учня, нових виховних методів, надійною та ефективною науковою та педагогічною програмою та підтримкою соціальної та емоційної адаптації учасників освітнього процесу. Також у цій роботі зазначаються й інші умови, такі як послідовне визнання та похвала учнів за їхні успіхи, введення методів для підтримки дисципліни, ефективного менеджменту відносин у класі під час навчання. Як підсумок, хочу зазначити, що наявність ефективної системи «навчального клімату», яка має в собі не тільки шкільну програму, але й налагодженні відносини між учнями та викладачем, цілі у вихованні та наявності в учня впевненості в цікавості перебування в школі, а також в безпеці цього простору.

- Після настання 18 років, людина входить, так сказати, у доросле життя, де у неї є багато варіантів розвитку свого майбутнього і багато можливостей. Однією з них ми можемо назвати варіант шлюбу, хоча такий вибір в деяких випадках, передбачених Сімейним кодексом, можна зробити і в шістнадцять років, але ми зараз не про це. Справа в тому, що життя – це складна річ, яку ми в багатьох моментах, на жаль, контролювати не можемо. Це стосується і шлюбу. Він може бути щасливим, а може і призвести до нещасного життя, що у другому варіанті може призвести до випадків домашнього насильства. І це, на нашу думку, є однією з найгірших дій, які можна скоїти по відношенню до своєї сім’ї. Перед тим, як поглибитись у цю проблему, треба, як на нашу думку, розібратися з теоретичними аспектами. Почнемо з визначення. За Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», домашнє насильство – «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім’ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи

теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь». Це визначення також схоже на те, яке пропонують нам учені Бабу та Кар, які наголошували, що домашнє насильство є домінуванням однієї особи над іншою[11], де основною ціллю є жінки та дівчата[12]. Цей закон також намагається дати класифікацію типів цього правопорушення, і розрізняє три типи: фізичне, психологічне та сексуальне. Така класифікація дійсно є правильною, але все ж таки потребує деякого доповнення. Наприклад, у роботі Арунаса Акуса, Ельвіри Аціене та Далі Пуйдокіене – науковців Клайпедського Університету, така система дещо розширюється, та окрім трьох попередніх аспектів, додаються також економічне, коли один із членів родини не дає розпоряджатися сімейним бюджетом іншим членам родини, не фінансує дитину, коли знаходиться у шлюбі тощо, а також насильство, що пов'язане з нехтуванням. Це пов'язано з відсутністю або недостатністю уваги до особи, а також депривація, тобто відсутність того, що потрібно для адекватного сімейного життя. Здебільш від цього страждають діти, старі, люди з обмеженими можливостями. Після цього, ми хотіли би навести причини домашнього насилля. Тут можна провести багато класифікацій, але ми вирішили обрати варіанти декількох авторів. Першими ми використали дослідження вчених Хамаданського медичного університету (Ісламська Республіка Іран), у котрій на підставі соціологічних досліджень були виведені відповідні причини: поганий економічний стан родини, аб'юз, пов'язаний із алкогольною та наркотичною залежністю члена сім'ї, непорозуміння зі сторони чоловіка, втручання одного з членів родини в особисті справи інших родичів.[13] Іншу класифікацію пропонують нам у монографії «Актуальні проблеми сімейного насильства», за загальною редакцією професора Т.О.Перцевої, професора В.В.Огоренко. У цій роботі можна дізнатися про такі причини виникнення домашнього насильства: інституційна, яка намагається пояснити виникнення домашнього насильства через недосконалість соціальних інститутів. Важливим аспектом тут є недостатнє

верховенство права, з причин котрого і відбуваються акти домашнього насильства серед членів цього суспільства, які не отримують покарання за власні вчинки. Наступною теорією є конфліктологічна, яка через призму марксизму підкреслюються те, що в основі «у основі домашнього насильства та конфліктів у родині полягають, поряд з економічними причинами, й фактори перерозподілу влади, використання механізму примушення з метою боротьби за домінуючу позицію у сім'ї.» Присутня також і соціокультуральна теорія, який передбачає вивчення причин домашнього насилля через дослідження негативних відносин, які присутні у такій сім'ї, тобто жорстокість, відсутність моральних норм, які можуть мати імперативний характер тощо.[14] Досить цікава думка проявляється також при вивченні взаємодії між жінкою та чоловіком, коли під час акту домашнього насильства може виникнути безпорадність у жертви. Вона вивчається безпорадності внаслідок постійної участі в таких ситуаціях із неможливістю якось позитивно вплинути на ситуацію.

- Як підсумок, хочу зауважити, що домашнє насильство, є однією із найстрашніших проблем для сім'ї, яке може привести до великих фізіологічних, ментальних та соціальних проблем для людини, яка перебуває під впливом абузу, які в майбутньому можуть привести навіть до смерті людини. Тому дослідження цієї проблеми повинно мати, на нашу думку, пріоритетний характер при розробці сімейної політики, так як відсутність домашнього насильства значно покращить здоров'я сім'ї, та її положення у соціумі.

- Але що ж ще є важливим для розбудови здорової сім'ї? Що ж... Відповідь на це питання ми хочемо почати із цитування Конституції України, а саме статті першої, за котрої Україна є «суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою.» Тут нам важливо слово соціальна держава. Це концепт, за котрим держава усіма способами намагається підтримувати високий рівень життя населення за рахунок різниці соціальних та економічних політик. Така система, що поєднує в собі демократичні інституції з розвиненою соціальними напрямками, що існує в умовах капіталізму, з'явилася після Другої Світової війни, але наявність прототипу такого типу держав з'явилась ще у другій половині

дев'ятнадцятого століття, що пов'язане з появою соціалізму та розширенням політичних прав та свобод. Вони повинні бути напрямлені на підтримку як нових сімей, та і сімей, які потребують допомоги. І, звісно, важливо, щоб держава змогла створити відповідні умови для благополучного життя усіх сімей, у незалежності від їхнього соціального та матеріального стану. Найскладніше в цьому буде із сім'ями з низьким матеріальним та незадоволеним соціальним станом, так як через багато різних причин, їхня майбутня доля може бути не вельми щасливою, і найстрашнішим в цьому є те, що самостійно такі сім'ї з цього становища вибратися не можуть. Варто також зазначити про наявність неповних сімей, ситуація з якими важлива і тим, що розлучення батьків може дуже негативно вплинути на дитину. Як, наприклад зазначає 222, що після розлучення «матері часто міняються на очах у дітей – стають збудженими, напруженими, амбівалентними, хитливими у своїх емоційних проявах, схильними до тривоги, страхам, обвинуваченням, агресії й ін. Емоційна підтримка, спілкування, прояви любові і турботи стають все рідшими, у результаті дитина переживає почуття відкидання, самотності, тривоги, власної нікчемності. Намагаючись повернути увагу матері, дитина прибігає до соціальних провокацій, її поведінка ще більш виходить за рамки дозволеного, мати підсилює натиск, використовує силові методи – і розвиток відносин відбувається за принципом негативного замкнутого кола., і, звісно, така сімейна атмосфера аж ніяк не призведе до становлення дитини, як повноцінного члена суспільства.

Висновок. Як підсумок, за результатами роботи, що була проведена в цій статті, була проведена класифікація основних елементів, які повинні становити сучасну сімейну політику. До них входять наступні напрями: належне виховання дітей, із чим пов'язані розвиток шкільної системи та підтримка здоров'я батьків, а саме соціального та фізичного аспектів, підняття та регуляція проблеми сімейного насилля, що на нашу думку є однією з найбільших проблем. Останньою темою, яка була піднята як принцип державної сімейної політики, стали соціальна підтримка сімей, та соціальний захист неповних сімей та сімей із низьким достатком. Всі ці принципи нерозривно пов'язанні між собою, та

становлять кріпку систему соціально-економічних політик, що можуть регулювати суспільні відносини у сімейній сфері.

Література:

1. Декрет ВЦИК и СНК «О гражданском браке, о детях и о ведении книг актов состояния». 18 декабря 1917 г. // РГАСПИ. Ф. 2. Оп. 1. Д. 4989. Л. 1–3. Подлинник. Машинописный текст. Подписи – автографы.; Известия. 1917. 20 декабря.; Декреты Советской власти. М., 1957. Т. 1. С. 247–249.
2. Про затвердження Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР.
3. Daly, Mary. «Family Policy». *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition)*, edited by James D. Wright, Elsevier, 2015, с. 799–804.
4. . Слюсар Л. И. Семья и государство: институциональные основы государственной семейной политики / Л. Слюсар // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. Вип.38-1. – С. 56–60.
5. «В.В. Деріга соціальна і гуманітарна політика Навчальний посібник». StudFiles, <https://studfile.net/preview/2448241/>. Дата звернення 13, Квітень 2022.
6. Locke, John. *Some Thoughts Concerning Education*. NuVision Publications, 2007.
7. Schopenhauer, Arthur, і E. F. J. Payne. *Parerga and Paralipomena: Short Philosophical Essays*. Clarendon Press; Oxford University Press, 2000.
8. Петленко В. П. Основные методологические проблемы теории медицины / В.П. Петленко. – Л. : Медицина, 1982. – С. 44.
9. «Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я». Офіційний вебпортал парламенту України, https://zakon.rada.gov.ua/go/995_599. Дата звернення 20, Квітень 2022.
10. Гора О. В. Освітнє середовище як фактор формування національної ідентичності студентів вищих навчальних закладів / О.В. Гора // Витоки педагогічної майстерності. Збірник наукових праць. Полтава, 2011. – С.97-101.

11. Babu BV, Kar SK Domestic violence against women in eastern India: a population-based study on prevalence and related issues. *BMC Public Health* 2009; P.: 129-40.
12. Taherkhani S, Mirmohammadali M, Kazemnejad A, Arbabi M. Association experience time and fear of domestic violence with the occurrence of depression in women. *IJFM* 2010; 16(2):95-106.
13. Rahnavardi, Mona, et al. «Investigating Types and Causes of Domestic Violence against Women and Identifying Strategies to Deal with It from the Perspective of Victims». *Research Journal of Pharmacy and Technology*. P. 3639.
14. Straus, M.A. Sociological research and social policy: The case of family violence // *Sociological Forum*. 1992. Vol. 7. No. 2. P. 211-237

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ

Винник О.О.

*студентки 1 курсу, групи Пр-214зм
юридичного факультету*

Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля

Анотація. Актуальність обраної теми обумовлена зростанням мобільності серед населення України та країн світу в цілому. Пересування людей з кожним днем набуває більшого масштабу, це обумовлено активними темпами зростання трудової, освітньої міграції, туризму та необхідністю міжнародного та міждержавного нормативного врегулювання цих процесів. Але, окрім тенденцій, обумовлених позитивними причинами, є негативні підстави та міграційних процесів, наприклад, збройні конфлікти. Нажаль, різке загострення політичних протистоянь, поява нових ситуацій збройних конфліктів, зростання терористичних загроз, поява значної кількості внутрішньо переміщених осіб та біженців викликають потребу дослідження як теоретичних, так і практичних аспектів та проблем реалізації права на свободу пересування.

Ключові слова: свобода пересування, нормативно-правове забезпечення, обмеження права, проблем реалізації права.

Забезпечення гарантії та ефективного механізму захисту прав і свобод людини та громадянина посідає провідну роль у сучасному світі, оскільки рівень їх дотримання та захисту є показником розвитку правової та демократичної держави. Окреме місце у переліку прав, закріплених законодавством України на підставі імплементації та дотримання міжнародного законодавства, посідає право на свободу пересування та вільного вибору місця проживання. Зазначене право має статус одного з основоположних прав людини та громадянина та є елементом прояву свободи людини, адже здала задоволення власних потреб та бажань, та як член соціуму, особа повинна мати певну свободу у своїх діях.

Свобода пересування іманентно пов'язана з іншими правами та свободами людини, такими як: право на працю, право на освіту, право на відпочинок тощо. «Наразі більшість людей

сприймають право на вільне пересування природним та невід'ємним, не замислюючись над його значенням, однак важливість та фундаментальність вказаного права стає більш зрозумілим тільки тоді, коли індивід зіштовхується з потенційною втратою такого права» [1, с. 2462-2463]. Проте, завдяки істотному значенню, притаманному цим свободам, як у міжнародних нормативно-правових актах, так і в національному законодавстві країн Європи приділяється багато уваги правовому регулюванню вказаного права.

Так, в Україні право на свободу пересування закріплюється та гарантується Конституцією України, Законом України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», Законом України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» та іншими нормативно-правовими актами.

Конституції України, як основний закон держави, передбачає, що «кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну» [2]. У спеціальному акті – Законі України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» зазначено, що «свобода пересування – це право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, вільно та безперешкодно за своїм бажанням переміщатися по території України у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, що встановлюються законом» [3]. Проте таке право не є абсолютним, оскільки у певних випадках, передбачених законодавством, воно може обмежуватися.

Аналізуючи визначення права, зазначеного у Законі України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», вважаємо доречним зауваження М.Ф. Анісімової щодо «недоцільності вживання терміну «переміщатися», адже в дослідженнях щодо питань свободи пересування, здійснюваних Комісією ООН з прав людини, термін «переміщення» використовується для характеристики насильницьких дій, що

порушують право особи на проживання у своєму рідному місці» [4, с. 111].

У такому ж сенсі вживається термін «переміщення» у законодавстві України. Так, в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» зазначено, що «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яка була змушена залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [5].

Як впливає з визначення права на свободу пересування - це право, яке розповсюджується на всю територію України, котра відділена від території інших країн державним кордоном. Згідно з Законом України «Про державний кордон України» «державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України - суші, вод, надр, повітряного простору» [6]. Щоправда, наразі частина території України знаходиться під тимчасовою окупацією й, відповідно, тимчасово не контролюється органами державної влади та органами місцевого самоврядування, тому на зазначених територіях не може бути реалізований порядок свободи пересування, як на підконтрольній українському уряду території.

Агресія, у тому числі збройного характеру, виступає різновидом соціальної дії, є загрозою для стабільного соціального, економічного, політичного, культурного розвитку держави та її міжнародних зв'язків і позицій. Зважаючи на соціально-політичну значущість, трагічність подій, які відбуваються на окупованій та анексованій території України, вважаємо за доцільне звернути увагу на практичне забезпечення, зокрема, права на свободу пересування.

Так, у Луганській, Харківській та Сумській областях на кордоні з РФ розташовані три КПП, через які проходить основний потік людей, які їдуть з ОРДЛО в Україну через територію РФ. Внаслідок зазначених дій, відповідно до ст. 204-2 Кодексу України

про адміністративні правопорушення, співробітники прикордонної служби масово виписують постанови про адміністративні правопорушення, які передбачають штрафи у розмірі від 1700 до 3400 грн, а за повторне порушення — від 3400 до 5100 грн. Виходить, на думку співробітників прикордонної служби України, якщо людина в'їхала на тимчасово окуповану територію України (Луганська та Донецька області) через КПВВ, розташований в Луганській та Донецькій областях, а виїхала через територію РФ, вона порушила ст. 204-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Відповідно до ст. 22 КУпАП «при малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням» [7]. Але критеріїв оцінки малозначності правопорушення у прикордонників немає — фактично, інспектор прикордонної служби самостійно вирішує, кого з мешканців ОРДЛО штрафувати, а кого ні. Відсутність законодавчо врегульованого механізму винесення усного попередження створює корупційний ризик. Таким чином, через притягнення людини до адміністративної відповідальності працівники прикордонної служби порушують ст. 268 КУпАП та не забезпечують конституційне право людини на захист. Але співробітники прикордонної служби України намагаються приховати цей факт і готують спеціальні заяви для людей, у яких людина нібито добровільно відмовляється від допомоги адвоката. Подібні заяви видаються на всіх КПВВ, що входять до складу Східного регіонального управління ДПСУ. Вони покликані змусити людину відмовитися від її конституційного права на захист. Таким чином, прикордонники заздалегідь розуміють, що не зможуть забезпечити законний процес притягнення людини до адміністративної відповідальності, і заздалегідь змушують її відмовитися від своїх прав, щоб у майбутньому, якщо ухвала буде оскаржена в суді, у судді не виникало питань, чому співробітники прикордонної служби порушили закон.

Під санкції прикордонників потрапляють люди пенсійного віку, люди з інвалідністю, студенти, які їдуть в Україну на навчання

до ВНЗ, люди, які їдуть з метою отримання медичної допомоги або ті, хто хоче отримати паспорт на підконтрольній українському уряду території тощо. Так, у лютому 2021 року співробітниками прикордонної служби на КПП «Гоптівка» була виписана постанова про адміністративне правопорушення жінці 1972 року народження з інвалідністю (перша група інвалідності по зору). Вона їхала в Україну щоб отримати медичну допомогу, у підтвердження своїх дій, вона пред'явила інспектору посвідчення особи з інвалідністю, але останній все одно виписав їй штраф.

Приблизно те саме сталося з іншою з жінкою та її сином, які їхали з ОРДЛО в Україну на початку березня 2021 року. Жінка прямувала до України, щоби супроводити свого сина до медичного закладу на території України у зв'язку з його плановим медичним обстеженням. Її син 1985 року народження – особа з інвалідністю з дитинства (ДЦП, легка розумова відсталість, полягає на обліку у психіатра, нейросенсорна приглухуватість 4-го ступеня). Мати та син мають дохід 1700 грн на місяць (пенсія). Вони надали всі необхідні документи, що підтверджують намір приїхати в Україну, проте інспектор прикордонної служби все одно виписав штраф і матері, і синові — по 1700 грн кожному.

Хоч 24.07.2021 року набрав чинності Закон України «Про внесення зміни до розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) щодо тимчасових підстав незастосування адміністративних стягнень та заходів впливу за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України або виїзду з неї» [8] й зменшилася кількість виписаних постанов про адміністративне правопорушенням, проте штрафування співробітниками прикордонної служби не завершилося.

Це лише дві історії людей, які мешкають в ОРДЛО та змушені приїжджати в Україну через РФ у зв'язку з тим, що окупаційні адміністрації НВФ «ЛНР» та «ДНР» закрили КПВВ. Але український уряд, на жаль, своїми діями ускладнив шлях українських громадян на підконтрольну Україні територію.

Таким чином, проблематика щодо гарантування та забезпечення реалізації прав та свобод людини є надзвичайно актуальними, особливо в умовах глобалізації. З урахуванням зміни ситуації в державах, загостренням певних обставин ті чи інші права та свободи людини привертають посилену увагу законодавця, органів державної влади, суспільства та викликають потребу в підсиленні, перегляді, доповненні системи забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина, відповідних гарантій їх захисту тощо. Наразі в Україні актуалізувалась потреба у створенні системи ефективних способів забезпечення гарантій захисту прав і свобод людини на тимчасово окупованих територіях.

Аналіз теоретичних досліджень та практики, здійснений у статті, дає змогу зробити висновок, що право на свободу пересування – це гарантоване конституцією та міжнародними нормативно-правовими актами право людини (громадянина, іноземця та особи без громадянства), яка перебуває на території відповідної країни на законних підставах, безперешкодно на власний розсуд та без необхідності отримання яких-небудь особливих дозволів пересуватися по території країни у будь-якому напрямку, у будь-який час, будь-яким способом, а також залишати територію країни, за винятком обмежень, які встановлюються виключно законодавством та реалізовані у відповідній процесуальній формі. Проте існують певні обмеження у реалізації цього права, які, на нашу думку, в законодавстві України не є цілком узгодженими, тому воно потребує змін. Вважаємо, що було б доцільно внести зміни у ст. 33 Конституції України, а саме: формулювання «...за винятком обмежень, які встановлюються законом» замінити на «...за винятком обмежень, які встановлюються законодавством», що суттєво розширило б перелік нормативно-правових актів, якими регулюється право на свободу пересування. Окрім цього було б доцільно у законодавстві України визначити вичерпний перелік підстав для обмеження права на свободу пересування та чіткий перелік органів, які мають право на введення таких заборон.

Вказане право має забезпечуватися державою і обумовлюватися соціальною реальністю. Саме тому його дослідження потребує більшої уваги та урегулювання з боку

державних органів влади. Право є ефективним регулятором, за допомогою якого відбувається визначення, гарантування та розвиток суспільних відносин, які містять таку складову як право на свободу пересування. За допомогою законодавства легше буде «будувати мости» та долати перепони, нерівність та стереотипи.

Література:

1. Wilhelm K.E. Freedom of Movement at a Standstill? Toward the Establishment of a Fundamental Right to Intrastate Travel / K.E. Wilhelm // Boston University Law Review. – 2010. – № 6. – P. 2461-2497.
2. Конституція України від 28.06.1996 Відомості Верховної Ради України – 1999. - № 20-21. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. № 1382-IV. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text>
4. Анисимова М.Ф. Право на свободу передвижения и свободный выбор местожительства в Украине: история, современное состояние и перспективы развития / М.Ф. Анисимова. – Запорожье: Дикое Поле, 2005. – 207 с.
5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. – № 94 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
6. Про державний кордон України : Закон України від 4 листопада 1991 р. – № 2. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 р.– додаток до № 51 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

8. Про внесення зміни до розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» щодо тимчасових підстав незастосування адміністративних стягнень та заходів впливу за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України або виїзду з неї: Закон України від 29.06.2021 р. – № 36 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1583-20#Text>

Annotation. The relevance of the chosen topic is due to the growth of mobility among the population of Ukraine and the world as a whole. The movement of people is becoming larger every day, due to the active growth of labor, educational migration, tourism and the need for international and intergovernmental regulation of these processes. But, in addition to trends due to positive reasons, there are negative reasons and migration processes, such as armed conflicts. Unfortunately, the sharp escalation of political confrontation, the emergence of new situations of armed conflict, the growth of terrorist threats, the emergence of a significant number of internally displaced persons and refugees call for research on both theoretical and practical aspects and problems of freedom of movement.

Key words: freedom of movement, normative-legal provision, restriction of law, problems of realization of law.

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД: ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В РАМКАХ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Галушко В.Г., Ященко Д.О.

*Студенти 1-го курсу освітнього рівня «магістр»,
юридичного факультету Східноукраїнського
національного університету імені В. Даля
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гриценко Г.М.*

Розглянуто правові підстави застосування рішень Європейського суду з прав людини у адміністративному судочинстві. Зазначено актуальні зауваження науковців які впливають на виконання рішень Європейського суду з прав людини у адміністративному судочинстві. Проаналізовано деякі події в ході збройного конфлікту які можуть впливати на рішення суду та шляхи їх розгляду.

Ключові слова: справедливий суд, судові рішення, збройний конфлікт, міждержавні спори, індивідуальні спори.

Проблема охорони прав і свобод громадян від незаконних дій та рішень з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування завжди була і буде актуальною. Відносини, в яких одна сторона має владні повноваження, а інша – являє собою громадянина чи організацію, у своїй основі завжди мають певні протиріччя, причиною яких є «перевага» на користь більш «сильної» сторони у вигляді такого системного явища як держава, яка має владні повноваження. Поступовий процес інтеграції України в європейський правовий простір зумовлює реформування національної правової системи, побудованих на основі європейських демократичних принципів та стандартів, що історично формувалися на території європейських країн багато років. Ці принципи покликані втілити в нашу судову систему глибоку віру в основоположні свободи, справедливість та верховенство права і саме адміністративний суд являється собою одним із найважливіших судових інструментів захисту прав, свобод

і інтересів людини та громадянина від порушень з боку органів держави.

Застосування практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) прямо передбачено в Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАСУ). «Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини» (п. 2 ст. 6 КАСУ) [1]. «Суд вирішує справи відповідно до Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» (п. 1 ст. 7 КАСУ) [1].

17 липня 1997 року було прийнято Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [2]. Конвенція встановлює невід'ємні права і свободи кожної людини та зобов'язує держави, що ратифікували Конвенцію, гарантувати ці права кожній людині, яка перебуває під їхньою юрисдикцією. Головна відмінність Конвенції від інших міжнародних договорів відносно захисту прав людини – існування реально чинного механізму захисту декларованих прав за допомогою ЄСПЛ.

У п. 1 ч. 1 вищезгаданого Закону зазначено, що: «Україна повністю визнає на своїй території...щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції». В свою чергу, Конституції України у ст. 9 проголошує, що Конвенція та Протоколи до неї є частиною національного законодавства нашої держави, як чинний міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [3]. Україна, давши згоду на обов'язковість такого міжнародного договору як Конвенція, підтвердила свою відданість ідеалам та принципам гуманізму та демократії, а також своє прагнення стати частиною єдиного правового європейського простору.

Таке законодавче визнання обов'язкової юрисдикції ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, зумовлює вивчення практики ЄСПЛ та застосування національного законодавства з урахуванням позиції ЄСПЛ, оскільки саме в рішеннях ЄСПЛ розкривається зміст більшості

положень Конвенції [4, с.6]. Ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [5] передбачає застосування судами Конвенції та практики ЄСПЛ як джерела права, а стаття 18 цього Закону визначає порядок посилання на Конвенцію та практику Суду.

Для практичного використання Конвенції у адміністративному судочинстві, перш за все треба розібратися у співвідношенні понять «сфера публічно-правових відносин» (п. 1 ст. 2 КАСУ, ст. 19 КАСУ) та «спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру». У п. 1 ст. 6 Конвенції зазначено: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» [6]. Може з'явитися неправильна думка, що ця стаття Конвенції розповсюджується тільки на кримінальне чи цивільне судочинство, однак все не так однозначно. Чи буде розглядатися «права та обов'язки цивільного характеру» у контексті Конвенції, залежить не від його юридичної кваліфікації у національному законодавстві, а від того, яке матеріальний зміст вкладено у нього законодавством, та які наслідки воно пов'язує із ним.

Варто зазначити, що ряд вітчизняних науковців у своїх висновках наголошують увагу на певних проблемних аспектах забезпечення виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ з якими не можна не погодитися. Наприклад Прилипчук О.В. вказує на необхідність належної та своєчасної адаптації законодавства України до Європейського адміністративного простору, яке є першочерговим завданням. Адже саме Європейський адміністративний простір – це середовище, де діють спільні цінності, правила і норми, які є першочерговими орієнтирами та принципами діяльності усіх держав-членів Європейського Союзу [7, с.7]. Наступними недоліками системного характеру, які виділяє Ведькал В. А., є систематичне порушення принципу ефективного і своєчасного виконання рішень ЄСПЛ. ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово констатував наявність цих серйозних проблем в Україні [8, с.2]. Гаврилюк О. істотними проблемами у застосуванні практики ЄСПЛ під час розгляду та

вирішення справ у національних судах, пов'язує передусім із недоступністю рішень ЄСПЛ, ухвалених проти інших держав, через відсутність їх перекладів, браком загальної культури та навичок застосування практики ЄСПЛ серед учасників процесу, так і серед самих суддів [9, с.7]. Соклакова К.С. також наголошує на проблемність питань щодо застосування практики ЄСПЛ національними судами та пропонує, як і Гаврилюк О., запровадити єдину електронну систему, в якій буде міститися офіційні переклади рішень ЄСПЛ. Також вона підкреслює недостатнє чітке формулювання норм Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» щодо обов'язковості застосування практики Суду у справах проти інших держав, що є підставою неоднакового застосування національними судами норм законодавства, що породжує порушення конституційно го права людини на захист власних прав та свобод [10, с.4].

Отже, із розвитком прецедентної практики ЄСПЛ, під час застосування автономного та еволюційного способу тлумачення норм Конвенції, все більше спорів між особою та державою, в тому числі і ті спори, які згідно національного законодавства належали до сфери публічного права розглядались як такі, що стосуються визначення «прав та обов'язків цивільного характеру». Визнання спорів між фізичними та юридичними особами і органами державної влади такими, що підпадають під сферу дії п. 1 ст. 6 Конвенції, враховуючи прецедентну практику, яка поклала за основу нові умови прийнятності. Однак основні принципи судового процесу, закріплені у п. 1 ст. 6 мають бути враховані національним законодавством та судовою практикою, із особливостями, що притаманні адміністративному судочинству.

В ході озброєного конфлікту з 2014 року до ЄСПЛ подано 7000 індивідуальних скарг. Враховуючи те, що ЄСПЛ працює у різних формаціях: суддя одноособово, комітет з трьох суддів, палата з семи суддів та велика палата сімнадцяти суддів, з'являються ризики формування суперечливої практики при розгляді справ. Тому потрібно зробити детальний аналіз рішень ЄСПЛ. Дуже важливе та дискусійне питання яке немає чітких меж у рішенні ЄСПЛ, стосовно того, коли повинна нести

відповідальність, держава яка починає збройні конфлікти, з моменту вторгнення або з моменту повного контролю. Враховуючи що ЄСПЛ судові рішення виносить від 5 до 7 років після подання заяви, потрібно звернути увагу на міждержавні спори, особливо використовуючи рішення відносно інших країн. Тому що кожна справа має унікальне значення. Міждержавні справи впливають на велику кількість осіб, а іноді мають значення для населення всієї держави, потрібно провести аналіз міждержавних справ, особливо тих що стосуються озброєних конфліктів за останні роки.

Потрібно у період збройних конфліктів, враховувати що є деякі відступи від деяких положень конвенції, але не можна порушувати імперативні норми стосовно прав людини, та відповідні міжнародні договори.

Застосування практики ЄСПЛ в рамках адміністративного судочинства сприяє поліпшенню позицій національного правосуддя, яке зараз будується за фундаментальними європейськими принципами щодо захисту прав і свобод людини. Як приклад, завжди дуже цікаво та приємно аналізувати рішення, в яких можна спостерігати посилення судді на практику ЄСПЛ, коли певна правова позиція усіх сторін адміністративного процесу обґрунтовується суддею, з подальшим посиленням на конкретне рішення або на значну кількість рішень ЄСПЛ. У зв'язку з цим, не можна не підкреслити на потрібність у забезпеченні наших суддів систематизованими збірниками офіційно перекладених рішень Європейського суду, у справах як проти України, так і проти інших держав-учасниць Конвенції. Всі це тільки дозволить зміцнити довіру наших громадян до судів та правосуддя, яке будується за європейськими стандартами, з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Література:

1. Кодекс адміністративного судочинства: Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 04.05.2022).

2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 04.05.2022).

3. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 04.05.2022).

4. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. – К., 2015. – 128 с. URL: http://nsj.gov.ua/files/1444201141%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD_TF_130815.pdf

5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 04.05.2022).

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 04.11.1950 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 04.05.2022).

7. Прилипчук, О. В. Інституціональні передумови адаптації законодавства України до вимог європейського адміністративного простору. Ефективність державного управління. 2016. Вип. 46/47. URL: <https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/456>

8. Ведькал В. А. Механізм виконання рішень ЄСПЛ в Україні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2020. Вип. № 2. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2020/33.pdf

9. Гаврилук О. Проблемні питання застосування практики Європейського суду з прав людини національними судами.

Підприємництво, господарство і право 2018. Вип. № 4. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/4/40.pdf>

10. Соклакова К.С. Проблемні питання застосування національними судами практики Європейського суду з прав людини як джерела права. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/178/166/>

THE RIGHT TO A FAIR TRIAL: APPLICATION OF THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

The legal grounds for applying the decisions of the European Court of Human Rights in administrative proceedings are considered. The remarks of scholars who influence the implementation of the decisions of the European Court of Human Rights in administrative proceedings are noted. Some events during the armed conflict that may affect court decisions and ways of their consideration are analyzed.

Keywords: fair trial, court decision, armed conflict, interstate disputes, individual disputes.

ЗАКОРДОННІ ПРАКТИКИ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ДОСВІД США

Горлова А.В.,
студентка 4 курсу спеціальності
«Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»
юридичного факультету СХУ ім. В. Даля,
Сілютіна І.М.,
к.п.н., доцент, доцент кафедри філософії,
культурології та інформаційної діяльності
юридичного факультету СХУ ім. В. Даля

Розглянуто історію та сучасний стан організації інформаційно-бібліотечного обслуговування військовослужбовців

США. Обґрунтовано доцільність використання висвітленого досвіду у вітчизняній практиці.

Ключові слова: армійські бібліотеки, військовослужбовці, інформаційно-бібліотечне обслуговування, польова бібліотека.

З метою ефективної організації інформаційно-бібліотечного обслуговування (ІБО) українських військовослужбовців як під час війни, так і у післявоєнний період, доцільним представляється вивчення досвіду військово-бібліотечної роботи США, громадяни якої протягом тривалого часу беруть участь у військових операціях у різних куточках світу.

Зазначимо, що першою вітчизняною дослідницею, яка ще у середині 20-х років ХХ століття вивчала організацію, форми та методи роботи американських та англійських цивільних бібліотек, що обслуговували армію Антанти під час Першої світової війни, була Л. Хавкіна. Вона розкрила провідну роль Американської бібліотечної асоціації (ALA) у керівництві бібліотечною роботою у таборах та розквартированих військах. Створений ALA Військово-бібліотечний комітет опікувався збиранням коштів та книг, а його штаб-квартирою стала Бібліотека Конгресу США. Закуповувалися лише наукові та науково-популярні книги, інші види видань отримували шляхом пожертв. У навчальних таборах було побудовано 32 будівлі, в кожній з яких розміщувалися абонемент і читальня на 10 000 - 15 000 томів. У процесі комплектування враховувалися місцеві умови і потреби, а також запити, що поступали від військових частин [4, с.7-10].

Організовувалися постійно оновлюванні пересувні полкові бібліотеки як для солдат, так і для офіцерів. Л. Хавкіна наводить цікаву статистику прочитаних книг: 55% - белетристика; 41% - військова техніка, історія, питання освіти, історія літератури; 4% - про війну; 5% - книги іноземними мовами [там само, с.12]. Окрім книг, бібліотеки отримували декілька десятків журналів та газет, деякі з них були мовами представників різних етносів, що служили у війську.

Безпосередньо на фронті діяли військово-польові пересувні бібліотеки, тематичний діапазон яких був значним: від книг суто військового спрямування до видань з прикладних знань; постійно враховувалися запити та інтереси читачів [там само, с. 21].

Результати військово-бібліотечної роботи Л. Хавкіна окреслила таким чином: «1) розвивалися нові види бібліотечної роботи - у шпиталях, на військовому і у торгівельному флоті, виникли відповідні організації, 2) так як у цивільні бібліотеки прийшли після війни нові кадри читачів, то з'явилися нові форми консультаційної роботи, почала розширяться мережа сільських бібліотек» [там само, с. 23].

Наприкінці Першої світової війни ALA передала управління бібліотеками військовому відомству, яке підтримує їх дотепер. За часів Другої світової війни ALA відправила до таборів збройних сил понад 10 млн. книг. Для багатьох солдат, зауважує К. Д. Беннетт, бібліотеки були тим місцем, де вони могли почитати, підняти бойовий дух та отримати освіту; найчастіше військові цікавилися науково-технічною, а не художньою літературою [6].

Позитивний досвід організації інформаційно-бібліотечного обслуговування, набутий за часів Першої та Другої світових війн, став підґрунтям для розвитку армійських бібліотек США в умовах сьогодення.

Відомо, що до юрисдикції Міністерства оборони США належать три основні типи бібліотек: «Бібліотеки військово-навчальних закладів, що забезпечують підтримку навчального процесу і програм підвищення кваліфікації та перепідготовки військовослужбовців; спеціальні бібліотеки – штабні, науково-технічні, медичні, юридичні, які обслуговують інформаційні потреби органів військового управління; масові військові бібліотеки, що діють на військових базах і у військових містечках» [цит. за 1].

Згідно з інформацією, розміщеною на сайті ALA, загальна чисельність військових бібліотек США станом на 2019 р. складала 239 установ [10], користувачами яких є Збройні сили США. «За даними Global Firepower, станом на 2020 р. активний персонал становить 1 400 000 осіб (0,4% населення) та 860 000 (0,3%) перебувають у резерві» [3].

Турботу щодо забезпечення морального добробуту і покращення якості життя військових, їхніх сімей та ветеранів збройних сил здійснює спеціальний підрозділ G9 «Сім'я та MWR». По лінії MWR забезпечується інформаційно-бібліотечне обслуговування

у бібліотеках на військових базах та в гарнізонах; кораблях ВМС; електронна доставка книг та інших продуктів через портали видів військ та через єдиний військово-інформаційний портал Military OneSource; доставка книг та інших продуктів військовослужбовцям у зоні воєнних дій; до військових представництв США за кордоном та в інші організації, до яких відряджені американські військовослужбовці [5, с. 7]. Отже, компоненти інформаційно-бібліотечної програми MWR можуть бути названі бібліотеками, центрами мультимедійних ресурсів, інформаційними центрами тощо.

Цілі, завдання, принципи організації бібліотечного обслуговування в Сухопутних військах США, викладено у керівництві AR 25-97 «Армійська бібліотечна програма» (The army library program – ALP) [11]. Бібліотеки розглядаються як стратегічний ресурс у сфері управління знаннями, який дозволяє Армії набувати та підтримувати перевагу у всіх галузях знань, сприяючи проведенню досліджень, загальноосвітній та бойовій підготовці, навчанню протягом всього життя, особистісному розвитку та життєвому добробуту військовослужбовців. Бібліотеки надають послуги через кілька точок обслуговування, включаючи фізичні (головні книгозбірні та їх філії) об'єкти, офісні колекції та віртуальні (портали або веб-сайти). Активи бібліотеки можуть складатися з фізичних матеріалів, цифрових колекцій, ліцензованих комерційних баз даних або їх комбінації. Головна мета ALP – потрібна інформація у потрібний час [там само].

Структурними компонентами програми ALP є загальні, академічні та спеціальні (медичні, юридичні, науково-технічні бібліотеки, штаб-квартири та ін.) бібліотеки. Загальні бібліотеки володіють централізованим потужним інформаційним ресурсом військового співтовариства, надають широкий спектр бібліотечних та інформаційних послуг он-лайн, оф-лайн та за допомогою спеціальних букмобілів. Складовими елементами загальних бібліотек є масові військові бібліотеки у військових містечках та на американських військових базах по всьому світу, які обслуговують військових, їхні сім'ї та цивільний персонал. За своїми напрямками діяльності, обсягом та складом фондів гарнізонні бібліотеки нагадують публічні бібліотеки у невеликих населених пунктах. Їх різновиди включають основні бібліотеки, бібліотеки-філії та польові бібліотеки.

Головна бібліотека надає користувачам повний спектр послуг, а її адміністративні та бібліотечно-технологічні відділи забезпечують всебічну підтримку філій, які мають власний персонал, що працює на постійній основі. Бібліотеки-філії зазвичай відкривають та працюють у віддалених районах дислокації або при навчально-тренувальних центрах.

Польова бібліотека створюється, якщо функціонування повноцінної бібліотеки неможливо через відсутність персоналу або необхідної матеріально-технічної бази. Польові бібліотечки формуються за рахунок бібліотек, які обслуговують конкретні військові частини, тому їхні фонди регулярно оновлюються, а їх веденням зазвичай займаються самі військовослужбовці та військові священники (капелани) [7].

Особлива увага приділяється підтримці в актуальному стані інформаційних ресурсів бібліотек, чому сприяє спеціальна програма MWR із закупівлі книг, завдяки якій здійснюється постійний відбір популярної літератури для читання.

Військові бібліотеки забезпечують бібліографічний доступ до інформаційних ресурсів через автоматизовані бібліотечні системи, системи корпоративної каталогізації та, за необхідності, через національні та міжнародні бібліографічні бази даних. У книгозбірнях регулярно вивчаються потреби різних груп користувачів, тому вони служать відвідувачам місцем роботи, відпочинку, навчання і спілкування. Бібліотеки здійснюють видачу документів, надають користувачам якісне довідкове обслуговування та підтримку у самостійній дослідницькій діяльності [2, с. 432]. Всі масові військові бібліотеки забезпечують для своїх читачів доступ до Інтернету, відвідувачі можуть користуватися принтерами, копіювальним обладнанням. Військовослужбовці за посередництвом Цифрової бібліотеки MWR мають безкоштовний доступ у всьому світі до широкого вибору онлайн-ресурсів, які фінансуються Міністерством оборони. Цифрова колекція включає електронні книги, аудіокниги, фільми, академічну підтримку, професійний та кар'єрний розвиток, широкий спектр навчальних ресурсів та онлайн-контенту для будь-якого віку та інтересів. Доступ до цифрової бібліотеки MWR здійснюється за допомогою облікового запису Military OneSource [9].

Усі армійські бібліотеки розглядаються як елементи глобальної бібліотечно-інформаційної мережі та співпрацюють з іншими, не армійськими бібліотеками та організаціями з метою розширення доступності постійно зростаючого масиву світових знань у галузі науки, літератури освіти та інформації. Кооперація в бібліотечному секторі може набувати таких форм, як міжбібліотечний абонемент (МБА), спільне використання ресурсів та співпраця у довідковому обслуговуванні [2, с. 433].

Підрозділи, що відряджаються у гарячі точки, мають підібраний гарнізонною бібліотекою комплект книг у м'якій обкладинці та аудіокниг, розрахований на 30 днів, тому американські військовослужбовці, які беруть участь у військових акціях за кордоном, отримують бібліотечне обслуговування в таких формах, як похідні бібліотеки та онлайнвий доступ до електронних ресурсів там, де є можливість користуватися Інтернетом. Крім того, централізовано по лінії MWR доставляються комплекти книг у м'якій обкладинці та аудіокниги, якщо відрядження триває понад 30 днів, а також комплекти газет та журналів, якщо операція триває понад три місяці [там само, с. 436]. Військовослужбовці мають право безкоштовного доступу до широкого асортименту електронних ресурсів, необхідних для роботи, навчання тощо, які належать місцевим публічним бібліотекам за умов попередньої реєстрації на їх сайті. Інформаційно-бібліотечні послуги надаються через корпоративний портал «Армійські знання онлайн» (Army knowledge online – АКО) або через єдиний онлайнвий центр підтримки військовослужбовців дійсної служби, Національної гвардії та резерву Military OneSource, де є розділ MWR [8].

Отже, інформаційно-бібліотечне обслуговування військових США здійснюється на високому рівні із застосуванням як традиційних, так і електронних ресурсів, через єдиний військово-інформаційний портал Military OneSource. Спеціальна «Армійська бібліотечна програма», зміст якої періодично актуалізується, трактує книгозбірні як стратегічний ресурс у сфері управління знаннями. Велике значення надається інформаційно-бібліотечному обслуговуванню військових у «гарячих точках», яке за своїм функціоналом практично не відрізняється від стаціонарного. Військові бібліотеки, як елементи глобальної бібліотечно-

інформаційної мережі співробітничать з неармійськими бібліотеками та організаціями з метою розширення доступності постійно зростаючого масиву світових знань у різних галузях знань. Розглянуті практичні напрацювання у сфері інформаційно-бібліотечного обслуговування, що здійснюється в армії США можуть бути запровадженні на вітчизняному ґрунті, як у військовий час, так і особливо у повоєнний період.

Література:

1. Горлова А. В. Деякі аспекти організації інформаційного обслуговування у військових бібліотеках США. *Молодь і наука: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку права в Україні: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. аспірантів, студентів, науковців*. 2021. С. 148-152.

2. Золотова Н. Ю. Организация библиотечного обслуживания военнослужащих американской армии. *Библиотеки за рубежом*. 2014/2. С. 75 – 91.

3. Поліщук С. Збройні сили США: бюджет, структура, відбір, зарплата. *АрміяInform*. 2020. 13 травня URL: <https://armyinform.com.ua/2020/05/13/zbrojni-syly-ssha-byudzhet-struktura-vidbir-zarplata/>(дата звернення: 01.05.2022)

4. Хавкина Л. За рубежом. Опыт военно-библиотечной работы. Москва – Ленинград : Гос. изд-во Отдел военной литературы, 1929, 68 с. URL: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/1646> (дата звернення: 15.04.2022).

5. G9 – morale, welfare and recreation. URL: <http://www.imcom.army.mil/Organization/G9FamilyMWRPrograms.aspx> (дата звернення: 31.01.2022).

6. Katie D. Bennett. How libraries served soldiers and civilians during WWI and WWII. URL: <https://blog.oup.com/2017/05/libraries-soldiers-world-war/> (дата звернення: 06.02.2022).

7. Military Morale, Welfare, and Recreation Programs and Nonappropriated Fund Instrumentalities. URL: https://armypubs.army.mil/epubs/DR_pubs/DR_a/pdf/

web/ARN18517_R215_1_Admin_FINAL.pdf (дата звернення: 02.05.2022).

8. Militaryonesource. URL: <https://www.militaryonesource.mil/recreation-travel-shopping/recreation/libraries/morale-welfare-and-recreation-digital-library/> (дата звернення: 14.04.2022).

9. Morale, Welfare and Recreation Digital Library URL: <https://www.militaryonesource.mil/recreation-travel-shopping/recreation/libraries/morale-welfare-and-recreation-digital-library/> (дата звернення: 16.04.2022).

10. Number of Libraries in the United States. URL: <https://libguides.ala.org/numberoflibraries> (дата звернення: 02.05.2022).

11. The Army Library Program. URL: https://www.tradoc.army.mil/wp-content/uploads/2020/10/ARN16565_R25_97_FINAL_CC-Army-Library-Program.pdf (дата звернення: 01.05.2022).

The history and current state of the organization of information and library services for US military personnel are considered. The expediency of using the covered experience in domestic practice is substantiated.

Key words: army libraries, military personnel, information and library service, field library.

ПРОБЛЕМИ АВТОРСЬКИХ ПРАВ У ВСЕСВІТНЬО ВІДОМІЙ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Григор'єва Римма,
студентка 2 курсу, групи ПР-202д
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля
Гніденко В. І.,
к.ю.н., доцент кафедри правознавства
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

У статті, досліджено окремі питання проблем авторського права у сфері всесвітньо відомої мережі Інтернет від піратства, вирішення яких надалі призведе до мінімалізації випадків вчинення такого правопорушення. На сьогоднішній день механізм захисту не відповідає умовам сучасності, у зв'язку з чим потребує значного вдосконалення. У статті зазначено, на які прогалини у законодавстві необхідно зробити акцент та яких запобіжних заходів має прийняти держава для випередження порушень прав авторів у мережі Інтернет.

Ключові слова: захист авторських прав, мережа Інтернет, піратство, право інтелектуальної власності, автор, правоволоділець.

Постановка проблеми. Життя людства на сьогодні не можливо уявити без мережі Інтернет, адже застосовують його навіть наймолодші користувачі. На даний момент більшість установ, організацій та підприємців що продають товари та надають свої послуги переходять у так званий режим «онлайн». Саме технічний прогрес є одним із чинників такого процесу. Він як полегшує життя користувачів, так і приносить їм нові неосяжні проблеми. Однією з проблем сучасності є піратство у вигляді загрози правам інтелектуальної власності на об'єкти, що розміщені в Інтернеті. Піратство у мережі Інтернет охоплює всі сфери людської діяльності. Від кіно- та музичної індустрії до книговидавничої справи та ІТ-компаній. Нові інформаційні технологічні можливості відкривають необмежений доступ користувачів до всесвітньо популярної мережі. Люди все більше надають перевагу використанню безкоштовного контенту, ніж його купівлі. Обирають коротший шлях для досягнення

свої мети. Це, у свою чергу, достатньо зменшує доходи авторів інтелектуальної власності, і як наслідок тягне за собою їхнє зникнення з Інтернет ринку. Україна є одним з лідерів серед країн Європи у сфері порушення авторських прав у зазначеній мережі, тому питання «піратства» сьогодні стоїть достатньо гостро.

Стан дослідження. Окремим проблемам регулювання та функціонування авторських прав у всесвітньо відомій мережі Інтернет займалися такі вчені, як А. В. Орлова, Г. С. Нагорняк, Г. М. Оксенюк, І. С. Нагорняк, Т. В. Рудник, В. В. Малиновська та інші.

Метою статті є: виявлення прогалин правового регулювання захисту авторського права у мережі Інтернет шляхом дослідження цього явища.

Виклад основного матеріалу. Наразі така проблема, як порушення прав авторів у мережі Інтернет виникає не тільки на державному рівні, а й на міжнародному. Існує досить глобальна проблема, яка проявляється у відсутності єдиної правової бази, що мала б змогу регулювати відносини в мережі Інтернет. В певних правових актах існують незначні норми (наприклад, Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності та Угодах ВОІВ про авторське право і суміжні права), які не дають повного формулювання терміна «піратство» та не містять притаманних йому ознак. В українському законодавстві, а саме в Законі України «Про авторське право і суміжні права», міститься визначення піратства. Але якось спеціального закону, який би регулював саме відносини в мережі Інтернет наразі не зазначено.

Серед найбільш значущих проблем маємо виокремити наступні:

- 1) відсутнє визначення понять, що стосуються всесвітньої мережі Інтернет на законодавчому рівні;
- 2) є випадки дублювання понять у Законі України «Про авторське право і суміжні права» та Цивільному кодексі України, нерідко з використанням зовсім інших формулювань [1, с. 5–6];
- 3) твори науки не виділяють серед творів літератури та мистецтва;
- 4) невизначеність основних понять у законах або їх недостатнє відпрацювання. Наприклад, питання, котре на даний момент цікавить:

що можна вважати твором науки? Чинне законодавство України не дає чіткого визначення цього поняття.

Висловлення про те, що психологія начебто має достатній вплив на поведінку користувачів мережі Інтернет навіть за своїм формулюванням невірне. Адже на моменті появи Інтернету ніхто і подумати не міг, що у майбутньому інформація буде передаватися за секунди, а об'єкти авторського права будуть настільки доступні для всіх бажаючих. У суспільства з'явилась звичка брати в Інтернеті майже все (від творів музичних чи літературних виконавців до творів наукового змісту), не замислюючись про незаконність та руйнівність такої поведінки.

Виходячи з зазначеного, необхідно підвищувати обізнаність суспільства у цій сфері, тому що дані правопорушення вчиняють люди у своїх добрих чи корисних намірах. Необхідно різними способами доводити суспільству, що праці авторів не просто інформація яку можна скопіювати і вставити, це цінність їх цінність та праця, яка вимагає належного ставлення у мережі Інтернет. Маємо зменшити складність фіксування порушення своїх прав авторами за допомогою детального вивчення сфери інтелектуальної власності.

Ми цілком підтримуємо думку Г. Нагорняк, І. Нагорняк та З. Оксентюк про те, що ефективними у цьому напрямі є такі заходи:

- збільшити обізнаність суспільства про цінність інтелектуальної власності шляхом ширшого використання Угоди про авторські права Всесвітньої організації інтелектуальної власності для створення ефективної законодавчої бази для захисту авторських прав як в Інтернеті, так і поза ним;

- створити дієві механізми контролю за дотриманням прав інтелектуальної власності, встановити жорсткий контроль за незаконним привласненням та зазіханням на інновації в ІТ-галузі (наприклад, технології «хмарних обчислень»);

- зміцнити контроль за дотриманням прав інтелектуальної власності з допомогою спеціальних ресурсів, включаючи спеціалізовані органи контролю за дотриманням прав інтелектуальної власності; – поліпшити міжнародне співробітництво між усіма законодавчими та виконавчими органами у сфері інтелектуальної власності;

– подавати особистий приклад використання правомірно придбаних ОАП в ІТ-галузі, проводити наполегливу роз'яснювальну роботу шляхом популяризації використання легальних продуктів ІВ у державних установах, на підприємствах різних форм власності, постачальниками та користувачами ІІ [2, с. 216].

Звертаємо увагу, на те, що питання захисту автором або правоволодільцем своїх прав також наразі є складним, оскільки такі особи дуже часто не обізнані в самій процедурі розміщення творів у мережі Інтернет. Вони не володіють необхідними знаннями та навичками у сфері права для захисту своїх прав та обов'язків як творців. Тому державі та законодавцям необхідно вживати дієвих заходів з приводу інформування не тільки користувачів мережі Інтернет про недопустимість порушення авторських прав, але й авторів та правоволодільців щодо порядку розміщення твору та правові способи для його захисту.

Виникнення і здійснення авторського права не вимагають спеціального оформлення твору, реєстрації або дотримання будь-яких інших формальностей. Авторське право виникає з моменту створення твору (стаття 437 ЦК України, стаття 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права»). Створення твору є юридичним фактом, який перетворює можливість володіти авторськими правами на суб'єктивне право. Інших вимог до виникнення авторського права на твір чинним законодавством не визначаються. Закон охороняє всі твори, незалежно від їх завершеності, оприлюднення, цінності, способу чи форми їх вираження, призначення, жанру, обсягу, мети.

Зазвичай, відповідальність за захист авторських прав лежить саме на авторі або на правоволодільцеві авторських прав. Для захисту своїх авторських прав їм необхідно вживати різноманітні заходи перш ніж розміщувати твір у мережі Інтернет. Виявлення певного порушення авторських прав буде передбачати конкретні дії із захисту прав автора або правоволодільця, для цього їм вистачить застосування норм національного законодавства. Інша справа, що виникають проблеми із забезпеченням доказів, а також неготовністю інфраструктури судів та судейського корпусу до справ, які пов'язані з порушеннями авторських прав у мережі Інтернет, що натепер і є первинною проблемою [3, с. 90].

Вважаємо, що непередготовленість державних службовців у сфері захисту авторського права створює значну проблему у боротьбі з піратством. Відсутність необхідних знань та навичок із цього приводу призводять до прийняття невірних рішень, що спонукають за собою недовіру з боку суспільства. Це є величезна проблема сьогодення. Адже право інтелектуальної власності присутнє майже всюди, воно заповнює більшість сьогодення людського життя. Це значним чином помічається в мережі Інтернет, адже весь контент складається із авторського права, що є роботою та джерелом заробітку для більшості творців.

Аналогічної позиції дотримується Т. Рудник і зазначає, що: «не останню роль у неналежному рівні захисту прав авторів відіграють проблеми в судовій і виконавчій владі і недовіра до них громадян. І для цього є цілком серйозні підстави:

- по-перше, більшість судових справ зводяться нанівець через складність у виявленні порушників, зібранні доказів порушення авторських прав, особливо це стосується особистих немайнових прав автора;

- по-друге, допускаються помилки під час розгляду судових справ через неправильне застосування законодавства щодо авторського права;

- по-третє, необізнаність суддів, відсутність у них спеціальних знань з права інтелектуальної власності» [4, с. 76].

Відповідно до ч. 1 ст. 15 Цивільного Кодексу України, «кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання» [5].

У авторів та правоволодільців авторських прав часто виникає питання: як захистити своє авторське право, якщо об'єкт цих прав незаконно опублікований в Інтернеті, та на що він може сподіватися в такому випадку?

Згідно з ст. 54 Конституції України «кожен громадянин має право на результати своєї творчої діяльності, ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом». Захист особистих немайнових і майнових прав суб'єктів авторського права здійснюється в порядку, встановленому адміністративним, кримінальним та цивільним законодавством.

Останній варіант на сьогодні є найефективнішим. У цивільно-правовому законодавстві існують дві форми захисту порушеного авторського права в Інтернеті:

– неюрисдикційна форма. Сповідання правопорушника (або власника веб-сайту) про порушення авторського права і вимога видалити матеріал або вказати ім'я справжнього автора;

– юрисдикційна форма. Звернення автора до суду з позовом про порушення авторського права та проханням припинити незаконне використання його твору.

При розгляді справ зазначеної категорії суди повинні мати на увазі, що юридичним складом правопорушення, наявність якого може бути підставою для задоволення позову, є сукупність таких обставин:

а) поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб;

б) поширена інформація стосується певної фізичної чи юридичної особи, тобто позивача;

в) поширення недостовірної інформації, тобто такої, що не відповідає дійсності;

г) поширення інформації, що порушує особисті немайнові права, тобто або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам, або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати своє особисте немайнове право [6].

Перед тим, як розпочати процес доведення порушення авторського права, авторові необхідно буде довести, що саме він є творцем. Це можна встановити, коли є свідоцтво про реєстрацію авторського права, адже у ньому зазначається уся необхідна інформація. Якщо такого свідоцтва немає, то потрібно знайти першу редакцію твору, на якому вказано автора.

Наступним буде факт встановлення особи, що порушила авторське право. Початком для встановлення відповідного відповідача є звернення до власника веб-сайту. Такий підхід затверджений Законом України «Про державну підтримку 26 кінематографії в Україні». Згідно з його положеннями, суб'єкт авторського права реалізує неюрисдикційну форму, тобто, може звернутися до власника веб-сайту з заявою про припинення порушення, а також зобов'язує власників веб-сайтів вказувати на сайті такі дані як адресу електронної пошти та номер телефону [7]. Якщо

таких відомостей немає, то одним із способів дізнатися інформацію про власника є надсилання адвокатського (або судового) запиту постачальнику послуг хостингу веб-сайту, на якому порушується авторське право. Але, отримати дані подібним шляхом не легко: хостинг-провайдери відмовляються надати їх, посилаючись на те, що така інформація згідно з Законом України «Про інформацію» та Законом України «Про захист персональних даних» є конфіденційною.

Далі необхідно подати заяву до суду та отримати підтвердження в задоволеності позову. Згідно з постановою пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства у справах про захист авторських і суміжних прав» суд повинен встановлювати чи перебуває веб-сайт і опублікована на ньому інформація в розпорядженні особи, яка виступає відповідачем, а також чи є у позивача підтверджений факт, що саме дана особа порушила авторське право. Суди у межах своєї юрисдикції по-різному виокремлюють належного відповідача серед інших. Наприклад, особа, що безпосередньо розмістила твір, провайдер, або обоє.

Подальший розвиток подій – це засідання суду і прийняття рішення по справі. Остаточне рішення суду на користь позивача буде залежати від того, що в кінцевому результаті хоче отримати позивач та чи має він на це право згідно з законами. Позивач, або автор об'єкта авторського права може запросити в суді встановлення рішення про відшкодування моральної та матеріальної шкоди. Згідно з ст. 52 Закону України «Про авторське право і суміжні права» відшкодування майнової шкоди передбачає: стягнення реального розміру спричиненої шкоди, стягнення доходу, отриманого порушником внаслідок використання твору, виплати автору компенсації [8].

Стосовно судової практики щодо розгляду таких позовів, то, на жаль, як показує статистика рішення не завжди на стороні позивача:

- у 8 із 10 позовів суд зобов'язує порушників припинити порушувати авторське право;

- у 1 з цих 8 позовів – зобов'язує закрити сайт, на якому відбулося порушення;

- у 1 з 20 випадків суд змушує відшкодувати майнову шкоду або виплатити грошову компенсацію автору [9].

Висновок. Підводячи підсумок даного наукового дослідження необхідно зазначити, що законодавство у сфері захисту авторських прав на даний момент не має змогу відповідати вимогам цифрової сучасності, адже прогрес не стоїть на місці. Законодавці намагаються робити значні кроки у вирішенні цього питання, щоб відповідати міжнародним угодам та стандартам.

Проблемами правового захисту у мережі Інтернет є: недосконалість законодавства в регулювання інтернет-відносин, низький рівень правової культури громадян, недостатня кількість державних програмістів та фінансування щодо боротьби з піратством з боку держави, швидкість розповсюдження незаконної продукції в Інтернеті, складність фіксації порушення, правова невизначеність понять, відсутність механізмів захисту, відсутність виплат винагороди автору з боку держави, поширення тенденцій, які спрямовані на порушення авторського права та ін.

У законодавстві необхідно провести зміни нормативно-правових актів, законів та постанов, які торкаються сфери захисту авторських прав у мережі Інтернет. Ефективність захисту авторського права залежить від наявності відповідного державного механізму спрощення процедури доведення порушення в сфері авторського права та притягнення порушника до відповідальності.

Література:

1. Орлова А.В. Проблеми захисту авторського права в Україні / А.В. Орлова, Л.В. Перевалова. Вісник НТУ «ХПІ». 2014. № 37(1080). С. 4–8
2. Нагорняк Г. Стан та проблеми захисту інформаційних продуктів як об'єктів авторського права у мережі Інтернет / Г. Нагорняк, І. Нагорняк, З. Оксентюк. Соціально-економічні проблеми і держава. 2012. С. 209–217
3. Воропаев С.А. Защита авторских прав в сети Интернет. Вопросы гуманитарных наук. 1994. № 3. С. 89–94
4. Рудник Т.В. Деякі проблемні питання захисту авторського права в Україні. Юридичний вісник. 2009. № 1 (10). С. 74–77

5. Цивільний кодекс України від 16.10.2020. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
6. Рішення господарського суду Івано - Франківської області від 22.02.2022р., судова справа № 909/1117/21. URL: <https://opendatabot.ua/court/1036320463f927dfd113c7763ebb8bce8abbb90cf>
7. Свобода слова в Інтернеті. Авторське право та Інтернет. URL: <https://www.ppl.org.ua/bibliotech/4-2>
8. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 14.10.2020 р. № 3792- XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>
9. Малиновская В. Інтернет-піратство: Чи можливо подолати? URL: <https://blog.liga.net/user/vmalinovskaya/article/26099#:~:text>

The article examines some problems related to copyright issues in the field of the world-famous Internet against piracy, the solution of which will further minimize the incidence of such offenses. As of today, the protection mechanism does not meet modern conditions, and therefore needs significant improvement. The article indicates what gaps in the legislation need to be highlighted and what precautionary measures the state should take to prevent copyright infringements on the Internet.

Key words: *copyright protection, Internet, network users, piracy, intellectual property rights, author and copyright holder.*

Авторська довідка:

Григор'єва Римма Олександрівна – студентка 2 курсу, групи ПР-202д юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, смт. Зарічне, Україна.

**ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В УМОВАХ
ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РОСІЄЮ
2022 р.**

Григор'єва Р.О.,

*студентка 2 курсу, групи ПР-202д
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

Татаренко Г.В.

*к.ю.н., доцент,
завідувачка кафедри конституційного права
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

У роботі здійснено аналіз окремих аспектів захисту прав військовополонених. Зокрема, на підставі аналізу норм міжнародного законодавства (зокрема, Женевської конвенції про поводження з військовополоненими), було розглянуто стан імплементації норм МПП до законодавства України, що регулює здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими, забезпечення прав та свобод, реалізацію принципу гуманності. .

Ключові слова: *війна, збройний конфлікт, військовополонений, комбатант, табір для військовополонених та інтернованих осіб, міжнародне гуманітарне право.*

Історія людства сповнена жорстоких та кривавих збройних конфліктів. Причини збройних протистоянь є різноманітними: жага нових територій, природні багатства, віра, мова, нація тощо. Нажаль знаходить своє підтвердження теорія американського політолога та соціолога Самуеля Гантінгтона, що ХХІ століття стане століттям зіткнення цивілізацій [1]. В Україні з 2020 р втілюється проєкт від організації Українська студія стратегічних досліджень - «Індекс війни». В рамках проєкту здійснюється «аналіз гуманітарних наслідків: яка кількість жертв, який вплив на глобальні процеси, яка дипломатична роль» в результаті конфлікту. З а даними проведених у 2020-2021р. досліджень визначено у 2020 році 38 конфліктів, у 2021-му – 40 конфліктів і індекс війни має тенденцію до зростання [2]. Наразі Україна стала учасницею наймасштабнішого збройного конфлікту з часів Другої світової війни, який може стати поштовхом

до початку ядерного протистояння між країнами Західної цивілізації та Росією.

З метою зменшення негативного впливу збройних конфліктів на фізичних осіб, захисту прав та свобод людини, забезпечення дотримання основних цивілізаційних принципів (гуманності, верховенства права) до збройних конфліктів застосовуються норми міжнародного гуманітарного права (далі – МГП). Серед норм МГП значне місце посідають норми, що забезпечують захист такої категорії учасників збройних протистоянь як військовополонені. Для української держави, яка є безпосередньою стороною збройного протистояння, питання пов'язані з дотриманням норм МГП щодо військовополонених є вельми актуальними.

Правовий статус військовополоненого визначено Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 року, яка набула чинності для України ще за часів УРСР - 03.01.1955 року [3]. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року визначає поняття військовополоненого як «військовополонений – це будь-який комбатант, що потрапляє під владу супротивної сторони» (п.1 ст.44 Протоколу I) [4]. Таким чином поняття «військовополонений» є вторинним похідним від поняття «комбатант». Термін «комбатант» було визначено в 1977 році і закріплено у п. 2 ст. 43 Протоколу 1, відповідно до якого комбатанти: «Особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу), є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у військових діях». Комбатант «зобов'язаний дотримуватися норм міжнародного права, застосовуваного в період збройних конфліктів» і несе індивідуальну відповідальність за будь-які вчинені ним порушення цих норм. Хоча такі порушення «не позбавляють комбатанта його права вважатися комбатантом або, якщо він потрапить у владу супротивної сторони, його права вважатися військовополоненим». Проте правило, зафіксоване у п. 2 ст. 44, зобов'язує комбатанта «відрізнати себе від цивільного населення форменим одягом або

іншими відмінними знаками тоді, коли вони беруть участь у нападі або військової операції, що є підготовкою до нападу».

Важливим є те, що в основу захисту прав військовополонених було покладено принцип гуманності. Так, відповідно до ст. 13 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими до військовополонених варто завжди ставитися гуманно. Військовополонені знаходяться під владою ворожої держави, а не окремих осіб чи військових частин, що взяли їх у полон [3]. Будь-які незаконні дії або бездіяльність держави, котра тримає у полоні, які призводять до смерті військовополоненого, що перебуває у її владі, або такі, які ставлять здоров'я військовополоненого під серйозну загрозу, забороняються і розглядаються як серйозні порушення цієї конвенції. Зокрема, жодний військовополонений не може бути підданий фізичному каліченню або науковому чи медичному дослідженню будь-якого характеру, не пов'язаного з лікуванням військовополоненого та його інтересами [3].

Згідно з вимогами МГП військовополонені мають право на повагу до їх честі й особистості, за цими особами повністю зберігається цивільна правоздатність. Полонені, захоплені у зоні бойових дій, повинні бути евакуйовані у табори, розташовані на безпечній відстані від зони конфлікту. Предмети та речі особистого користування повинні залишатися у військовополонених, також вони мають бути забезпечені всім необхідним для життя: водою, їжею, одягом тощо.

Перебування у полоні завершується «по закінченню воєнних дій», коли військовополонені «визволяються та підлягають репатріації». Утримання у полоні за деяких обставин може завершитися раніше. Важкопоранені та важкохворі військовополонені повинні бути відправлені на батьківщину або госпіталізовані у нейтральних країнах, як тільки вони будуть у стані, що дозволяє їх перевезення. Не чекаючи закінчення війни, конфліктуючі сторони з гуманних міркувань можуть домовитися про обмін військовополоненими [5, с. 248].

Україна імплементує до національного законодавства вимоги норм МГП, зокрема стаття 434 Кримінального кодексу України безпосередньо визначає жорстоке поводження з військовополоненими

як військовий злочин. Стаття 438 Кримінального кодексу України визнає медичні, біологічні чи наукові експерименти над людськими істотами серйозними порушеннями МГП, дія статті розповсюджується і на військовополонених. «Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» (далі – Інструкція) деталізує способи захисту, які пропонуються військовополоненим (Розділ п. 14 п.п. 12 Інструкції) [6]. У той же час маємо зазначити, що в Інструкції існують певні пробіли, зокрема в Інструкції відсутня безпосередня заборона фізичного каліцтва чи медичних/наукових експериментів будь-якого характеру, які не обґрунтовані потребою в проведенні медичного, стоматологічного або стаціонарного лікування військовополоненого. Також Інструкція не зазначає, що жінки-військовополонені мають право на особливий захист. Інструкція встановлює що, що поранені і хворі військовополонені мають право на своєчасну медичну допомогу, але в нормах Інструкції відсутня конкретизація, що зазначені особи мають право на безкоштовну медичну допомогу. Інструкція щодо виконання норм МГП у ЗСУ не встановлює, що військовополонені мають право на недискримінаційне ставлення щодо них.

В україно-російському конфлікті проблеми забезпечення вимог МГП щодо правового статусу військовополонених носять актуальний характер як для осіб, що потрапили до російського полону, так і до полонених військових РФ в Україні. Зокрема, як зазначила Уповноважена Верховної ради України з прав людини Людмила Денисова, «країна агресор утримує полонених українських військовослужбовців у колоніях загального режиму, не здійснивши перепрофілювання в'язниць у табори для військовополонених» [7]. Зокрема, військовополонені ЗСУ перебувають у колоніях загального режиму в Ростовській області. Для цього, як зазначила український омбудсман, загарбники розселили одразу дві пенітенціарні установи на півдні Росії: колонію загального режиму № 1 у місті Зверево, а також № 12 у Каменську-Шахтинському поблизу російсько-українського кордону. Омбудсман поінформувала, що звідти виселили утримуваних осіб до колонії № 10 Ростова-на-Дону, де ув'язнені тепер сплять у три зміни. Відомим став факт, того, що

українські військові з острова Зміїний не отримували у РФ належного харчування та приїхали з полону із обмороженими кінцівками.

В Україні питання розміщення військовополонених врегульовано спільним наказом Міністерство оборони та Міністерства юстиції від 10 березня 2022 року № 85/1117/5 «Про тимчасові заходи з розміщення та тримання військовополонених». **Військовополонені будуть утримуватися в перепрофільованих установах ДКВС**, «тобто установах виконання покарань (в'язницях). Це будуть місця, окремі від інших установ, де тримаються в'язні, адже МГП забороняє тримати спільно військовополонених та в'язнів (очевидно, що в'язні просто не залишать живими таких полонених)». Кабінет міністрів України створив координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. Також набрала чинності Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» від 5 квітня 2022 р. № 413, якою:

«1) затверджено відповідний Порядок, яким установлено загальні вимоги щодо тримання військовополонених відповідно до норм міжнародного права з моменту введення воєнного стану, який охоплює воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій;

2) установлено, що фінансування заходів щодо тримання військовополонених у таборах та дільницях для тримання військовополонених у 2022 р. здійснюється за рахунок коштів резервного фонду державного бюджету» [8].

З метою удосконалення чинного законодавства та приведення його до вимог МГП було ухвалено Закон 24 березня 2022 року № 2158-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період», який має за мету врегулювання окремих правових аспектів здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими.

В той же час, міжнародна правозахисна організація **Human Rights Watch** звинуватила Україну в порушенні права на приватність російських військовополонених, допити яких фіксують на відео українські силовики. Представники **Human Rights Watch** посилаються на вимоги III Женевської конвенції, якими встановлено, що: «...з військовополоненими слід поводитись гуманно за будь-яких обставин, захищати їх від будь-яких актів

насильства та навіть від залякування, образ та громадської цікавості» [9]. З іншого боку, відомим став факт негуманного поводження з українськими військовополоненими-жінками, яким росіяни поголили волосся без жодної виправданої мети. Також є свідчення щодо катувань та жорстокого поводження з українськими військовополоненими та порушень РФ вимог статей 17, 19, 20, 21, 22, 24-27, 29-31, 46, 48, 69-71 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими. Україна подала звернення до Комісії ООН з розслідування порушень прав людини під час військового вторгнення РФ в Україну врахувати ці факти порушень РФ прав громадян України».

Висновок. МГП містить норми, які забезпечують загальний і спеціальний захист осіб під час збройного конфлікту, зокрема щодо гуманного ставлення до військовополонених. Під час міжнародного збройного конфлікту між Росією та Україною порушення зазначених норм є поширеним явищем. Міжнародним правом передбачена відповідальність за порушення норм, встановлених у Женевських конвенціях, але на практиці процедура притягнення порушників до відповідальності не дозволяє ефективно застосовувати наявне правове регулювання. Необхідним є удосконалення норм національного законодавства та приведення його у відповідність до вимог МГП, зокрема Деталізація норм, пов'язаних зі статусом військовополоненого шляхом внесення відповідних змін та доповнень до Інструкції, забезпечить більш ефективне дотримання стандартів МГП. Не дивлячись на те, що основні судові гарантії передбачені Конституцією України, Кримінальним кодексом та Кримінально-процесуальним кодексом, ці акти не враховують особливі вимоги, пов'язані зі статусом військовополонених, відображені в Женевській конвенції III та Додатковому протоколі I.

Література:

1. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / С. Хантингтон // Полис. – 1994. – № 1. – С.33–48.

2. Резонанс: презентація проєкту «Індекс війни-2022», візит Ентоні Блінкена в Україну та британська допомога Україні. URL:

<https://www.armyfm.com.ua/rezonans-prezentaciya-proyektu-indeks-vijni-2022-vizit-entoni-blinkena-v-ukrainu-ta-britanska-dopomo/>

3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

5. Остроухов Н. В. Вооруженные конфликты международного характера и принцип территориальной целостности государств / Н. В. Остроухов // Современное право. – 2009. – № 8. – С. 114–116.

6. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>

7. Росія утримує полонених українських військових у в'язницях Ростовської області URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/04/24/novyna/suspilstvo/rosiya-utrymuje-polonenyh-ukrayinskyh-vijskovykh-vyaznycyax-rostovskoyi-oblasti>

8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text>

9. Що не так із заявою Human Rights Watch про недотримання Україною прав полонених росіян? URL: <https://novynarnia.com/2022/03/17/polon-hrw/>

Grygorieva Rima. Status of prisoners of powers and features of their protection in the conditions of armed conflict. Article.

The article examines the protection of human rights in armed conflict and defining the nature of armed conflicts, legal support for the protection of human rights during armed conflicts, and also the legal status of prisoners of war as participants in armed conflicts. The requirements for ensuring the rights and freedoms of prisoners of war

were analyzed. Such requirements are primarily based on the principles of humanism and humanity.

Key words: war, armed conflict, prisoner of war, combatant, camp for prisoners of war and internees, international humanitarian law.

ПРОБЛЕМА ДУХОВНОЇ ДЕГРАДАЦІЇ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Гросицький О.О.,

*ст. гр. ФФ-20д юридичного
факультету СНУ ім. В. Даля*

Шелковая Н.В.,

*к.ф.н., доцент, доцент кафедри філософії,
культурології та інформаційної діяльності
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

У статті йдеться про духовну деградацію сучасного суспільства, яка є причиною деградації культури, що проявляється у варваризації, масовізації, примітивізації людей. Звертається особлива увага на заміну культу Бога культом золотого тельця, який породив суспільство споживання і «людину-споживача». Активно допомагають масово формувати «слухняні маси» ЗМІ, що програмують їх у вигідних для владних структур напрямках. У висновках викладається засіб духовного відродження людини та суспільства – це шлях «повернення до себе», як богоподібної істоти, у якій домінує духовний початок.

Ключові слова: *духовна деградація, масова культура, варваризація, «людина-споживачка», ЗМІ.*

У сучасному інформаційному суспільстві, як ніколи, гостро постає проблема духовної деградації суспільства. Деградація – це процес втрати об'єктом позитивних якостей протягом часу. Деградації людини – втрата людиною її духовних, моральних, у деяких випадках розумових параметрів. Протягом розвитку суспільства людство все більше відходило від розвитку духовної натури (духовності),

закривалося в егоцентричні рамки або, замінюючи моральний, духовний розвиток машинізацією розуму, ставало прихильником раціонального мислення. Невідомо, чи є духовність причиною, чи наслідком наявності розуму в людині, проте, достовірно те, що без духовності людина вже перестає бути людиною.

Кожна людина має «тваринне Я», пов'язане з проблемою фізичного виживання та «духовне Я» – саме стрижень людського у людині. «Тваринне Я» прагне виживання будь-якою ціною, навіть ціною життя інших людей. Воно егоцентрично, агресивно та постійно прагне насичення. Друге людське «Я» – це «Я» розуму і духу, яке кардинально протилежне тваринному. Від духовного початку походить істинне людське «Я» і філософія, зокрема, у ньому приховано те, що описувалося у багатьох релігійних текстах: Божественний початок людини. Головною божественною рисою людини є здатність творити. Як деміург – людина відтворює свої ідеї наяву, будь то художник, який пише картину, або вчений, який проводить експерименти в лабораторії. Саме здатність до рефлексії, осмислення та творчості роблять людину людиною, відрізняючи її від тварин.

Духовне дерево людства гниє все сильніше з часом, прийняті норми відкидаються, модні течії змінюють одна одну частіше, ніж щомісяця, і в усій цій плинній сучасності дуже легко втратити себе і почати шливти по течії темних вод. «...те, що ще зовсім недавно було критерієм у духовній сфері, було еталонними зразками краси, гармонії, об'єктом поклоніння та захоплення, раптом маркується як хвороба, деструкція та зло. І навпаки – вчорашня потворність безапеляційно оголошується сьогодні критерієм справді високого мистецтва» [5, с. 129]. Якщо процес духовної деградації буде просуватися такими ж темпами, то через десять років дивною буде вважатися людина без зовнішніх модифікацій, чи то тату, чи фарбоване волосся. Так звана «андеграундна культура», яка засуджувалась масами ще не так давно, за останнє десятиліття стала поп-культурою і принесла із собою зміни не лише у стилі одягу та музичних напрямках, а й у мисленні людини. «У послідовно лібералізованому та гуманізованому суспільстві проблема очищення соціального організму від шлаків поступово зростає в практично нерозв'язну проблему» [7, с. 17].

Культура, що змінюється відповідно до епохи, стає такою ж хаотичною, як і споживачі культурних продуктів. «Всілякі хворобливі спотворення і особистісні негативні психоемоційні трансформації, включаючи сексуальну патологію і невмотивовану агресивність, ми все частіше зустрічаємо у героїв в літературних творах, у п'єсах, кінофільмах, на екрані телебачення, на естрадних підмостках, в сюжетах відео-ігор» [5, с. 128]. У сучасній масовій культурі слід зазначити її перехід у примітивні форми, які найчастіше не залучають розумові процеси людини у моменти споглядання. Сучасна масова культура прагне задовольняти потреби якнайбільшої аудиторії з метою отримання більшого заробітку.

Парадокс сучасності полягає у тому, що наука піднялася до небувалих висот, при цьому спостерігається деградація духовного світу суспільства та особистості, моральний занепад. Про релігію і Бога багато говорять, але реально Бога замінив ідол в особі золотого тільця, який прагне отримати під свій контроль якомога більшу кількість душ.

Сучасна людина – це людина-споживачка, індивід який з дитинства живе при достатку товарів на будь-який смак і мешкає в середовищі, яке перенасичене інформацією з різних джерел. Така людина протягом свого становлення як особистості звідусіль чує ідеї про те, що «гроші правлять світом» і ця, а також подібні фрази закладають ментальну програму в особистість людини, роблять її фанатом культу золотого тільця.

«Дайте людині необхідне – і вона захоче зручностей. Забезпечте її зручностями — вона буди прагнути до розкоші. Обсипте її розкішшю – вона почне зітхати по вишуканому. Дозвольте їй отримувати вишукане – вона зажадає безумств. Обдаруйте її всім, що вона забажає – вона буде скаржитися, що її обдурили, і що вона отримала не те, що хотіла» [6]. Ця думка Ернеста Хемінгуея якнайкраще розкриває описаний вище процес. У вік достатку та середовища, в якому людина вільна вибирати, ким їй бути, і в'янучого духовного древа, індивід і цілі спільності намагаються виділитися і повернути до себе увагу не моральними та духовними якостями, а тілесними та матеріальними відмінностями, про що вже говорилося вище.

Причиною моральної деградації населення є поступова зміна пріоритетів суспільства. Людству, що перейшло в постіндустріальну епоху інформаційних технологій, став важливим не сам об'єкт, а його обгортка, над чим постаралися маркетологи та корпорації. Повсюдна комерціалізація призвела до того, що культ золотого тільця з локального явища переріс у глобальну тенденцію і вже захопив уми більшості населення Землі. Наслідки цього явища видно неозброєним оком, при потенційному достатку різноманітних товарів для населення планети, гроші, отже і влада, сконцентровані у руках еліти. Звичайно, аристократія і правителі давнини так само жили в розкоші, поки їхній народ голодував, проте бідність минулого зумовлена з більшої сторони нездатністю виробляти людьми достатньої кількості товарів та послуг, на сьогоднішній день наукові досягнення просунулися до неймовірних висот, потенційно дозволяючи прогнати населення всієї планети.

У сучасному інформаційному суспільстві людський індивід став відсторонюватися від реального світу і від об'єктивної реальності як за своєю волею, так і за допомогою різноманітних маніпуляцій його свідомістю. «Образ, знак, послання, все те, що ми “споживаємо”, – це наш душевний спокій, підкріплений дистанцією від світу, який навіть сильний натяк на дійсність швидше заколисує, ніж порушує» [1, с. 8], – вважає французький філософ Жан Бодрійяр. Замість пізнання світу ми лише отримуємо його образи та відлуння, які навіяні нам ЗМІ та різним інформаційним сміттям, від перенасичення яким людина втрачає можливість об'єктивно сприймати події, що відбуваються навколо, якщо взагалі їх помічає. Ще у Стародавній Греції Платон піднімав цю проблему у роботі «Держава» у міфі про «Печеру» [4], де він говорив, що ми бачимо лише тіні реального світу, але не здатні побачити реальність. Адже Платон жив у епоху Античності, коли не було повсюдної пропаганди й такого явища, як Інтернет. Щодо сучасного інформаційного суспільства, то ми перебуваємо вже не просто в печері, де спостерігаємо лише тіні, ми укладені під землю, де до нас доходять лише ледь чутні вібрації реального світу, які нерідко перебиваються голосами, що долинають із телекранів.

З розвитком маркетингових систем і зміцненням влади корпорацій люди стали все більш схильні до впливу ЗМІ, що програмує їх у вигідних для владних структур напрямках. Одна з

вагомих проблем сучасного інформаційного суспільства полягає в тому, що при всій масштабності та глобалізації сучасного світу людина, як окрема особистість, потопає в безкрайньому океані інформації. Зазнаючи впливу з боку ЗМІ, політиків та інших «голосів народу», людина втрачає свій власний моральний компас і стає частиною керованої юрби, «сірої маси», яка становить зараз більшість у західних «цивілізаціях».

За всіх своїх спроб візуально показати свою унікальність та ідентичність через матеріальні предмети: одяг, аксесуари, модифікації тіла, людина забуває про внутрішню унікальність. Розмова з такою людиною закінчується на двох-трьох темах і не блищить унікальністю. Втрата моральності в сучасній культурі та впевненість багатьох людей у правдивості слів, які звучать з мас-медіа, чи то телевізійні, чи Інтернет-ресурси, призводить нас до «неоварваризації».

«Цивілізована людина любить працю та творчість. Варвар не тільки не любить працювати, але йому приносить задоволення руйнувати, "споганити" те, що створено природою і накопичено історією» [3, с. 32]. Дану думку ми можемо накласти на підростаюче покоління, цінності якого перекручені настільки, що його вже часто не цікавить саморозвиток і благо суспільства, воно зосереджено на егоцентричному «Я» та його ідеалами є розкішне життя, гроші та матеріальні блага. Воно просто нездатне усвідомити саморуйнування, яке стоїть за цими ідеалами. Зрозуміло, йдеться не про абсолютну більшість молодих людей, але про лякаючу тенденцію, яка захоплює все більше молодих розумів.

Неоварвара – людину сучасного інформаційного суспільства, але без культури та духовних цінностей – можна порівняти з представниками диких племен кам'яного віку. Така людина не розмірковує про високе, її не хвилюють глобальні питання. Люди подібного типу схильні до агресивної реакції на висловлювання, які суперечать їх установкам, отриманим ними ззовні. Сам тип мислення неоварварів схожий на їх первісний аналог. Зважаючи на сучасне музичне мистецтво, яке популярне у молоді, ми можемо спостерігати явний занепад якості порівняно з минулими роками, не кажучи вже про століття. Класична музика, що духовно збагачує і гармонізує людину, канула у вічність. Сучасна ж музика, зокрема реп і його

поджанри, дедалі більше втрачає смислове навантаження, концентруючи увагу на «хитних бітах» і простих текстах, список тем яких зводиться до сексу, наркотиків і грошей.

Сучасне суспільство стає суспільством натовпів. Так, Серж Московичі в роботі «Століття натовпів» зазначає, що основною характеристикою натовпу є «злиття індивідів у єдині розум і почуття, які затушовують особистісні відмінності та знижують інтелектуальні здібності» [2, с. 106]. З цього висловлювання випливає, що тенденція масовізації призводить до загального занепаду інтелектуальних здібностей індивідів. Вже не така важлива окрема людина, як спільнота, група до якої вона причетна. «В результаті відбувається знеособлення людини, втрата нею своєї ідентичності, перетворення її на “людину-масу”. Більше того, відбувається масова дебілізація населення і зомбування його» [8, с. 66].

Цікавим, на наш погляд, у зв'язку з осмисленням причин духовної деградації сучасного суспільства, є експеримент «Всесвіт 25» [9, 21]. Експеримент проводився на піддослідних мишах і його суть полягала в тому, щоб помістити мишей у ідеальні умови, де у них була б вода та їжа удосталь. Спочатку чисельність мишей збільшувалася у геометричній прогресії. Незабаром темп розмноження сповільнився і в зграї почали з'являтися агресивні або пасивні «самці-самітники», для яких не знаходилося місця в ієрархії. Внаслідок збільшення агресивних особ самки самі стали захищати свою територію та ставали агресивнішими, внаслідок чого народжуваність сильно впала. До кінця експерименту з'явився вид самців, прозваних «красунчиками». Їхня сутність полягала у харчуванні та догляді за своєю шерсткою, ані в які соціальні контакти вони не вступали. Почав зростати рівень гомосексуальних відхилень і при всьому достатку їжі з'явилося явище канібалізму. Незабаром через зупинку розмноження суспільство мишей вимерло. Весь цей експеримент страшно схожий з процесами, які поступово впроваджуються в наше суспільство і існує ймовірність того, що людство може чекати на подібний результат.

Однак із будь-якої ситуації є вихід, нехай іноді він тернистий і довгий, як і наш з вами. Людство пройшло довгий шлях становлення нас такими, які ми є зараз. Заради майбутніх поколінь ми, наприклад, повинні стати кращими версіями самих себе. Змінюючи себе, людина дає приклад іншим навколо себе і всьому людському суспільству в

цілому, прикладом того, що всередині кожного з нас теплиться іскра духовного. У гонитві за відкриттями науки та збагаченням людству необхідно не забувати про те, що криється в глибині самого людського ества. Розвивати свій дух, просвічувати себе та інших – один із шляхів подолання складного періоду у нашій історії. Тоді фраза «Люби ближнього свого» (Мф. 22: 39) не буде утопічною ідеєю і загориться в умах всього людства. Людство має пройти «шлях повернення до себе. Суть цього вираження містики всіх часів і релігій бачили у поверненні людини до Бога, а тим самим до самого себе як богоподібної істоти, людини серця – homo cardiacus, повернення до своєї втраченої духовно-душевно-тілесної цілісності, в якій домінує не твариний (або машинний!..), а духовний початок» [8, с. 66].

Література:

1. Бодрийяр Ж. Общество потребления : его мифы и структуры : пер. с фр., послесл. и примеч. Е. А. Самарской. М. : Республика : Культурная революция, 2006. 268 с.
2. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс : пер. с фр. Т. П. Емельяновой. М.: «Центр психологии и психотерапии», 1998. 480 с.
3. Мотрошилова Н. В. Цивилизация и варварство в современную эпоху. М.: ИФ РАН, 2007. 268 с.
4. Платон. Государство : пер. с древнегреч. // Платон. Соч. : в 4 т. Т. 3. Ч. 1 / под общ. ред. А. Ф. Loseva и В. Ф. Asmusa. СПб.: СПбГУ, 2007. С. 97–493.
5. Федоров Ю. В. Феномен вырождения (дегенерации): актуальный аспект социокультурной реальности наших дней. *Культура народов Причерноморья*. 2011. № 217. С. 127–131.
6. Хемингуэй Э. Кредо человека. Пер. с англ. В. Стоянова. *Иностранная литература*, № 2, 2000. URL: <https://magazines.gorky.media/inostran/2000/2/kredo-cheloveka.html> (дата звернення: 10.05.2022).
7. Шапталов Б. Н. Деградация и дегранты. М.: ЛЕНАНД, 2014. 256 с.
8. Шелковая Н.В. Варваризация и массовизация как феномены современной культуры. *Вісник Харківського національного*

університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Філософія». Харків: ХНУ, 2019. № 60. С. 59–70.

9. Calhoun J. Crowding and Social Behavior in Animals. Anchor Books, 1947–1948.

Grositsky O., Shelkovaia N.

The problem of spiritual degradation of modern society

The article deals with the spiritual degradation of modern society, which is the cause of cultural degradation. This is manifested in the barbarization, massification, primitivization of people. Particular attention is paid to the replacement of the cult of God by the cult of the golden calf, which gave rise to a society of consumption and "man-consumer". The media are actively helping to massively form "obedient masses" and program them in areas that are beneficial to the authorities. The conclusions outline the means of spiritual rebirth of man and society - this is the way to "return to yourself" as a God-like being, which is dominated by spiritual origins.

Keywords: spiritual degradation, mass culture, barbarization, "consumer man", mass media.

СПАДКОВИЙ ДОГОВІР У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Дубейко Є. О.

*студентка 2 курсу Східноукраїнського національного
університету
імені Володимира Даля*

Стаття присвячена новому правовому інституту цивільного права - спадковому договору. В ній досліджено та запропоновано його місце в системі законодавства України. Робота також висвітлює юридичну природу угоди. На підставі положень нормативно-правових актів та наукових праць, встановлено, що пакт про спадкування є одностороннім, відплатним, консенсуальним та має зобов'язальний характер. Здійснено аналіз наукових позицій теоретиків права, щодо визначення сутності поняття угоди про набуття майна. Особливу увагу приділено її змісту, порядку укладення та розірвання.

***Ключові слова:** спадковий договір, правочин, відчужувач, набувач, майно, зобов'язання, нотаріус, спадкування.*

Постановка проблеми. Договір є однією з найпоширеніших причин відповідальності. Як різновид юридичних фактів під ним розуміються правомірні дії, вчинені з волі його учасників і спрямовані на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків. Формування ринкових економічних відносин в Україні потребує докорінного реформування як цивільного законодавства в цілому, так і окремих його складових, зокрема договірних відносин. Цивільний кодекс України передбачає низку нових інститутів, раніше невідомих українському цивільному праву, зокрема інститут спадкового договору, навколо якого виникає багато проблем, пов'язаних із внутрішньою суперечливістю норм, що його регулюють, та їх практичною реалізацією.

Багато спорів виникає щодо місця спадкового договору в структурі ЦК України. Адже у випадку його укладання з'являються певні зобов'язання між сторонами. Законодавці включили угоду про набуття майна до Книги шостої, відзначивши цим її тісний зв'язок із

спадкуванням. У свою чергу, такі дії потребують визначення правової природи та встановлення специфічних ознак.

Стан дослідження. Значну увагу спадковому договору у теоретичних працях приділяли такі зарубіжні та вітчизняні фахівці у галузі цивільного права, як С. В. Мазуренко, В. В. Васильченко, З. В. Ромовська, С. Я. Фурса, Ю. О. Заїка, Н. П. Шама та інші. Незважаючи на наявність великої кількості вчених, згадана проблематика залишається актуальною й до сьогодні через неоднозначність та відсутність єдиної наукової позиції, з урахуванням невизначеності як самої правової природи угоди про спадкування, так і браку цілісної судової практики застосування цього інституту.

Метою статті є встановлення інституту спадкового договору, а також визначити його місце в системі цивільного права України, розкрити цивільно-правову характеристику, юридичний статус сторін, зміст, особливості укладення, зміни та припинення угоди про набуття майна.

Виклад основного матеріалу. Раніше римське право визнавало тільки дві підстави для відкриття спадщини: за заповітом або за законом. За тих часів існували *Pacta de successione futura* - документи про спадкування в Стародавньому Римі, які не мали юридичної сили. Також як особливий вид угоди допускалося дарування на випадок смерті, однак вона не вважалася обов'язковою для дарувальника.

За словами К. П. Победоносцева римське право спадкового договору «...взагалі не допускало у спадщині: воно оголошувало недійсними будь-які договори, якими обмежувалася б воля заповідача, і навіть договори про відмову від спадщини, що повинна була відкритися» [1, с.278].

В одній із конституцій імператори Діоклетіан і Максиміан оголосили нікчемними договори про призначення спадкоємця та про відмову від права спадкування, тому ці угоди не знайшли свого визнання за стародавнім римським правом. Імператор Юстиніан наголошував: «Нам, всі такі договори уявляються ненависними і повними самих небезпечних і сумних наслідків. З огляду на це, відповідно до стародавніх правил ми звеліли у всякому випадку не визнавати цих договорів, як таких, що містять в собі противні добрим вдачам умови».

Причина вищесказаного міститься у першоджерелах римського права. Вона криється в наступних його особливостях. По-перше, у публічному характері спадкового права того часу, з огляду на те, що не могло бути й мови про можливість встановлення чи скасування права спадкування в приватному порядку на підставі документу про передачу майна. По-друге, останній позбавляв або обмежував можливості спадкодавця на складання заповітів. По-третє, через те, що в Стародавньому Римі вважалося підлим обумовлюватися наперед стосовно чужих пожитків за життя їх власника.

З часом, погляди римського законодавця зазнали певних змін і надалі окремі спадкові угоди відкрито визнавалися чинними. Але це було вже, візантійське право. Тому можна сказати, що такий вид документу був визнаний з моменту рецепції римського приватного права.

Спадковий договір зародився та розвивався в рамках національного законодавства Німеччини. Він спочатку охоплював три види угод:

1) про призначення спадкоємця, який в сучасному німецькому праві позначається терміном “спадковий договір”;

2) про встановлення легату (в наш час втратила самостійне значення і стала одним із розпоряджень, що складають зміст документу про передачу майна);

3) про відмову від права спадкування (нині стала самостійним видом домови в рамках певної галузі права).

Згідно з теорією Німеччини, спадковий договір має подвійну правову природу: він водночас виступає і розпорядженням на випадок смерті, і угодою. Тобто є однією з підстав набуття майна, а винесений у ньому наказ, щодо моменту припинення життя, не підлягає односторонній зміні чи скасуванню.

На території України угода про спадкування була відомою і застосовувалася задовго до її законодавчого регулювання у Главі 90 ЦК України від 16 січня 2003 року, з поширенням у 1811 році на західноукраїнських землях дії положень ЦК Австрії, які використовувалися аж до 1933 року, коли почав діяти польський кодекс зобов’язань.

Сучасне правове регулювання інституту спадкового договору в Україні істотно відрізняється від часів перебування західних земель

у складі Австрійської монархії: зокрема угода про набуття майна є інститутом договірної права, незважаючи на її розміщення у Книзі шостій ЦК України - “Спадкове право”. Адже, через відсутність правової структури набуття вжитку-не застосовуються норми цього розділу. Оскільки:

1) відчужувач не може розпоряджатися майном, що є предметом спадкового договору, у разі смерті;

2) майно, на яке укладено спадковий договір, не входить до складу спадкового майна;

3) набувач може зареєструвати право власності на майно, що є предметом спадкового договору, відразу після смерті відчужувача, а не після закінчення 6-місячного строку;

4) майно, що є предметом спадкового договору, на момент його укладення є конкретно визначеним і не може бути відчуженим тощо.

Згідно зі статтею 1302 ЦК України за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

Щоб визначити його місце в цивільному праві України, треба прослідкувати цей механізм в зарубіжних країнах.

Таким чином, французьке законодавство визнає спадкові договори, як виняток із загального правила про спадкування за законом або заповітом, лише між подружжям [2, с. 48].

Австрійське право допускає такі угоди, якщо вони стосуються певного предмета, укладені в письмовій формі та містять відмову від повноважень зворотної вимоги дарування; договори про набуття майна можуть бути укладені лише між подружжям або нареченими за умови, що останні вступають у шлюб у майбутньому. В Австрії такий документ є актом, що встановлює право спадкування.

Швейцарський цивільний кодекс розглядає спадковий договір як один з видів розпоряджень на випадок смерті. Спадкодавець може внести розпорядження в нього щодо свого майна повністю або частково; зобов'язатися залишити вжиток або відказ третій особі. Але для визнання чинності вимагається укладати документ з дотриманням форми публічного заповіту.

Що стосується цивільного кодексу Італії, то воно, по суті, отримало французькі положення з питань спадкування, при цьому не

визнає інститут угоди про набуття майна. Законодавство Квебеку так само ставиться до пактів про правонаступництво [2, с. 51].

Що стосується України, то у нас є ще над чим працювати, тому для початку треба виділити спадковий договір, і не плутати його з договором довічного утримання, адже вони дещо схожі. Основна відмінність полягає в тому, що у першого важливе місце займає такий юридичний факт, як смерть однієї зі сторони, це є його умовою, а не причиною для розірвання. Наприклад, у разі укладення угоди про спадкування право власності на квартиру до покупця переходить лише після смерті відчужувача. Це обмежує можливість набувача користуватися майном до настання даної вимоги, але повністю документ не може локалізувати законні повноваження набувача.

Сьогодні в юридичній літературі немає єдиної позиції ні щодо визначення спадкового договору, ні щодо його правової характеристики.

Так, Р. А. Майданних зазначає, що пакт про правонаступництво є «одностороннім, конценсуальним, безоплатним або оплатним, алеаторним, особистого характеру, довготривалим, з ускладненим порядком зміни і дострокового розірвання правочином, з надання послуг під умову відчуження на користь набувача, належного відчужувачеві майна на випадок його смерті» [2, с. 79].

В. В. Васильченко вважає, що угоду про набуття майна слід визнати «як окремий самостійний вид спадкування і внести відповідні зміни до статті 1217 ЦК України, яку слід викласти в такій редакції: «Спадкування здійснюється за заповітом, за спадковим договором або за законом» [3, с. 26].

Виходячи з вищесказаного впливає, що ознаками спадкового договору є:

- 1) наявність угоди між сторонами про особливий порядок визначення долі майна після смерті його власника;
- 2) спеціальний суб'єктний склад такої домовленості;
- 3) виникнення сукупності зобов'язальних і речових відносин на основі спадкового договору (зобов'язальних – до смерті відчужувача, речових – після смерті відчужувача);
- 4) виникнення права власності на майно відчужувача на основі складної юридичної сукупності: укладення договору, вчинення

набувачем дій відповідно до вказівок відчужувача, смерть відчужувача;

5) поступове виникнення прав та обов'язків у його сторін (набувач зобов'язаний виконувати розпорядження відчужувача вже після укладення договору, а права власника на майно відчужувача - лише після смерті останнього).

З метою визначення кола осіб, які можуть бути сторонами у спадковому договорі, законодавець спирається на традиційний критерій, що лежить в основі формулювання сторін цивільно-правового договору, тобто - розподілу осіб на фізичних та юридичних.

Сторонами виступають відчужувач і набувач. В частині 1 статті 1303 ЦК України закріплено, що відчужувачем у спадковому договорі може бути подружжя, один із подружжя або інша особа. Слід зазначити, що юридична особа за своєю природою не може виступати відчужувачем, оскільки дана стаття пов'язує момент виникнення набувачем права власності на майно відчужувача зі смертю останнього. Відчужувачем також може бути малолітня, недієздатна або обмежено дієздатна особа. Це впливає з того, що метою спадкового договору є платна передача майна після смерті відчужувача до набувача. Однак у таких випадках повинні застосовуватися загальні правила щодо законного представництва малолітніх та недієздатних осіб, а також щодо укладення правочинів неповнолітніми та іншими особами з обмеженою дієздатністю.

Відповідно до частини 2 статті 1303 ЦК України, набувачем у спадковому договорі може бути фізична особа. При цьому вона повинна мати повну цивільну дієздатність. Адже, від нього може вимагатися виконання різних дій, у тому числі правочинів (наприклад, надання матеріальної допомоги) [4, стаття 1305]. Набувачем також може бути юридична особа, якщо її цивільна правосуб'єктність не обмежена спеціальним законом, судом чи установчими актами.

Згідно з частиною 1 статті 628 ЦК України зміст договору визначається як сукупність умов (пунктів), встановлених на розсуд сторін і погоджених ними, та умов, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства. Норми законодавства, які стосуються змісту спадкового договору, за своєю природою є диспозитивними. Тобто, сторони можуть відступити від положень закону і врегулювати відносини на свій розсуд. Це підтверджує стаття 1305 ЦК України, за

якою набувач за спадковим договором може бути зобов'язаний вчиняти певні дії майнового чи немайнового характеру до відкриття спадщини чи після її відкриття. З цього випливає, що сторони мають право визначати характер дій (майнові чи немайнові), їх точний перелік, порядок, час вчинення тощо.

Вагоме значення має чітке визначення умов, за яких укладається спадковий договір, оскільки вони встановлюють перелік конкретних договірних прав та обов'язків сторін, а також вимоги належного виконання зобов'язань.

Зробивши аналіз глави 90 ЦК України, можна виділити деякі умови виникнення спадкового договору :

1) майно (рухоме або нерухоме), яке після смерті відчужувача перейде у власність набувача;

2) дії (майнового або немайнового характеру), які набувач зобов'язаний вчинити на користь відчужувача;

3) інші умови, на включенні яких до змісту договору наполягає хоча б одна із сторін (умови обсягу та строків дій покупця за договором).

Істотною умовою спадкового договору є предмет, а саме рухоме або нерухоме майно, що належить відчужувачеві на праві власності, тобто окрема річ або сукупність речей, а також майнові права та обов'язки [4, стаття 190]. Згідно з частиною 1 статті 1306 ЦК України, предметом спадкового договору може бути майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, а також, яке є особистою власністю будь-кого з подружжя, але в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а у випадку смерті другого з подружжя майно переходить до набувача за договором.

Угода фактично має два предмети - основний і допоміжний. Основний предмет передбачає встановлення речових прав у вигляді права власності набувача на певне майно відчужувача, якщо настає смерть останнього. Це можуть бути речі, які визначені родовими ознаками. Допоміжний предмет становлять дії набувача, щодо виконання особистого розпорядження відчужувача відповідно до спадкового договору [5, с. 365].

Крім істотних, можуть бути й звичайні умови договору. Вони передбачені нормативними актами та не потребують узгодження між сторонами, на відмінну від істотних, адже автоматично стають

законними з моменту укладення договору. Тому відсутність звичайних умов у змісті не впливає на його дійсність. Тобто, якщо при укладенні спадкового договору сторони не домовилися про те, хто контролюватиме виконання угоди після смерті відчужувача, автоматично вступає в дію умова, передбачена абзацом 2 частиною 3 статті 1307 ЦК України, у разі відсутності такої особи контроль за виконанням спадкового договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини.

Існують також випадкові умови, які можуть бути включені у договір за розсудом сторін. Так само як і вищезазначені умови, вони не впливають на факт укладення договору і на його дію. Але порівняно із звичайними, випадкові набувають юридичного значення лише тоді, коли вони включені сторонами в договір. Їх відсутність не тягне недійсності укладеної угоди. Крім того, визнання договору недійсним може бути лише у тому разі, якщо зацікавлена сторона доведе, що вона вимагала затвердження випадкових умов.

Щоб спадковий договір вважався укладеним, досягнення згоди сторін стосовно умов такого договору є недостатньо. Угода має бути встановлена у письмовій формі з нотаріальним посвідченням (підтверджувати можуть як державні, так і приватні нотаріуси), адже недодержання цих вимог робить її нікчемною [6, стаття 220, стаття 1303]. До того ж нотаріально посвідчений договір полегшує доведення факту правочину, його змісту та інших обставин у випадку виникнення суперечки в суді, якщо доказом є лише такий документ. При цьому нотаріус, який завірив угоду, накладає заборону на відчуження майна, про що робить напис на всіх примірниках спадкового договору, щоб воно не могло бути продано протягом дії документу. Зазначені діяння підлягають обов'язковій реєстрації в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно чи Державному реєстрі обтяжень рухомого майна.

Встановлення нотаріусом волевиявлення сторін - з цього починається посвідчення правочину. Дізнавшись про реальні наміри сторін, нотаріус перевіряє, чи відповідає зміст цієї угоди вимогам закону. Таким чином, спадковий договір не може бути укладений з обмеженнями правоздатності набувача.

Наступним кроком є встановлення особи громадянина, перевірка його дієздатності чи правоздатності юридичних осіб,

представники яких звернулися до нотаріуса тощо. Якщо в угоді бере участь юридична особа, нотаріус має перевірити її дієздатність. Для цього необхідно ознайомитися зі статутом юридичної особи. Нотаріус також перевіряє повноваження представника юридичної особи. У випадку якщо від її імені виступає керівник, який за законом має право укладати угоди, вимагається лише посвідчення, що засвідчує його службове становище. Коли від імені юридичної особи діє колегіальний орган, необхідний документ, котрий підтверджує його повноваження, щодо розподілу обов'язків між членами колегіального органу.

Якщо предметом відчуження за спадковим договором є майно, що підлягає реєстрації, то нотаріусу обов'язково подаються документи, які підтверджують право власності на це майно [6, с.1047-1048]. Наступний необхідний документ - це довідка про відсутність заборони на відчуження чи арешту відчужуваного майна. За даними Єдиного реєстру проводиться перевірка на відсутність заборони відчуження чи арешту майна. Коли майно не потребує спеціальної реєстрації (меблі, прикраси та ін.), тоді договір посвідчується без витребування документів, що підтверджують право власності.

На кінцевому етапі нотаріус складає проект угоди, яка викладається мінімум у двох екземплярах, що видаються сторонам на бланках суворої звітності. Копія залишається у справах нотаріуса.

Якщо нотаріальне посвідчення спадкового договору відбувається в державній нотаріальній конторі, то потрібно буде сплатити державне мито в розмірі, який встановлений пунктом 3 статтею 3 Декрету Кабінету міністрів України «Про державне мито»:

1) якщо предметом договору є земельні ділянки, житлові будинки, квартири, кімнати, дачі, садові будинки, гаражі, а також інші об'єкти нерухомого майна, то сплачується один відсоток суми договору, але не менше одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян (17 грн);

2) якщо транспортні засоби, інші самохідні машини і механізми, то 17 грн (коли набувач - хтось з дітей, подружжя, батьків) або 85 грн (коли набувач - інша особа);

3) якщо інше рухоме майно, то розмір держмита такий же, як і в випадку з нерухомістю.

Відомості про спадкові договори підлягають обов'язковому внесенню до Спадкового реєстру [7, пункт 2.1]. За формування у Спадковому реєстрі одного реєстраційного запису про посвідчення спадкового договору; змін до нього, розірвання спадкового договору, видачу дубліката з відповідним витягом справляють плату у розмірі 51 грн.

Загалом, посвідчення спадкового договору має свої особливості:

- 1) якщо предметом договору є частка об'єкта нерухомого майна, згода співвласників не потрібна;
- 2) спадковий договір може укладатися одним або обома подружжя.

У першому випадку слід враховувати, що укладення угоди про спільне майно подружжя, яка потребує нотаріального посвідчення, має здійснюватися за письмовою згодою другого з подружжя. Спадковий договір може бути посвідчений без такої згоди за наявності правостановлюючого документа (свідоцтва про шлюб тощо), в якому зазначено, що майно є не спільною, а особистою власністю другого з подружжя. Задля підтвердження цього, має бути подана копія рішення суду, яке набрало законної сили.

Порушення вимог щодо спадкового договору, а саме суб'єктного складу, змісту, порядку укладення може стати наслідком його неправоможності. Недійсність окремих частин правочину не виключає його дії в цілому лише у випадках, коли можна припустити, що він був би укладений і без включення недійсних частин. Якщо для такого припущення немає підстав, угода є недіючою.

Надалі маємо звернути увагу на зміну спадкового договору. Сторони володіють правом на зміну умови майна, визначеного спадковим договором, характер і зміст дій, які зобов'язаний вчинити набувач, обсяг, місце та строки здійснення, передбачені угодою. Договір може бути змінений за взаємною згодою сторін вчиненням правочину про переміни спадкового договору, який додається до основного, його невід'ємної частини, або укладанням нової угоди на інших умовах. Проте в останньому випадку заміни зобов'язання (новації) не відбувається, бо такий договір містить лише умови, відмінні від початкового, і не трансформується в інший вид угоди.

Втім після укладення спадкового договору сторони не можуть за взаємною згодою змінити час переходу до набувача права власності майна, зазначеного в ньому, на момент, що передує смерті відчужувача, а також скасувати обов'язок відчужувача не відчужувати майно, визначене угодою. Адже надалі у такому випадку вже буде йтися про зовсім інший договірний тип.

Якщо аналізувати підстави розірвання договору слід зазначити, що такою є зміна обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору. Він може бути змінений або розірваний за згодою сторін, якщо інше не встановлене договором або не впливає із суті зобов'язання [4, стаття 652].

Що стосується спадкового договору, то розглянувши правові підстави його припинення на вимогу відчужувача, можна зробити висновок, що для захисту інтересів набувача необхідно зафіксувати невиконання останнім своїх обов'язків за спадковим договором, як підставу звернення відчужувача до суду з клопотанням про розірвання угоди. Згідно з положенням частини 1 статті 1308 ЦК України відчужувач має право вимагати розірвання спадкового договору судом у разі невиконання набувачем своїх обов'язків.

Враховуючи принцип свободи та особливості договору спадкування, пов'язаного з моментом передачі права власності на майно відчужувача, у разі, якщо відсутня можливість виконувати зобов'язання, вважається правильним у даному випадку звернутися до суду із вимогою про розірвання угоди [4, стаття 1308]. У зв'язку з цим, вчена Н. П. Шама пропонує внести зміни до статті 1308 ЦК України та доповнити главу 90 цього законодавства статтею 1309:

"Стаття 1309. Відмова від спадкового договору

1. Набувач має право в будь-який час до моменту смерті відчужувача відмовитися від спадкового договору.

2. Набувач не має права вимагати повернення того, що було виконане ним за зобов'язанням до моменту відмови від договору " [8, с.85]

У всіх випадках, коли спадковим договором передбачено обов'язок набувача вжити певних заходів після смерті відчужувача, особистості, які можуть стежити за його виконанням після настання загибелі (особа, визначена набувачем або спадкоємці відчужувача),

позбавлені будь-якого механізму впливу на поведінку боржника, аж до вимоги про припинення угоди, адже такі дії може вчиняти лише одна сторона. Через це пропонується законодавчо закріпити право цих осіб вимагати розірвання угоди та повернення набувачем майна, здобутого на підставі спадкового договору, у разі невиконання ним своїх зобов'язань після смерті відчужувача.

Припинення угоди також може відбутися у разі смерті набувача у випадку:

1) якщо у набувача, який помер раніше відчужувача, немає спадкоємців, вони не прийняли спадщину, відмовилися від неї або втратили право спадкування тощо;

2) на вимогу відчужувача, якщо набувач помер раніше відчужувача, не приступивши до виконання своїх зобов'язань через те, що строк їх виконання ще не настав, незалежно від наявності спадкоємців та прийняття ними спадщини, якщо спадковим договором не передбачені певні дії на користь третьої особи. Можливість розірвання угоди відчужувачем у цьому випадку вважається прийнятною, з огляду на відсутність порушення співвідношення майнових інтересів сторін, оскільки жодна ще не приступила до виконання своїх обов'язків.

Слід звернути увагу, що смерть відчужувача не є підставою для розірвання спадкового договору, якщо ним передбачено, що набувач протягом свого життя вчинить певні дії на користь відчужувача і він помер раніше, ніж настав строк виконання набувачем цих обов'язків. Через ці обставини угода не може бути розірвана, адже набувач не здійснив жодної з дій, передбачених договором, оскільки договір про спадкування є частиною алеаторних договорів.

Виходячи з вищесказаного, можна стверджувати, що сьогодні договір про спадкування ще не набув великого поширення, і для більшої частини громадськості, ймовірно, залишається невідомим. І все ж таки, можна передбачати йому досить успішне майбутнє. Низка чітких відмінностей ставлять його у більш вигідне становище, ніж заповіт чи договір довічного утримання.

Так, перевагами спадкового договору перед договором довічного утримання (догляду) можна назвати:

1) відчужувач у контексті спадкового договору може доручити набувачеві більш широкий спектр зобов'язань, ніж за договором довічного утримання;

2) перехід права власності на майно за спадковим договором відбудеться лише після смерті відчужувача, що додатково дисциплінуватиме набувача;

3) відчужувач може призначити особу для нагляду за виконання набувачем спадкового договору, або такі обов'язки виконуватиме нотаріус.

Нище наведено переваги спадкового договору перед спадкуванням за законом чи за заповітом:

1) спадковий договір може укладатися через уповноваженого законом чи довіреністю представника, що неможливо в ситуації з заповітом;

2) відчужувач може вимагати від набувача вчинення певних дій, що неможливо при написанні заповіту;

3) набувачем може бути будь-яка особа, а право на спадок за законом мають тільки родичі та близькі;

4) на відміну від спадкоємців набувач за спадковим договором не несе відповідальності за борги спадкодавця;

5) для зміни спадкового договору необхідна взаємна згода обох сторін, тоді як заповіт може бути змінений спадкодавцем в будь-який момент і спадкоємці можуть опинитися в досить неприємній ситуації;

6) на майно, що є предметом спадкового договору, не поширюється заповіт і спадкування за законом, тож набувач може бути спокійним щодо одержання майна;

7) на відміну від спадкоємця набувач не повинен особливим чином виявляти намір прийняти майно, оскільки після смерті відчужувача воно автоматично стає його власністю, бо відповідне волевиявлення сторін вже закріплено в спадковому договорі (винятки щодо автоматичності, звісно, нерухоме майно, права на які потребують державної реєстрації, та транспортні засоби, які слід переєструвати).

Висновок. Підводячи підсумок даного наукового дослідження слід зауважити, що в ньому здійснено теоретичне узагальнення

договірних відносин, які виникають на підставі спадкового договору. Отримані результати можна звести до наступного:

- стверджують, що угода про придбання спадщини була визнана з моменту реєстрації римського приватного права;

- вона є інститутом договірної законодавства, незважаючи на її назву та розміщення у Книзі шостій ЦК України - "Спадкове право". Адже, через відсутність правової структури набуття вжитку-не застосовуються норми цього розділу;

- сьогодні в юридичній літературі немає єдиної позиції ні щодо визначення договору про придбання майна, ні щодо його правової характеристики. Згідно зі статтею 1302 ЦК України за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача;

- учасники мають відповідні права й обов'язки. В частині 1 статті 1303 ЦК України закріплено, що відчужувачем може бути подружжя, один із подружжя або інша особа. Слід звернути увагу, що в ролі нього також може бути малолітня, недієздатна, обмежено дієздатна персона, але не юридична особа. В свою чергу відчужувач має повноваження призначити людину, яка після його смерті буде здійснювати контроль за виконанням спадкової угоди. У разі її відсутності це доручення виконує нотаріус за місцем відкриття спадщини.

Відповідно до частини 2 статті 1303 ЦК України, набувачем може бути фізична особа. При цьому вона повинна мати повну цивільну дієздатність, адже інколи, за розпорядженням відчужувача до або після його смерті, вимагається здійснення різних дій, у тому числі правочинів (наприклад, надання матеріальної допомоги). Набувачем має можливість стати і юридична особа, якщо її цивільна правосуб'єктність не обмежена спеціальним законом, судом чи установчими актами.

- істотною умовою угоди про спадкування є її предмет, ним може бути річ, яка визначається індивідуальними ознаками і належить відчужувачеві на праві власності. Фактично існує два предмети - основний і допоміжний;

- договір про набуття майна має бути встановлений за певною процедурою та у письмовій формі. Він підлягає нотаріальному

підтвердженню (державними або приватними нотаріусами), а також державній реєстрації у Спадковому реєстрі (електронній базі даних) в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України. Недодержання цих вимог робить його нікчемним;

- стаття 1307 ЦК України встановлює гарантії додержання прав та законних інтересів учасників пакту про придбання спадщини. З метою недопущення переходу майна до третіх осіб, нотаріус, який завірив угоду, накладає заборону на його привласнення, про що робить напис на всіх примірниках, щоб воно не могло бути продано протягом дії документу. Після цього вносяться відомості до Єдиного державного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого вжитку;

- у всіх випадках, коли документом про спадкування передбачено обов'язок набувача вжити певних заходів після смерті відчужувача, особистості, які можуть стежити за його виконанням з моменту загибелі (особа, визначена набувачем або спадкоємці відчужувача), позбавлені будь-якого механізму впливу на поведінку боржника, аж до вимоги про припинення угоди, адже такі дії може вчиняти лише одна сторона. Через це пропонується законодавчо закріпити право цих осіб вимагати розірвання угоди та повернення набувачем майна, здобутого на підставі спадкового договору, у разі невиконання ним своїх зобов'язань після смерті відчужувача;

- положеннями статті 1308 ЦК України визначено повноваження учасників звертатись до суду з метою дострокового розірвання договору. Він може бути припинений судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень, а також на прохання набувача з причини відсутності можливості реалізовувати розпорядження відчужувача.

Припинення угоди про набуття майна також може відбутися у разі смерті набувача. За умови:

1) якщо у набувача, який помер раніше відчужувача, немає спадкоємців, вони не прийняли спадщину, відмовилися від неї або втратили право спадкування тощо;

2) на вимогу відчужувача, якщо набувач помер раніше нього, не приступивши до виконання своїх зобов'язань через те, що строк їх здійснення ще не настав;

-виходячи з вищесказаного, можна стверджувати, що на сьогодні договір про спадкування ще не набув великого поширення, і

для більшої частини громадськості, ймовірно, залишається невідомим. І все ж таки у нього існує низка переваг, що ставлять його у більш вигідне становище перед іншими видами документів. Наявність привілеїв передбачає угоді досить успішне майбутнє.

Література:

1. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. Часть 2: Права семейственные, наследственные и завещательные. *Статут*. 2002.
2. Майданик Р.А. Спадковий договір у цивільному праві України. *Університетські наукові записки*. 2007. №2 (22).
3. Васильченко В. В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі цивільного права. *Право України*. 2003. №6.
4. Цивільний кодекс України від 16. 01. 2003 № 435-IV. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
5. За редакцією Яновицької Г. Б., Кучера В.О. та інших Цивільне право України: підручник. Том 2. Львів: «Новий Світ-2000». 2014.
6. За редакцією Харитонова Є.О., Калітенко О.М. Цивільний кодекс України: коментар. Харків: «Одіссей». 2003.
7. Положення про спадковий реєстр від 11.07.2011 № 831/19569 URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11#Text>
8. Шама Н.П. Спадковий договір як підстава правонаступництва. Актуальні питання реформування правової системи України. Частина 2. *Збірник наукових статей за матеріалами І Міжвузівської науково-практичної конференції 27-28 травня 2005 р.* Луцьк. 2005.

ТИМЧАСОВЕ ЗУПИНЕННЯ РОБОТИ СУДУ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

*Золкіна А.В., Фоменко Ю. Р.,
Студенти 1 курсу ОС «магістр», групи ПР-212дм
Юридичний факультет
Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гриценко Г.М.*

***Анотація:** Стаття присвячена питанню забезпечення права на доступ до правосуддя та діяльності судів в умовах воєнного стану та вирішенню нагальних проблем, що виникають у зв'язку тимчасовим зупинення роботи суду*

***Ключові слова:** правосуддя, тимчасове зупинення роботи суду, призупинення діяльність, доступ громадян до правосуддя*

«Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення...» [1]. Зазначена цитата є нормою, прописаною у ч.1 ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Саме цією нормою закріплюється неперушне право кожної людини на вільний доступ до правосуддя. Кожна держава, що ратифікувала Конвенцію, має дотримуватися її виконання. Тобто забезпечення захисту прав людини та основоположних свобод є однією з основних її задач. Так відповідно до ст.3 Конституції України «...права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави...», тобто дотримання та захист прав і основоположних свобод людини на конституційному рівні закріплюється як основна ціль діяльності держави [2].

Питання щодо забезпечення права на доступ до правосуддя розглядалося багатьма вченими та науковцями, такими як О.М. Козакевич, О.В. Харитоновна, Г.І. Бережанський, Н.М. Грень, К.Ю. Кармазіна та багато інших.

У лютому 2022-го року Україна зіштовхнулася з глобальною проблемою для усієї держави – війною. Повномасштабне вторгнення російських військ на територію незалежної України потягло за собою величезну кількість наслідків. Одним з таких і є порушення права на доступ до правосуддя. Розглядаючи проблематику в цьому аспекті необхідно зазначити про наявність одного з найгостріших питань – тимчасового зупинення роботи суду у зв'язку із запровадженням воєнного стану на території держави.

Ще у 2014-му році під час проведення антитерористичної операції у східних регіонах України керівництвом держави було розроблено процедуру призупинення роботи органів державної влади на тимчасово окупованих територіях. Таким чином, на території анексованого півострову Крим, тимчасово непідконтрольних територіях Луганської та Донецької областей зупинили свою роботу державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, поліція, прокуратура, суди, державні нотаріальні контори та приватні нотаріуси, органи юстиції тощо.

Відповідно до вже складеного алгоритму дій суди на територіях з підвищеною небезпекою призупинили свою роботу на час воєнного стану у 2022 році.

03 березня 2022 року Радою суддів України було опубліковано рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану (далі – Рекомендації). Так відповідно до цих рекомендацій рішення щодо особливостей роботи судів у відповідних регіонах мали прийматися зборами суддів. У разі неможливості проведення таких зборів очно чи дистанційно право приймати рішення покладалося на голову суду, чи особу, що виконує його обов'язки. Особа, що приймала відповідне рішення щодо роботи суду в певному регіоні зобов'язана перш за все керуватися реальною поточною обстановкою, яка склалася у певному регіоні в умовах воєнного часу. Для координації діяльності правоохоронних органів та систем правосуддя в кожній області було створено оперативні штаби, з якими судам було рекомендовано узгоджувати організаційні питання роботи та здійснення процесуальної діяльності. [3].

У пункті 2 Рекомендацій зазначено, що «...у випадку загрози життю, здоров'ю та безпеці відвідувачів суду, працівників апарату суду, суддів оперативно приймати рішення про тимчасове зупинення здійснення судочинства певним судом до усунення обставин, які зумовили припинення розгляду справ. Інформувати про такі рішення оперативні штаби Верховний Суд, Раду суддів України, ДСА України»[3]. Тобто основною причиною тимчасового зупинення роботи суду під час воєнного стану є саме загроза життю та здоров'ю людей.

Старший юрист, адвокат – Богдан Шабаровський слушно зазначає у своїй статті, що в даній ситуації правосуддя в Україні здійснюється доволі обмежено. Проаналізувавши роботу автора, ми дійшли висновку, що суди наразі поділяються на три категорії: суди, що продовжують працювати у стандартному режимі; суди, що працюють, але не проводять судових засідань; суди, які припинили свою роботу[4].

За підрахунками, опублікованими Головою Верховного Суду кількість судів в Україні, що не здійснюють судочинства на даний момент складає близько 20%. До них відносяться суди, що знаходяться безпосередньо в зоні проведення активних бойових дій або на тимчасово окупованих територіях.

Відповідно до нової редакції ч.7 ст.147 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» Головою Верховного Суду було винесено низку розпоряджень, якими змінено територіальну підсудність судів, що тимчасово призупинили свою роботу у зв'язку з воєнним станом в Україні. До переліку цих судів увійшли один адміністративний (Херсонський), чотири господарські (Чернігівської області, Сумської області, Херсонської області, Миколаївської області), чотири апеляційних (Луганський, Харківський, Херсонський, Чернігівський), інші – місцеві загальні суди [4].

Якщо з причинами прийняття рішення щодо тимчасового припинення роботи суду ситуація більш менш прозора, то наслідків занадто багато. По-перше, головне питання полягає в тому, що наслідки настають абсолютно для кожного. Так позивачі та заявники можуть зіштовхнутися з порушенням права на доступ до

правосуддя, а співробітники тимчасово непрацюючих судів – з порушенням трудових прав.

Для уникнення порушення права на доступ до правосуддя було внесено зміни до ч.7 ст.147 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», відповідно до якого окрім заміни територіальної підсудності судів, в яких тимчасово призупинення діяльність, вирішується ще і питання розгляду справ, що вже були в провадженні певних судів [5]. Так усі справи, які розглядалися в цих судах, мають бути передані до судів, яким визначена територіальна підсудність справ. Тобто таким чином ці справи мають пройти повторний авторозподіл у «нових» судах, а розглядатимуть їх заново [4]. Однак, ми розуміємо і допускаємо ймовірність того, що не всі справи вдалося або вдасться транспортувати з судів, що опинились на тимчасово окупованих територіях чи територіях, на яких ведуться активні бойові дії, а саме тому можливість їхнього подальшого розгляду залишається під питанням.

В сучасних умовах для уникнення порушень прав громадян на доступ до правосуддя існують певні сервіси. Так громадяни мають змогу не лише подавати документи до суду через систему «Електронний суд», а й можуть бути присутніми на засіданнях в режимі відеоконференції. У випадку, якщо категорія справи не передбачає обов'язкової участі сторін у засіданні, особа може подати до суду заяву про розгляд справи за її відсутності особисто, поштою або на офіційну електронну скриньку суду. Також є право зазначити про розгляд справи за відсутності особи в одному з пунктів прохальної частини позову/заяви.

Таким чином, спираючись на вищевикладений матеріал, ми доходимо думки, що однією з основних проблем нагального вирішення є саме втрата справ, які знаходились у судах, що тимчасово призупинили свою діяльність. Нажаль, встановленого алгоритму дій на такий випадок в державі немає. Одним з варіантів виходу із такої ситуації є відновлення втраченого судового провадження. Але відповідно до норм процесуального законодавства, які містять в собі напівзабуті у мирний час розділи про відновлення втрачених судових справ, такому процесу підлягають лише ті провадження, у яких вже винесено вирок, рішення, постанову або ухвалу про закриття провадження. Таким

чином всі інші справи не підлягають відновленню, а позивачу, чия справа була втрачена до винесення рішення, необхідно подавати позовну заяву заново з урахуванням зміненої територіальної підсудності.

Саме тому у висновку своєї роботи ми зобов'язані вказати на необхідність внесення змін до процесуального законодавства, що могло б дозволити відновлення втрачених судових проваджень, які були на розгляді у судді суду, що тимчасово призупинив свою діяльність, навіть у випадку, якщо по справі ще не було винесено рішення. За допомогою судової електронної бази «ДЗ» та системи «Електронний суд» ми вважаємо за можливе відновлення не лише хронології провадження, а й конкретних документів по справі. Так, якщо позовна заява була подана через систему «Електронний суд», вона може бути відновлена повністю. Щодо справ, які подавалися у друкованому вигляді ситуація з відновленням є складнішою. Але внесення змін до процесуального законодавства полегшить доступ громадян до правосуддя, а також допоможе уникнути затягування розумних строків розгляду справи.

Література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод:/ Конвенцію ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97// Урядовий кур'єр від 17.11.2010 - № 215 [Електронний ресурс] – режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

3. Юридична газета онлайн [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://jur-gazeta.com/golovna/rsu-opublikovala-rekomendaciyi-shchodo-roboti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu.html>

4. Шабаровський Р. Стан правосуддя під час війни /Р.Шабаровський// [Електрон. ресурс]/ - Режим доступу: <https://vkr.ua/publication/stan-pravosuddya-pid-chas-viyni>

5. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII Урядовий кур'єр від 31.08.2016 - № 162 [Електроний ресурс] – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

***Annotation:** The article is devoted to the issue of ensuring access to justice and the activity of courts in martial law and the solution of urgent problems arising in connection with the temporary suspension of the court*

***Key words:** justice, temporary suspension of the court, suspension of activities, access of citizens to justice*

ПРОБЛЕМА ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ТА ДОКАЗУВАННЯ В УКРАЇНІ

Ізосімов Д.С.

*студент 3 курсу спеціальності право
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

*Науковий керівник: Гніденко В. І.,
к.ю.н., доцент кафедри правознавства
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

Актуальність: на нашу думку, ця тема дуже актуальна, бо збирання доказів є важливою ланкою для подальшого обвинувачення та захисту у суді. Під час діяльності сторони обвинувачення та захисту по збиранню доказів, а також під час доказування виникають певні проблемні аспекти, які потребують вирішення, а тому доцільно розглянути окремі з них.

Мета дослідження – виявити та розкрити проблемні аспекти по збиранню доказів та доказуванню.

Теоретичні положення щодо видів процесуальних джерел доказів, їх характеристики є, звісно, важливими, однак вони отримують свою реалізацію під час діяльності сторони обвинувачення та захисту по їх збиранню, а також під час доказування. Під час зазначених дій виникають певні проблемні аспекти, які потребують вирішення, а тому доцільно розглянути окремі з них.

Однією з головних проблем у збиранні доказів та доказуванні є необхідність дотримання рівності сторін та забезпечення змагальності. Видається очевидним, що сторона обвинувачення має більше засобів та повноважень у процесі збирання доказів. Так, діяльність органів досудового розслідування, прокуратури, а, іноді, й працівників оперативних підрозділів, які можуть залучатися для проведення окремих процесуальних дій, в значній мірі спрямована на збирання доказів. На підставі останніх відбувається рух кримінального провадження: складання постанови про закриття кримінального провадження; повідомлення про підозру; обвинувального акта; клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності; клопотанням про застосування

примусових заходів медичного або виховного характеру тощо. Тож, діяльність зазначених суб'єктів спрямована, зокрема, на збирання доказів, а кримінально процесуальне законодавство передбачає для цього необхідні засоби, а саме можливість проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Натомість, сторона захисту не уповноважена на проведення зазначених процесуальних дій, вона може бути лише присутня в певних випадках у процесі їх здійснення. Такий стан речей, на перший погляд, може видатися несправедливим, адже проблема збирання доказів у цьому випадку полягає у відсутності в сторони захисту дієвих прав для цього.

Однак, сторона захисту може ініціювати проведення певних процесуальних дій. З цього приводу О. Мазур стверджує, що доволі складно назвати даний спосіб збирання (отримання) стороною захисту доказів у провадженні «збиранням» чи «отриманням» як таким. Скоріше за все, це таке своєрідне «сприяння» збиранню чи отриманню, яке здійснюється стороною обвинувачення. Ба більше, в даному випадку сторона захисту повністю залежить від рішення сторони обвинувачення щодо доцільності проведення тих чи інших процесуальних дій та невідповідності строків реагування судових органів при оскарженні відмови слідчого. Це однозначно свідчить про відсутність рівності сторін та недостатню процесуальну забезпеченість засади змагальності у кримінальному провадженні [1]. Крім цього, адвокат може направляти запити для отримання необхідної інформації в кримінальному провадженні, а висновок експерта, один із джерел доказів, може бути наданий на запит сторони захисту. При цьому, не варто забувати про презумпцію невинуватості, коли особа від самого початку визнається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення доки її винуватість не буде встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. Тож, ця перевага захисту компенсує нерівність сторін у процесі збирання доказів, адже, навіть, у випадку відмови від збирання доказів стороною захисту, сторона обвинувачення має надати належні, допустимі, достовірні та достатні докази, щоб довести винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Крім проблеми нерівності сторін у процесі збирання доказів, існує ще й проблема можливого знищення чи приховування доказів

стороною обвинувачення. Незважаючи на те, що положення КПК України встановлює обов'язок для слідчого, дізнавача та прокурора збирати як ті докази, що доводять винуватість особи, так і ті, що виправдовують особу, в реальності можливими є знищення останніх недобросовісними працівниками. Однак за вчинення таких дій встановлена кримінальна відповідальність, а за діями дізнавача та слідчого стежить прокурор, який є процесуальним керівником у кримінальному провадженні, а в найважливіших випадках діяльність вказаних суб'єктів піддаються ще й контролю зі сторони слідчого судді.

Варто також зазначити про проблему виявлення доказів, адже злочинець, як правило, не бажає, щоб докази були отримані стороною обвинувачення, у зв'язку з чим вдається до їх знищення. Однак, в такому випадку існують докази знищення доказів, що також є важливим для досудового розслідування. У випадку ж можливого інсценування кримінального правопорушення або видання одного за інше (приміром, при вбивстві намагаються інсценувати пограбування) існують докази, які «не вписуються» в загальну картину подій кримінального правопорушення або ж, навпаки, відсутні докази, які повинні бути чи порушений природній перебіг подій. Усі ці випадки можуть бути виявлені під час досудового розслідування у випадку детального їх дослідження та аналізу.

Окремої уваги заслуговує проблема залучення понятих. Відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК України, слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідування особи. Обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії [2]. Однак, незначна кількість осіб погодиться добровільно та безкоштовно брати участь у процесуальній дії як понятій, оскільки це вимагає затрат її особистого часу (часто ці процесуальні дії дуже тривалі), а також вона може бути залучена до судового провадження. Тож, іноді слідчі, дізнавачі чи прокурори беруть в якості понятих своїх знайомих, або пропонують певні матеріальні блага особам за їх участь у процесуальному статусі

понятого в кримінальному провадженні. Чи можна бути впевненим в неупередженості та незаінтересованості такого понятого? Риторичне запитання. Тому видається доцільним створити систему понятих, які будуть фінансуватися за рахунок держави, за аналогом із присяжними, що забезпечить їх реальну незалежність та об'єктивність.

Що стосується доказування, то під ним можна розуміти врегульований нормами кримінально-процесуального права процес набуття істинних знань про подію та обставини злочину [3, с. 283]. Тобто доказування полягає у використанні доказів для доведення істинності обставин, що підлягають встановленню. Серед проблем у цьому процесі, варто виокремити можливу недостовірність та недопустимість доказів. З тих чи інших причин доказ може бути недостовірним, тобто не відображати у повному обсязі ті події, що мали місце. У такому випадку, варто звертати увагу на всю сукупність доказів у справі та приймати рішення з урахуванням усієї «картини», а не лише окремих її фрагментів. Для перевірки достовірності доказів можливим є повторний допит, ставлення уточнюючих питань, проведення лабораторних досліджень з речовими доказами, проведення повторної експертизи, виклик експерта в суд для роз'яснення висновку тощо.

Важливо, щоб докази були отримані в тій процедурі, що передбачена кримінальним процесуальним законодавством без грубого порушення прав людини. Імовірним є проведення певних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій з порушенням процедури, що встановлена в КПК України. У такому випадку доказ має бути визнаний недопустимим та не може використовуватися для вирішення справи чи прийняття певного рішення.

Отже, процес збирання доказів та доказування пов'язаний із певними проблемами. Серед останніх: нерівність у цьому процесі сторони захисту та обвинувачення; можливі приховування чи знищення доказів представниками сторони обвинувачення; знищення доказів іншими заінтересованими особами (виконавець, організатор, пособник тощо); необхідність присутності понятих під час деяких слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; можлива недостовірність та неналежність доказів. Частина із зазначених проблем отримала вирішення в кримінальному процесуальному

законодавстві, однак є й такі – що ні, а саме забезпечення участі понятих, що може бути вирішена за допомогою створення системи понятих (за аналогом із присяжними), які отримуватимуть фінансування за рахунок бюджетних коштів.

Література:

1. Мазур О. Проблеми збирання доказів у кримінальному провадженні. 2020. URL: <https://tymp.com.ua/problemy-zbyrannya-dokaziv-u-kryminalnomu-provadhenni/>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Рибалка О. Теоретичні засади доказування в кримінальному процесі. *Підприємство, господарство і право*. 2020.

ДОЦІЛЬНІСТЬ ТА ПРАВОВІ ПІДСТАВИ РОЗВИТКУ РИНКУ СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

Карпенко М.В.,

*студентка 2 курсу спеціальності «Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля,*

Мартинова Л.В.,

*к.е.н., доцентка, доцентка кафедри господарського права
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

У статті досліджено окремі проблеми щодо економічного змісту страхування життя й правових підстав відповідного виду страхування. Проаналізовані проблеми доцільності страхування життя й головних функцій за умов ринкової економіки. У свою чергу, у роботі зазначається стан ринку компанії страхування життя України, зокрема, на прикладі проведено прогнозування їхнього можливого розвитку. Також здійснено аналіз основних проблем та факторів, які можуть заважати розвитку відповідного напрямку страхування в Україні. У підсумку, даються

рекомендації щодо збільшення ефективності у сфері страхування життя в Україні.

Ключові слова: *компанії страхування життя, страховий фонд, страхові компанії, страхувальник, страхування, страхування життя.*

Постановка проблеми. У державі основним критерієм економічного розвитку має бути добробут її громадян. Економічна стабільність країн світу охоплює високорозвиненість сфери послуг, використання новітніх технологій задля сфери виробництва, постійне збільшення макроекономічних показників, потужність сфери соціального захисту та підвищення життєвого рівня громадян. Довгострокове фінансове планування здійснюється громадянами держави тільки за умов стабільності в економічному розвитку, це надає їм упевненості у завтрашньому дні й гарантує соціальну стабільність держави. Актуальним та важливим питанням є забезпечення стабільності через страхування життя. Завдяки страхуванню відбувається зменшення негативних наслідків соціальних ризиків, наприклад, втрати доходів через непрацездатність особи або смерть годувальника сім'ї, також можуть забезпечуватись кошти на пенсійні виплати й реалізацію планування майбутнього. Проте страхові фонди, які накопичені складаються з компаній, що займаються страхуванням життя, є важливим джерелом інвестиції в економіку держави. Водночас розвиток страхування життя передбачає дослідження теоретико-методологічних засад функціонування, адже кожного дня воно набуває важливого значення для кожного громадянина.

Стан дослідження. Проблеми визнання правових підстав страхування життя в Україні приділено багато уваги в роботах науковців й юристів-практиків. Такі питання завжди зберігають свою актуальність серед дослідників. Таке активне обговорення вони мають й нині. Так серед вчених, які досліджували проблему доцільності розвитку страхування життя, можемо виділити праці Т. М. Артюха, В. Д. Базилевича, Н. М. Внукова, П. В. Заруби, В. І. Серебровського, О. І. Худякова та інших авторів. В українській економічній літературі цю проблему висвітлено в дослідженнях О. М. Залєтова.

А втім, незважаючи на великий інтерес дослідників до правових підстав страхування життя, наразі ще виникає багато теоретичних та практичних питань щодо доцільності розвитку ринку страхування життя в Україні.

Саме тому метою дослідження є: дослідити юридичну природу страхування життя, складові елементи особистого страхування, а також характеристика тенденцій і перспектив щодо вдосконалення страхування життя в Україні.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на велику кількість досліджень, які висвітлюють ринок страхування життя, відсутня єдина точка зору щодо правової природи та доцільності розвитку ринку страхування життя. Визначною особливістю економічної сутності страхування життя є поєднання характеристик страхового захисту та заощадження коштів. Щодо цього під час страхування життя набувають значення страховий ризик та страховий випадок. Страховий ризик у випадку страхування життя виступає у непередбачуваності настання події. Відповідне значення страхового ризику застосовується щодо можливого ризику страхування життя, наприклад, ризику смерті чи втрати працездатності через нещасний випадок. Водночас при закінченні термінів дії договору страхування або повнолітті застрахованої особи не виникають ознаки страхового ризику. Такі події не підпадають під застосування поняття страхового випадку, адже для нього властивим є заподіяння шкоди об'єкту страхування. Цю точку зору розділяє О. І. Худяков, стверджуючи, що «під час страхуванні життя страховий випадок є достатньо приємною, радісною та навіть бажаною подією, як-от, одруження або повноліття. Така ситуація, як правило, передбачувана, а іноді просто неминуча, як-от при закінченні строків дії договору страхування життя. Тому при страхування життя відсутня мета, що полягає у відшкодуванні збитку, заподіяного страховим випадком, які суперечать концепціям страхування як провідної економічної категорії» [1, с. 506].

До того ж П. В. Заруба наголошує, що «основою у особистому страхуванні, як і страхуванні майнових цінностей, є замкнений перерозподіл страхового платежу між учасниками особистого страхування через спеціальні страхові фонди. Водночас

очевидною є розбіжність між ними, адже об'єктом в особистому страхуванні може бути працездатність, життя та здоров'я людей, що є пов'язаним з специфічними особливостями виробництва, а саме з відтворенням робочої сили. У порівнянні зі страхуванням майнових цінностей особисте страхування не передбачає забезпечення відшкодування матеріального збитку, натомість передбачає отримання грошової допомоги застрахованим громадянам чи їхнім родинам » [2, с 282].

Водночас В. І. Серебровський вважає, що «страхування життя охоплює такі види страхових операцій, які передбачають ризик у невизначеності терміну життя людини» [4, с 18]. Таку думку також має О. М. Залетов, стверджуючи, що «основними страховими ризиками відповідно до договору страхування життя виступає тривалість життя людини, в саме:

- можливість померти в молодому віці чи до середньої тривалості життя;
- можливість померти чи вижити протягом певного часу;
- можливість жити у старості, проте мати більшу тривалість життя, що вимагає тримання регулярних доходів без збільшення трудової діяльності» [5, с 685].

Зазначимо, що існує два основних ризики, які відіграють найважливішу роль у рішенні особи щодо страхування життя. Перший ризик пов'язаний із передчасною смертю особи, що призводить до скрутного фінансового становища у людей, які були на утриманні застрахованої особи (наприклад, літні батьки, малолітні діти, непрацездатні члени сім'ї). У цій ситуації застрахована особа може потурбуватись про благополуччя близьких людей. У цьому випадку страхування життя необхідно розглядати як високоетичний та безкорисливий учинок. Щодо другого ризику, то він полягає у можливості пережити працездатний вік й не мати засобів існування через втрату працездатності у старості. У цій ситуації застраховані особи діють відповідно до власного інтересу, а також інтересу близьких людей, яких вона не має бажання обтяжувати турботою про себе в старості. Важливою перевагою укладення договору страхування життя є страх злиденного життя без засобів існування чи мрії, що

застрахована особа хоче реалізувати після настання пенсії й для яких заощаджує кошти.

Порядок укладання договору страхування життя визначений статтею 18 Закону України «Про страхування» від 7 березня 1996 року №5/96-вр, де зазначено, що такий договір може бути укладено як шляхом складання одного документа, підписаного сторонами, так і шляхом обміну листами, документами, підписаними стороною, яка їх надсилає [6].

Україна є самостійною, незалежною та демократичною державою, її розвиток спричинив удосконалення страхового ринку. Процеси демонополізації економіки, що вплинув на різні сфери народного господарства, відразу посприяв страхуванню. Через ліквідацію монополії держави на розв'язання правового та економічного питань страхового регулювання, а також створення недержавних страхових компаній відбулось формування відкритого типу страхового ринку України. Його розвиток за останні роки був в умовах постійної економічної діяльності, зменшення темпів у спаді виробництва. Такі обставини не могли не зробити свій внесок у ринок страхування, що розвивався досить швидко.

"За результатами I півріччя 2017 року 13 СК "Life" отримали від'ємне значення приросту резервів із страхування життя на загальну суму 145,7 млн. грн., що пов'язано з достроковим розірванням договорів страхування (за результатами I півріччя 2016 року від'ємне значення задекларували 14 СК "Life" на загальну суму 73,5 млн. грн.). Приріст резервів із страхування життя становив 766,6 млн. грн. Найбільший приріст страхових резервів зі страхування життя (більше 50 млн. грн.) задекларували чотири страхові компанії "Life" у розмірах 476,1 млн. грн., 117,9 млн. грн., 69,6 млн. грн. та 54,5 млн. грн. (62,1%, 15,4%, 9,1% та 7,1% від загального приросту резервів відповідно)" [7]. Важливість збільшення страхових резервів обумовлюється подальшим успішним інвестуванням страхової компанії й дає можливість використовувати частину доходів задля покриття негативних фінансових результатів страхових операцій, що можуть бути наслідками як збитковості певного року, так і конкуренції на страховому ринку.

Необхідним напрямком прогресу ринку страхування життя має бути збільшення обізнаності громадян щодо переваг цього виду фінансової інвестиції, важливу роль у цьому відіграють нові канали збуту страхових полісів. Велика кількість дослідників [8-9] переконані у важливості співпраці банків й страхових компаній у сфері розвитку страхового продукту, з одного боку, та збільшення ефективності в управлінні страховими резервами, з іншого.

Висновки. Проаналізувавши юридичну природу страхування життя, можемо стверджувати, що основою у страхуванні життя, як і страхуванні майна, є замкнений перерозподіл страхового платежу між учасниками страхування через спеціальний страховий фонд. Водночас очевидною є різниця між ними, що полягає у:

- страхування життя не передбачає відшкодування матеріального збитку, а дає можливість отримати грошову допомогу громадянам, що є застрахованими, чи їхнім родинам;
- страховий ризик у договорі страхування життя завжди містить непередбачуваність настання страхового випадку;
- страховий випадок може передбачати достатньо приємну і навіть довгоочікувану подію;
- у відповідності до договору на життя на страхувальника покладаються зобов'язання гарантованих виплатити застрахованій особі чи вигодонабувачу страхової суми;
- страхові премії за цим договором можуть перевищувати страхову суму.

Особливості страхування життя обумовлюються тим, що воно охоплює ризикові та заощаджувальні функції. Доцільним є поєднання цих властивостей в одному фінансовому інструменті, адже завдяки страхуванню життя одночасно можливим є захист від фінансового наслідку настання різних видів ризиків, а саме: можливість передчасної смерті та можливість пережити працездатний вік.

На нашу думку, ринок страхування життя в Україні наразі знаходиться на стадії вдосконалення, тому найближчим часом очікують значні перспективи його розвитку. Застрахована особа у договорі страхування життя отримує страхові кошти чи пенсію у випадку закінчення строку договору, що є вигідним способом

накопичення коштів. Страхування життя має посприяти збільшенню спадщини, адже дає змогу застрахованій особі передбачити наслідки власної смерті для близьких, визначивши частку спадщини, яка призначається кожній особі. Тому страхування життя в Україні має посприяти передачі майна, створенню грошових фондів задля різних цілей, як-от витрат на успадкування чи поховання.

Література:

1. Худяков А.И. Страхование право. *Изд-во Р. Асланова "Юридический центр Пресс"*, 2004. 506 с.
2. Андриевский Е.П. Договорное страхование жизни (часть I). *Изд-во Р. Пахомова "Экономическая Пресса"*, 1991. 282 с.
3. Заруба О.Д. Страхова справа: Підручник. Київ: Товариство "Знання", КОО, 1998. 321 с.
4. Серебровский В.И. Страховой интерес в Гражданском кодексе. *Право и жизнь*. 1924, № 2. с. 18.
5. Залетов О.М. Убезпечення життя: Монографія. Міжнародна агенція "Бізон", 2006. с. 685.
6. Закон України "Про страхування" від 7 березня 1996 року № 5/96-вр URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Український сервер страхування. URL: <https://forinsurer.com/files/file00621.pdf>.
8. Сич О.А., Крупський В.С. Використання зарубіжного досвіду для розвитку банкострахування в Україні: Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. Львів: НЛТУ України, 2012. Вип.22.13. 267–273 с.
9. Кучеренко В.В., Тринчук В.В., Інноваційни розвиток співпраці банків та страхових компаній в країнах Азії: Економічний вісник університету. Збірник наукових праць учених та аспірантів 2012. Випуск № 34/1. 308-315 с.

Karpenko Milena. Expenditure and legal grounds for the development of life insurance in Ukraine. – Article.

The article examines some problems regarding the economic content of life insurance and the legal basis of this type of insurance. The problems of expediency of life insurance and main functions in a market economy are analyzed. In turn, the paper notes the state of the market of life insurance companies in Ukraine, in particular, on the example of forecasting their possible development. The analysis of the main problems and factors that may hinder the development of the relevant area of insurance in Ukraine was also carried out. As a result, recommendations are given to increase efficiency in the field of life insurance in Ukraine.

Key words: insurance, insurance company, insurance fund, insurer, life insurance, life insurance company.

НЕДІЙСНІ ПРАВОЧИНИ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ЇХНЬОЇ НЕДІЙСНОСТІ

Карпенко М.В.,

*студентка 2 курсу спеціальності «Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

Науковий керівник: Капліна Г.А.,

*к.ю.н., доцентка, доцентка кафедри правознавства
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

У статті досліджено окремі питання щодо встановлення правової природи недійсності правочинів й визначення її значення в загальній системі юридичних фактів. Це питання набуло значення та важливості у зв'язку з тим, що правочини, вчинені з порушенням загальної вимоги їхньої чинності, як юридичні факти належать до неправомірних дій, а отже, – до правопорушень. У статті проаналізовано основні підходи визначення юридичної природи недійсності правочинів. У свою чергу, незважаючи на недійсність правочину щодо об'єктивного права, за певних обставин ці правочини можуть бути визнані судом дійсними, адже вони не порушили конкретні суб'єктивні права іншої особи, не містять ознаки протиправності, не завдають шкоди тощо. У статті говориться, що визнаються дійсними не правочини, що є юридичними фактами (які

виникли спочатку), а правочини-правовідношення, які з часом призвели до певних юридичних наслідків.

Ключові слова: *недійсний правочин, правова природа, правочин, юридичний факт.*

Постановка проблеми. Зміни у цивільному законодавстві після прийняттям 16 січня 2003 р. Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) виключили низку прогалин, які стосуються проблем встановлення недійсності правочинів, а також викликали нові питання у теоретичному осмисленні важливих положень недійсних правочинів, розвитку нормативно-правового регулювання цих відносин. З одного боку, лаконічність нормативно-правового регулювання цього інституту включає велику кількість невирішених проблем теоретичного й практичного спрямування. Актуальним у науці цивільного права є питання визначення правової природи недійсності правочинів та їхнього значення в загальній системі юридичних фактів. Водночас недосконалою є низка положень у цивільному законодавстві, розпорошений стан нормативно-правових актів, які мають регулювати суміжні цивільно-правові відносини. Ці фактори тільки збільшують кількісний показник цивільних справ щодо визнання правочинів недійсними. Також помітними є тенденції збільшення недобросовісного використання таких засобів у захисті цивільних прав, як-от визнання недійсності правочинів й двостороння реституція (відновлення становища, що існувало до порушення. Погоджуючись з думкою В. В. Вітрянського, у більшості випадків ці способи захисту застосовуються недобросовісним боржником задля можливості уникнути відповідальність за невиконання чи неналежне виконання договірних зобов'язань [1, с. 803]. Зважаючи на ці обставини, наявний велика кількість теоретико-практичних аспектів, які до сьогодні є недостатньо дослідженими і дискусійними.

Стан дослідження. Проблеми визнання недійсності правочинів приділено багато уваги в роботах науковців й юристів-практиків. Такі питання завжди зберігають свою актуальність серед дослідників. Таке активне обговорення вони мають й нині. Так серед вчених, які досліджували проблему недійсності правочинів, можемо виділити праці М. М. Агаркова, М. І. Брагінського, В. В. Вітрянського, О. В. Гутнікова, В. І. Жеков, В. Б. Ісакова, Ф. Кечек'яна, Т. Ш. Кулматова, І. В. Матвеєва, Д. І. Мейера, І. Б. Новицького, Д. О. Тузова,

Ф. С. Хейфеца та інших авторів. В українській цивілістиці цю проблему висвітлили: Ч. Н. Азімов, Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, Н. С. Кузнєцова, О. В. Луць, Я. М. Шевченко, Є. О. Харитонов та інші.

А втім, незважаючи на великий інтерес дослідників до проблем недійсних правочинів, наразі ще виникає багато теоретичних та практичних питань у блоці правочинів, які є укладеними з порушенням вимог законодавства, зокрема таких, що стосуються вимоги єдності волі й волевиявлення учасників правочину. Ба більше, сьогодні не існує єдиної позиції до правової природи правочинів, що визнані недійсними, а також їхнього значення в загальній системі юридичних фактів.

Саме тому метою статті є: розглянути юридичну природу недійсних правочинів, дослідити характеристику волі та волевиявлення як обставини дійсності правочину, а також визначити наслідки недійсності правочинів.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на велику кількість досліджень, які висвітлюють блок недійсних правочинів, у цивілістичній доктрині відсутня єдина точка зору щодо правової природи недійсності правочинів. Невідворотність настання наслідків недійсності правочину після його вчинення викликала в учених велику кількість питань, що мають бути вирішені, а саме: що таке недійсний правочин? Чи є такий правочин особливим видом правопорушення або окремим юридичним фактом?

Проаналізувавши літературу щодо цього питання, можемо виокремити декілька основних підходів у визначенні правової природи недійсності правочинів.

За радянських часів у цивільно-правовому науковому середовищі дискусійним є проблеми щодо того, чи виступає взагалі недійсний правочину юридичним фактом та правочином. Переконливим аргументом на користь заперечення щодо визначення недійсних правочинів як юридичних фактів, тому й правочином, є те, що юридичні факти – це обставини реальної дійсності, що викликають настання конкретних юридичних наслідків. Адже недійсний правочин не має юридичних наслідків, відсутні підстави визнання його юридичним фактом. Таку думку розділяє С. Ф. Кечек'ян, стверджуючи, що термін «недійсний правочин», який часто

вживається в законі та на практиці, не має юридичних наслідків, отже, не належить до юридичних дій [7, с. 177].

Сучасний науковець Д. О. Тузов заперечує вплив юридичних фактів щодо недійсних правочинів. Він стверджує, що недійсність правочину – це повне заперечення юридичної вагомості, правового сенсу, а недійсні правочини – повна відсутність юридичного факту, дія, що є байдужою до права [8, с. 6].

Водночас така точка зору щодо природи недійсного правочину не має підтримки серед дослідників цивілістичної науки. На думку О. В. Гутніков, ті, хто не розглядає недійсні правочини як юридичні факти чи правочини, припускаються двох принципово помилкових помилок, а саме: 1) недійсність має відношення тільки до правочину-факту, а не правочину-правовідношення; 2) правочини як юридичні факти завжди тягнуть юридичний наслідок, на який спрямовувалась воля його сторін [9, с. 33].

Водночас є активні прихильники думки, що «недійсні правочини – це правопорушення», як-от Ф. С. Хейфеца. Він до правопорушення врахував не тільки вчинені недійсні правочини, а й ті, які об'єктивно не мають відповідності вимогам закону. Дослідник вважає, що завдяки особливостям цивільно-правової відповідальності та цивільного права загалом, що допускає відповідальність без наявності вини, передбачає всі недійсні правочини ідентифікувати як правопорушення, незважаючи на те, чи наявна вина їхніх учасників. Щодо визначення правової природи недійсних правочинів науковець ввів поняття «неделіктне правопорушення», що охарактеризоване наявністю об'єктивної протиправності, при цьому він не наводить значення терміну й не розкриває його змісту [10, с. 45–46].

Дуже схожим до паралелі недійсного правочину та правопорушення є переконання В. Б. Ісакова, що відніс недійсні правочини до дефектних юридичних фактів. Дослідник стверджував, що дефектність юридичного факту передбачає дефектність соціально-юридичних обставин. Дефектними необхідно визначати такі обставини, в яких відсутніми є деякі необхідні ознаки [11, с. 118].

Більша впевненість у визначенні недійсних правочинів як цивільних правопорушень у М. І. Брагінського. На думку науковця, недійсний правочин є правочином, проте відповідно до родового

терміну «правочин» має бути виключений один із головних елементів, а саме – правомірність [1, с. 190].

Водночас І. В. Матвеев при дослідженні юридичної природи недійсного правочину відносить до специфічного різновиду порушень, якій вчиняється у сфері цивільно-правових відносин. Він вважає, що правочини й недійсні правочини передбачають різну юридичну природу, адже перші досягають чи можуть досягати необхідних правових результатів, а другі ці результати не створюють (нікчемні правочини), чи вони анулюються судами (оспорювані правочини). Отже, недійсні правочини – це дії, вчинені у вигляді правочину, щодо яких законом та (чи) судом встановлено порушення хоча б однієї з необхідних умов дійсності, не здатні породити цивільно-правові наслідки, настання яких бажали його учасники [12, с. 18–19]. При дослідженні юридичних наслідків недійсних правочинів, науковець пов'язав їхнє виникнення у сторони-порушника з її цивільно-правовою відповідальністю. Водночас не випадковим є застереження, що недійсний правочин є цивільним правопорушенням у більшості випадків [12, с. 45]. саме цим твердженням він наголошує, що в деяких ситуаціях недійсний правочин може виступати не цивільним правопорушенням.

Таку точку зору розділяє В. І. Жеков. при дослідженні правочинів, що порушують публічний порядок, науковець підтримує думку, що дійсні й недійсні правочини є різними групами юридичних фактів, що мають несхожу юридичну природу та не утворюють єдиного родового поняття. Його переконання ґрунтується на тому, що недійсний правочин – це узагальнена категорія для групи неоднорідних неправомірних дій [13, с. 79, 81]. Також дослідник щодо недійсних правочинів виділяє ті, для застосування наслідків яких важливими є не тільки об'єктивні критерії (протиправність дій), а й суб'єктивні критерії (вина). Він стверджує, щодо недійсності правочинів для винної сторони в законодавстві можуть передбачатись негативні наслідки, а саме: стягнення всього, що було отримано за недійсним правочином у дохід держави, відшкодування збитків, що були завдані потерпілому тощо. Такі наслідки недійсного правочину є санкціями за вчинення правопорушення й мірою відповідальності. Правочин, що визнаний недійсним тільки за об'єктивними критеріями, передбачають для сторін такий наслідок як двостороння

реституція – відновлення стану, який існував до порушення права. Проте вказані наслідки мають наставати не як результати правочинів, на які учасники розраховували під час їхнього вчинення, а є примусовими заходами. Отже, В. І. Жеков підбиває підсумок, що за правовою природою недійсні правочини – це цивільне правопорушення чи проступок. Характер наслідків недійсного правочину має визначатись через ступінь вини особи, що вчинила правочин [13, с. 92–93].

Отже для того, щоб визнати правочин недійсним повинні бути певні підстави та причини. Загальноприйнятою підставою визнання правочину недійсним в юридичних колах є його невідповідність вимогам закону. Це загальне правило конкретизоване в спеціальних нормах, що закріплюють особливі підстави і конкретні наслідки визнання правочинів недійсними [14, 184].

Схожу точку зору також мають інші дослідники, як-от Т. Ш. Кулматов [15, с. 69] й О. В. Гутніков. Водночас О. В. Гутніков наголошує, що при визначенні поняття недійсності правочину необхідно розділяти значення правочину як юридичного факту й правочину як правовідношення. Дослідник стверджує, що недійсність полягає у запереченні правом юридичного наслідку правочину (волевиявлення), що за звичайних обставин мали настати. Тому у випадку, коли зауважують на «недійсності правочину», має йтися про недійсність правочину-правовідношення, тобто недійсність прав і обов'язків, що мають настати внаслідок вчинення правочинів, прооте за конкретних підстав не настали. Отже, на думку автора, мова йде не про недійсність правочинів як юридичних фактів, а про недійсність правочину-правовідношення [9, с. 28].

Щодо питання визначення місця недійсних правочинів серед неправомірних дій, то багато дослідників, які переконані у зазначеному підході, наштотвуються на деякі складнощі у їхній класифікації, а саме: при встановленні факту, що неправомірну дію можна віднести до правопорушень (деліктів), вони намагаються знайти серед неправомірних дій «підходящу» категорію, до якої можна віднести недійсні правочини. У цьому випадку такої категорії не існує, тому вони виділяють недійсний правочин в окрему категорію неправомірних дій.

Ще одним підходом щодо правової природи недійсних правочинів є визначення правочинів самостійними категоріями правочинів, що мають характерні ознаки, як-от правомірність або неправомірність (Д. М. Генкін, І. Б. Новицький, Н. В. Рабинович, К. Л. Разумов, В. П. Шахматов та інші). Прихильники цієї точки зору зазначають, що правомірність або неправомірність не виступають необхідними ознаками правочинів, адже вони мають значення тільки для їхніх наслідків [16, с. 50; 4, с. 164; 6, с. 29]. Щодо цього питання, Д. М. Генкіна вважає, що недійсні правочини за великою кількістю ознак достатньо наближені до правопорушень (деліктів), але водночас зберігає суттєві особливості. Зокрема, основною характеристикою, яка може відрізнити правочини від деліктів, на думку науковця, є спрямування дії на встановлення, зміну та припинення цивільного правовідношення, а під час правопорушення порушник не бажає настання певного наслідку [16, с. 50].

Щодо протилежної точки зору І. С. Самощенко виступає проти можливості створити окрему категорію «неделіктного правопорушення», наголошуючи, що відповідна категорія не має відповідності основним характеристикам у теорії про правопорушення, адже недійсний правочин, що має розглядатись з точки зору теорії правопорушення, є розмежованим на дві окремі групи: одні з них насправді відповідають характеристикам правопорушень, проте інші не можуть розглядатись як правопорушення. Дослідник вважає, що правочин, який заборонено цивільним правом, є неправомірною дією, а за певних умов – правопорушенням. Підсумовуючи, зазначимо, що недійсні правочини, є правочинами, які тягнуть за собою конкретні наслідки для його учасників [17, с. 180–181].

Розділяючи цю точку зору, Н. В. Рабинович зазначала, що саме неправомірність недійсності правочинів обумовила анулювання правочинів та тягне такі наслідки, що підтверджують визнання їх недійсними. Водночас, на думку дослідниці щодо цього твердження, вони не перестають бути правочином, перетворившись на делікт. таку точку зору підтверджує те, що незаконні адміністративні акти не перестають бути актами, а договір, що не виконується, не перестає бути договором. Аргументом на користь своєї думки, авторка спростувала головні ознаки правочину, застосувавши їх до недійсних

правочинів [3, с. 11–12]. Але з часом М. І. Брагінський достатньо переконливо проаналізував недосконалість цієї спроби за допомогою прикладу фіктивного правочину, з яким зазначені вченою ознаки не збігаються [1, с. 189–190].

Під час визначення юридичної природи недійсності правочинів думка авторів останнього правового підходу, що характеризується великою кількістю компромісів, адже дослідники заперечують також ідею «недійсний правочин – у будь-якому випадку правочин», і переконання, що «недійсний правочин завжди є правопорушенням». Науковці, що дотримуються цього напрямку, наголошують, що недійсні правочини насамперед є юридичними фактами, проте вони не виступають ні правочинами, ні правопорушеннями, тобто вони є особливими «неправомірними юридичними фактами».

Своєрідною є думка щодо цієї проблеми у дослідженні Н. С. Хатнюк. Авторка наголошує, що недійсні правочини належать за своєю юридичною природою до конкретної категорії юридичних фактів, які сама дослідниця виділяє, водночас вона заперечує щодо належності недійсного правочину до правопорушень. Водночас авторка зазначає достатньо своєрідні характерні ознаки недійсності правочинів: недійсні правочини від моменту його укладення; вони є недійсними із часом, тоді як спочатку були дійсними; фактично правочини самі по собі дійсні, проте можуть бути визнані недійсними у суді [18, с. 4–5]. Але зі змісту дослідження все ж не знаходимо відповіді на питання щодо того, до якого саме юридичного факту, з точки зору їхньої класифікації, дослідниця може віднести недійсний правочин.

При дослідженні категорії «протиправність» у контексті нікчемного правочину, В. О. Кучер у своєму дослідженні доходить висновку щодо неможливості віднесення абсолютно кожного нікчемного правочину до протиправної дії. Щодо визначення поняття протиправності у контексті порушення суб'єктивних прав інших осіб, на думку дослідника, до протиправного не відноситься правочин, який може визнаватись судом дійсним, тобто суд визнанням дійсності правочину підтверджує відсутність протиправності як необхідної ознаки. Науковець на користь власної думки наводить переконливий приклад, а саме: правочини, що виходять за межі побутового і вчинені опікуном на користь підопічного без дозволу органу опіки й

підкування та які згідно з ч. 1 ст. 224 ЦК України визнані нікчемними до моменту визнання їх судом дійсним. Водночас, на думку автора, такі правочини не є протиправними, адже вчинені на користь підопічного [19, с. 30–32]. У дослідженні також наведено інші приклади, що підтверджують тезу науковця, а саме: недійсність правочинів, що встановлена законом, ще не виступає як підстава для включення таких правочинів у категорію протиправних. Як висновок, В. О. Кучер наголошує, що нікчемні правочини є протиправними тільки у разі недотримання особою у момент їхнього вчинення норм об'єктивного права, це зумовлює порушення такими правочинами суб'єктивних прав та інтересів інших осіб чи публічного порядку. У ситуаціях, що визначені законом, суд встановлює нікчемний правочин дійсним за відсутності у ньому ознак такої категорії, як протиправність [19, с. 39].

Висновки. Недійсні правочини – це ті правочини, що спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків, але не породжують бажані сторонами юридичні результати внаслідок невідповідності вчинених дій вимогам закону. Недійсним визнається правочин у тому випадку, коли його недійсність зумовлюється наявністю дефектів ознак або елементів правочину, недотриманням вимог, необхідних для чинності правочину [14, с. 186]. Проаналізувавши природу правочинів, зокрема, недійсних правочинів з точки зору звичної для теорії права класифікації юридичних фактів припускає включення їх до категорії правомірних дій чи неправомірних дій. У цьому випадку дійсний правочин як правомірна дія й недійсний правочин як неправомірна є з самого початку внесеними до різних категорій юридичних фактів, незважаючи на застосування у словосполученні терміну "правочин" щодо цих двох груп. Проте під час віднесення недійсного правочину до правопорушення, потрібно зважати на обов'язкові елементи правопорушення, що є діалектично об'єднаними, а саме: заподіяння шкоди, неправомірні дії, правовий зв'язок неправомірної дії й завданої шкоди та вини правопорушника. Поняття цивільних правопорушень з точки зору сукупності об'єктивного та суб'єктивного елементів достатньо міцно закріплені в науці цивільного права. Іншими словами, у випадку, коли недійсні правочини мають всі необхідні елементи цивільного правопорушення, вони входять за юридичною природою

до цивільного правопорушення. При відсутності певного елемента у складі правопорушення у вчиненні недійсного правочину (як-от: протиправність, вина чи шкода) засвідчують неможливість кваліфікації такий правочин як правопорушення, але при визначенні його недійсним достатньо тільки однієї об'єктивної ознаки, а саме - невідповідності нормам цивільного законодавства.

Отже, правочини, учинені з порушенням загальних вимог, що необхідні задля дійсності правочину (ст. 203 ЦК України), як юридичного факту належать до неправомірної дії, тобто до правопорушення. Водночас, незважаючи на недійсність правочинів зі сторони об'єктивного права, за певних обставин ці правочини визнаються судом дійсними, адже не порушують суб'єктивні права інших осіб, а також не завдають шкоди та не мають ознак протиправності тощо. У такому випадку недійсними тільки за об'єктивною ознакою правочини стають дійсними за рішенням суду, що може встановити відсутність при вчиненні такого правочину якогось порушення суб'єктивного права інших сторін, а також публічних інтересів. Тому можуть визнаватись дійсними не правочини, що є юридичними фактами (які виникли спочатку), а правочини-правовідношення, які згодом призвели до конкретних юридичних наслідків.

Література:

1. Брагинский М. И. Договорное право. Кн. 1. Общие положения. Изд. доп., стер. М. : Статут, 2002. 848 с.
2. Растеряев Н. Недействительность юридических сделок по русскому праву. Часть общая и часть особенная. СПб. : Тип. т-ва «Обществ. польза», 1900. 386 с.
3. Рабинович Н. В. Недействительность сделок и ее последствия / Н. В. Рабинович. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1960. – 171 с.
4. Шахматов В. П. Составы противоправных сделок и обусловленные ими последствия. Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1967. 311 с.

5. Хейфец Ф. С. Недействительность сделок по советскому гражданскому праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 1972. 16 с.
6. Разумов К. Л. Пороки воли как основание недействительности сделок: сравнительно-правовой анализ и международная унификация : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 1978. 191 с.
7. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. М. : Изд-во АН СССР, 1958. 187 с.
8. Тузов Д. О. Реституция в гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Томск, 1999. 25 с.
9. Гутников О. В. Недействительные сделки в гражданском праве. Теория и практика оспаривания. М. : Бератор-Пресс, 2003. 576 с.
10. Хейфец Ф. С. Недействительность сделок по российскому гражданскому праву. 2-е изд., доп. М. : Юрайт, 2001. 164 с.
11. Исаков В. Б. Юридические факты в советском праве. М. : Юрид. лит., 1984. 144 с.
12. Матвеев И. В. Правовая природа недействительных сделок. – М. : Юрлитинформ, 2002. 176 с.
13. Жеков В. І. Правочини, які порушують публічний порядок за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2006. 208 с.
14. Таболін О. Гніденко В. І. Актуальні питання визнання правочину недійсним, як спосіб захисту права власності Молодь і наука: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку права в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції аспірантів, студентів, молодих науковців. Частина 1. – м. Сєвєродонецьк 16-18 травня 2018 р. – с.183-187
15. Кулматов Т. Ш. Недействительные сделки по гражданскому праву и правовые средства органов внутренних дел по их предотвращению : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 1996. 187 с.
16. Генкин Д. М. Недействительность сделок, совершенных с целью, противной закону. Ученые записки ВШЮН. 1947. Вып. 5. С. 42–50.
17. Самощенко И. С. Понятие правонарушения по советскому законодательству. М. : Юрид. лит., 1963. 286 с.

18. Хатнюк Н. С. Заперечні угоди та їх правові наслідки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2003. 20 с.
19. Кучер В. О. Нікчемні правочини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Кучер Віталій Орестович. Київ, 2004. 208 с.

Karpenko Milena. Void contracts: definition, types and conditions of their void. – Article.

The article examines some issues regarding the establishment of the legal nature of void contract and determining their place in the system of legal facts. This issue has acquired significance and importance due to the fact that transactions committed in violation of the general requirements of their validity, as legal facts are illegal actions, and therefore - to offenses. The article analyzes the main approaches to determining the legal nature of invalid transactions. In turn, despite the invalidity of the transaction on objective law, in certain circumstances, these transactions may be recognized by the court as valid, because they do not violate specific subjective rights of others, do not contain signs of illegality, do not cause harm and so on. The article states that it is not legal transactions that are legal facts (which arose originally) that are recognized as valid, but legal transactions that have led to certain legal consequences over time.

Key words: legal fact, legal nature, transaction, void contract.

ПРОБЛЕМИ ОТРИМАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПОКАЗАНЬ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ СВІДКІВ

Климаш Дар'я,

*студентка 3 курсу спеціальності «Право» юридичного
факультету СНУ ім. В. Даля;*

Івчук Ю. Ю.,

*д.ю.н., професор, професор кафедри правознавства
СНУ ім. В. Даля*

Анотація. У статті висвітлюються деякі особливості провадження допиту неповнолітніх. Розглядається можливість допиту недієздатних осіб, які здатні сприймати, переробляти та відтворювати інформацію.

Ключові слова: свідок, допит, недієздатна особа, неповнолітній, доказування.

Питання тактики допиту через свою актуальність завжди цікавили вітчизняних вчених криміналістів. Довгий час основна увага при їх вивченні приділялася тактиці та психології допиту підозрюваного та обвинуваченого. Це було викликане нагальною необхідністю отримання від осіб, які вчинили злочини, повних та правдивих показань у справі, необхідністю притягнення до відповідальності осіб, винних у скоєнні злочину, та недопущення засудження невинних. Тактика допиту свідка, з вищевикладених причин, досліджувалася менш інтенсивно.

Найважливіші по своїй змістовній глибині і перспективному значенню розробки в області проведення допиту розроблялися цілою плеядою відомих учених. Слід виділити роботи Бахіна В. П., Богинського В.Є., Весельського В. К., Глазиріна Ф. В., Дулова А. В., Зоріна Г. А., Карнеєвої Л. М., Коваленко Є. Г., Комаркова В. С., Коновалової В. Е., Лукашевича В. Г. Маляренко В. Т. Ю Порубова М.І., Сербулова А. М., Тертишника В. М., Шепітько В. Ю.і багатьох інших. Певні особливості проведення слідчих дій, зокрема допиту неповнолітніх, досліджували Л. В. Васильєв, Л. М Карнеєва, В. О. Коновалова, С. О. Пришляк, Н. Р. Осіпова.

Передусім необхідно вказати, що кримінальне провадження стосовно неповнолітніх регулюється положеннями глави 38 КПК

України, а також іншими статтями вказаного кодифікованого акта [1]

У науці та правозастосовній практиці є низка проблем, пов'язаних з отриманням та подальшим використанням у доведенні показань окремих категорій осіб. Насамперед позначимо деякі проблеми, пов'язані з отриманням показань неповнолітніх свідків.

Психофізіологічні особливості неповнолітніх учасників кримінального судочинства зумовили необхідність забезпечення їх додатковими процесуальними гарантіями. Для досягнення цілей кримінально-процесуальної діяльності була розроблена особлива тактика розслідування та проведення слідчих дій у таких справах.

У загальних та спеціалізованих міжнародних правових актах міститься положення про те, що діти мають право на особливу турботу та допомогу [2].

Так, у Пекінських правилах передбачено положення, згідно з якими компетентні органи державної влади повинні «поважати правовий статус неповнолітнього, сприяти його благополуччю та уникати спричинення шкоди з урахуванням обставин справи» [3].

Як зазначається деякими авторами, «у 1995 р. вперше в рамках IX Конгресу ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя було звернуто увагу на доцільність не допитів у судах неповнолітніх жертв злочинів, а відтворення відеозапису їх показань, даних у досудовому провадженні з метою унеможливлення вторинної віктимізації жертв, повторного емоційного переживання ними обставин скоєного щодо них діяння під час дачі показань у суді» [4].

Фахівці у сфері вікової психології дійшли висновку: «чим більше в дитини ступінь усвідомленості (розуміння тих чи інших вчинків людей), то негативніше впливають на неї пережиті події».

Чим глибше допитуваний здатний розуміти сутність вчинків людей, тим вище ймовірність психотравмуючого впливу на нього подій, що сприймалися. Далеко не завжди воно призводить до глибокої душевної травми, оскільки (природно, за відсутності серйозних наслідків) може сприйматися неповнолітнім як випадкова негативна подія у його життя. Проте бурхлива реакція батьків на подію, часті допити дитини і акцентування внаслідок цього його уваги на те, що трапилося, як правило, призводять до

постійної актуалізації переживання, глибшого емоційного проникнення його дії в психічний світ неповнолітнього та серйозної душевної травми [4].

Крім того, з погляду неповнолітнього, повторний допит може означати недовіру до його слів, що перешкоджає встановленню психологічного контакту між допитуючим та неповнолітнім.

Багаторазові допити неповнолітнього за обставинами справи, безперечно, негативно позначаються психіці неповнолітнього, сприяють спотворенню інформації, що повідомляється неповнолітнім.

За логікою законодавця, у судовому засіданні у справі, де потерпілим або свідком виступає неповнолітній, пріоритетним є оголошення його показань із відтворенням відеозапису. Лише за наявності підстав для допиту неповнолітнього безпосередньо на судовому засіданні суд після дослідження показань може винести рішення про його виклик.

Аналіз слідчої та судової практики дозволяє говорити про те, що проведення допиту, очної ставки, пізнання та перевірки показань на місці за участю неповнолітнього, але без відеофіксації цих слідчих дій визнається судом оборотним порушенням закону.

Звісно ж, що відеозапис допитів неповнолітніх та свідків повинен обов'язково застосовуватися за всіма категоріями кримінальних справ. Неповнолітніх та їхніх законних представників слід переконувати у необхідності такого відеозапису, роз'яснюючи, що його відсутність ускладнить доведення винності суб'єкта злочину. Подібний спосіб фіксації одночасно сприятиме забезпеченню права обвинуваченого оскаржити дані проти нього показання.

Деякі автори порушують у своїх публікаціях питання про можливості використання у доведенні осіб, які страждають на психічні розлади, у тому числі, показань недієздатних [5].

Для того щоб давати показання свідків, необхідно мати такі властивості як:

1. Здатність адекватно засвоювати інформацію;
2. Здатність переробляти інформацію;
3. Здатність відтворювати інформацію.

У зв'язку з цим, у принципі, свідком може бути будь-яка особа незалежно від дієздатності.

Є думка, що показання недієздатної особи, апріорі, є неприпустимим доказом, однак таке твердження є надто категоричним. Обмежень на допит осіб, які страждають на психічні розлади, чинний КПКУ не містить, а фактична здатність конкретного індивіда давати показання, що відповідають дійсності, дуже індивідуальна і має оцінюватися слідчим у кожному конкретному випадку.

Якщо слідувати тій логіці, що будь-які показання осіб, які страждають на психічні розлади, неприпустимі – виникне закономірне питання: як тоді бути зі свідченнями малолітніх? Їх теж вважати за неприпустимі? Також у даному контексті може виникнути питання про отримання показань осіб для людей похилого віку, чие сприйняття також може впливати на якість отриманих у результаті від них показань [6].

Звичайно, до показань осіб, які мають певні захворювання, які можуть впливати на сприйняття дійсності, необхідно ставитися критично, але повністю виключати їх зі способів доведення недоцільно.

Громадянин, який має психічне захворювання, не повинен бути обмежений увагою працівників органу дізнання та слідчого, якщо така особа є свідком злочину. Психічне захворювання не виключає здатність хворого до елементарного мислення, до найпростіших висновків, до запам'ятовування подій тощо. І саме ці здібності та можливості психічно хворого можна і потрібно використовувати при провадженні слідчих дій.

В цілому, питання здатності свідка дати свідчення, які можуть бути корисні при розслідуванні злочину, повинні вирішуватися насамперед слідчим на основі загальних знань у галузі судової психіатрії, а також на основі медичних документів.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що процесуальних перешкод для допиту осіб, які страждають на психічні захворювання (у тому числі осіб, визнаних недієздатними), у чинному КПКУ немає.

Вирішення питання використання показань цієї категорії осіб залежить не від формальної наявності (відсутності) в цій

категорії свідків відхилень, а від їх фактичної спроможності адекватно відтворити необхідну інформацію та передати її слідчому під час допиту.

Висновок про відповідність отриманих показань необхідним вимогам і можливості їх використання у процесі доведення залежить від розсуду слідчого. У ряді випадків для обґрунтованого вирішення цього питання може знадобитися призначення відповідної судової експертизи.

До показань осіб, які мають певні захворювання, які можуть впливати на сприйняття дійсності, безумовно, необхідно ставитися критично, але повністю виключати їх із процесу доведення у кримінальній справі недоцільно.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 12 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651->
2. Конвенція про права дитини від. 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
3. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»). Прийняті 29 листопада 1985 року. [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_211.
4. Баранчук В. В. Поняття та ознаки психологічного контакту в процесі допиту. Збірник наукових праць. 2009. Вип. 17.
5. Погорецький М.А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». № 4. 2011.
6. Лозинська Ю.О. Засоби з'ясування достовірності показань свідка у кримінальному провадженні. Університетські наукові записки. № 1. 2018.

ПРАВО ГОСПОДАРСЬКОГО ВІДАННЯ ЯК ЮРИДИЧНА ФОРМА МАЙНОВОЇ САМОСТІЙНОСТІ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ

Ковальчук Ю.І.

*Студентка 4 курсу, групи ПР – 182д
Юридичного факультету СНУ ім. В. Даля
Науковий керівник:*

Шаповалова Ольга Вікторівна

*доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри господарського права*

Надано аргументи щодо загострення проблематики права господарського відання як юридичної форми майнової самостійності суб'єкта господарювання в умовах воєнного стану України. Прокоментовано історичний досвід та взаємозв'язок реформування економіки із збереженням правового титулу майна в умовах військового стану.

Ключові слова: реформування відносин власності, розщеплення права оперативного управління, право господарського відання.

Проблематика права господарського відання як юридичної форми майнової самостійності суб'єкта господарювання набуває нових ознак в умовах воєнного стану. Історичний шлях права господарського відання бере свій початок із 90-х років ХХ ст. Саме цей період, на думку О. В. Дзери, «знаменує собою початок реформування відносин власності і ринкових перетворень в економіці України. Безперечно, певні передумови цього були закладені раніше, починаючи з 1985 р. і до кінця 90-х років в СРСР» [1, с. 164]. На думку вченого, саме вказаний період характеризується невдачами подальших спроб реформування економіки. Генеральна лінія КПРС (Комуністичної партії Радянського Союзу) пропагувала домінуючу роль державної власності, проте коли вдалось домогтись 90-відсоткового державного сектору, можливості такої одержавленої економіки вичерпались і темпи економічного зростання критично знизились.

Цей період загалом характеризувався неефективним управлінням економікою, порушенням договірних зв'язків між суб'єктами господарювання та тривалим спадом виробництва. Все вищезазначене зумовило некерованість суспільних відносин і необхідність докорінної перебудови відносин власності. Саме для вирішення вказаних проблем був ухвалений Закон СРСР «Про власність в СРСР» від 6 березня 1990 р. Незважаючи на короткий період чинності, закон став основоположним для права господарського відання.

Зараз в Україну очікує післявоєнне реформування економіки, тому детальне дослідження такої правової категорії як право господарського відання набуває все більшої актуальності. У порівнянні з аргументацією актуальності, яка була зазначена майже десять років тому [2, с. 293], сучасні аргументи надають факти збереження правового титулу майна в умовах військового стану.

Як відомо, із прийняттям нових Цивільного та Господарського кодексів, втратили чинність Закони України «Про підприємства в Україні» та «Про підприємництво», а згодом Закон України «Про власність», а отже, виникла необхідність належного правового регулювання досліджуваного нами права оновленим Цивільним та Господарським законодавством. На сьогодні Цивільний кодекс України взагалі не містить згадки про право повного господарського відання, а його правове регулювання переміщено у Господарський кодекс України [3]. Щоправда, зазнала змін і назва досліджуваного права – тепер ГК України визнає його як право господарського відання. Згідно з ч. 1 ст. 136 ГК України встановлено: «Право господарського відання є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням повноваження розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених ГК та іншими законами» [3].

Право господарського відання – це правова форма, що застосовується для встановлення правового режиму майна, закріпленого лише за суб'єктом підприємництва. Р. Гап'ян наголошує, що ГК України оперує поняттям «суб'єкт підприємництва», зміст якого є дискусійним. Відповідно,

невизначеність поняття суб'єкта права господарського відання є однією з найбільших вад вітчизняного законодавства [4]. Дійсно, господарське законодавство не визначає поняття суб'єкта підприємництва, але використовує зазначений термін, коли регламентує господарську комерційну діяльність (підприємництво). Суб'єктів господарювання, що здійснюють таку діяльність, ГК України називає підприємцями (ст. 42). Більше того, згідно з ч. 2 ст. 45 ГК України порядок створення, державної реєстрації, діяльності, реорганізації та ліквідації суб'єктів підприємництва окремих організаційних форм визначається ГК України та іншими законами. Очевидно, що законодавець ототожнює поняття «підприємець», «суб'єкт підприємництва» та «суб'єкт господарювання, що здійснює господарську комерційну діяльність». На основі визначення суб'єктів господарювання, яке міститься у ч. 1 ст. 55 ГК України, можна сформулювати визначення суб'єкта підприємництва тільки з поправкою, що це є учасник господарських відносин, який здійснює господарську комерційну діяльність [2, с. 299].

Крім цього, ч. 2 ст. 136 ГК України містить вказівку на те, що суб'єкт підприємництва, який здійснює господарювання на основі права господарського відання, є підприємством. Статус юридичної особи, яким наділене підприємство, дозволяє такому суб'єкту підприємництва не лише закріпити за собою майно засобами бухгалтерського обліку і тим самим відокремити його від майна інших суб'єктів господарювання, власника тощо, а й звертатися до суду за захистом порушених майнових прав і в тому випадку, коли таке порушення мало місце з боку власника.

Отже, за суб'єктами господарювання, які не належать до суб'єктів підприємництва, майно не може закріплюватися на праві господарського відання. Щодо них застосовуються інші форми правового режиму (право оперативного управління, право користування тощо). Для порівняння варто відзначити, що за законодавством Російської Федерації майно на праві господарського відання належить лише державному або муніципальному унітарному підприємству (ст. 294 ЦК РФ), а за законодавством Республіки Казахстан – державному підприємству (ст. 196 ЦК РК), яке може бути республіканським або комунальним.

Аналізуючи норми ГК України, можемо підкреслити, що право господарського відання – це речове право суб'єкта підприємництва, який, так само як і власник, володіє, користується і розпоряджається закріпленим за ним майном. Проте, якщо зазначені повноваження власника носять абсолютний характер, то суб'єкт підприємництва, за яким майно закріплене власником (уповноваженим власником органом) на праві господарського відання, обмежений у здійсненні повноваження розпоряджатися окремими видами майна, яке (повноваження) він може реалізувати лише за згодою власника. Випадки одержання такої згоди передбачені ГК України та іншими законами [5, с. 226]. Право господарського відання, крім обмеження суб'єкта підприємництва у розпорядженні окремими видами майна згодою власника (уповноваженого органу), характеризується і тим, що власник майна, закріпленого за суб'єктом господарювання, здійснює контроль за використанням та збереженням належного йому майна. Такий контроль може здійснюватись власником як безпосередньо, так і через уповноважений ним орган. Проте в будь-якому випадку такий контроль не повинен призводити до втручання в оперативно-господарську діяльність підприємства [6, с. 214].

Аналізуючи суб'єкти права господарського відання слід вказати, що норми ГК України не обмежують здійснення права господарського відання лише державним сектором економіки. Серед науковців обстоюється думка, що «будь-який власник має право закріпити майно за створеним ним суб'єктом господарювання на праві господарського відання» [7, с. 785]. Не заперечуючи такої можливості, інші науковці вказують, що «законодавство не дає прямої відповіді на практичне запитання: за яким правом належить майно суб'єкту господарювання – юридичній особі, якщо її засновники не зазначили це в установчих документах чи інших правовстановлювальних документах» [8, с. 217]. На нашу думку, необхідно виходити із загальних засад господарського законодавства: якщо суб'єкт комерційної діяльності – підприємство то він отримує майно за правом господарського відання, якщо суб'єкт некомерційної діяльності – за правом управління.

Багато іноземних держав (колишніх членів СРСР) взагалі відмовились від управління державної власністю через механізми оперативного управління та господарського відання (Грузія, Латвія, Литва, Молдова). У своєму законодавстві вони здійснили поступову заміну їх на довірче управління майном. Ця заміна стала можливою лише після відмови від самого поняття «підприємство». Ми з цього приводу обстоюємо позицію щодо необхідності збереження названих речових прав і їхньої подальшої еволюції. Вона має вестись у бік розширення впливу на приватний та колективний сектори економіки із збереженням вироблених традицій у державному секторі.

Підводячи підсумок, наголошуємо на тому, що з моменту зародження і до сьогодні право господарського відання пройшло доволі короткий шлях еволюційного розвитку: від розщеплення права оперативного управління, яке відбулось в умовах втрати економічного зростання і поступового утвердження засад переходу на ринковий механізм, до належного оформлення статусу обмеженого речового права в сучасний період. Необхідність докорінної зміни ставлення до державної власності і сучасного її розуміння як підвалини забезпечення економічної безпеки держави вимагає еволюційних змін системи управління цією власністю. Подальша еволюція має відбуватись обов'язково. Проте, законодавцю в анонсованому процесі рекодифікації господарського законодавства важливо прийняти основоположне рішення стосовно того, чи залишаться ці обмежені речові права в нормах закону та в якому напрямі будуть надалі розвиватися. Ми вважаємо, що з позицій забезпечення економічної безпеки право господарського відання має час від часу втрачати окремих суб'єктів, яким майно належатиме вже на праві оперативного управління. Це дасть змогу не змінювати безпідставно розуміння права господарського відання, але зберігати можливість контролю над галузями, які формують рівень економічної безпеки нашої держави.

Література:

1. Дзера О. В. Вибране. Збірник наукових праць / Київська школа цивілістики. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 872 с.

2. Актуальні проблеми господарського права: [навч. посіб.] / За ред. В. С. Щербини. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 528 с.
3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 15.11.2019).
4. Таш'ян Р. Право господарського відання майном у законодавстві України, Російської Федерації та Республіки Білорусь: порівняльний аспект / Р. Таш'ян // Юридичний радник. – 2007. – № 1(15) [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.yurradnik.com.ua/>
5. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / За заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини; кол. авт.: О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина та ін. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 720 с.
6. Щербина В. С. Господарське право: [підручник] / В. С. Щербина – 6-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 640 с.
7. Майданик Р. А. Речове право : підручник. Київ : Алерта, 2019. 1102 с.
8. Господарське право: [підручник] / [О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, А. В. Смітюх та ін.]; за ред. О. П. Подцерковного. – 2-е вид., доп. і перероб.- Х. : Одіссей, 2011.- 452 с.

АКТУАЛЬНІ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВСТУПНОЇ КОМПАНІЇ 2022 РОКУ

Красюк Владислава

*Студентка 4 курсу, групи ПР – 182д
Юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

Науковий керівник:

Шановалова Ольга Вікторівна

*доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри господарського права*

У даній статті коментується порядок вступу абітурієнтів до вищих навчальних закладів, місцем проживання яких є тимчасово не підконтрольна територія. Надаються посилання на відповідні нормативні акти та законопроекти, що регулюють питання вступу студентів до університетів з тимчасово не підконтрольних територій України. Аналіз, результати якого викладені у статті є актуальним і в умовах воєнного стану, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 № 64 «Про введення воєнного стану в Україні».

Ключові слова: вступна кампанія, порядок вступу абітурієнтів, тимчасово не підконтрольна територія України, вступ студентів в умовах воєнного стану, отримання вищої освіти.

Вступ абітурієнтів до університету, місцем проживання яких є тимчасово не підконтрольна територія України, це питання є важливим та актуальним. Для більшості опитаних студентів мотивацією здобувати освіту в Україні є більші перспективи на гідне життя, високі шанси на працевлаштування та можливість продовжити навчання за кордоном. Зараз вища освіта є важливим фактором розвитку людини, тому не є виключним, що і з окупованих територій до українських закладів вищої освіти більше бажаючих вступити щороку. Навчатись необхідно, адже поки людина вчиться та розвивається, вона не деградує! Отримання вищої освіти – це невід’ємна складова становлення успішної особистості.

9 серпня у Верховній Раді України був зареєстрований проект Закону «Про засади державної політики перехідного періоду» (реєстр. 5844), що був ініційований Кабінетом Міністрів України. Було

пояснено, що урядовий законопроект про перехідне правосуддя містить низку положень, що здатні створити небезпеки та прогалини в чинному законодавстві, тому потребує суттєвого доопрацювання. Ухвалення цього законопроекту може призвести до негативних наслідків, зокрема виникнення законодавчих колізій, невідповідності положенням Конституції України та міжнародним зобов'язанням, а також до суперечливого тлумачення і, відповідно, до різного правозастосування та порушення принципу правової визначеності.

Проект закону має характер радше політичної декларації, ніж нормативно-правового акта з чіткими нормами правового регулювання, що ставить під сумнів можливість виконання його приписів у разі ухвалення.

Серед основних зауважень до тексту законопроекту називають такі:

- частина пропозицій щодо введення нових термінів у законодавство потребує перегляду й суттєвого доопрацювання з метою непорушення принципу правової визначеності й недопущення неправильного трактування та правозастосування;
- компоненти перехідного правосуддя виписані фрагментарно й не становлять цілісної системи;
- пропозиції із запровадження нових правових інститутів (наприклад, конвалідації) не містять навіть мінімального опису того, як вони будуть реалізовані, їхніх загальних принципів та механізмів;
- законопроект містить імперативні приписи стосовно явищ і процесів, щодо яких має відбутися широке суспільне обговорення та проведені діалоги, зокрема з мешканцями нині окупованих територій України (зокрема, щодо питань коммеморації) тощо.

Законопроект про перехідне правосуддя має ст. 14. У законопроекті передбачено не визнавати документи про базову шкільну освіту. Це спірне рішення щодо вступу з територій Донбасу та Крим (м. Севастополь). Вважаю за потрібне ввести корективи у Законодавство про вступ таких абітурієнтів, зокрема, дозволити скласти іспити за спрощеною процедурою, яка дасть можливість пройти цей етап щоб вступити на денну форму навчання. Тому що

здобувачі освіти готуються до вступу самостійно, у нагоді їм стають онлайн-курси, репетитори з підготовки до ЗНО, ДПА з української мови та літератури, історії України, математики, англійської мови та з інших предметів. Це моє ставлення до зазначеної проблеми.

24 січня 2022 Кабінет Міністрів України відкликав даний законопроект.

Ознайомлення з експертним висновком показало, що "Вступна кампанія-2021: досягнення та перешкоди", яке за підтримки проекту USAID "Демократичне врядування у Східній Україні" провели у вересні та жовтні цього року соціологічне опитування. В опитуванні взяли участь 262 респонденти: студенти з ТОТ, які вступили до закладів вищої освіти, вчителі та викладачі, які працюють з учнями/студентами з тимчасово окупованих територій, представники освітніх центрів "Донбас/Крим-Україна", керівники підготовчих курсів, відповідальні секретарі приймальних комісій. За словами Ірини Жданової 68% опитуваних студентів відповіли, що мотивацією є більші перспективи на гідне життя, високі шанси на працевлаштування та можливість продовжити навчання за кордоном [1]. Також була ознайомлена з коментарем голови профільного комітету ВР Сергія Бабака, який зазначив, що на 2022 рік, як і у минулі роки, формат проведення тестування - офлайн. В разі онлайн-формату може бути значне технічне перенавантаження і проблеми з автентифікацією дитини. Випускники повинні будуть прийти до визначеного в районі місця проживання або місця тимчасового перебування центру тестування [2].

За мету цього дослідження беремо аналіз вищесказаного експертного висновку метою якого є з'ясування проблеми. За словами Сергія Шкарлета на сьогодні на тимчасово окупованих територіях через небезпеку для життя неможливо складати тести. Таким дітям потрібно переїхати на підконтрольну територію. Саме для цього будуть запроваджені додаткові та спеціальні сесії в освітніх центрах. Такі сесії, планується, будуть проведені навіть на території Західної Європи. Наприклад, Ірина Жданова підкреслила - «Кількість цьогорічних вступників через освітні центри надзвичайно надихає – 2083 мешканця ТОТ. Адже вона, зокрема, свідчить і про ефективність інформаційної кампанії. За роки роботи освітніх центрів уже понад 10 тисяч абітурієнтів з ТОТ і прифронтових районів стали студентами

українських ЗВО через спрощену процедуру вступу». Але робота освітніх центрів також регламентує, що документи про освіту, отримані на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) Донбасу та Криму не визнаються [3].

Робота освітніх центрів регламентується:
- Порядком прийому для здобуття вищої, фахової перед вищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, тимчасово окупованій території окремих районів Донецької та Луганської областей, території населених пунктів на лінії зіткнення, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 01 березня 2021 року № 271, зареєстрованим в Міністерстві юстиції 15 квітня 2021 року №505/36127 - Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 р. № 1085-р «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення» [6].

На сьогодні не можна погіршувати стан цієї проблеми, який є на сьогодні у порівнянні з тим який пропонують у законопроекті про перехідне правосуддя. Ст. 14 зробить тільки гірше положення [4, ст. 13].

У 2022 році через складну ситуацію на території України ЗНО буде проводитися в умовах воєнного стану та умови ці оновлені. Через війну Росії з Україною сталися великі труднощі з вступом до вищих навчальних закладів. ЗНО буде проведено у спрощеному форматі. Верховна Рада ухвалила проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України в сфері освіти № 7132 від 10.03.2022.

Відповідно до нього вступники 2022 року складатимуть один мультипредметний тест з трьох предметів: української мови (без завдань з української літератури), математики та історії України. Всього буде 60 завдань, які треба буде виконати за 80 хвилин. Оцінюватися мультидисциплінарний тест буде відповідно до чинних програм ЗНО, результат по кожному предмету подаватиметься у тестових балах за шкалою 100-200. [5]

Вступати через освітні центри мають право особи, які

- мають український документ про освіту;
- не мають українського документу про освіту**;
- проходили ЗНО і мають відповідні сертифікати 2019, 2020, 2021 та 2022 року;
- не проходили ЗНО.

**Документи про освіту, отримані на тимчасово окупованих територіях Донбасу та Криму не визнаються.

Під час вступної кампанії 2022 освітні центри будуть працювати з 7 червня до 30 вересня 2022 року. Можна вступати лише через один освітній центр. У рейтингових списках та наказах про зарахування прізвища вступників шифруються.

Натомість економіко-політичні проблеми супроводжують даний процес. Так, п'ять з семи гуманітарних коридорів на Донбасі повністю заблоковані, виїзд з тимчасово окупованої території через Росію для студентів є єдиною можливістю взяти участь у вступній кампанії. Але цей шлях, будучи нелегальним вартує (коштує) приблизно 7000 гривень трансферу для однієї людини, а ще 1700 грн штраф за незаконний перетин кордону. Ці негативні моменти створюють великі перешкоди дітям з ТОТ. У якості одного з варіантів її усунення були запропоновані звільнення від штрафу або ж його компенсацію.

Наша держава, навіть у період воєнного стану дає можливість отримати молоді вищу освіту. Актуальним економіко-правовим питанням вступної кампанії 2022 року є вимоги щодо вступу абітурієнтів до університетів, місцем проживання яких є тимчасово не підконтрольна територія України. Минулого року....

"Ми погодили, що на конкурсних засадах буде сформовано перелік з 25 вищих навчальних закладів, на базі яких буде запущено пілотний проект у 2021-22 роках. Планується, що діти, які вступатимуть в українські виші через освітні центри "Донбас-Україна" та "Крим-Україна", отримають можливість бути зарахованими на підготовчі курси, які серед заходів з академічної та психологічної інтеграції в український освітній та соціальний простір, передбачатимуть стипендіальне забезпечення та безкоштовне проживання у гуртожитках", - сказала Драганчук.

Очікується, що курси за таким форматом розпочнуться напередодні Дня Конституції України та триватимуть до початку навчального процесу в університетах, орієнтовно 2-2,5 місяця.

Література:

1. Підсумки вступної кампанії 2021 року до закладів вищої освіти з тимчасово окупованих територій <https://mon.gov.ua/ua/news/prezentovano-pidsumki-vstupnoyi-kampaniyi-2021-roku-do-zakladiv-vishoyi-osviti-z-timchasovo-okupovanih-teritorij-donbasu-ta-krimu>

2. Підсумки вступної кампанії 2021 року до закладів вищої освіти з тимчасово окупованих територій <https://tsn.ua/ukrayina/zno-v-2022-roci-bude-provoditsya-v-sprschennomu-formati-2026822.html>

3. Фонд "Відкрита політика": третина опитаних студентів з ТОТ вже при вступі визначилася з тим, що своє майбутнє бачить тільки в Україні <https://ua.interfax.com.ua/news/press-release/777199.html>

4. Проект Закону «Про засади державної політики перехідного періоду» (реєстр. 5844) від 9 серпня 2021 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>

5. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України в сфері освіти [№ 7132](#) від 10.03.2022.

6. Наказ 30.01.2017 № 105 Міністерство юстиції України Про затвердження Змін до деяких наказів Міністерства освіти і науки України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-17#Text>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ВИДИ ПРАВА СПІЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Летюка Вікторія,

*студентка 2 курсу спеціальності «Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля.*

*Науковий керівник: Гніденко В. І.,
к.ю.н., доцент кафедри правознавства
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

Анотація: У статті розкрито загальні поняття та засади права спільної власності, досліджено питання застосування та припинення форм спільної власності. Відзначено основні форми реалізації та захисту права спільної власності. Окрему увагу зосереджено на формуванні часток у спільній частковій власності. Визначено основні способи захисту прав співвласників у разі виділу та поділу спільного майна, встановлено різницю між цими способами розпорядження часткою у спільній частковій власності.

Ключові слова: право власності, спільна власність, спільна сумісна власність, спільна часткова власність, спільне майно, визначення часток, припинення права спільної власності.

Виклад основного матеріалу. За останні роки було проведено багато досліджень, щоб краще зрозуміти право як з академічної, так і практичної точки зору. Протягом існування сучасної української держави установлювалося право спільної власності, але так як цей інститут має досить складний механізм. Право спільної власності є не до кінця врегульованим та не до кінця висвітленим питанням. Також наголошу, що цивільне законодавство не в повному обсязі може регулювати відносини права спільної власності, зокрема спільна власність подружжя. Тому питання спільної власності завжди потребувало вдосконалення законодавства та привертало увагу науковців. Обсяг цієї роботи не дає можливості роздивитися це питання широко, тому зупинимося лише на деяких аспектах правового регулювання відносин спільної власності. Спільна власність є набагато складнішим правовим явищем, ніж може здатися. Це один із найбільш неоднозначних інститутів цивільного права, який відзначається своїм відносно невисоким ступенем доктринальної

визначеності та компромісу, як у науковому аспекті, так і поміж юристами-практиками.

Протягом багатьох років у літературі використовується більш усталений термін спільної власності. Зокрема його одержуються більшість науковців, таких як: Кузнецова Н.С., Жилінкова І. В., Зімельова М.В., Белов В. А., Покровський Й. О та інші. Ці ж науковці детально досліджували питання сутності спільної власності, об'єктів та суб'єктів цієї власності. У їх роботах висвітлені питання врегулювання спільної власності, але у зв'язку із досить частою змінами у законодавстві, вони стають все більш заплутаними і визивають ще більшу масу питань. Так наприклад, право спільної власності у подружжя, коли подружжя не складає шлюбний договір у ситуації розлучення стає проблема поділу цього спільного майна і частіше за все виникають суперечки на цьому процесі. Тож метою цієї статті є виокремлення основних аспектів у понятті та формах спільної власності та розкриття деяких спірних моментів у спільній власності подружжя.

Як зазначається в науковій літературі, термін «спільна власність» – «це право двох чи більше осіб на один об'єкт» [1]. Саме при праві спільної власності, крім зовнішніх відносин учасників спільної власності з усіма третіми особами, існують також відносини між самими власниками цієї власності. Тож механізм трохи ускладнюється від звичайного права власності і утворюється новий інститут — інститут права спільної власності. Водночас з'являються такі правові норми, які розраховані на узгодження волі власників при здійсненні приналежних їм правомочностей щодо спільного майна. «Спільна власність за своєю юридичною природою є своєрідним способом реалізації суб'єктами права приватної, колективної, державної власності, тому не утворює нову самостійну форму власності» [2]. Право спільної власності регламентоване Цивільним кодексом України, а саме — главою 26.

Специфіка правовідносин спільної власності полягає у тому, що існує єдність об'єкта права власності та множинність суб'єктів такого права. Доречі, саме множинність суб'єктів права власності на той самий об'єкт і викликала необхідність правового врегулювання цих відносин. Бо потрібно узгодити волі учасників спільної власності,

забезпечити рахування кожного з їх законними інтересами третіх осіб та інших співвласників, належний стан спільного майна і т. д.

Об'єктом права спільної власності є майно (річ), характерною ознакою якого є його неподільність, тобто неможливість поділу без втрати цільового призначення. «Неподільними речі можуть бути за своєю природою, коли їх поділ спричиняє незворотні зміни в її фізичному стані, унеможливаючи використання речі за цільовим призначенням, та за законом» [3].

Суб'єктами права спільної власності, як і взагалі у праві власності, виступають фізичні, юридичні особи, держава, територіальні громади у будь-яких композиціях.

«Щодо прав і обов'язків, які належать суб'єктам права спільної власності, то це питання викликало та досі викликає у науковців бажання дискутувати. Так, наприклад, Зімельова М. В. визначала, що «спільною власністю є право власності, що належить декільком особам у долях» [4]. Цю ж позицію займала і Жилінкова І. В.» [5]. А ось деякі інші науковці, напроти визначають, що множинність суб'єктів права власності у випадку спільної власності на річ є не чим іншим, як наявністю в кожного суб'єкта не частини права, а цілісного суб'єктивного права. Але звісно кожен має право дотримуватися тієї думки, яку він вважає правильніше.

Так чи інакше право спільної власності має свої види. Ці види визначені у ст. 355 Цивільного кодекса:

Спільна часткова власність;

Спільна сумісна власність.

Ці два види схожі між собою, але мають дуже важливу між собою різницю. Ця різниця полягає саме у визначенні часток. Так у спільній сумісній власності, частки у праві власності на майно не визначені, це і є головною відмінністю. Право кожного співвласника поширюється на все майно. Їх частки визначаються коли припиняються правовідносини (поділ, виділ). Спільна сумісна власність виникає відповідно до закону. У випадку спільної сумісної власності право кожного із суб'єктів рівною мірою поширюється на все спільне майно. Співвласники майна, можуть володіти і користуватися майном спільно, якщо інше не встановлено домовленістю між ними. Якщо один із співвласників майна, яке перебуває у спільній сумісній власності, здійснив правочин який

торкався розпоряджання цим майном, то вважається, що він вчинений за згодою всіх співвласників.

Режим спільної сумісної власності регламентується у статтях 368-372 ЦК України, 60-74 СК України, 16-17 Закону України «Про власність».

У разі поділу майна, яке знаходиться у праві спільної сумісної власності вважається, що частки учасників є рівними, якщо інше не встановлено домовленістю між ними або законом. Тож якщо співвласник захоче виділ своєї частки із майна вважається, що частки кожного із співвласників у праві спільної сумісної власності є рівними, якщо інше не встановлено домовленістю між ними, законом або рішенням суду. Виділ частки проводиться у випадку, коли кредитор співвласника майна, який є у спільній сумісній власності, у разі недостатності у нього іншого майна, на яке може бути звернене стягнення, пред'явить позов про виділ частки із спільного майна в натурі для звернення стягнення на неї. Також співвласники мають право за попередньою домовленістю поділити майно. Потрібно зазначити, що у разі поділу майна між суб'єктами, право спільної сумісної власності на це майно припиняється. Договір про поділ нерухомого майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

Характерною рисою спільної часткової власності є те, що кожен із учасників має чітко визначену частку в праві власності на майно. Спільна часткова власність припускає, що розмір визначених часток може бути рівним чи нерівним. Якщо співвласники не встановили в договорі розмір часток, або ці частки не встановлені законом, то такі частки будуть вважатися рівними. Частки спільної часткової власності визначаються у відсотках у вигляді дробу ($1/2$; $1/4$; $1/6$ і т.д.). Такі частки визначають «ідеальною». Ідеальна частка має відповідати «реальній» частці. Реальною часткою - є частка майна у натурі.

Кожен із суб'єктів, має право на надання йому у володіння та користування тієї частини спільного майна у натурі, яка відповідає його частині у праві спільної часткової власності. Якщо таке не можливо, учасник має право отримати від інших учасників, які володіють і користуються спільною річчю, відповідну матеріальну компенсацію. Співвласники здійснюють свої право на спільне майно

за згодою між ними. Учасники можуть домовитися про порядок володіння та користування майном.

У разі вирішення поділу майна між суб'єктами право спільної часткової власності на це майно припиняється. «Договір про поділ нерухомого майна, що перебуває у спільній частковій власності, так як і у спільній сумісній власності, укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню» [6].

Як можна зрозуміти, право спільної власності не створює відокремленого виду права власності. Немає сенсу виділяти “змішану” форму власності, це та ситуація коли майно на праві спільної власності належить різним за своїм правовим статусом учасникам, бо кожний суб'єкт таких правовідносин має право на майно не в залежності від свого правового статусу, наприклад, фізичній та юридичній особам, юридичній особі та державі тощо. Ідея такої “змішаної” форми власності не має значення ні в теоретичному, ні у практичному сенсі.

Так як основне поняття та види спільної власності були розглянуті, то постає питання: коли ці види виникають, які підстави для цього потрібні? Для того щоб виникло право спільної власності, потрібні певні підстави. Закон по-різному підходить до визначення таких основ виникнення. Але у цей раз, підстави виникнення права спільної власності не визначені вичерпно. Відповідно до частини 3 статті 355 Цивільного Кодексу, «право спільної власності виникає з підстав, не заборонених законом» [7]. «Існують такі обставини, які зумовлюють належність майна (речі) кільком особам: спільна праця задля створення майна, спільне вкладення коштів у придбання майна, прийняття спадщини кількома спадкоємцями, укладення договору відчуження майна на користь кількох осіб, приватизація квартири у будинку державного житлового фонду особами, які у ній проживали, тощо» [8]. Тобто право спільної власності може виникнути, як у випадках, які прямо передбачені законом, так і у випадках, передбачених відповідною угодою (домовленістю) сторін, рішенням суду, або у силу інших обставин.

Потрібно сказати, що є різниця виникнення часткової та сумісної прав спільної власності. Так право на часткову спільну власність, може виникнути в силу закону, внаслідок обставин, які не залежать від волі людей, або у силу укладеного договору.

Юридичними підставами для цього можуть бути договори про сумісну, в тому числі і підприємницьку діяльність, придбання майна у спільну власність в наслідок спадкування тощо. Так у силу спадкування, права та обов'язки спадкодавця переходять до інших осіб — спадкоємців. «Коли приймається спадщина двома і більше спадкоємцями спадкове майно, зазвичай, є об'єктом їх спільної часткової власності» [9].

Спільна сумісна власність утворюється виключно за тих підстав, які прямо передбачені законом. Таким яскравим прикладом є і виникнення спільної власності на майно, коли воно набувається особами за час перебування в шлюбі, а також у результаті спільної праці та за спільні грошові кошти членів сім'ї (приклад — фермерське господарство). Спільна сумісна власність за статтею 74 Сімейного кодексу України, може набуватися і «якщо жінка та чоловік проживають разом однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі, набуте за час спільного проживання майно належить їм на праві спільної сумісної власності. Режим спільної сумісної власності може бути передбачатись також договором.» [10].

Вважаю за важливе додати те, що в деяких випадках особам надається вибір, у яку саме власність набути майно: сумісну або часткову. Наприклад, частина 2 статті 8 Закону "Про приватизацію державного житлового фонду" встановлює, що передача займаних квартир (будинків) у порядку приватизації здійснюється у спільну сумісну або часткову власність за письмовою згодою всіх повнолітніх членів сім'ї, які постійно мешкають в даній квартирі (будинку) [11].

Тож характерною рисою безумовних підстав виникнення відносин спільної власності є те, що вони починають діяти за вказівкою закону.

У статті вище зазначалося, що визначення часток, але не дивлячись на це вважаю за потрібне розглянути визначення часток у спільній частковій власності трохи детальніше. Якщо говорити про спільну часткову власність, то, як ми вже з'ясували, це спільна власність, яка має чітко встановлені частки майна для кожного із співвласників. Визначення часток спільної часткової власності регламентовано статтею 357 Цивільного кодексу. Вже згадувалося, що існує поняття «реальна частка» та «ідеальна частка». Тож вважаю за потрібне нагадати ці поняття. Реальна частка означає наявність у

суб'єкта права власності на конкретну, фізичну відособлену частину майна, так зване майно у натурі. Часто можна почути як кажуть: «одна третя квартири», «моя половина будинку» та подібне. Все це, ні про що з юридичної точки зору, бо під «ідеальною» часткою мається на увазі абстрактне уявне вираження співвідношення у обсязі прав учасників спільної часткової власності (співвласників). Хоч «ідеальна» частка і повинна відповідати «реальній», важливо зауважити, що саме «ідеальна» частка є домінуючою, бо «визнання за кожним співвласником права на конкретну частину майна в натурі, фактично означало б руйнування інституту права спільної часткової власності та недоцільність його існування» [12].

Потрібно зазначити, що всі частки у праві мають арифметичне вираження — визначаються у дробах. Це потрібно для того, щоб надати обсяг прав для кожного співвласника в процесі існування, збільшення чи зменшення частки, її припинення у праві власності на спільне майно.

Тож перейдемо до часток в цілому. «Частки у праві спільної часткової власності вважаються рівними, якщо інше не встановлено за домовленістю співвласників або законом, це нам говорить стаття 357 ЦК України» [7].

Можуть бути такі ситуації, коли співвласники не домовилися про встановлення часток або ці частки не встановлені законом, у такому випадку, ці частки визначаються з урахуванням вкладу кожного з співвласників у придбання (виготовлення, спорудження) майна. У цей же час учасник може претендувати на відповідне збільшення своєї частки у праві спільної часткової власності, якщо поліпшення спільного майна, які не можна відокремити, зроблені ним своїм коштом за згодою всіх співвласників, з додержанням встановленого порядку використання спільного майна.

Якщо мова йде про житловий будинок, іншу будівлю, споруду, то співвласник може зробити у порядку встановленим законом за свій рахунок прибудову без погодження інших співвласників, якщо це не порушує їхніх прав. Прибудова буде власністю співвласника, який її зробив. Слід зауважити, що це не змінює розміру часток співвласників у праві спільної часткової власності. Така схема працює і із поліпшеннями спільного майна, які можна відокремити, вони є власністю того з учасників, який їх зробив, але якщо інше не

встановлено домовленістю співвласників. Якщо говорити, конкретно про розподіл саме майна, то в цій ситуації потрібно звернутися до правил поділу об'єкта в натурі або взагалі виділу частки об'єкта в натурі, але так можна діяти тільки за умови технічної можливості таких дій (керуючись статтями 364, 367, 370, 372 ЦК). Після таких маніпуляцій формуються не менше двох нових об'єктів які мають свої характеристики, адреси, розділи в ДРРП, а право спільної власності може або змінюватися, або припиняється.

Тож у підсумку ми розуміємо, що визначення часток у праві спільної часткової власності є дуже важливим моментом, бо кожному із співвласників належить частка у праві на визначене майно і саме цією часткою права може користуватися визначений учасник.

Вважаю за важливе зупинитися на питанні здійснення та припинення права спільної часткової власності. Як нам вказує стаття 358 Цивільного кодексу, право спільної часткової власності здійснюється співвласниками за їх погодженням (згодою). Важливо, що право кожного співвласника поширюється на весь об'єкт у цілому, а не якусь визначену його частку. Учасники мають право домовитися про порядок володіння і користування майном, яке є їх спільною частковою власністю. Будь який із учасників має право на надання йому у володіння і користування певної частини спільного майна в натурі, що відповідає частці цього майна у праві спільної часткової власності. Якщо таке право реалізувати неможливо, то учасник може вимагати від інших учасників, які володіють і користуються спільним майном, належну матеріальну компенсацію. Якщо ситуація виходить конфліктною, немає можливості самотійно, добровільно встановити порядок користування спільним майном між співвласниками, то такий порядок користування таким майном може встановити суд.

Під час реалізації права власності співвласниками щодо спільного майна потрібно звертати увагу і на правову природу такої власності, бо так як учасникам належить «ідеальна» частка у праві власності на спільне майно, яка, як я згадувала, є абстрактним вираженням співвідношення в обсязі прав співвласників спільної власності. Тож, кожному з співвласників належить не частка у спільного майна, а частка у праві власності на це саме майно. Визнання за кожним зі співвласників права на конкретну частину майна в натурі спричинить припинення спільної власності. Поняття ж

реальної частки використовується при поділі спільного майна в натурі в разі припинення його спільного правового режиму, а також може застосовуватися відповідно до частини третьої статті 358 ЦК України при встановленні співвласниками порядку користування спільним майном в натурі згідно з розмірами належних їм часток.

Тож є необхідність у розмежуванні порядку поділу спільної власності для того, щоб припинити такий режим і порядок установлення користування спільним майном. «Так критерій необхідності виділення у користування кожному зі співвласників ізольованого приміщення, зокрема, якщо при цьому немає можливості для забезпечення відповідності «ідеальних» часток реальним, не є обов'язковим.» Така позиція вірна для Судової колегії у справі 6-1500цс15 [13].

Як ми знаємо у Конституції України, а саме частин 4 та 5 статті 41, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Але звертаючись до права спільної часткової власності потрібне повне регулювання цього питання. Для цього існують загальні умови для припинення права спільної часткової власності, так вони прописані у частині 1 статті 365 Цивільного кодексу. Саме за наявності цих (усіх чотирьох) умов можливе припинення права на частку у спільному майні:

- 1) частка є незначною і не може бути виділена в натурі;
- 2) річ є неподільною;
- 3) спільне володіння і користування майном є неможливим;
- 4) таке припинення не завдасть істотної шкоди інтересам співвласника та членам його сім'ї.

Потрібно зауважити, що суд постановляє рішення про припинення права особи на частку в спільному майні за умови попереднього внесення позивачем вартості цієї частки на депозитний рахунок суду. Як приклад окремих випадків (виключення з правила) припинення права спільної часткової власності, потрібно сказати, що у випадку виділу частки з майна, яке перебуває у спільній частковій власності, щодо особи, майно якої виділено в натурі, спільна власність припиняється, така особа набуває право власності на виділене майно, й у випадку, встановленому законом, таке право обов'язково підлягає державній реєстрації. Але майно, яке перебуває у спільній частковій

власності, зберігається щодо інших співвласників спільної власності, частки яких не виділені зі спільного майна.

Тож виходячи із частини першої проаналізованої статті 365 Цивільного кодексу, можна сказати, що для припинення права особи на частку у спільному майні необхідно встановити наявність будь-якої з обставин, передбачених цією частиною статті, за умови, що таке припинення не може завдати істотної шкоди інтересам співвласника та членам його сім'ї. «В цей же час, висновок про істотність шкоди, яка може бути завдана співвласнику та його сім'ї, вирішується в кожному окремому випадку виходячи із обставин справи та об'єкта, який є спільним майном» [14].

Як можна зрозуміти, спільна сумісна власність є важливим моментом і для подружжя. Вважаю за потрібне сказати, що «майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один із них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу)» [10]. Тож ми розуміємо, що правовий режим такого майна буде регулюватися положеннями саме сімейного законодавства. Подружжя не можуть змінювати такий встановлений законом правовий режим на власний розсуд, хоча і можуть вчиняти дії які стосуються долі придбаного майна в період шлюбу. Підставою для виникнення спільної сумісної власності подружжя є набуття ними спільного майна під час шлюбу. Важливо, що такий шлюб обов'язково має бути укладений у відповідних державних органах реєстрації (РАГСі). Але як ми знаємо існують випадки, коли шлюб не зареєстрований, тобто особи перебувають у так званому цивільному шлюбі. У такому випадку, починає працювати стаття 70 Сімейного кодексу: якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. Іншими словами подружжя має право на зміну, за допомогою шлюбного договору законного правового режиму щодо набуття під час шлюбу майна на договірний. «Тобто, «подружжя» можуть домовитися про непоширення на майно, набуте ними за час шлюбу, режиму спільної

сумісної власності і вважати його спільною частковою власністю або особистою приватною власністю кожного з них» [15].

Важливим принципом у праві спільної сумісної власності подружжя є принцип спільності нажитого у період шлюбу майна, «режим спільності майна подружжя означає, те що: майно, як було набуто подружжям за час шлюбу, вважається спільним, якщо інше не встановлено домовленістю сторін (договором); подружжя має рівні права щодо майна, яке належить їм на праві спільної сумісної власності; майно належить подружжю без визначення часток кожного з них у праві власності» [16]. Але у випадку коли один із подружжя не згоден з презумпцією спільності майна і звертається до суду з вимогою про те щоб права особистої власності на певну річ були за ним визнанні, у цьому разі на ньому буде лежати тягар доведення протилежного. «Презумпцію спільності майна можуть спростувати докази про: придбання речі до шлюбу; придбання речі на кошти, які належали позивачеві особисто (подарунок батьків, одержання відшкодування за моральну шкоду тощо); придбання речі за рахунок коштів, одержаних від продажу особистого майна; придбання речі в період окремого проживання за власні кошти» [17].

Вважаю за необхідне звернути увагу на проблему невизнання майна фізичної особи-підприємця спільною сумісною власністю. Якщо розглядати Постанову Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» то можна зробити висновок, що майно приватного підприємства чи окремої фізичної особи – підприємця не вважається об'єктом спільної сумісної власності подружжя. Так інший із подружжя має право тільки на частку одержаних доходів від цієї діяльності. Але трохи пізніше, у Рішенні Конституційного Суду від 19 вересня 2012 року було визначено, що статутний капітал та майно приватного підприємства вважається об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Тобто «приватне підприємство, засноване одним із подружжя, – це окремий об'єкт права спільної власності подружжя, до складу якого входять всі види майна, в тому числі внесок у статутний капітал і майно, виділене з їхньої сумісної власності. Тож такі положення призвели до неоднакового

застосування судами однієї й тієї самої норми статті 61 Сімейного кодексу» [18].

Щодо долі спільного майна, то Цивільний кодекс містить положення, в якому визначено, що подружжя може визначити долю свого спільного майна наперед, на випадок своєї смерті. Така реалізація можлива завдяки наявності інститутів спадкування: заповіт подружжя та спадковий договір. Спадковий договір дуже схожий на заповіт подружжя, але звісно мають певні розбіжності. Наприклад, заповіт подружжя може бути укладатися тільки щодо майна, яке належить подружжю на спільній сумісній власності, а предметом спадкового договору може бути майно, яке належить спільній сумісній власності подружжя, так, а також майно, яке є особистою власністю одного з подружжя. Також важливо що, за життя один із подружжя має право відмовитися від спільного заповіту, така відмова буде підлягати нотаріальному посвідченню. А ось у випадку із спадковим договором, Цивільний кодекс не містить норми, за якою подружжя може відмовитися від спадкового договору. Розірвання такого договору можливе тільки у судовому порядку на вимогу відчужувача або набувача у випадку невиконання набувачем розпоряджень відчужувача. Важливим аспектом є те, що у разі смерті одного з подружжя нотаріус повинен накладати заборону відчуження майна, що визначено в заповіті подружжя на майно, яке визначено предметом спадкового договору. Нотаріус повинен накладати заборону відчуження в момент коли посвідчується такий правочин, незалежно від того чи сталася така (смерть одного із подружжя).

Майно, яке є власністю подружжю на праві спільної сумісної власності, може ділитися між сторонами. Поділ скасовує режим спільності на набуте подружжям майно і, як правило, є наслідком припинення шлюбу. Ділити спільне майно подружжя може, як під час шлюбу, так і після його розірвання.

Існує загальне правило, яке регламентує стаття 71 Сімейного кодексу, а саме майно, яке є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, ділиться між ними в натурі. У випадку коли між подружжям не досягнуто згоди про спосіб поділу спільного майна, то в такому разі за позовом подружжя або одного з них суд може викласти рішення: про поділ майна в натурі, якщо це не завдасть шкоди для господарського призначення цього майна; про розподіл

речей між подружжям з урахуванням їхньої вартості та частки кожного з подружжя у спільному майні; про присудження майна в натурі одному з подружжя з покладенням на нього обов'язку компенсувати другому його частку грішми. При цьому звертається увага на інтереси неповнолітніх дітей або інтереси одного з подружжя, що заслуговують на увагу. Тож можна сказати, що кожен із подружжя може мати спільне майно, а може мати майно, яке належить на праві власності йому особисто. Сімейний кодекс визначає певні види майна, яке є роздільним і належить кожному з подружжя. Це може бути майно, яке набуто одним із подружжя до шлюбу. В такому разі без згоди власника дошлюбне майно одного з подружжя не повинно надходити у спільну власність. Також це може бути майно роздільне, набуто під час шлюбу на підставі договору дарування або в порядку спадкування. Не забуваємо і про майно, яке набуто під час шлюбу за особисті кошти. І останнє, до роздільного майна належать речі індивідуального користування, неважливо чи були вони придбані під час шлюбу за рахунок спільних коштів подружжя, хоча є виняток — коштовності та предмети розкоші.

У підсумку хочу сказати, що незважаючи на те, що право спільної власності не передбачається Конституцією України, але його велика поширеність в побуті надає йому неабиякої важливості. Право спільної власності посідає одне з найголовніших місць серед інших. За допомогою інституту права спільної власності для громадян створюються кращі умови для задоволення матеріальних і соціально-культурних потреб, раціонального використання сімейного бюджету, зміцнення сімейно-трудова зв'язків і товариських взаємин, а також отримання трудових доходів. Право спільної власності відкриває кращі перспективи і для юридичних осіб, сприяючи підвищенню ефективності виробничо-господарської діяльності, заощадженню коштів і ресурсів. У ході дослідження виявлено таку проблему у врегулюванні захисту права спільної часткової власності, як відсутність чіткого механізму врегулювання порядку та строків виплати компенсації співвласнику у разі виділу частки. Для того щоб Україна стала більш розвинутою державою у праві спільної власності, потрібно реінтегрувати нормативно правові акти, які регулюють ці права. Звісно це не одразу вирішить проблему, але перший крок буде зроблений. Вдосконалюючи національне законодавство вважаю за

потрібне врегулювання між нормативно правовими актами, щоб уникати колізій та прогалин для врегулювання окремих питань спільної власності.

Література:

1. Цивільне право України: підручник для ст. Юр. Вузів.-К.: Вентурі, 1997.-с.347

2. Цивільне право України: Підручник: У 2-х книгах/ За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової .- К.: Юрінком Інтер, 1999.- с.478.

3. Кравцов С. В. Поняття, правова природа та підстави виникнення права спільної власності/ С. В. Кравцов // -2016. №5 (14). – С. 25-28.

4. Зимелева М.В. Общая собственность в советском гражданском праве / М.В. Зимелева // Журнал «Вестник гражданского права». – № 4. – 2009. – Том 9.

5. Жилінкова І. Проблема визначення часток у праві спільної часткової власності / І. Жилінкова // Право України. – 2005. – № 1. – С. 103–105.

6. Перунова О.М., Селезень С.В. Цивільне право: Конспект лекцій. – Харків, ХНАДУ. – 256 с

7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44/ URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

8. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Право власності. Київ : Прав. єдність, 2011. 246 с

9. Боднар Т.В. Договірне право України. Особлива частина / Т.В. Боднар, О.В. Дзери, Н.С. Кузнецова та ін. ; за ред. О.В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2009. –1200 с.

10. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III : станом на 19 лют. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

11. Про приватизацію державного житлового фонду : Закон України від 19.06.1992 р. № 2482-XII : станом на 25 лип. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482-12#Text>

12. Право спільної часткової власності: поняття, суб'єкти, підстави виникнення. Визначення часток у праві спільної часткової

власності. URL: <https://testderz.com/zno-pravo/civil-law-lecture/право-спільної-часткової-власності-п/>.

13. Про визначення порядку користування жилим приміщенням, усунення перешкод у користуванні квартирою та зустрічним позовом ОСОБА_8, ОСОБА_9 до ОСОБА_7, третя особа – Житлово-будівельний кооператив «Виноградар-2», про визнання права власності за заявою ОСОБА_8 про перегляд Верховним Судом України ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 жовтня 2014 року: постанова від 17.02.2016. Справа 6-1500цс15 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56128573>

14. Постанова Верховного Суду від 18 липня 2019 року по справі № 210/2236/15-ц, провадження № 61-33924св18 (ЄДРСРУ № 83105519).

15. Бермічева О. В. Спільна сумісна власність подружжя як об'єкт зовнішніх майнових правовідносин (особливості спадкових відносин) // Міжнародне право і національне законодавство: Зб. наук. пр. проф.-викл. складу каф. Правових дисциплін. – Вип. 4. – К.: Київський міжнародний університет, 2005. – С. 115–126.

16. Сімейне право України : підручник / [Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.]; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 264 с.

17. Ромовська Зорислава Василівна. Українське сімейне право : підручник: академічний курс / З. В. Ромовська. – К.: Правова єдність, 2009. – 500 с

18. Біленко М. С. Право спільної сумісної власності подружжя на майно фізичної особи-підприємця / М. С. Біленко. // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті О. . Пушкіна: 2014 р., Харків; Харків. нац. ун-т внутріш. справ, Асоц. Цивілістів України. – С. 213–217.

Annotation: The article reveals the general concepts and principles of joint ownership, explores the application and termination of forms of joint ownership. The main forms of realization and protection of the right of joint property are noted. Particular attention is paid to the formation of shares in joint ownership. The basic ways of protection of the rights of co-owners in case of allocation and division of joint property are defined, the

difference between these ways of disposal of a share in joint partial property is established.

Keywords: Ownership, joint ownership, joint joint ownership, joint partial ownership, joint property, determination of shares, termination of joint ownership.

ДОГОВІР ПОСТАВКИ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Капліна Г. А.,

к.ю.н., доцент кафедри правознавства,
СНУ ім. В. Даля.

Мосенцев А. М.,

студент 2 курсу, групи ПР-202д, спеціальності 081 – Право,
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля;

У данній статті досліджено питання договору поставки, його поняття, особливості укладання, зміни і розірвання договору. Загалом його проблеми і деякі способи їх вирішення.

Місце договору поставки в системі договірних права, яке обумовлює особливості його укладання та виконання, залежить від багатьох чинників. Дискусії щодо визначення характеристики договору поставки як самостійного договору або виду договору купівлі-продажу залишаються актуальними й в сучасних умовах.

В юридичній науці проблемам інституту договору поставки приділялось досить багато уваги, зокрема, загальні та окремі проблеми регулювання відносин поставки досліджувались більш як у п'яти десятках дисертаційних досліджень з цивільно-правової та господарсько-правової наукових спеціальностей. Однак значна їх частина виконувалась ще за радянських часів, а тому на новому економічному підґрунті вони децю втратили свою актуальність та практичне значення. Сучасні ж наукові роботи вітчизняних вчених, навпаки не дають досить повного уявлення про значення цього договору і його специфіку в умовах ринкової економіки та лише частково вказують на напрями вирішення проблемних питань щодо

договору поставки. На нашу ж думку, цьому питанню треба приділити трохи більше уваги, ніж на ньому зосереджено.

Загалом, питання договору поставки є актуальним у будь-який час, я в минулі часи, так і сучасні дні.

Ключові слова: *договір поставки, особливості договору, умови договору поставки, способи укладання договору, способи зміни договору, способи розірвання договору поставки.*

Постановка проблеми. З прийняттям Цивільного та Господарського кодексів України більш повно регулюються відносини у сфері виконання договірних зобов'язань.

Проте виконання договорів, які укладаються при здійсненні господарської діяльності, має характерні особливості. Норми ж Цивільного та Господарського кодексів навпаки не завжди коректно врегульовують окремі аспекти господарських договірних відносин, існують певні розбіжності та неточності. Зокрема, норми, які регулюють договірну відповідальність за договором поставки, потребують уточнення та детальнішого розбіру.

Проблемним укладанням договорів поставки присвятили свої праці: Н. Чорна, О. Глоба, Т. Геращенко, Л.П. Дашков, І.Р. Коновалова, К. Корсиченко, В.В. Луць, М.В. Мельник, Т. Ноур, Т.Ю. Сафонова, А. Солтан, С. Теньков, К. Бойко, Н.В. Юшманов.

Також, хочемо зазначити, що при укладанні договору поставки, обов'язково потрібно перевірити свого контрагента з питань державної реєстрації, відсутності стану припинення або ліквідації, відсутності податкового боргу, повноважень керівника, наявності виконавчих та кримінальних проваджень тощо.

І додатково перед укладанням договору поставки раджу ознайомитись зі статтями 509-625 ЦК України, які регламентують загальні положення про зобов'язання, та статті 626-654 ЦК України, які містять загальні положення про договір.

Стан дослідження. В даній роботі в першу чергу планується розглянути поняття договору поставки, спосіб його укладання, зміна і розірвання.

Виклад основного матеріалу. В першу чергу, починаючи розглядання даної теми, пропоную ознайомитись з поняттям терміну Договір поставки. Договір поставки – один із найпоширеніших видів

зобов'язань, який використовується в підприємницькій діяльності. Укладання цього договору вбачається надзвичайно зручним як для юридичних осіб, так і для фізичних осіб-підприємців. За даним договором, продавець, зобов'язується поставити певну кількість необхідного товару на підприємство або інші заклади, а покупець зобов'язується сплатити певну грошову суму зазначену у договорі поставки.

Необхідно також зазначити, що договір поставки є двостороннім - коли правами і обов'язками наділені обидві сторони, і продавець і покупець; консесуальним - що укладається лише зі згодою обох сторін, щодо всіх можливих істотних умов; відплатним – коли постачальник передає необхідний товар покупцю за певну грошову суму.

Згідно ч. 2 ст. 712 Цивільного Кодексу України (надалі ЦК України) наголошується на застосуванні до договору поставки також загальних положень про купівлю-продаж, якщо інше не встановлено договором або законом. [2]

Щодо особливостей договору поставки, йому властиві ознаки, що виокремлюють його серед інших договорів і дають підстави розглядати його як договір, якому властиве особливе правове регулювання, а саме:

- у обсяг прав і обов'язків сторін входить не тільки продаж товару, що поставляється, а і його доставка;
- передача товарів продавцем - покупцеві повинна здійснюватися в обумовлений договором строк;
- у договорі поставки момент укладання договору віддалений у часі від моменту виконання, тому що товару, який є предметом договору поставки, може і не бути на момент укладання договору;
- має істотне значення, з якою метою покупець хоче придбати товар у постачальника;
- система договірних зв'язків при укладанні договору поставки зазвичай є складною. Тому постачальником не завжди виступає власник майна, що є предметом поставки, ним може бути і посередник, який реалізує покупцеві товар з метою одержання прибутку з покупця.

Також що кажучи про особливості договору поставки, однією з них, як різновид договорів на реалізацію майна є спеціальне нормативне регулювання, яке забезпечується низкою нормативно-правових актів різної юридичної сили, серед яких:

- Господарський кодекс України: параграф 1 "Поставка" (статті 264-271) глави 30 "Особливості правового регулювання господарсько-торговельної діяльності"; [3]
- Цивільний кодекс України: параграф 3 "Поставка" (ст. 712) глави 54 "Купівля-продаж";
- Закон України від 22.12.1995 р. "Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб" (назва Закону в редакції Закону № 3205-IV від 15.12.2005 р.);
- Закон України від 24.01.1997 р. "Про державши" матеріальний резерв"; Закон України від 03.03.1999 р. "Про державне оборонне замовлення";

Укладання договору поставки. Договір поставки як угода між організаціями укладається у письмовій формі і оформляється як шляхом складання одного документа, підписаного сторонами, так і шляхом обміну листами, телеграмами, телефонограмами тощо, підписаними стороною, яка їх надсилає. У передбачених законом випадках договір може бути укладений шляхом прийняття до виконання замовлення. Положення про поставки підтверджують загальну вимогу закону щодо письмової форми договору поставки, але при цьому допускають свободу вибору учасниками одного з кількох можливих способів оформлення договірних відносин:

- а) складання одного документа, що підписується сторонами;
- б) прийняття постачальником замовлення покупця до виконання;
- в) обмін телеграмами, телефонограмами, радіограмами або повідомлення за допомогою факсу.

Порядок і строки укладення договору поставки залежать від форми договірних відносин, обраної учасниками. При укладенні договорів застосовують уніфіковані форми замовлень, протоколів розбіжностей, придатні для машинної обробки. Крім того, при оформленні конкретного договору сторони можуть використовувати

договори, що розробляються і рекомендуються для прискорення і спрощення договірної роботи на підприємствах. [8]

Окремим моментом слід виділити таку істотну умову договору поставки, як ціна. Від цін та обсягу поставки залежить загальна сума договору. Ціна на продукцію, а також на тару й упаковку встановлюються в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Розірвання договору поставки. Загалом, слід зазначити, що сторони можуть дійти згоди про дострокове розірвання даного договору. Одностороння відмова від виконання договору поставки допускається тільки у випадку порушення договору однією зі сторін (ст. 615 ЦК України).

Відповідно до ст. 654 ЦК України зміна або розірвання договору вчиняється в такій самій формі, що й договір, який змінюється або розривається, якщо інше не встановлено договором, законом чи не впливає із звичаїв так званого ділового обороту. [2]

Проблеми які виникають при укладанні, зміні або ж розірванні договору є насправді поширеним аспектом. Зазвичай велика кількість людей допускає помилку при укладенні договору за своєї неувважності. Надалі ж такі дрібні проблеми можуть призвести до величезних наслідків, так як, наприклад збитки на підприємстві, вдома, тощо. Також поширеною проблемою при укладенні договору є так званий «поспіх». Коли на людину натискають, не надають часу обміркувати свої дії, і людина, зазвичай, робить помилку у тому, що підписує договір цілком не розібравши його, що надалі також призводить до величезних наслідків.

Можливим вирішенням цих проблем, на мою думку є детальний аналіз договору, порівняння його з чинним законодавством України і правочинами ЦК і ГК України. Також обов'язково долучати фахівців до процесу складення проекту договору; якщо особа не має можливості на ретельний моніторинг договору, або за будь-яких інших причин не може повністю з ним ознайомитись, варіантом вирішення цього питання є третя особа. Адвокат, юрист на підприємстві тощо, є вирішенням цієї проблеми[2], [3].

Висновки: Виходячи з усього вище перерахованого, можна зробити висновок, що належне укладання договору поставки є базою для подальшого розвитку підприємницьких та виробничих відносин, тому слід дуже пильно ставитися до укладання цього договору, бо

найдрібніші помилки можуть привести до дуже великих наслідків, збитків підприємства, банкрутства тощо. При укладанні договору раджу дуже пильно ставитись до кожного з пунктів договору, і поки не буде зрозуміло всю суть договору, ні в якому випадку не підписувати його. Нажаль, в наші часи дуже велика кількість шарлатанів, шахраїв і загалом осіб, які шукають будь-якої наживи з людей. Тож якщо не хочеться бути одним з постраждалих цими особами, слід пильно керуватись нормами ЦК і ГК України, і знати свої права.

Література:

1. Конституція України. Закон від 28.06.1996. // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141. [Електронний ресурс] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>.
2. Цивільний кодекс України: № 435-IV від 16.01.2003 [Електронний ресурс] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
3. **Господарський Кодекс України** [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6232>.
4. Закон України "Про захист прав споживачів" [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.
5. Бюлетень законодавства і юридичної практики України [Текст] : загальнодержавне періодичне видання України / ред. В. Гончаренко ; Видавництво правової літератури "Юрінком Інтер". - К. : Юрінком Інтер, 1992 -
6. . Цивільно-правові документи, за ред. В.Д. Гвоздецького., – Київ. „ Наукова думка” 2000, – 453 с.
7. Чупрун О. Законодавчі реалії – 2003. - №2.
8. Бичкова С.С. Цивільне право України. Договірні та недоговірні зобов'язання. Вид-во Алерта. -2014р.-496с.
9. Договір поставки за законодавством України: цивільно-правовий аспект [Текст] : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право / В. В. Алямкін. - Київ : Б. в., 2009. - 20 с.

Авторська довідка

Капліна Г. А., к.ю.н., доцент кафедри правознавства,
СНУ ім. В. Даля.

Мосенцев А. М., студент 2 курсу, групи ПР-202д,
спеціальності 081 – Право, юридичного факультету СНУ ім. В. Даля;

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСФЕРУ ТЕХНОЛОГІЙ В РОЗРІЗІ ВІТЧИЗНЯНОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Олифіренко К.О.

Студент групи ПР-184Д

Юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

Науковий керівник:

Мартінова Лілія Володимирівна

*к.е.н., доцент, кафедри Господарського права
СНУ ім. В. Даля*

У роботі досліджено правове регулювання трансферу технологій у розрізі вітчизняного і зарубіжного досвіду; розкрито поняття «технологія» і «трансфер технологія» і їх основні ознаки; за результатами дослідження виявлено, що трансфер технологій стосується важливих державних інтересів у сфері економіки та суттєво впливає на рівень науково-технічного і соціально-економічного розвитку країни. За результатами дослідження виявлено, що:

- *існує багато визначень трансферу технологій;*
- *трансфер технологій сприяє підвищенню конкурентоспроможності підприємств на міжнародному ринку;*
- *необхідність розробки та впровадження інновацій в Україні.*

Зазначені заходи є запорукою сталого економічного розвитку держави.

Ключові слова: *технологія, трансфер технології, інновації, інноваційна діяльність, результат науково-технічної діяльності.*

Сучасні процеси і тенденції глобалізації посилюють міжнародну

конкуренція в галузі науково-технічних досягнень та інноваційних технологій. Якість застосовуваних технологій є головною конкурентною перевагою країни та визначає рівень її конкурентоспроможності на світовій арені. Тепер відомо, що деякі

країни досягли вражаючих економічних результатів успіхів через передачу технологій. Це також викликало технологічний розрив між найбільш розвиненими і слаборозвиненими країнами.

В умовах жорсткої конкуренції інноваційний розвиток України у більшості випадків залежить від інтегрованості суб'єктів інноваційної діяльності в глобальних трансферах технологій як його невід'ємної складової.

Правовим регулюванням і розвитком міжнародного трансферу технологій займається ціла низка зарубіжних і вітчизняних учених, таких як: Дж. Даннінг, М. Кассон, А. Левін, Т. Озава, М. Портер, К. Райан, В. Тінг, Ю. Капиця, Б. Малицький, В. Соловійова, Г. Андрощук. Різні аспекти трансферу технологій досліджуються в працях вітчизняних і зарубіжних вчених. Наразі неможливо кількісно оцінити обсяг міжнародної передачі технологій через відсутність надійної та порівняльної статистики. Але можна побачити зростання наукового і практичного інтересу до цієї проблеми.

Слід зазначити, що наявні дослідження не зменшують актуальності обраної теми, проте правове регулювання потребує подальшого дослідження.

Метою дослідження є аналіз законодавства в Україні у розрізі національного і зарубіжного досвіду у сфері правового регулювання трансферу технологій.

Відомо, що основою сучасної економіки є втілення «знань» що закріплені у «високих технологіях». Все більше і більше «знань» стають основним фактором економічного панування високорозвинених країн на світовій арені [1, з. 228, 231].

Законодавство про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій базується на Конституції України, Господарському кодексі України, Цивільному кодексі України, законах України «Про пріоритетні напрямки розвитку науки і техніки», «Про інноваційну діяльність», «Про наукову та науково-технічну діяльність», «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», «Про захист від недобросовісної конкуренції» тощо, низці підзаконних нормативно-правових актів, а також чинних міжнародних договорах України.

Верховною Радою України у вересні 2006 р. було прийнято Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» [2], яким законодавець намагався врегулювати відносини у сфері трансферу технологій. Зокрема, надав визначення таких дефініцій, як «технологія», «високі технології», «ноу-хау», «ліцензія», «трансфер технологій», «об'єкт технології», «патентна чистота» тощо. Передбачається врегулювання суспільно-правових та соціально-економічних відносин, що стосуються передання та застосування нових складових технологій, зокрема об'єктів права інтелектуальної власності, забезпечення технологічного оновлення вітчизняного виробництва, стимулювання суб'єктів інноваційної діяльності. В контексті розгляду господарсько-правового регулювання у сфері «трансферу технологій» необхідно розглянути, що являє собою «технологія» та, відповідно, її трансфер.

У ст. 1 Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» [2] зазначено, що технологія – результат науковотехнічної діяльності, сукупність систематизованих наукових знань, технічних, організаційних та інших рішень про перелік, строк, порядок та послідовність виконання операцій, процесу виробництва та реалізації і зберігання продукції, надання послуг. Не важко помітити, законодавче визначення поєднує в собі три самостійні складові, а саме: 1) результати інтелектуальної, творчої діяльності (об'єкти права інтелектуальної власності); 2) ноу-хау; 3) науково та науково-прикладні результати, які окремо є самостійними об'єктами правового регулювання (ст. 1 Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій») [2].

У науковій літературі немає єдиного підходу до визначення поняття «технологія». Термін «технологія» грецькою «*techne*» – мистецтво, майстерність – і «*logos*» – наука, слово. С. І. Ожегов дотримується традиційного підходу й визначає технологію як сукупність виробничих методів і процесів у певній галузі виробництва, а також науковий опис способів виробництва [3, с. 279]. Більшість науковців пов'язує технологію з перетворенням, практичною реалізацією наукових знань та інформації і подають таке визначення: «технологія – науково-технічні, виробничі, управлінські знання та досвід» [4, с. 10]. Особливої уваги заслуговує позиція Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОИС), згідно з

якою технологія розуміється, як систематизоване знання про спосіб проведення продукту або про надання послуг у промисловості, сільському господарстві або торгівлі, незалежно від того, у якій формі закріплене це знання: це може бути винахід, корисна модель, промисловий зразок, сорт рослини або технічна інформація у вигляді певного набору документів чи певний досвід і навички фахівців, які здатні створити конструкцію, встановлювати, збирати, обслуговувати або працювати на промисловій установці чи промислового устаткування, керувати. промисловим або торговельним підприємством у процесі виробництва [5, с. 52]. Фактично, у визначенні, поданому ВОІС, зміст поняття «технологія» розкривається через «знання», які, у свою чергу, повинні бути а) систематизовані; б) зафіксовані (винахід, корисна модель, промисловий зразок, сорт рослини або технічна інформація у вигляді певного набору документів чи досвіду і навичок фахівців); в) орієнтовані на впровадження (використання) в промисловості, сільському господарстві або торгівлі. Міжнародна організація в галузі трансферу технологій Конференція ООН з торгівлі й розвитку (UNCTAD) визначає «технологію», як систематизовані знання, що використовуються для випуску відповідної продукції, для застосування відповідного процесу або надання послуг [6, с. 10].

Разом із тим, технологія за методологією, викладеною в міжнародних документах ООН, поєднує в собі набір конструкторських рішень, який охоплює методи і процеси виробництва (ноу-хау, досвід, навичок у галузі управління та організації) товарів і послуг (dissembled technology) та матеріалізовану чи втілену (опредметнену) технологію, що охоплює машини, обладнання, споруди, цілі виробничі системи та продукцію з високими техніко-економічними параметрами (embodied technology) [10]. У зазначених умовах розвитку «економіки знань» до традиційного розуміння терміна «технологія» додається інше його значення. Поняття «технологія» в цьому випадку використовується для опису процесів, що відбуваються в бізнесі, науці, культурному, інформаційному та іншому середовищі. У результаті деякі науковці схильні визначати «технологію» як об'єкт інтелектуальної власності, до якого відносять об'єкти патентного права, ноу-хау й авторські права.

Трансфер технологій стосується важливих державних інтересів у сфері економіки та суттєво впливає на рівень науково-технічного і соціально-економічного розвитку України.

Відомий учений, Роберт Солоу, лауреат Нобелівської премії 1987 року за внесок у теорію економічного зростання довів у своїй роботі, що основою економічного зростання є науково-технічний прогрес, що впроваджено в технологічні інновації [7]. Економічний розвиток виникає внаслідок відмови від застарілих технологій та за рахунок інвестицій у розробці нових технічних рішень, форм і методів виробництва [8].

На сучасному етапі технологія як сукупність знань поєднує в собі науку (процес пізнання), певні галузі техніки та відповідні сфери виробництва. Технологія виражає процес цілеспрямованого застосування накопичених знань і досвіду з метою найбільш ефективного поєднання результатів науково-технічної діяльності та результатів інтелектуальної, творчої діяльності з реальними потребами процесу виробництва та реалізації і зберігання конкурентоспроможної продукції, надання послуг на рівні останніх досягнень світової науки.

Таким чином, за результати дослідження можна зробити наступні висновки:

1) У процесі розвитку світової економічної думки склалася значна кількість різноманітних тлумачень і визначень термінів «інновація» та «трансфер технологій». Однак, враховуючи специфіку теми даного дослідження, було зроблено висновок, що наступні визначення є оптимальними для реалізації теоретичних і практичних завдань, сформульованих шляхом аналізу та синтезу існуючих визначень:

Інновація - будь-яке технологічне чи управлінське нововведення, що у випадку свого впровадження у практичну діяльність дає змогу створити принципово новий чи вдосконалити існуючий продукт, підвищити ефективність виробництва або вдосконалити систему управління суб'єкта господарювання [9];

Міжнародний трансфер технологій - комплексний процес залучення на комерційній та некомерційній основі технологій з інших країн для підвищення технологічного рівня, продуктивності та ефективності виробництва. [9].

2) Аналіз теоретичних концепцій і моделей економічного зростання також допоміг зробити висновок про значний позитивний вплив міжнародного трансферу технологій на економічне зростання внутрішнього трансферу технологій незалежно від обраної моделі економічного зростання, як структурної перебудови структури економіки більш розвинені країни.

3) Трансфер технологій відіграє важливу роль не тільки в технологічному зростанні країн, а й у загальному підвищенні конкурентоспроможності підприємств на міжнародному ринку.

4) Практичний аналіз досвіду розвинених країн свідчить про необхідність розробки та впровадження інновацій в Україні, оскільки новітні технології є запорукою сталого економічного розвитку, підвищення конкурентоспроможності та ефективнішого використання ресурсів, підвищення рівня життя та добробуту.

5) Хоча технологічний та інноваційний потенціал України загалом надзвичайно високий, на цій фазі економічного розвитку структуру української економіки важко назвати високоефективною, а місце України у світовому списку конкурентоспроможності не відповідає її високому рівню потенціалу. Технологічна відсталість в Україні є наслідком відсутності на державному рівні комплексної стратегії інноваційної моделі розвитку, недосконалості та неефективності нормативно-правової бази та правової системи, недостатнього фінансування інновацій, низького попиту на технологічний розвиток всередині країни та відсутності конкуренції в Україні, внутрішній ринок, виробники та постачальники нових технологій.

На жаль, сьогодні в Україні складно розраховувати на масову появу власних інноваційних технологій, оскільки, по-перше, створення істотно нових технологій – ресурсоємний і доступний переважно великим технологічним компаніям процес; по-друге, для створення нових технологій необхідна потрібна певна вже напрацьована технологічна платформа. Це обумовлює необхідність поетапної реалізації принципово нової стратегії інноваційного розвитку, головними критеріями якої, відповідно до висновків проведеного дослідження, повинні стати критерії реалістичності та точкового залучення іноземних технологій у визначені пріоритетні галузі для підвищення продуктивності та забезпечення швидкої

самоокупності цільових галузей із наступним поступовим розширенням імпорту технологій для поетапного створення бази для стійкого економічного зростання.

Література:

1. Навчальний посібник «Міжнародні стратегії економічного розвитку», за редакцією доктора економічних наук, професора, академіка АЕН України Ю. Г. Козака, Київ «Аврио», 2011. С. 228, 231.

2. [Електронний ресурс]
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16#Text>

3. Богуславський М. М. Міжнародна передача технологій: правове регулювання/ М. М. Богуславський, О. В. Воробйова, А. Г. Світланов. М.: Наука, 1985. С. 279.

4. Стаття «Господарсько-правове регулювання відносин у сфері трансферу технологій», Д. І. Погрібний. С. 5

5. Всесвітня організація інтелектуальної власності. Основи інтелектуальної власності. - К.: Вид. будинок «Ін Юре», 1999. С. 600.

6. Скородумов, А. І. Інституційні засади міжнародного трансферу технологій: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01., 2005. С.189

7. Електронний ресурс:
www.nobel.se/economics/laureates/index.html.

8. Навчально-методичний посібник «Інвестиційний менеджмент» Полтава, 2011. С. 80.

9. Стаття «Міжнародний трансфер технологій як чинник економічного зростання», Львів, 2017. С. 150

Annotation in English: The legal regulation of technology transfer in the context of domestic and foreign experience is studied in the work; the concepts of "technology" and "technology transfer" and their main features are revealed; According to the results of the research, the transfer of technologies concerns important state interests in the field of economy and significantly affects the level of scientific, technical and socio-economic development of the country. According to the results of the study it was found that:

- there are many definitions of technology transfer;

- technology transfer helps to increase the competitiveness of enterprises in the international market;
- the need to develop and implement innovations in Ukraine.

These measures are the key to sustainable economic development of the state. Keywords: technology, technology transfer, innovation, innovation activity, result of scientific and technical activity.

УЛЮВАННЯ АВТОРСЬКОГО І СУМІЖНОГО ПРАВА

Подрез Олександр Олександрович

студент II курсу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, юридичного факультету спеціальності 081 «Право» м. Северодонецьк, Україна;

Гніденко Вікторія Ігорівна

к.ю.н., доцентка кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна;

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та чинного законодавства, досліджено питання правового регулювання авторського права та суміжних прав, бо однією з найважливіших і характерних рис людини як частини живого світу є її здатність до осмислюваної творчості. Отже, право інтелектуальної власності – це право на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений Цивільним кодексом України та іншими законодавчими актами. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності і ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом. Також дана тема є актуальною у зв'язку з тим, що багато інсайдерів, блогерів та інших медійних осіб намагаються привласнити результати вашої інтелектуальної діяльності, тому необхідно знати як захистити себе від вищезазначених осіб.

Ключові слова: авторське право, суміжні права, цивільне право, захист авторських прав, об'єкти авторського права,

Постановка проблеми. Цивільне право традиційно виконує функції визнання авторства на вже створені творчі результати, встановлює їх правовий режим, матеріальне і моральне стимулювання та захист їх авторів. Разом з тим норми сучасного цивільного права регулюють відносини з організації (на підставі договорів) створення, передачі та використання нових досягнень у галузі науково-технічної, художньої та іншої творчої діяльності.

Що ж стосується самого авторського права, то під цим поняттям розуміють особисті немайнові та майнові права авторів і їх правонаступників, пов'язані зі створенням і використанням здобутків науки, літератури і мистецтва. А під суміжними правами - права виконавців, виробників фонограм і відеограм та організацій мовлення.

Актуальність даної теми полягає у тому, що однією з найважливіших і характерних рис людини як частини живого світу є її здатність до осмислюваної творчості. Отже, право інтелектуальної власності – це право на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений Цивільним кодексом України та іншими законодавчими актами. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності і ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Також дана тема є актуальною у зв'язку з тим, що багато інсайдерів, блогерів та інших медійних осіб намагаються привласнити результати вашої інтелектуальної діяльності, тому необхідно знати як захистити себе від вищезазначених осіб.

Стан дослідження. Слід зазначити, що Україна вже має достатнє законодавче регулювання ініціативи в галузі науки, техніки, літератури, мистецтва та в інших видах творчої діяльності, оскільки Конституція України гарантує громадянам право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Крім того, ці ж засади реалізовані і в Цивільному кодексі України (книга четверта), яка складається з 12 глав (ст. 418-508), і в Законі України «Про авторське право і суміжні права» в редакції від 11 липня 2001 року, і в ряді інших нормативно-правових актів. До того ж, слід додати, що дана тема висвітлена у підручниках та навчальних посібниках різних українських авторів, наприклад, таких як М.І. Панченко, В.І. Борисової, Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова, О.А. Підпригори, І.А. Безклубого та багатьох інших.

Саме тому метою статті є: дослідження понять та підстав виникнення авторського права, аналіз Цивільного кодексу України та Закону України «Про авторське права і суміжні права» та порівняння статей, в яких визначено перелік об'єктів авторського права, а також порядок реєстрації авторського та суміжного права.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 8 Закону України «Про авторське право та суміжні права». об'єктами авторського права є:

1. Об'єктами авторського права є твори у галузі науки, літератури і мистецтва, а саме:

1) літературні письмові твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру книги, брошури, статті тощо);

2) виступи, лекції, промови, проповіді та інші усні твори;

3) комп'ютерні програми;

4) бази даних;

5) музичні твори з текстом і без тексту;

6) драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні та інші твори, створені для сценічного показу, та їх постановки;

7) аудіовізуальні твори;

8) твори образотворчого мистецтва;

9) твори архітектури, містобудування і садово-паркового мистецтва;

10) фотографічні твори, у тому числі твори, виконані способами, подібними до фотографії;

11) твори ужиткового мистецтва, у тому числі твори декоративного ткацтва, кераміки, різьблення, ливарства з художнього скла, ювелірні вироби тощо;

12) ілюстрації, карти, плани, креслення, ескізи, пластичні твори, що стосуються географії, геології, топографії, техніки, архітектури та інших сфер діяльності;

13) сценічні обробки творів, зазначених у пункті 1 цієї частини, і обробки фольклору, придатні для сценічного показу;

14) похідні твори;

15) збірники творів, збірники обробок фольклору, енциклопедії та антології, збірники звичайних даних, інші складені

твори за умови, що вони є результатом творчої праці за добором, координацією або упорядкуванням змісту без порушення авторських прав на твори, що входять до них як складові частини;

16) тексти перекладів для дублювання, озвучення, субтитрування українською та іншими мовами іноземних аудіовізуальних творів;

17) інші твори.

2. Охороні за цим Законом підлягають всі твори, зазначені у частині першій цієї статті, як оприлюднені, так і не оприлюднені, як завершені, так і не завершені, незалежно від їх призначення, жанру, обсягу, мети (освіта, інформація, реклама, пропаганда, розваги тощо).

3. Передбачена цим Законом правова охорона поширюється тільки на форму вираження твору і не поширюється на будь-які ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі.

Відповідно до статті 433 Цивільного кодексу України об'єктами авторського права є твори, а саме:

1) літературні та художні твори, зокрема: романи, поеми, статті та інші письмові твори; лекції, промови, проповіді та інші усні твори; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні, інші сценічні твори; музичні твори (з текстом або без тексту); аудіовізуальні твори; твори живопису, архітектури, скульптури та графіки; фотографічні твори; твори ужиткового мистецтва; ілюстрації, карти, плани, ескізи і пластичні твори, що стосуються географії, топографії, архітектури або науки; переклади, адаптації, аранжування та інші переробки літературних або художніх творів; збірники творів, якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності;

2) комп'ютерні програми;

3) компіляції даних (бази даних), якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності;

4) інші твори.

2. Твори є об'єктами авторського права без виконання будь-яких формальностей щодо них та незалежно від їх завершеності, призначення, цінності тощо, а також способу чи форми їх вираження.

3. Авторське право не поширюється на ідеї, процеси, методи діяльності або математичні концепції як такі.

4. Комп'ютерні програми охороняються як літературні твори.

5. Компіляції даних (бази даних) або іншого матеріалу охороняються як такі. Ця охорона не поширюється на дані або матеріал як такі та не зачіпає авторське право на дані або матеріал, що є складовими компіляції.

Твір є результатом інтелектуальної, творчої діяльності. Твір — це сукупність ідей, думок, міркувань, образів, наукових положень, оцінок,

висновків, пропозицій тощо, які є результатом творчої діяльності автора, які знайшли своє відображення в певній об'єктивній формі, придатній для сприйняття іншими та її відтворення. Твір стає об'єктом правової охорони лише за умови, що він відповідає вимогам чинного законодавства. Такими вимогами є:

1) твір має бути оригінальним, тобто таким, який ще невідомий суспільству, він не може бути повторенням уже відомого твору;

2) твір має бути виражений в такій об'єктивній формі, яку можуть сприймати інші та відтворювати її.

Для виникнення права на твір ЦК та інше чинне законодавство не вимагають виконання будь-яких формальностей щодо них та незалежно від їх завершеності, призначення, цінності тощо, а також способу чи форми їх вираження. Для визнання твору об'єктом права інтелектуальної власності не має значення мета твору, жанр, обсяг. Твори можуть стосуватися освіти, науки, іншої інформації, реклами, пропаганди, розваги тощо. Проте правовій охороні підлягає тільки форма вираження твору і не поширюється на його зміст (одна і та ж подія може бути викладена в формі прози і вона ж може бути виражена в формі поеми, картини тощо).

Проте суб'єкт авторського права для засвідчення авторства (авторського права) на оприлюднений чи не оприлюднений твір, факту і дати опублікування твору чи договорів, які стосуються права автора на твір, у будь-який час протягом строку охорони авторського

права може зареєструвати своє авторське право у відповідних державних реєстрах [5].

Державна реєстрація авторського права і договорів, що стосуються права автора на твір, здійснюється Установою відповідно до затвердженої Кабінетом Міністрів України порядку. Установа складає і періодично видає каталоги всіх державних реєстрацій. Проте, це не право автора, але й не обов'язок.

Твір має бути результатом творчої діяльності автора, а не перенесенням відомого. ЦК не розкриває творчої ознаки твору. Прийнято вважати творчістю інтелектуальну діяльність, у результаті якої виникають нові поняття, образи і форми їх втілення. Творчість породжує щось якісно нове, що відрізняється неповторністю, оригінальністю і унікальністю. Об'єктивна форма вираження твору дає можливість його відтворювати і тиражувати в будь-якій кількості.

Усі твори було прийнято поділяти на три групи: твори науки, літератури і мистецтва. ЦК відмовився від цього поділу і визначив лише літературні і художні твори, виходячи з того, що наукові твори можуть бути виражені в літературній формі. Між тим, група наукових творів існує — монографії, підручники, навчальні посібники, наукові статті, навчально-методична література, науково-популярні видання тощо.

Художні твори, в свою чергу, поділяються на художню літературу — романи, повісті, поеми, вірші, казки та інші твори. За загальним правилом літературними прийнято вважати твори, виражені в письмовій формі. До письмових творів належать листи, щоденники, особисті записки. Проте ЦК та інші закони припускають можливість вираження літературних творів (як наукових, так і художніх) в усній формі — лекції, виступи, промови, проповіді, не записана музика та інші усні способи оприлюднення зазначених творів. До письмових літературних творів слід віднести драматичні твори, музично-драматичні, хореографічні та інші сценічні твори. Окрему групу складають музичні твори з текстом і без тексту. ЦК не містить визначення музичних творів (як і інших об'єктів авторського права). Музичним прийнято вважати твір, в якому художні образи виражаються за допомогою звуків. ЦК і Закон України «Про авторське право і суміжні права» не визначають музичних творів, що охороняються авторським правом. Музичні твори з текстом — пісня,

опера тощо. Музичний твір без тексту — увертюра, кантата тощо. Види музичних творів — опера, балет, оперети, мюзикли, симфонії, ораторії, кантати, сюїти, увертюри, фантазії тощо.

До цієї групи близько примикають хореографічні твори (в сучасному розумінні танцювальне мистецтво, мистецтво створення танцю) і пантоміми (вид сценічного мистецтва, в якому основними засобами створення художнього образу є пластика, жест, міміка, рухи, виконавця). До інших сценічних творів слід віднести спектаклі, постановки та інші твори, які виконуються на сцені.

Аудіовізуальні твори охоплюють собою широке коло однорідних творів, в яких рух поєднується із звуком і сприймається слухом і зором. До них відносяться кіно, теле- і відеотвори незалежно від жанру і призначення (художні, документальні, науково-популярні, навчальні, мультиплікаційні тощо), обсягу (повнометражні, короткометражні, багатосерійні тощо), виконання (звукові, німі, чорно-білі, кольорові, широкоекранні і т.п.), слайдофільми, діафільми, інші кіно- і телетвори. Практично всі аудіовізуальні твори представляють собою органічне поєднання різних видів мистецтва в одне художнє ціле.

Авторами аудіовізуального твору є режисер-постановник, автор сценарію і (або) текстів діалогів; автор спеціально створеного для аудіовізуального твору музичного твору з текстом або без нього; художник-постановник; оператор-постановник. Одна й та ж фізична особа може суміщати в собі дві або більше із наведених функцій.

Велику групу складають твори образотворчого мистецтва, яке включає в себе живопис, скульптуру і графіку, а також твори ужиткового мистецтва, дизайну, комікси, графічні оповідання, твори монументального мистецтва. Особливістю зазначених творів є їх нерозривний зв'язок з матеріальним носієм, в який цей твір втілено. В більшості випадків твори образотворчого мистецтва існують в єдиному примірнику. Тому важливо розрізняти право власності на картину, скульптуру чи графічний твір як на річ і авторське право на сам твір, втілений в цю річ.

В практиці бувають випадки, коли твори образотворчого мистецтва можуть відтворюватися в їх копіях. Постає запитання, чи є копія твору образотворчого мистецтва самостійним об'єктом авторського права [6].

Законодавство не містить відповіді на це запитання. Більшість дослідників схильні вважати, що копія може бути самостійним об'єктом авторського права.

Твори ужиткового мистецтва -- художні твори, які використовуються в промисловості. Цей вид мистецтва прийнято поділяти на два види. Перший вид — створення художніх виробів - різного роду прикраси, речі побуту тощо. Другий — меблі, одяг, посуд тощо. Основними ознаками зазначених творів є їх утилітарний характер і художність їх виконання, їх ще визначають як художні вироби побутового призначення, що відзначаються художніми і естетичними якостями і призначаються не тільки для задоволення практичних потреб, але й для прикрашення середовища людини. До зазначених творів відносяться вироби культурно-побутового призначення — ювелірні, галантерейні, металічні вироби, вироби із шкіри, кісток, пластмаси, іграшки, значки, сувеніри, литво, вишивки, різьблення тощо.

Деякі науковці до творів ужиткового мистецтва зараховують твори дизайну. Проте ЦК не відносить їх до об'єктів, що охороняються авторським правом.

До творів образотворчого мистецтва близько примикають фотографічні твори. Цим поняттям також охоплюються твори, виконані способами, подібними до фотографії, в тому числі і голографія, тобто об'ємне відтворення будь-якого об'єкта. Фотографічні твори і твори, одержані способом, аналогічним фотографії, визнаються об'єктами охорони авторським правом без будь-яких застережень.

Цивільний кодекс до об'єктів авторського права відносить ілюстрації, карти, плани, ескізи і пластичні твори, що стосуються географії, топографії, архітектури або науки. Це широке коло об'єктів досить різноманітних за свою формою і змістом.

Картографічні твори, до яких можна віднести плани, ескізи і пластичні твори, що стосуються географії і топографії, географічні, геологічні та інші карти. Особливості правового режиму картографічних творів визначаються тим, що переважна більшість їх створюється на замовлення органів виконавчої влади і включається до державних, територіальних і відомчих картографо-геодезичних

фондів. Вони можуть використовуватися іншими особами відповідно до Положення про ці фонди відповідно до чинного законодавства.

Поняттям «твори архітектури» охоплюються твори містобудування та садово-паркового мистецтва. Зазначені твори також мають подвійне призначення: вони задовольняють певні потреби людей і водночас виступають як художні твори. Авторсько-правовій охороні піддається саме ця художня сторона. Наприклад, об'єктом авторського права визнається не весь проект зі всіма його технічними і організаційними рішеннями архітектурних ідей в натурі, а лише його архітектурна частина.

До кола цих об'єктів відносять також твори архітектурної графіки і пластики: ескізи, фасади, перспективи, проекти забудови, розміри, плани озеленення, моделі, макети тощо. Проте основними об'єктами є твори архітектури, містобудування і садово-паркового мистецтва у вигляді будинків, споруд, кварталів забудови, садів, парків тощо.

Окрему групу об'єктів авторського права складають переклади, адаптації, аранжування та інші переробки літературних або художніх творів. Переклад будь-якого твору з однієї мови на іншу визнається самостійним об'єктом авторського права і самостійним видом літератури.

Переклад твору є творчий процес, засобами якого відтворюється твір, що перекладається, в іншій мовній формі. Проте можливі переклади, які не носять творчого характеру, в такому разі вони не визнаються об'єктами авторського права (дослівний переклад без належної наукової і літературної обробки, так звані «підрядкові переклади»). Не визнається об'єктом авторського права переклад офіційних документів, якщо сам переклад носить також офіційний характер [7].

Аранжування, оркестровка, варіації також визнаються самостійними об'єктами авторського права. Аранжуванням є переклад музичного твору, написаного для певних голосів, інструментів чи ансамблів на інші голоси, інструменти чи ансамблі. Наприклад, перекладання оркестрового твору на фортепіано. Різновидом аранжування (найбільш складним) є оркестровка, тобто перевід музичного твору, написаного для одного музичного інструмента, для виконання оркестром. Варіація як об'єкт авторського права є

переробка музичного твору, за якої основна музична тема первісного твору залишається такою, що її можна пізнати.

Збірники творів, якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності. Під це поняття підпадають збірники обробок фольклору,

енциклопедії та антології, збірники звичайних даних, інші складові твору за умови, що вон є результатом творчої праці за добором, координацією або упорядкуванням змісту без по рушення авторських прав на твори, що входять: до них як складові частини. Сутність творчо діяльності при укладанні таких збірників по лягає в тому, що автор збірника самостійне відбирає матеріал, розташовує його по своїй оригінальній системі і досить часто піддає його певній обробці, наприклад, адаптує стародавній текст до сучасних вимог, супроводжує його своїм коментарем, посиланнями, предметним чи іменним показником [8].

Слід розрізняти збірники творів, які з тих чи інших причин уже не є об'єктами авторсько-правової охорони, і збірники творів, які є об'єктами авторського права. Якщо до збірника включаються твори, що не є об'єктами авторського права (збірник нормативних актів, фольклорних творів або творів, строк охорони яких уже сплив), то авторське право укладача виникає за умови самостійного відбору і систематизації включеного до збірника матеріалу або його самостійної обробки. При включенні до збірника творів, які є об'єктами охорони авторського права, необхідною умовою виникнення авторського права укладача є непорушність авторських прав авторів, твори яких включені до збірника. Автори творів, включених до складових творів, мають право використовувати свої твори незалежно від складеного твору, якщо інше не передбачено авторським договором.

Комп'ютерні програми охороняються як літературні твори. Це визнає комп'ютерні програми об'єктами авторського права, але за правовим режимом прирівнює їх до творів літературних творів. В умовах ринкової економіки комп'ютерні програми набули значення товарної продукції, що високо цінується. Зазначена продукція поєднує в собі результати інтелектуальної творчості і технічної праці високої складності.

Комп'ютерна програма як об'єкт авторського права виступає в якості об'єктивної форми представлення сукупності даних і команд, призначених для функціонування ЕОМ та інших комп'ютерних приладів з метою одержання повного результату, включаючи підготовчі матеріали, одержані в результаті розробки програми для комп'ютерних приладів, і породжуване нею аудіовізуальне відображення.

Правова охорона поширюється на всі види комп'ютерних програм, в тому числі на операційні системи і програмні комплекси, які можуть бути виражені на будь-якій мові і в будь-якій формі, включаючи вихідний текст і об'єктний код. Проте поза охороною залишаються ідеї і принципи, які лежать в основі програм, в тому числі ідеї і принципи організації інтерфейсу і алгоритму, а також мови програмування.

ЦК надає правову охорону компіляціям даних (база даних), якщо вони за добором або порядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності. Під поняттям «компіляція даних (база даних)», прийнято розуміти об'єктивну форму подання і організації даних (статей, розрахунків тощо), систематизованих таким чином, щоб ці дані могли бути знайдені і оброблені за допомогою комп'ютера. Результат творчої діяльності тут одягає в підборі і організації даних, незалежно від того, чи визнаються ці дані об'єктами авторського права [9].

Як видно з наведеного Цивільний кодекс України та Закон України "Про авторське право та суміжні права" надають перелік об'єктів права інтелектуальної власності ідентичний, тому майже нічим не відрізняються своїми положеннями щодо цього.

Останнім часом інтелектуальна власність в усьому світі стає все більш поширеним об'єктом ринкових відносин. Проблема захисту авторських прав, у цьому зв'язку, набуває значної актуальності. Одним з механізмів запобіжного захисту авторських прав є їх реєстрація у відповідних державних реєстрах.

Державну реєстрацію авторського права в Україні затверджено нормами Закону України "Про авторське право і суміжні права" (далі - Закон).

Порядок державної реєстрації авторського права було встановлено постановою Кабінету Міністрів України від 18.07.1995

року № 532 "Про державну реєстрацію прав автора на твори науки, літератури і мистецтва". На даний час державна реєстрація здійснюється відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. N 1756 "Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір" (далі - Порядок).

1. Види реєстрацій:

а. Реєстрація авторського права.

- Реєстрація авторського права на твір.
- Реєстрація авторського права на службовий твір.

б. Реєстрація договорів, які стосуються права автора на твір.

- Реєстрація договору про передачу (відчуження)

майнових прав на твір.

- Реєстрація договору про передачу виключного права на використання твору.

- Реєстрація договору про передачу невиключного права на використання твору.

Чинне законодавство України передбачає наступні етапи проведення державної реєстрації прав авторів:

1. Подача документів, що потрібні для реєстрації авторського права та договорів, які стосуються права автора на твір (подаються комплектно в паперовій папці!):

а. Заявка на реєстрацію авторського права на твір повинна містити:

1) заяву (викладену українською мовою, що складається за встановленою формою), примірник твору (у формі, визначеній пунктами 3, 15 Порядку);

2) документ, що свідчить про факт і дату оприлюднення твору (за наявності);

3) документ або копію документа про сплату збору за підготовку до реєстрації авторського права, або копію документа, що підтверджує наявність пільг;

4) документ про сплату збору за оформлення і видачу свідоцтва (подається після одержання автором письмового рішення про реєстрацію авторського права на твір) або копію документа, що підтверджує наявність пільг;

5) довіреність, оформлену в установленому порядку, якщо заявка подається довіреною особою.

б. Заявка на реєстрацію авторського права на службовий твір, крім перерахованих вище матеріалів, повинна містити ще й документ, що підтверджує, кому належать майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору (відповідно до ст.429 Цивільного кодексу України).

в. Заявка на реєстрацію договору, який стосується права автора на твір, повинна містити:

- заяву (викладену українською мовою, що складається за встановленою формою), примірник твору (у формі, визначеній пунктами 3, 15 Порядку);
- примірник авторського договору, що засвідчує передачу (відчуження) майнового права на твір (відповідно до ст.31 Закону), або примірник авторського договору про передачу права на використання твору (відповідно до ст. 32, 33 Закону);
- документ, що підтверджує наявність майнових прав, що передаються (за необхідності);
- документ або копію документа про сплату збору за підготовку до реєстрації договору;
- довіреність, оформлену в установленому порядку, якщо заявка подається довіреною особою.

2.Розгляд заявки Державним департамент

Розгляд заявки і прийняття рішення про реєстрацію авторського права на твір або про відмову в реєстрації здійснюється протягом місяця від дати надходження правильно оформлених документів заявки.

Якщо заявка відповідає встановленим вимогам розділів II і III Порядку, приймається рішення про реєстрацію авторського права. В іншому випадку заявнику надсилається обґрунтоване рішення про відмову в реєстрації. При цьому документи, подані заявником на реєстрацію, йому не повертаються.

Заявник у тримісячний термін від дати одержання рішення про реєстрацію авторського права на твір повинен подати документ про сплату збору за оформлення і видачу свідоцтва.

На підставі рішення про реєстрацію та за наявності документа про сплату збору за оформлення і видачу свідоцтва до Державного реєстру свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір заносяться відомості про реєстрацію авторського права на твір.

Датою реєстрації авторського права на твір є дата занесення відомостей про реєстрацію до Державного реєстру свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір.

3. Державний департамент вносить відомості про реєстрацію авторського права та відомості про реєстрацію договорів, які стосуються права автора на твір, до відомчого Державного реєстру.

4. Введення до Державного реєстру свідоцтва про реєстрацію авторського права

5. Також надсилає з зазначеною в заяві адресою рішення про реєстрацію авторського права, рішення про реєстрацію договору, який стосується права автора на твір, або обґрунтоване рішення про відмову у реєстрації авторського права

6. Видача свідоцтва про державну реєстрацію.

Видача свідоцтва здійснюється Державним департаментом інтелектуальної власності Міністерства освіти і науки України в місячний строк від дати реєстрації. Свідоцтво видається безпосередньо заявнику, його довірній особі або надсилається на адресу, зазначену в заяві.

7. Готує та публікує в своєму офіційному бюлетені визначені ним відомості про реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір.

Для виникнення і здійснення авторського права не вимагається реєстрація твору чи будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей.

Закон України «про авторське право і суміжні права» проголошує, що авторське право на твір виникає в наслідок його створення. Таку ж норму містить і Цивільний кодекс України. Моментом створення твору слід вважати надання твору такої об'єктивної форми, яка придатна для сприйняття твору іншими особами, і його відтворення. Твір, який вже створений автором, але знаходиться лише в його голові (вірш, музика), але ще не втілений в матеріальну форму, об'єктом права охорони бути не може. Авторське право на твір виникає, коли твір – вірш написаний, музика записана, роман чи повість надруковані на машинці чи написані від руки тощо. Твір може бути оприлюднений іншим способом – прочитаний вірш, виконана музика тощо.

Можна вважати, що реєстрація авторського права не є обов'язковою та не впливає на виникнення авторського права.

Питання захисту авторських і суміжних прав та відповідальність за їх порушення прямо пов'язане з кожною сферою суспільного життя. Відповідно до статті 50 Закону України «Про авторське права і суміжні права» порушенням авторського права і (або) суміжних прав, що дає

підстави для судового захисту, є:

а) вчинення будь-якою особою дій, які порушують особисті немайнові та немайнові права суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав,

визначені цим Законом, з урахуванням обмежень передбачених чинним законодавством;

б) піратство у сфері авторського права і (або) суміжних прав - опублікування, відтворення, ввезення на митну територію України, вивезення з митної території України і розповсюдження контрафактних примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм і програм організацій мовлення;

в) плагіат - оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору;

г) ввезення на митну територію України без дозволу осіб, які мають авторське право і (або) суміжні права, примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм, програм мовлення;

д) вчинення дій, що створюють загрозу порушення авторського права і (або) суміжних прав;

е) будь-які дії для свідомого обходу технічних засобів захисту авторського права і (або) суміжних прав, зокрема виготовлення, розповсюдження, ввезення з метою розповсюдження і застосування засобів для такого обходу;

є) підроблення, зміна чи вилучення інформації, зокрема в електронній формі, про управління правами без дозволу суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав чи особи, яка здійснює таке управління;

ж) розповсюдження, ввезення на митну територію України з метою розповсюдження, публічне сповіщення об'єктів авторського права і (або) суміжних прав, з яких без дозволу суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав вилучена чи змінена інформація про управління правами, зокрема в електронній формі.

Висновок. Таким чином, можна побачити, що авторське право та суміжні права поєднанні між собою в один інститут і, взаємодіючи, мають неабияке значення для суспільства, як українського окремо, так і для світового взагалі. Саме за допомогою цього інституту і отримує людство найкращі надбання світового суспільства в найрізноманітніших галузях його життєдіяльності, які відповідають світовим стандартам та не мають собі рівних.

Дослідивши такі питання, як поняття та підстави виникнення авторського права і проаналізувавши Цивільний кодекс України та Закон України “Про авторське право і суміжні права”, та порівнявши статті, в яких визначено перелік об'єктів авторського права, етапи проведення державної реєстрації прав авторів та питання обов'язковості реєстрації авторських та суміжних прав, та відповідальність за порушення авторських і суміжних прав, стає зрозумілим, що дане цивільне законодавство досить не вдосконалено, оскільки є досить багато прогалин у нинішньому законодавстві, є необхідність у більш детальному розгляді понять авторського й суміжного права та виправлення недоліків чинного законодавства.

Література:

1. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.96 року.
2. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.03 року.
3. Закон України «Про авторське право і суміжні права» № 3792-ХІІ від 23.12.1993р.
4. Постанова Кабінету Міністрів України "Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір» N 1756 від 27.12.2001 р.
5. Право інтелектуальної власності: Підручник / О.А. Підпригора, О.О. Підпригора. - К.: Атіка, 1998. - 385 с.

6. Право інтелектуальної власності України: Навчальний посібник для студентів юр. вузів і фак-тів ун-тів / О.А. Підопригора, О.О. Підопригора. - К.: Юрінком Інтер, 1999. - 336 с.
7. Цивільне право України: Підручник / Ч.Н. Азімов, С.Н. Приступа, В.М. Ігнатенко. - Харків: ТОВ «Одіссей», 2000. - 534 с.
8. Цивільне право України: Підручник / Ч.Н. Азімов. - Харків: ТОВ «Одіссей», 2000. - 678 с.
9. Гражданское право: Учебник / Е.О. Харитонов, Н.А. Саниахметова. - К.: Юрінком Інтер, 2001. - 461 с.
10. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В. Дзера (керівник авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. - К.: Юрінком Інтер, 2002. - Кн.1. - 642 с.
11. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В. Дзера (керівник авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. - К.: Юрінком Інтер, 2002. - Кн.2. - 708 с.
12. Цивільне право України: Навч. посіб. / Ю.В. Білоусов, С.В. Лозінська, С.Д. Русу та ін.; За ред. Р.О. Стефанчука. - К.: Наукова думка; Прецедент, 2004. - 448 с.
13. Цивільне право України: Навч. посіб. / М.І. Панченко. - К.: Знання, 2005. - 583 с.
14. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В. Дзера (керівник авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. - 2-е вид., допов. і перероб. - К.: Юрінком Інтер, 2005. - Кн.1. - 736 с.
15. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В. Дзера (керівник авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. - 2-е вид., допов. і перероб. - К.: Юрінком Інтер, 2005. - Кн.2. - 640 с.

References

1. Constitution of Ukraine № 254k / 96-VR of June 28, 1996.
2. Civil Code of Ukraine № 435-IV of January 16, 2003.
3. Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" № 3792-XII of 23.12.1993

4. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On state registration of copyright and agreements relating to the author's right to a work" N 1756 of 27.12.2001
5. Intellectual property law: Textbook / O.A. Pidoprighora, OO Podopryhora. - K.: Атика, 1998. - 385 с.
6. Intellectual Property Law of Ukraine: A Textbook for Law Students. universities and faculties of universities / O.A. Pidoprighora, OO Podopryhora. - K.: Jurinkom Inter, 1999. - 336 p.
7. Civil law of Ukraine: Textbook / Ch.N. Azimov, SN Attacks, VM Ignatenko. - Kharkiv: Odyssey LLC, 2000. - 534 p.
8. Civil law of Ukraine: Textbook / Ch.N. Azimov. - Kharkiv: Odyssey LLC, 2000. - 678 p.
9. Civil law: Textbook / E.O. Kharitonov, NA Saniahmetova. - K.: Юринком Интер, 2001. - 461 с.
10. Civil Law of Ukraine: Textbook: In 2 books. / OV Dzera (supervisor), D.V. Боброва, A.C. Dowgert et al.; For the order. O.V. Dzeri, N.S. Kuznetsova. - K.: Jurinkom Inter, 2002. - Book 1. - 642 p.
11. Civil Law of Ukraine: Textbook: In 2 books. / OV Dzera (supervisor), D.V. Боброва, A.C. Dowgert et al.; For the order. O.V. Dzeri, N.S. Kuznetsova. - K.: Jurinkom Inter, 2002. - Book.2. - 708 p.
12. Civil Law of Ukraine: Textbook. way. / Ю.В. Bilousov, S.V. Lozinska, SD Rusu and others; For the order. R.O. Stefanchuk. - K.: Scientific opinion; Precedent, 2004. - 448 p.
13. Civil Law of Ukraine: Textbook. way. / M.I. Panchenko. - K.: Knowledge, 2005. - 583 p.
14. Civil Law of Ukraine: Textbook: In 2 books. / OV Dzera (supervisor), D.V. Боброва, A.C. Dowgert et al.; For the order. O.V. Dzeri, N.S. Kuznetsova. - 2nd ed., Add. and rework. - Kyiv: Jurinkom Inter, 2005. - Book 1. - 736 p.
15. Civil Law of Ukraine: Textbook: In 2 books. / OV Dzera (supervisor), D.V. Боброва, A.C. Dowgert et al.; For the order. O.V. Dzeri, N.S. Kuznetsova. - 2nd ed., Add. and rework. - K.: Jurinkom Inter, 2005. - Book.2. - 640 p.

Podrez Alexander, Hnidenko Viktoriia. Legal regulation of copyright and related rights. – Article.

The article, based on the analysis of scientific views of scientists and current legislation, examines the legal regulation of copyright and related rights, because one of the most important and characteristic features of man as part of the living world is his ability to meaningful creativity. for the result of intellectual, creative activity or other object of intellectual property rights, determined by the Civil Code of Ukraine and other legislative acts. Every citizen has the right to the results of his intellectual and creative activity and no one may use or disseminate them without his consent, except as provided by law. This topic is also relevant due to the fact that many insiders, bloggers and other media people are trying to appropriate the results of your intellectual activity, so you need to know how to protect yourself from the above people.

Keywords: *copyright, related rights, civil law, copyright protection, copyright objects,*

Авторська довідка:

Гніденко Вікторія Ігорівна – к.ю.н., доцентка кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна;

Подрез Олександр Олександрович – студент II курсу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, юридичного факультету спеціальності 081 «Право» м. Северодонецьк, Україна;

ПРАВО НА ОПЛАТУ ПРАЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Рудницький Андрій

*Студент Львівський національний університет імені Івана
Франка*

Науковий керівник: доцент Парпан Тетяна Валеріївна

Війна в Україні почалась неочікувано та вплинула на всі можливі сфери життєдіяльності України, у тому числі й на трудові відносини, які зазнали відповідних змін.

Сотні підприємств України фактично втратили зв'язок зі своїми працівниками. Роботодавцям потрібно було швидко приймати рішення щодо внесення змін в організацію виробничих процесів. Одним із ключових питань як для працівників, так і для роботодавців постало питання оплати праці.

Конституція України, як Основний закон, гарантує кожному громадянину право на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Слід зазначити, заробітна плата, у розумінні Закону України “Про оплату праці” це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу відповідно до встановлених норм праці (норм часу, виробітку, обслуговування, посадових обов'язків). Умови оплати праці, розміри, порядок і строки виплати заробітної плати доводяться до відома працівника при укладанні трудового договору (контракту). Також, до так званої додаткової заробітної плати належать винагорода за працю понад установлені норми, заохочувальні та компенсаційні виплати.

Щодо воєнного стану, то відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. таким визнається особливий правовий режим, що вводять у країні або в окремих її місцевостях у випадку збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності, її територіальній цілісності.

З метою актуалізації трудового законодавства, Верховна Рада України 15.03.2022 р. ухвалила Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». Необхідно зазначити, що на період воєнного стану звичайні нормами трудового законодавства продовжують діяти, але положення Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» є пріоритетними. Тобто всі моменти, що не були освітлені в цьому законі застосовуються так як це передбачено в КЗпП, а те що обумовлено саме Законом України

«Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» працює згідно з цим законом.

Виплата заробітної плати

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» заробітна плата має виплачуватися на умовах, визначених трудовим договором. Закон не звільняє роботодавця від обов'язку виплати заробітної плати і зобов'язує вживати всіх заходів для своєчасної реалізації права працівників на оплату праці. Але в той же час, звільняє роботодавця від відповідальності за порушення строків оплати, якщо буде доведено, що це сталось внаслідок бойових дій або інших обставин непереборної сили.

Умови оплати праці під час випробування.

Відповідно до статті 2 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» випробування може встановлюватися для всіх категорій працівників. Умови оплати праці під час випробування не змінюються. Тому під час випробувального строку зарплату виплачується на загальних умовах, визначених трудовим договором.

Зміна розміру заробітної плати.

Стаття 3 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» передбачає, що на період дії воєнного стану норми ст. 32 КЗпП про двомісячний строк попередження працівника про зміну істотних умов праці не застосовуються. Так як розмір оплати праці є істотною умовою праці, то роботодавець не зобов'язаний повідомляти працівників за два місяці про ~~власне бажання~~ зміни в питаннях оплати праці. Роботодавець повинен повідомити працівників про це не пізніше допуску до роботи зі зміненими умовами праці.

Підсумувавши наведене, можемо зробити такі висновки:

- Під час воєнного стану трудові відносини регулюються звичайними нормами трудового законодавства паралельно з Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», норми якого мають пріоритет.

- На цей період відповідальність за порушення строків виплати заробітної плати не застосовується за умови, якщо це було

зумовлено бойовими діями або іншими обставинами непереборної сили.

- Випробування може встановлюватися для всіх категорій працівників та під час випробувального строку зарплату виплачується на загальних умовах, визначених трудовим договором;

- Про своє бажання щодо зміни умов оплати праці роботодавець повинен повідомити працівників не за два місяці, а не пізніше допуску до роботи зі зміненим розміром заробітної плати.

СИСТЕМА ТА ПРОЦЕС ОПОДАТКУВАННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Рязанцева П.І.,

*студентка 2 курсу, групи ПР-202д
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

Мартинова Л.В.,

*к.е.н., доцент, доцент кафедри господарського права
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

У статті проаналізовані зміни в законодавстві України в системі та процесі оподаткування під час воєнного стану. Визначено, яким чином законодавець має змогу підвищити економічний стан суб'єктів господарювання в сучасній реальності країни. А це, у свою чергу, надасть особам, які мають бізнес на територіях яких йдуть бойові дії, тимчасово окупованих або знаходяться у скрутному становищі через агресії Російської Федерації, можливість стати обізнаними та вистояти дане випробування.

Ключові слова: *оподаткування, податки, воєнний стан, ФОП, юридичні особи, зміна в законодавстві.*

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року Російська Федерація об'явила, так звану, «військову спецоперацію», яка для нас, українців, стала надзвичайним пеклом під назвою «війна». У зв'язку з цим, указом Президента України від 24.02.2022 №64 був запроваджений воєнний стан. Певні території Луганської, Донецької, Харківської, Запорізької, Київської тощо областей були окуповані, через це, чимала кількість підприємств була вимушена призупинити свою діяльність, бо їх робота виявилася взагалі неможливою через жорсткі військові дії країни-агресора. Саме тому постає дуже актуальне питання системи та процесу оподаткування під час воєнного стану в Україні, бо система оподаткування є одним із найбільш дієвих засобів впливу на діяльність суб'єктів малого підприємництва. Згідно з Податковим кодексом України (далі - ПКУ) [1] малі підприємства можуть застосовувати загальну або спрощену систему оподаткування. Кожна з них за певних умов має власні переваги і недоліки. Система

оподаткування визначає місце суб'єкта господарювання у фіскальних відносинах із державою, його роль у господарських відносинах з іншими контрагентами та величину витрат праці під час ведення обліку та складання звітності, саме тому, зміни в оподаткуванні після введення воєнного стану зумовлює актуальність порівняння даної системи до повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України та після [2, с. 26].

Стан дослідження. Окремим питанням системи та процесу оподаткування в Україні приділили свою увагу такі вчені, як Ф. Бутинець, О. Василик, В. Вишневський, А. Гальчинський, Т. Гоголь, Ю. Ємченко, Ю. Іванов, А. Касич, Г. Кіндрацька, А. Крисоватий, М. Крупко, М. Кучерявенко, І. Лунін, О. Лобанов, І. Лютий, М. Слатвинська, А. Соколовський, С. Юрій, Н. Черевик та інші. Проте в сучасних умовах України існує необхідність дослідження даної теми на науковому рівні через швидку зміну ситуації в країні.

Саме тому метою статті є: Аналіз змін у системі та процесу оподаткування з веденням воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статей 9 та 10 ПКУ [1] податки та збори бувають – загальнодержавними та місцевими. До загальнодержавних належать: податок на прибуток підприємств; податок на доходи фізичних осіб; податок на додану вартість; акцизний податок; екологічний податок; рентна плата; мито. До місцевих належать: податок на майно; єдиний податок; збір за місця для паркування транспортних засобів; туристичний збір. Наразі бачимо необхідність аналізу даних видів податків та зборів за чинним законодавством після початку жорстоких воєнних дій країни-агресора – Російської Федерації, тобто детально розглянути, які ж зміни торкнулись системи та процесу оподаткування в Україні.

Вважаємо, що спочатку необхідно розглянути загальні зміни, з якими прийшлося торкнутися більшій частині платників податків. Відповідно до Перехідних положень Податкового кодексу України [1], якщо платник податків несвоєчасно: подав податкову звітність, сплатив податки, зареєстрував податкові акцизні накладні, подав електронні документи про фактичні залишки етилового спирту тощо у граничний строк подання звітності, котрий припав на період з 24

лютого 2022 року до останнього місяця припинення воєнного стану, тоді він звільняється від штрафних санкцій. Також, для уникнення накладення штрафів за вище назначені прострочення, законодавець спочатку визначив строк для виконання всіх податкових обов'язків у вигляді трьох місяців після припинення воєнного стану на території країни, який невдовзі було подовжено до шести місяців [3].

Переходячи до податкових перевірок, варто зазначити, що податковим органам встановлений мораторій на проведення перевірок на час воєнного стану. Щодо розпочатих перевірок, то податкові органи зобов'язані зупинити їх, винятком є камеральні перевірки, які пов'язані передусім із заявленими до відшкодування сумами податку на додану вартість (далі – ПДВ), і крім фактичних перевірок.

Щодо змін в оподаткуванні, з якими безпосередньо стикнулись платники ПДВ, то варто почати з операцій постачання пального та інших товарів задля забезпечення ними військових. Передання товарів та послуг на користь Збройних сил України (далі – ЗСУ), Територіальної оборони (далі – ТРО) та інших військових формувань України – не є постачанням на період воєнного стану. Простіше кажучи, дана операція – не є об'єктом оподаткування. У разі постачання товарів для заправки або забезпечення транспорту військових підприємством, то дана дія буде оподатковуватися ПДВ за ставкою 0%. Для операцій з ввезення в Україну та постачання в Україні бензинів моторних, важких дистилатів, скрапленого газу, на які встановлено ставку акцизного податку 0,00 євро за 1000 літрів, і нафти та нафтопродуктів за кодами УКТ ЗЕД 2709 00 10 00 та 2709 00 90 00 встановлено ставку ПДВ у розмірі 7%. Щодо формування податкового кредиту за операціями постачання за ставкою ПДВ 7%, то ніяких значних змін не передбачено. Щодо суб'єктів господарювання, які зареєстровані платниками єдиного податку (далі – ЄП) першої, другої та третьої групи звільнюються від оподаткування податком на додану вартість операції з ввезення товарів на митну територію України у митному режимі імпорту.

Під час війни благодійність є проявом любові до своєї нації та держави, саме тому законодавець вніс наступні зміни у ПКУ для платників податку на прибуток, які займаються даною діяльністю: добровільне безоплатне передання, відчуження, вилучення товарів, надання послуг ЗСУ, СБУ та іншим військовим формуванням,

медичним установам тощо не вважається операцією реалізації для цілей оподаткування. Тобто зазначені операції реалізації не відображаються в Додатку РІ декларації з податку на прибуток і тому не коригують фінансовий результат до оподаткування; платники податку можуть не збільшувати фінансовий результат до оподаткування на суму безоплатних передань у розмірі, що перевищує 4% об'єкта оподаткування попереднього року, якщо під час дії воєнного стану такий платник податку на прибуток добровільно передав кошти або спеціальні засоби індивідуального захисту (каски, бронезилети, лікарські засоби тощо, а також інші товари та послуги, які зазначені у переліку КМУ, які добровільно перераховані або передані ЗСУ, СБУ та іншим військовим утворенням створеним відповідно до Закону, на спеціальний рахунок НБУ для ЗСУ, лікарням [3].

Щодо ЄП на 2%, то з 1 квітня 2022 року до припинення воєнного стану юридичним особам та ФОПам надається можливість перебувати на ЄП групи 3 зі ставкою податку у розмірі 2% від обороту, але законодавець вніс певні обмеження щодо даних ФОП та юридичних осіб, а саме: якщо підприємство має дохід за попереднім роком більше 10 млрд. грн., якщо є таким видом діяльності як азартна гра, обмін валют, торгівля підакцизними товарами, корисними копалинами, ввезення авто в країну, а також є таким типом підприємств як фінансові установи, страховики та нерезиденти, дане нововведення на них не поширюється [3].

Відповідно до ЗУ № 2142 маємо наступні зміни податку на нерухомість і плату за землю: усі юридичні особи звільнені від нарахування та сплати податку на нерухомість за об'єкти житлової нерухомості, яка розташована на територіях, на яких або ведуться бойові дії, або ці території окуповані РФ, або житлова нерухомість стала просто непридатною для проживання внаслідок військових дій за період з 01 березня 2022 по 31 грудня 2022; фізичні особи також звільняються від сплати даного податку за об'єкти житлової нерухомості, але за періоди — 2021 та 2022 роки; тимчасово, в періоді з 1 березня 2022 року по 31 грудня року, наступного за роком, у якому припинено або скасовано дію воєнного стану, не нараховується та не сплачується плата за землю та загальне мінімальне податкове за земельні ділянки, що розташовані на територіях, на яких ведуться

(велися) бойові дії, або на територіях, тимчасово окупованих РФ, і перебувають у власності та (або) користуванні [3].

Розглядаючи зміни акцизного податку, бачимо, що законодавець встановив 0% ставку на даний податок для таких видів пального як бензини моторні, важкі дистиляти, скраплений газ та інші гази, бутан та ізобутан на період дії воєнного стану. Також дозволяється перевезення пального транспортом за наявності ТТН з усією інформацією як і в акцизній накладній, яка має бути зареєстрована в Єдиному реєстрі акцизних накладних протягом шістьох місяців після припинення, скасування дії воєнного стану, якщо реєстрація акцизної накладної є неможливою [3].

Висновки. Проаналізувавши зміни в законодавстві нашої держави щодо системи та процесу оподаткування під час воєнного стану, варто зазначити те, що законодавець робить усе можливе для того, щоб підтримати не тільки фізичних осіб, а й ФОП та юридичних осіб. Своїми діями законодавець дає підстави вважати, що зміни направлені на допомогу бізнесу, щоб вистояти дане складне випробування, яке для усіх громадян та жителів України стало справжнім пеклом під назвою «війна». Наразі найголовнішим для бізнесу є металева витримка, збереження роботи та життя своїм працівникам, відновлення та стабілізація робочого процесу. Вважаємо, що законодавець зробив та продовжує робити все необхідне для виконання вищенаведених цілей.

Література:

1. Податковий Кодекс України: Закон України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
2. Порівняльний аналіз загальної та спрощеної системи оподаткування: особливості застосування, проблеми та напрями їх вирішення / О.В. Коба, Ю.Л. Шинкар. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2019. – №25. – С. 128.
3. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану»

The article analyzes the changes in the legislation of Ukraine in the system and process of taxation during martial law. It is determined how the legislator has the opportunity to improve the economic condition of economic entities in the modern realities of the country. And this, in turn, will give people who have business in the territories where the hostilities are taking place, are temporarily occupied or are in a difficult situation due to the aggression of the Russian Federation, the opportunity to become aware of and withstand this test.

Keywords: *taxation, taxes, martial law, private individuals, legal entities, changes in legislation.*

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ В УКРАЇНІ

Рязанцева П.І.,

студентка 2 курсу, групи ПР-202д

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

Науковий керівник: Капліна Г.А.,

к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

У статті висвітлено та проаналізовано особливості здійснення та захист прав споживачів, які врегульовуються законодавством України. Порівняно акти ЄС та України у питаннях правового регулювання договорів купівлі-продажу товарів споживання. Проаналізовано захищеність прав споживачів під час дистанційної торгівлі. А це, у свою чергу, надасть законодавцю України можливість стати обізнаними та змінити нормативну базу нашої країни у відповідність європейській для більш захищеності прав споживачів.

Ключові слова: *споживач, захист права споживачів, Україна, ЄС, законодавство України.*

Постановка проблеми. *Кожен день світ зазнає змін, як у цифрових технологіях, так і у свідомості всього населення.*

Діджиталізація, як основний етап прогресування світу та людей, створений задля цифрової трансформації суспільства та економіки. Увесь світ переходить на життя «онлайн». Не можна уявити й дня, коли б людина не взяла до руки телефон чи інший гаджет, щоб подивитись новини, чи придбати собі необхідний товар. Здійснення закупівлі продуктів, товарів першої необхідності, одєжі, іграшок тощо онлайн відбувається цілодобово у кожному кутку світу, через це постає дуже актуальне питання які ж особливості здійснення та захисту прав споживачів в Україні є наразі. Чи захищені покупці при купівлі товарів як онлайн, так і офлайн? Які гарантії має споживач даного виду послуг? Дані питання досі залишаються і залишаться актуальними, бо передовим технологіям, потрібна нормативно правова регламентація. Саме тому, через швидкість змін як суспільства, так і технологій, законодавець не завжди встигає внести правки до нормативно правових актів.

Стан дослідження. Окремим питанням особливості здійснення та захисту прав споживачів приділили свою увагу такі вчені, як О. Зверєва, Т. Кагал, А. Рабінович, Н. Кузнєцова, М. Машиністова, Н. Коробцова, В. Авер'янов, Б. Пугинський, Д. Степанов, О. Письменна, О. Писаренко та інші. Проте в сучасних умовах існує необхідність дослідження даної теми на науковому рівні через інноваційні зміни у світі.

Саме тому метою статті є: висвітлення та аналіз особливостей здійснення та захисту прав споживачів, які врегульовуються законодавством України. Порівняння актів ЄС та України у питаннях правового регулювання договорів купівлі-продажу товарів споживання. Аналіз захищеності прав споживачів під час дистанційної торгівлі.

Виклад основного матеріалу. Україна є правовою, демократичною та соціальною державою, у якій народ виступає єдиним джерелом влади. Стаття 3 Конституції України говорить нам про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Однією з невід’ємним та основним проявом буття людини на планеті є споживання матеріальних благ, а саме: товарів та послуг. Завдяки ним суспільство здатне насолоджуватись новими технологіями, проводити весело та продуктивно вільний час, а найголовніше – повноцінно жити. Відповідно до п. 22 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про захист прав споживачів» фізичною особою, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов’язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов’язків найманого працівника є споживачем [2].

Задоволення потреб споживачів у продовольчих та промислових товарах, побутових і комунальних послугах має здійснюватись на основі безумовного додержання вимог щодо їх якості та безпеки, постійного контролю за цим з боку держави. Особливого значення при виконанні даного завдання держава набуває в умовах збільшення обсягів споживання та насичення ринку продовольчими і непродовольчими товарами, побутовими роботами та послугами, коли часто постають питання забезпечення їх відповідності вимогам щодо якості та безпеки [3].

Поряд із збільшенням обсягів реклами побутових товарів, робіт, та послуг потребує підвищення рівень об’єктивності та достовірності інформації про їх реальні споживчі характеристики. За таких обставин метою держави є забезпечення прав споживачів, а також створення дієвого правового механізму їх захисту [4, с. 85].

Законодавство України складається з наступних нормативно-правових актів, які регулюють відносини між споживачами та особами, які надають послуги першим, а саме: Закон України «Про захист прав споживачів», Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України та інші нормативно-правові акти, які законодавець прийняв для захисту та здійснення прав споживачів.

Законодавчим актом, який є основним та спеціальним у аспекті здійснення та захисту прав споживачів, є Закон України «Про захист прав споживачів» [2]. У даному нормативно-правовому акті встановлено основні права та обов’язки споживачів та виробників і продавців товарів, виконавців робіт і надавачів послуг, визначено правовий механізм їх захисту, а також правові засади діяльності органів державної виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів,

на які покладено державний контроль за додержанням законодавства про захист прав споживачів, забезпечення реалізації державної політики щодо захисту прав споживачів [5, с. 211].

Розглядаючи законодавчі акти, які встановлюють вимоги щодо якості та безпеки побутових товарів, робіт та послуг й правовий механізм забезпечення контролю за їх дотриманням з боку державних органів, то варто зазначити, що законодавство України має Закон України «Про стандартизацію», Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», Декрет Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію і сертифікацію», які є одним із важливішим аспектом для захисту прав споживачів [6, с. 88].

Аналізуючи акти законодавця про захист прав споживачів необхідно виділи наступне.

Стаття 5 Закону України «Про захист прав споживачів» встановлює правові гарантії захисту прав споживачів державою. Згідно з зазначеною нормою політика держави будується на тому, що Україна забезпечує споживачам захист їх прав, надає можливість вільного вибору продукції, здобуття знань і кваліфікації, необхідних для прийняття самостійних рішень під час придбання та використання продукції відповідно до їх потреб, і гарантує придбання або одержання продукції іншими законними способами в обсязі, що забезпечує рівень споживання, достатній для підтримання здоров'я і життєдіяльності [2].

Центральний орган виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів, його територіальні органи, місцеві державні адміністрації, військові цивільні адміністрації, органи і установи, що здійснюють державний санітарно-епідеміологічний нагляд, інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та суди є органами, на яких покладено функції захисту прав споживачів.

Стаття 14 Закону України «Про захист прав споживачів» встановлює права споживачів на безпеку продукції (товарів, наслідки робіт). Відповідно до цієї норми виробник (виконавець, продавець) повинен зробити все, щоб продукція за звичайних умов її використання, зберігання і транспортування була безпечною для життя, здоров'я, навколишнього природного середовища споживача, а також не завдавала шкоди його майну [2].

Недосконале законодавство; недостатнє фінансування, матеріально-технічна та кадрова база; відсутність навчання споживачів; непроінформованість споживачів щодо своїх прав; бездіяльність центральних та місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізацій прав та інтересів споживачів; корупція в органах влади; недовіра громадян – це саме ті чинники, які безпосередньо впливають на рівень здійснення та захисту прав споживачів на національному рівні України [7, с. 34].

Враховуючи реалії того, що Україна на шляху євроінтеграції, необхідно проаналізувати й звернути увагу на особливості здійснення та захисту прав споживачів у Європейському Союзі (далі – ЄС). Як в Україні, так і в ЄС є низка нормативно-правових актів, які регулюють відносини між споживачами та виробниками (продавцями, виконавцями), і здійснює захист прав перших. Усі акти взаємопов'язані між собою та мають свою особливу ієрархію.

Право споживачів є основною направленістю розвитку даної галузі в ЄС на цей час. До пріоритетних завдань ЄС належить забезпечення високого рівня захисту прав споживачів. З метою підвищення ефективності правового регулювання договірних відносин за участі споживачів активно проводяться роботи щодо гармонізації законодавства 28 держав-членів ЄС відповідно до статті 153 Договору про заснування ЄС та статті 38 Хартії основних прав ЄС [8, с. 71; 9, с. 38].

Україні необхідно як у мого скоріше привести законодавство до вимог законодавства ЄС, що стане підставою для входження нашої країни до союзу розвинених країн Європи. Україна є доволі сильною державою з точки зору виробництва, і можна б було не входити до ЄС, а продовжувати розвиватись та прогресувати в усіх аспектах. Так і відбувалось, поки наші «сусіди» не вирішили рятувати український народ. На жаль, реалії України, говорять про те, що союз з європейськими країнами нам необхідний як ніколи. Тому приведення законодавства України у відповідність європейському стане одним з кроком входження нашої країни до ЄС.

Необхідно наголосити на тому, що правове регулювання договорів купівлі-продажу товарів споживання у ЄС здійснюється Директивою 1999/44/ ЄС і Директивою 2011/83/ЄС про права

споживачів, що передбачають мінімальний та максимальний рівень гармонізації споживчого законодавства [9, с. 38].

Наразі, Україна не має окремих єдиний нормативний акт, який би регулював питання договорів купівлі-продажу товарів споживання. Звісно питання правового регулювання договорів купівлі-продажу товарів споживання містяться у положеннях статей 698-709 Цивільного кодексу України [10] та, звісно ж, у спеціальному законі – Закону України «Про захист прав споживачів». У зазначених нормативно-правових актах частково враховані вимоги актів законодавства ЄС у сфері захисту прав споживачів. Тому бачимо необхідність створення окремого акта України, у якому б були включені всі аспекти правового регулювання договорів купівлі-продажу товарів споживання, задля швидкої євроінтеграції.

За загальним правилом ЦКУ має переважне застосування при регулюванні будь-яких правовідносин у сфері цивільного обороту. У той же час, відповідно до ч. 3 ст. 698 ЦКУ, до відносин за договором роздрібною купівлі-продажу за участю покупця-фізичної особи, не врегульованих цим Кодексом, застосовується законодавство про захист прав споживачів [10; 11, с. 148]. Таким чином, ЦКУ і ЗУ «Про захист прав споживачів» діють разом, доповнюючи один одного.

За правилами, що встановлені у Директиві 1999/44/ЄС, продавець несе відповідальність перед споживачем за неналежну якість товару, що існує на момент його передачі (ч. 1 ст. 3), якщо вона виявиться протягом двох років з моменту передачі товару (ч. 1 ст. 5). Держави-члени ЄС можуть встановити у внутрішньому законодавстві обов'язок споживача, з метою реалізації власних прав повідомити продавця про неналежну якість товару в двомісячний строк з моменту її виявлення (ч. 2 ст. 5) [12, с. 134].

У Директиві 1999/44/ЄС не передбачено зобов'язання покупця перевіряти якість товару в момент його передачі. Проте відповідно до Віденської конвенції 1980 р. про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, покупець зобов'язаний перевіряти якість товару та повідомляти продавця про неналежну якість товару в розумний строк після того, як вона була чи повинна була б бути ним виявленою. Здебільшого у судовій практиці оцінке поняття «розумний строк» стосовно даної категорії справ визначається в межах одного місяця після того, як покупець виявив чи зобов'язаний був виявити

неналежну якість товару. Положення Директиви 1999/44/ЄС закріплюють дуже високий рівень захисту прав покупця, в той час як положення Віденської конвенції 1980 р. про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, а також судова практика, яка на ній ґрунтується, забезпечують вищий рівень захисту прав продавця [9, с. 38; 13].

У свою чергу, український законодавець встановлює вимоги щодо якості товару, який продавець передає або зобов'язаний передати покупцеві з покладенням на нього відповідальності за недоліки товару. Проте обов'язок доведення того, що вони виникли до передання товару покупцеві або з причин, які існували до цього моменту, за загальним правилом покладений на покупця (ч. 1 ст. 679 ЦК України) [14, с. 74].

Отже, Директива 1999/44/ЄС встановлює презумпцію невідповідності та передбачає, що споживач не зобов'язаний доводити факт неналежної якості товару, а національне законодавство захищає сторону інтересів продавців, а не споживачів, залишаючи обов'язок доведення невідповідності за останніми.

Вважаємо, що на національному рівні слід внести зміни, що продавець (виконавець) повинен доводити факт неналежної якості товару, а не споживач, бо саме перший надає дану продукцію другому, тому вся відповідальність повинна кластися на плечі продавця (виробника, виконавця).

Переходячи до сучасних реалій, треба зазначити, що з появою такої інновації як Інтернет одним з найважливішим, основним та прогресивним аспектом життя людини стала дистанційна торгівля. Вона дає змогу людям, не виходячи з дому, придбати будь-які товари для дому, для себе, для тварин тощо. Люди можуть купляти товари як зі своєї держави, так й із-за кордону. Дистанційна торгівля є вигідною та зручною для магазинів та споживачів, тому з кожним роком люди обирають саме такий спосіб придбання товарів, як покупку їх через мережу Інтернет. Тому постає дуже актуальне питання захищеності усіх прав споживачів саме під час дистанційної торгівлі через недостатнє правове регулювання в Україні.

Дистанційна торгівля, чи ще можна побачити таке визначення як електронна торгівля, частково регулюється такими нормативно-правовими актами України як Цивільний кодекс України

від 16.01.2003 № 435-IV, ЗУ «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 № 1023-ХІІ та ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р. № 851.

Вважаємо за потрібним розглянути окремі правові норми нормативно-правових актів, які стосуються дистанційної торгівлі. Спочатку розглянемо ЦКУ. Проаналізувавши його, робимо такі висновки: електронна торгівля зазвичай є роздрібною, тому за договором роздрібної купівлі-продажу продавець, який здійснює підприємницьку діяльність з продажу товару, зобов'язується передати покупцеві товар, що звичайно призначається для особистого, домашнього або іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю, а покупець зобов'язується прийняти товар і оплатити його, і договір роздрібної купівлі-продажу є публічним (публічним є договір, в якому одна сторона - підприємець взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться) [10]. До відносин за договором роздрібної купівлі-продажу з участю покупця-фізичної особи, не врегульованих Цивільним кодексом, застосовується законодавство про захист прав споживачів, тому переходимо саме до цього закону України.

У ньому ми можемо побачити визначення дефініцій: *продавець* (суб'єкт господарювання, який згідно з договором реалізує споживачеві товари або пропонує їх до реалізації), *споживач* (фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника) та найголовніше – договір, укладений на відстані (договір, укладений продавцем (виконавцем) із споживачем за допомогою засобів дистанційного зв'язку) та засоби дистанційного зв'язку (телекомунікаційні мережі, поштовий зв'язок, телебачення, інформаційні мережі, зокрема Інтернет, які можуть використовуватися для укладення договорів на відстані) [2]. Відповідно до статті 13 цього закону бачимо перелік прав споживача у разі укладення договору на відстані [2].

Серед частих порушень з боку Інтернет-магазинів можна виділити відмову забезпечити заміну або гарантійний ремонт товару; невідповідність товару вимогам нормативних актів; невідповідність

документів, супроводжуючих товар, зміна ціни товару при його доставці і багато іншого [15]. Як судова практика показує, у багатьох випадках суд стає на бік споживачів, але якщо даний Інтернет-магазин є офіційним, якщо ж ні – буде дуже складно довести, що ви справді купляли товар у них, а в наш час таких магазинів у соціальних мережах дуже багато, тому відправляючи гроші на банківські картки фізичних осіб знайте, що ви ризикуєте втратити свої кошти, які буде майже не можливо повернути.

Для здійснення безпечної купівлі товарів у соціальних мережах, необхідно звернути увагу на:

1. Візуалізацію сайту магазину
2. Деталізацію та високу якість зображення товарів
3. Відгуки покупців
4. Наявність та наповнення соціальної сторінки магазину
5. Наявність офісу і торгових точок офлайн із зазначенням адреси та контактних телефонів
6. Наявність посилання на магазин на сайтах фабрик-виробників товарів, чиї товари реалізує магазин

На сьогоднішній день в Україні немає закону, який би повністю регулював електронну торгівлю, тому ми вважаємо, що в нашій країні права споживачів під час дистанційної купівлі товарів не повністю захищені.

Отже, у підсумку вищесказаного, можемо зробити висновок, що, для більш сильнішого захисту прав споживачів під час дистанційної торгівлі в нашій країні, потрібно закріпити на законодавчому рівні закон, який повністю регулював би умови електронної торгівлі, наприклад ЗУ «Про електронну комерцію» або ж ЗУ «Про дистанційну торгівлю».

Висновки. Проаналізувавши законодавстві нашої держави щодо особливостей здійснення та захисту прав споживачів, а також порівнявши його з нормативно-правовими актами Європейського Союзу ми дійшли висновку, що через недосконале законодавство, недостатнє фінансування, матеріально-технічна та кадрова база, відсутність навчання споживачів, непроінформованість споживачів щодо своїх прав, бездіяльність центральних та місцевих органів влади

та органів місцевого самоврядування щодо реалізації прав та інтересів споживачів, корупція в органах влади, недовіра громадян тощо Україна не може вважатися країною, у якій права споживачів були б захищені на високому рівні.

Щодо порівняння нормативної бази України та ЄС, то слід зауважити, що Україна не має окремих єдиних нормативних актів, які б регулювали питання договорів купівлі-продажу товарів споживання. У ЦКУ та ЗУ «Про захист прав споживачів» частково враховані вимоги актів законодавства ЄС у сфері захисту прав споживачів. Тому бачимо необхідність створення окремого акта України, у якому б були включені всі аспекти правового регулювання договорів купівлі-продажу товарів споживання, задля швидкої євроінтеграції.

Щодо неналежної якості продукції, Директива 1999/44/Є встановлює презумпцію невідповідності та передбачає, що споживач не зобов'язаний доводити факт неналежної якості товару, а національне законодавство захищає сторону інтересів продавців, а не споживачів, залишаючи обов'язок доведення невідповідності за останніми.

Вважаємо, що на національному рівні слід внести зміни, що продавець (виконавець) повинен доводити факт неналежної якості товару, а не споживач, бо саме перший надає дану продукцію другому, тому вся відповідальність повинна кластися на плечі продавця (виробника, виконавця).

Щодо захисту прав споживачів під час онлайн покупок, то вважаємо, що для більш сильного захисту прав споживачів під час дистанційної торгівлі в нашій країні, потрібно закріпити на законодавчому рівні закон, який повністю регулював би умови електронної торгівлі, наприклад ЗУ «Про електронну комерцію» або ж ЗУ «Про дистанційну торгівлю».

Отже, Україні необхідно як у мого скоріше привести законодавство до вимог законодавства ЄС, що стане підставою для входження нашої країни до союзу розвинених країн Європи. Так, Україна є доволі сильною державою з точки зору виробництва, і можна б було не входити до ЄС, а продовжувати розвиватись та прогресувати в усіх аспектах. Так і відбувалось би, поки наші «сусіди» не вирішили рятувати український народ. На жаль, реалії України, говорять про те, що союз з європейськими країнами нам необхідний

як ніколи. Тому приведення законодавство України у відповідність європейському стане одним з кроком входження нашої країни до ЄС.

Вважаємо, що всі вищепераховані пропозиції й будуть вірним шляхом для закріплення європейських стандартів та досягнення професіоналізму на законодавчому рівні України у сфері здійснення та захисту прав споживачів.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://www.rada.gov.ua> (дата звернення: 25.04.2022).

2. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-ХІІ Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 30, ст. 379.

3. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: науковий журнал «ЛОГО. Мистецтво наукової думки»: Машиністова М. С. 2018. 274 с.

4. Іваненко Л.М., Язвінська О.М. Захист прав споживачів: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2014. 496 с.

5. Цивільне право України: навч. посіб / за ред.: Г. Б. Яновицька, В. О. Кучер. Львів: Львівський державний університет, 2011. 468 с.

6. Плахтій Ю., Байцар Р. Нормативно-правове забезпечення у сфері захисту прав споживачів. Вимірювальна техніка та метрологія. 2013. Вип. 74. С. 88-91.

7. Письменна О. П. Правовідносини, що виникають у зв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг): монографія. Вінниця: Видавництво «Вінницька газета», 2009. 160 с.

8. Саванець Л. Гармонізація європейського колізійного та матеріального права у сфері захисту прав споживачів. Актуальні проблеми правознавства. 2016. Вип. 2. С. 71-76.

9. Саванець, Л. Права споживача у разі придбання товару неналежної якості за законодавством Європейського Союзу та

України. Актуальні проблеми правознавства. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. № 1. С. 36-42.

10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 25.04.2022).

11. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар, у 2-х ч. / за заг. ред. Я.М. Шевченко. К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2004. Ч. 2. 896 с.

12. ECConsumerlawcompendium.The Consumer Acquisanditstranspositionin MemberState. Ed. bySchulteNölke H., TwiggFlesner Ch., Ebers M. Munich, 2007. 529 p.

13. Заїка Ю.О. Українське цивільне право: навч. посібник, 3-є вид. К.: ЦУЛ, 2014. 358 с.

14. Тетарук І.В., Дяків Т.Є. Цивільне право України: навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2014. 202 с.

15. Кузьміна М.М. Правове регулювання захисту прав споживачів в інтернет-торгівлі. Харків. 2014.

ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ БАТЬКІВ ПО ВИХОВАННЮ ДІТЕЙ

Сап'янова А.О.

*студентка 2 курсу спеціальності «Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля.*

*Науковий керівник: Капліна Г.А.,
к.ю.н., доцент кафедри правознавства
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

Анотація українською мовою: У статті розкрито загальні поняття та зміст прав та обов'язків батьків по вихованню дітей, досліджено питання виховання саме з точки зору закону. Розглянуто відповідальність за порушення прав дитини. Окрему увагу зосереджено на вихованні, як на законному прояві піклування про

дітей. Зазначено ряд прав та обов'язків батьків, які є загальноприйнятими на думку багатьох дослідників.

Ключові слова: права та обов'язки, батьки, дитина, право, обов'язок, закон, виховання.

Виклад основного матеріалу. Тема виховання дітей завжди була, є та буде актуальною у житті будь-якої людини. Теорії та власні методики виховання від науковців, психологів та навіть звичайних людей, котрі пройшли через батьківство, ми можемо зустріти у літературі, як і у паперових джерелах, так і на просторах інтернету. У житті ми звикли, що виховання дітей – є вільним вибором батьків, бо саме вони вирішують, як буде краще для дитини, котра ще не зможе піклуватися про себе сама. Але варто пам'ятати, що дитина – це хоч і маленька, та вже окрема особистість, людина з власними правами. Тому, щоб остаточно вирішити питання прав та обов'язків батьків у вихованні, варто звернутися до закону.

Згідно з статтею 150 Сімейного кодексу України обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини є такими:

«1. Батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини.

2. Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток.

3. Батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя.

4. Батьки зобов'язані поважати дитину.

5. Передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї.

6. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини.

7. Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.» [1]

Виходячі зі змісту статті ми бачимо, що, не зважаючи на вік, батьки повинні з повагою ставитися до маленької особистості й навчати її такій же повазі до навколишнього світу. Також варто зазначити момент з фізичними покараннями, котрі, нажаль, доволі часто зустрічаються у побуті багатьох сімей.

«Фізичні покарання – це найпоширеніша форма насильства над дітьми. Її широке соціальне прийняття нормалізує насильство протягом усього дитинства, закріплює низький статус дітей у суспільстві та відкриває шлях для інших форм насильства, експлуатації та жорстокого поводження.» [2]

Тобто, фізичне покарання не є корисною мірою виховання, а тільки погіршує стан дитини в загалому. Як і за будь-яке порушення прав людини, за фізичне знущання над дитиною також існує покарання. Відповідальність за невиконання батьківських обов'язків зазначається у статті 166 Кримінального кодексу України: «Злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки, -

карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.» [3]

Порушення прав дитини тягне за собою не тільки кримінальну відповідальність. Аби не сталося повторного правопорушення, батьків, котрі зневажають почуття та стан власної дитини можуть позбавити батьківських прав. Підстави для цього зазначені у статті 164 Сімейного кодексу України:

«1. Мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він:

1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;

2) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;

3) жорстоко поводяться з дитиною;

4) є хронічними алкоголіками або наркоманами;

5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;

6) засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини.

2. Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав з підстав, встановлених пунктами 2, 4 і 5 частини першої цієї статті, лише у разі досягнення ними повноліття.

3. Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав щодо усіх своїх дітей або когось із них.

4. Якщо суд при розгляді справи про позбавлення батьківських прав виявить у діях батьків або одного з них ознаки злочину, він порушує кримінальну справу.

5. Рішення суду про позбавлення батьківських прав після набрання ним законної сили суд надсилає державному органу реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини.» [1]

Розвиток дитини – є одним з найголовніших цілей для виховання особистості та її подальшому комфортному існуванні у соціумі. На батьках лежить величезна відповідальність – не тільки виховувати дитину, але й слідкувати за тим, щоб її розвиток відбувався у нормальному темпі та за потреби звернутися за допомогою до професіоналів. У статті 59 Закону України «Про освіту», відповідальність батьків за розвиток дитини є такою:

1. Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості.

2. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини.

3. Батьки та особи, які їх замінюють, зобов'язані:

постійно дбати про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей;

поважати гідність дитини, виховувати працелюбність, почуття доброти, милосердя, шанобливе ставлення до державної і рідної мови, сім'ї, старших за віком, до народних традицій та звичаїв.[4]

Як можна побачити: повага та виховання є синонімічними поняттями, про об'єднання котрих повинні пам'ятати батьки при виборі власної методики, щодо формування окремої особистості у своїй дитині.

Торкаючись теми прав батьків у вихованні дітей, варто відзначити, що ці права тісно пов'язані з обов'язками. Використовуючи різні джерела інформації можна скласти перелік прав батьків:

- 1) Право на виховання і розвиток дитини;
- 2) Право на вибір навчального закладу для здобуття освіти дитиною;
- 3) Право на представництво та захист інтересів дитини;

4) Право звертатись до державних органів управління з питань навчання та виховання дітей;

5) А також батьки мають рівні права на спілкування з дитиною, її виховання, забезпечення освітою.

Якщо ж зазначати права батьків саме дітей-здобувачів освіти (школярі також проходять один з найважливіших періодів соціальної адаптації, тому батьки, як ніхто інший, повинні допомогти та сприяти нормальному існуванню власної дитини з іншими людьми), то слід зазначити частину 2 статті 55 Закону України «Про освіту»:

2. Батьки здобувачів освіти мають право:

захищати відповідно до законодавства права та законні інтереси здобувачів освіти;

звертатися до закладів освіти, органів управління освітою з питань освіти;

обирати заклад освіти, освітню програму, вид і форму здобуття дітьми відповідної освіти;

брати участь у громадському самоврядуванні закладу освіти, зокрема обирати і бути обраними до органів громадського самоврядування закладу освіти;

завчасно отримувати інформацію про всі заплановані у закладі освіти та позапланові педагогічні, психологічні, медичні, соціологічні заходи, дослідження, обстеження, педагогічні експерименти та надавати згоду на участь у них дитини;

брати участь у розробленні індивідуальної програми розвитку дитини та/або індивідуального навчального плану;

отримувати інформацію про діяльність закладу освіти, у тому числі щодо надання соціальних та психолого-педагогічних послуг особам, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування), про результати навчання своїх дітей (дітей, законними представниками яких вони є) і результати оцінювання якості освіти у закладі освіти та його освітньої діяльності;

подавати керівництву або засновнику закладу освіти заяву про випадки булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу;

вимагати повного та неупередженого розслідування випадків булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу.[4]

Якщо ж підіймати тему сьогодення, то неможливо оминати війну та дії батьків під час неї. Незважаючи на відсутність офіційних змін у законодавстві, ми можемо констатувати той факт, що під час воєнного стану збільшилася саме моральна відповідальність батьків за дітей. Знаходячись в зоні активного воєнного конфлікту, вони мають приймати рішення щодо їх евакуації, виходячи з найкращих інтересів дитини. Розуміти, що на них, як на дорослих та свідомих людях, є відповідальність не тільки за своє, а й за маленьке життя. Евакуюватися без батьків, діти не можуть, вони не здатні самостійно приймати рішення, тому це ще один додатковий фактор, обов'язок, який лягає на батьків, у зв'язку із військовим конфліктом, який наразі відбувається на території нашої країни.

Підводячі підсумки варто сказати, що виховання дитини – є одним з найважливіших аспектів підготовки маленької особистості до існування у великому світі. Кожен з батьків повинен про це пам'ятати. Завдяки багатьом нормативно-правовим актам ми можемо дізнатися про виховання дитини не тільки з боку наукової літератури від знавців, а й з точки зору закону. Слід пам'ятати, що дитина – це окрема людина з власними правами, яких варто дотримуватися у процесі виховання.

Література:

1. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III : станом на 19 лют. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
2. Український фонд «Благополуччя дітей» від 29.04.2021 р. URL: [https://childfund.org.ua/novyny/pripinit-tilesni-pokarannya#:~:text=\(дата звернення 01.06.2022 р.\)](https://childfund.org.ua/novyny/pripinit-tilesni-pokarannya#:~:text=(дата звернення 01.06.2022 р.))
3. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р.: станом на 23 квіт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII, : станом на 04 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/ed20220406#Text>

Annotation in English: The article reveals the general concepts and content of the rights and responsibilities of parents in raising children, explores the issue of education from the point of view of the law. Liability for violation of children's rights is considered. Particular attention is paid to education as a legitimate manifestation of child care. There are a number of rights and responsibilities of parents that are generally accepted by many researchers.

Keywords: rights and responsibilities, parents, child, law, duty, law, upbringing.

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ БІЖЕНЦІВ І ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

Стародубцева Карина, Хілюк Владислав
Студенти 1 курсу ОС «магістр», групи ПР-212дм
Юридичний факультет
Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гриценко Г.М.

Анотація: У науковій статті досліджено адміністративно-правовий статус біженців і вимушених переселенців в Україні. Зазначені особливості такого статусу та виокремлені його елементи. Також у роботі проаналізовано законодавство стосовно цих категорій.

Ключові слова: біженець, внутрішньо переміщена особа, вимушене переселення, збройний конфлікт, правовий статус.

Визначальним аспектом сформованих суспільством та закріплених державою взаємовідносин – є правовий статус особи, оскільки саме він надає їй поведінкову модель, якої слід дотримуватися, і є умовою визначених взаємовідносин між суб'єктами. Для правової соціальної держави феномен «правовий статус» є одним з найголовніших елементів. Щонайменше, він дозволяє підвищити рівень правової визначеності: виникнення, перебігу та припинення суспільних відносин між державою та особою.

У часи затяжних криз по всьому світу, військових дій на території України збільшується кількість вимушено переміщених осіб та біженців. За даними Міжнародної організації по міграції (далі – МОМ) число внутрішньо переміщених осіб в Україні сягає 7,7 млн людей, а біженців, у тому числі громадян інших країн, – майже 5,5 млн [1]. Все це показує велику кількість переміщених осіб, що потребує чіткої регламентації їх правового статусу, задля визначення прав і свобод.

Поняття «правовий статус» активно використовується у різних наукових галузях, зокрема й в юриспруденції. Разом із тим серед науковців відсутній єдиний підхід до визначення його

сутності [2, с.6]. Фахівці, під час визначення його сутності, змісту та статусу і ролі у визначених суспільних відносинах посилаються на його змістовні складові. Серед підходів до визначення сутності правового статусу варто відмітити наступні: статус суб'єкта права, нормативно визначений і гарантований державою [3, с.281]; нормативно визначена система прав та обов'язків [4, с.30] тощо.

Більшість науковців погоджується у визначенні, що «правовий статус», як категорія, є поєднанням прав та обов'язків особи. На нашу ж думку, цей підхід не є довершеним, тому ми звернулися до більш об'ємних та змістовних підходів. Наприклад, А.Р. Лещух указує, що правовий статус особи включає завдання та цілі, права й обов'язки, функції, відповідальність, організацію чи порядок утворення та процедуру діяльності (регламент) [5, с.75].

Для розгляду правового статусу окремо взятої особи, як суб'єкта взаємин у суспільстві, буде куди більш доцільним акцентування уваги на таких категоріях та аспектах як права, обов'язки та юридична відповідальність. І навіть такий підхід має бути доповнений, оскільки не розглядає серед змістовних компонентів правосуб'єктність особи, яка, у свій час, є відповідальною за здатність як юридичних, так і фізичних осіб бути суб'єктами встановлених державою правовідносин, тобто бути носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Таким чином, до правого статусу ми маємо відносити: права та обов'язки, особи, її правосуб'єктність та юридичну відповідальність.

Визначення особливостей адміністративно-правового статусу біженців і вимушених переселенців передбачає встановлення особливостей його змістових складників: правових норм, на рівні яких він знайшов об'єктивізацію; правосуб'єктності цієї категорії осіб; характеристики їхніх прав та обов'язків; визначення міри їхньої юридичної відповідальності. До особливостей статусу біженців і вимушених переселенців належить той факт, що він регламентується положеннями спеціального законодавства. Серед останнього варто назвати Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [6] від 8 липня 2011 року, що має визначальну роль у питанні регулювання суспільних відносин у сфері визнання особи біженцем, особою, яка потребує додаткового або тимчасового

захисту, втрати та позбавлення цього статусу, та установлення правового статусу біженців та осіб, які потребують додаткового захисту і яким надано тимчасовий захист в Україні.

Також необхідно вказати на Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»[7] від 20 жовтня 2014 року, який установлює гарантії дотримання прав, свобод і законних інтересів внутрішньо переміщених осіб. Проте цей Закон потребує корегування, адже наразі є нові положення щодо ВПО. Наприклад, альтернатива оформлення цього статусу через Дію, нові положення щодо адресної допомоги тощо. Також необхідно чітко встановити через що особа була вимушена переміститися: виокремити окремо окуповану територію та територію, де йдуть активні бойові дії та територію де зберігається небезпека для життя.

Особливості правосуб'єктності як складової адміністративно-правового статусу біженців і вимушених переселенців полягає в тому, що в положеннях чинного національного законодавства наводиться чітке визначення сутності даної категорії осіб, що включає в себе перелік необхідних елементів такої правосуб'єктності. Так, відповідно До п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», біженцем є особа, яка не є громадянином України й унаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності й не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом унаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань [6]. У свою чергу, відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах і має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання в

результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [7]. Лише за наявності зазначених у наведених вище дефініціях елементів, можливо набуття правосуб'єктності й, відповідно, адміністративно-правового статусу біженця або вимушеного переселенця, що варто розглядати як одну з основних особливостей такого статусу.

Говорячи про особливості такого елементу адміністративно-правового статусу біженців і вимушених переселенців, як їхні права й обов'язки, варто зазначити, що, згідно з приписами ст. 26 Конституції України від 28 червня 1996 року, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, установленними Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [8].

Слід зауважити, що проблема правових обов'язків біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, є недостатньо дослідженою, порівняно з питанням прав цих суб'єктів. Якщо права таких осіб чітко окреслені на рівні міжнародного та національного законодавства, то чіткого переліку обов'язків практично немає. До таких обов'язків відносять:

- 1) дотримуватися вимог Конституції та законів України;
- 2) подати всі наявні документи й достовірну інформацію про себе;
- 3) пройти ідентифікацію особи в разі відсутності документів, що посвідчують особу, або в разі пред'явлення фальшивого документа;
- 4) пройти реєстрацію та обов'язкове медичне обстеження;
- 5) виконувати інші зобов'язання нарівні з іноземцями й особами без громадянства, які на законних підставах тимчасово перебувають в Україні [6].

Останнім змістовним елементом на розгляді - є міра їхньої юридичної відповідальності. Юридична відповідальність біженців та осіб, які потребують додаткового та суб'єктивного захисту, - це санкціонована, така що не сягає за межі правового поля, об'єктивна

реакція держави на порушення біженцями й особами, які потребують додаткового або тимчасового захисту, покладених на них юридичних обов'язків, що виражається у встановленому та визначеному законодавством України інструментарії державно-правового примусу.

Основним нормативно-правовим актом, що встановлює таку відповідальність, є Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (далі – КпАП України). Як установлено в ст. 16 КпАП України, іноземці й особи без громадянства, які перебувають на території України, підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах з громадянами України [9]. Із цього випливає, що біженці та вимушені переселенці несуть адміністративну відповідальність на загальних із пересічними громадянами засадах. У нашому дослідженні акцент уваги припадає саме на адміністративній відповідальності, у зв'язку з тим що воно присвячено адміністративно-правовому статусу біженців і вимушених переселенців, який, як обґрунтовано вище, знайшов свою об'єктивізацію в приписах адміністративного законодавства. А отже, про кримінальну, трудову, дисциплінарну тощо відповідальність у контексті досліджуваного питання мова йти не може. Такі особи, відповідно до положень адміністративного законодавства, є спеціальним суб'єктом у складі адміністративного правопорушення або ж стосовно застосування певних винятків. Так, наприклад, згідно з приписами ст. 203 (порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні і транзитного проїзду через територію України) КпАП України, її дія не поширюється на випадки, коли іноземці чи особи без громадянства з наміром отримати притулок чи бути визнаними в Україні біженцями або особами, які потребують додаткового або тимчасового захисту, під час в'їзду в Україну незаконно перетнули державний кордон України й перебувають на території України протягом часу, необхідного для звернення із заявою про надання притулку чи заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту [9]. Таким чином, адміністративне законодавство визначає певні винятки щодо адміністративно-

правового статусу біженців і вимушених переселенців, зокрема в частині міри їхньої адміністративної відповідальності.

Підсумовуючи наведені результати дослідження, варто зауважити, що розглядаючи адміністративно-правовий статус біженців та вимушених переселенців, суть поняття – поєднання прав та обов'язків особи, її правосуб'єктності та юридичної відповідальності, яке закріплене у адміністративному та спеціальному законодавстві, що є визначальним фактором у питанні місця та значення серед інших суб'єктів суспільних відносин. Особливості їх статусу обумовлені особливостями його змістовних складників, які закріплені у спеціальному законодавстві, приписи з якого були наведені у викладеному матеріалі, зокрема ті, що визначають перелік прав і обов'язків біженців та вимушених переселенців і міру їх юридичної відповідальності. Також слід зауважити, що необхідно корегування Законів України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», де необхідно оновити положення відповідно до нових реалій.

Література:

1. Новини ООН: веб-сайт. URL: <https://news.un.org/ru/story/2022/04/1422932> (дата звернення: 11.05.2022)
2. Розвадовський В.І. Поняття «правового статусу особи» як методологічна основа Для дослідження статусу учасників конституційного провадження. Наше право. 2019. № 4. С. 75
3. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) Та ін. Київ: Укр. Енцикл., 1998–2004. Т. 3 : К-М. 792 с. 281-283
4. Ортинська Н.В. Правовий статус людини: до проблем теоретичного розуміння. Право і безпека. 2016. № 3 (62). С. 30-31
5. Лещух А.Р. Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері профілактики адміністративних правопорушень: організаційно-правове забезпечення : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2012. С. 72-76

6. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08.07.2011 № 3671-VI. Відомості Верховної Ради України.2012. №16. Ст. 146

7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України Від 20.10.2014 № 1706-VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 1. Ст. 1.

8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. № 51. Ст. 1122.

Annotation: The scientific article examines the administrative and legal status of refugees and internally displaced persons in Ukraine. The peculiarities of this status are indicated and its elements are singled out. The paper also analyzes the laws regarding these categories.

Key words: refugee, internally displaced person, forced displacement, armed conflict, legal status

ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ ЯК ГІБРИДНИЙ ІНСТРУМЕНТ ВИРІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ

Федотова Аліна

Студентка 3 курсу, групи ПР – 191д
Юридичного факультету СНУ ім. В. Даля
Науковий керівник:

Шаповалова Ольга Вікторівна

доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри господарського права

Здійснено порівняльний аналіз процедур врегулювання спору за участю судді (проводиться суддею поза судовим розглядом із попереднім зупиненням провадження у справі) із процесом медіації. Аргументується ефективність і дієвість механізму вирішення спорів із суддями внаслідок зменшення навантаження на суд, заощадження сторонами спору грошей. Викрито недоліки реалізації процедури врегулювання спорів.

Ключові слова: зміни до законодавства про господарський суд, врегулювання спорів, участь судді у вирішенні господарських спорів, медіація.

Процедура вирішення спорів із суддями може бути ефективним і дієвим механізмом, який може зменшити навантаження на суд і дозволити сторонам заощадити гроші та власний час. Це дуже цінні та ділові відносини. У той же час для деяких суддів реалізація процедури може бути реальним викликом через необхідність відхилення від звичайної процедури та способу її проведення. Недоліком є те, що ГПК України не передбачає додаткових умов для суддів щодо реалізації процедури врегулювання судді, але я сподіваюся, що найближчим часом це зміниться.

Питання оновлення законодавства завжди супроводжується гострими дискусіями в теоретичних і практичних колах. Не є винятком і застосування процедур врегулювання спорів за участю суддів. Першим важливим кроком у судовій реформі є

затвердження Президентом України стратегії реформування судової та суміжних правових інституцій на 2015-2020 роки. Завершальним етапом судової реформи в Україні є набрання чинності Закону України «Про внесення змін до Закону України про господарський суд, Цивільного процесуального закону України, Закону України про адміністративне судочинство та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 03.10.2017р. Через появу нового інституту врегулювання спорів за участю суддів, українські судді мають процесуальний обов'язок створити умови для двох сторін для вирішення їхніх спорів, щоб переконати обидві сторони поважати один одного шляхом мирного вирішення спорів, покращувати відносини та підтримувати сторони на шляху до примирення.

Найпоширенішою альтернативою вирішення спорів (тобто позасудовим) є медіація. Його суть полягає в тому, що в переговорах сторін бере участь незалежний і неупереджений посередник. Його функція — знайти точку дотику між сторонами конфлікту та вирішити спір найбільш зручним і прийнятним для сторін способом. У цьому випадку роль посередника носить суто дорадчий характер. Тому рішення приймають сторони конфлікту.

Для того, щоб зрозуміти різницю між медіацією та процедурою вирішення спорів, запровадженою законодавцями за участю суддів, необхідно звернутися до визначення терміну «медіація». Медіація – це альтернативний метод вирішення спорів, метод вирішення спорів за участю медіатора. Він допомагає сторонам конфлікту налагодити комунікацію, проаналізувати конфліктну ситуацію та вибрати рішення, яке відповідає інтересам і потребам усіх сторін (ЗУ "Про медіацію" ст. 1) [1].

У процедурах вирішення спорів за участю суддів останній не є посередником сторін конфлікту. Судді є фахівцями в правовій сфері, основною функцією яких є вирішення спорів шляхом ухвалення судових рішень. Його професійний досвід вирішення конфліктів, неупередженість та знання судової практики можуть стати ключем до успішних дискусій між двома сторонами та пошуку позасудового вирішення конфлікту, навіть якщо вони знаходяться на стадії судового розгляду. На відміну від медіації, сторони можуть самостійно обрати медіатора у спорі, а відповідно

до ст. 188 Господарського процесуального кодексу України вирішення спору за участю суддів здійснює суддя-доповідач, який розглядає справу [2].

Тобто перед процедурою вирішення спору за участю суддів сторони звертаються за юридичною допомогою, щоб порушити позов або відкликати позов, несучи судові витрати та витрати на правову допомогу. Процедура медіації передбачає можливість відмови медіатора від проведення медіації з будь-яких особистих причин. Проте Господарський процесуальний Кодекс України не передбачає, що судді можуть відмовитися від участі в процедурах врегулювання спорів за участю суддів. Єдиним винятком є заява судді про відставку, яку можна подати на стадії судового розгляду, а не поза її межами. Процедура врегулювання спору за участю судді проводиться суддею поза судовим розглядом із попереднім зупиненням провадження у справі. Процес медіації проводиться таким чином, щоб сторони конфлікту могли вибрати спільне рішення, яке відповідає їхнім інтересам і потребам (ст. 3 ЗУ «Про медіацію»). Медіатор не має права надавати будь-яке можливе рішення сторонам конфлікту. Немає обмежень у часі медіатора для встановлення комунікації між сторонами конфлікту [1].

Тематика наукових досліджень деяких авторитетних учених відображає погляди, ідеї та пропозиції щодо оновлення судочинства України. Бондаренко-Зелінська Н.Л., Бобкова А. , Мамницький, В.Ю., Кахнова, М.Г., Михайлов О.М., Романадзе Л.Д., Петренко Н.О. та ін. Інститут врегулювання спорів за участю суддів є новим для господарського процесу України, тому в науковій літературі процедура до кінця не досліджена, що зумовлює актуальність даної статті.

У вигляді Науково-експертної критики до концепції врегулювання спору за участю судді у господарському судочинстві, представниками судових чи інших правозастосовних органів запропоновано таке бачення проблеми.

Любомир Мужик-адвокат, координатор представництва у Сінгапурі, дає таке ставлення до цієї теми «Переваги імплементації інституту врегулювання спору за участю судді у вітчизняне процесуальне законодавство складно не оцінити. Звичайно, в руках несумлінного та недобросовісного відповідача це може стати ще

одним способом зловживання своїми процесуальними правами з метою затягування розгляду справи та винесення рішення у справі по суті або ж банально – для зміни судді у спорі. Однак сподіваємося, що цей гібридний інструмент, який поєднує в собі позасудову медіацію та елементи судового провадження, допоможе прискорити вирішення судових спорів у першій інстанції, зменшити кількість апеляційних та касаційних скарг і таким чином розвантажити суди від судових процесів. Для тих учасників судових розглядів, які дійсно шукають рішення конфлікту, а не затягування процесу або вимотування опонента, інститут врегулювання спору за участю судді дозволить зберегти не лише час, а ще й нерви та фінансові ресурси.» [3].

У судово-юридичній газеті автором статті «Врегулювання спору за участю судді в господарському процесі: коментарі суддів» Кальовою Аліною надано статистику Господарського суду Києва щодо кількості справ, у яких вирішувалися спори за участю суддів: «На початку 2018 року справ, в яких було розпочато врегулювання спору за участю судді, було значно більше, ніж на початок 2019-го. Лише 46 процесуальних документів з 319 свідчать про досягнення певного консенсусу, а саме: 28 ухвал про укладення мирової угоди, 9 ухвал про залишення позову без розгляду за заявою позивача, 6 ухвал про закриття провадження у зв'язку з відмовою позивача від позову, 3 рішення — відповідач визнав позовні вимоги у повному обсязі» [4].

Метою розгляду цієї теми є вивчення процедури врегулювання спорів за участю суддів, аналіз перспектив впровадження медіації в економічний процес України та виявлення можливих проблем у реальному застосуванні норм процедури вирішення спорів.

Одним із найбільш істотних недоліків, які бачать науковці та юристи у дослідженні врегулювання спору за участю судді, є можливість застосування процедур вирішення спорів за участю суддів для зміни складу судів, які розглядають справи. Чинним господарським законодавством України визначено, що незалежно від складу справи вирішення спору за участю суддів здійснюється виключно суддею та доповідачем (ч. 1 ст. 188 ЦПК України). Особливо, А. Бобкова досліджуючи перспективи процедури та

проект ГПК України дійшла до висновку, що суддя може використати цю процедуру для подальшого перегляду справи до іншого суду [5, с. 49]. На думку В. Мамницького та М. Кахнова, ця процедура дозволяє сторонам замінити суддю без підстав для відводу судді [6, с. 117].

Обговорення цього питання призвело до недовіри протилежної сторони до сторони, яка запропонувала застосувати розслідувану процедуру, на тій підставі, що вона, можливо, бажає передати спір іншому судді. Таким чином протиріччя між двома сторонами буде поглиблюватися, зростатиме ступінь взаємної недовіри, що не тільки не призведе до примирення двох сторін, але й змінить носія відносин з діалогу на поглиблення стосунків. суперечність. Тому для подолання цієї проблеми розглянути можливість зміни порядку визначення суддів. Водночас доречним є й вислів Л. Романадзе, який вказує на те, що ефективна діяльність інституту вимагає від суддів оволодіння спеціальними навичками [7].

Іншими словами, для вирішення спору іншому судді, який не бере участь у справі (не судді першої інстанції чи колеґії), вигідно запровадити порядок передачі справи. При цьому брати участь у розподілі можуть лише судді, які пройшли спеціальну підготовку та мають відповідні навички виконання таких процедур. Я вважаю, що така зміна не лише підвищить довіру до процесу вирішення спорів за участю суддів, а й зробить його ефективним та корисним для сторін. Цю процедуру Д. Луспенік використовує при розгляді зловживання сторонами правами, коли одна сторона прагне мирного врегулювання спору, а інша сторона погоджується продовжити процедуру лише для затягування справи. Однак імовірність такого ризику дуже мала, тому як суд, так і сторони у справі можуть розпочати та припинити процедуру [8].

Позитивним прикладом вирішення подібної ситуації є ухвала Херсонського районного господарського суду у справі No 923/279/19 від 18 червня 2019 року. Таким чином, рішенням у справі від 13 червня 2019 року розпочато процедуру вирішення спору, відповідачем за участю судді. Обидві сторони провели спільне засідання о 12:00 14 червня 2019 року. Представник відповідача на

спільне засідання не відбув. Позивач звернувся до судді про припинення спору 14 червня 2019 року [9].

Отже, принцип добровільної участі в процедурах вирішення спорів за участю суддів є подвійним. Перший - до нього входять сторони справи - позивач і відповідач безпосередньо беруть участь у справі добровільно. Зокрема, це включає їхню активну позицію та намір мирним шляхом вирішувати суперечки, погоджуючись брати участь у суперечках. Другий – добровільна участь суддів у процесі, що відобразиться в їх участі в автоматичному розподілі, до якого входять судді, які пройшли навчання, оволоділи навичками ведення переговорів та висловили готовність брати участь у процесі врегулювання спорів.

Загалом, процедура вирішення спорів за участю суддів була включена в національне законодавство під час реформування судової системи, щоб дати можливість сторонам конфлікту самостійно вирішувати спори під власним керівництвом. Однак у процесі впровадження цієї процедури виникають труднощі через її недосконалість, що в свою чергу призводить до поглиблення недовіри до цього альтернативного способу вирішення конфлікту. З метою подолання виявлених фахівцями недоліків ними було рекомендовано змінити порядок визначення суддів, які беруть участь у переговорах між двома сторонами, тобто передати спір іншому судді, який володіє особливими навичками ведення переговорів для вирішення.

Я вважаю, що процедура вирішення спорів із суддями може бути ефективним і дієвим механізмом, який може зменшити навантаження на суд і дозволити сторонам заощадити гроші та власний час. Це дуже цінні та ділові відносини. У той же час для деяких суддів реалізація процедури може бути реальним викликом через необхідність відхилення від звичайної процедури та способу її проведення. Недоліком є те, що ГПК України не передбачає додаткових умов для суддів щодо реалізації процедури врегулювання судді, але я сподіваюся, що найближчим часом це зміниться.

Література:

1. Закон України "Про медіацію" : від 19.05.2020 р. № 3504.
2. Господарський процесуальний кодекс України. Прийнятий 6 листопада 1991р. // Відомості Верховної Ради України. - 1992 - №6.
3. Мужик Л. Медіація та врегулювання спору за участю судді в господарському процесі // Юридична газета . - 2018. - 16 липня . - Ст. 31.
4. Кальова А. Врегулювання спору за участю судді в господарському процесі: коментарі суддів // Судово-юридична газета. - 2019. - 30 жовтня.
5. Бобкова А. Новели проекту Господарського процесуального кодексу України. Право України. 2017. № 9. С. 45–50.
6. Мамницький, В.Ю., Кахнова, М.Г. Врегулювання спору за участю судді: проблемні аспекти правозастосовчої практики. Журнал східноєвропейського права. 2019. № 64. С. 112–123.
7. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.] ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. — Одеса : Екологія, 2019. — 456 с.
8. Луспенник Д. Новелізація цивільного процесу позитивно вплинула на судову практику. Судебно-юридическая газета. 2018.
9. Ухвала господарського суду Херсонської області від 18 червня 2019 року у справі № 923/279/19.

ПРАВО НА ВІДПУСТКУ В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Фік О.В.,

*Студент, Львівський національний університет імені
Івана Франка*

Науковий керівник: Парпан Т.В., к. ю. н., доцент

Для відновлення країни, яке зумовлене військовою агресією РФ, повномасштабною війною та зруйнуванням великої кількості об'єктів інфраструктури, необхідна робота ринкової економіки для поступової відбудови держави. Найважливішим фактором до повноцінної відбудови країни є робота працівників, що забезпечує блага України. Проте, як ми знаємо, для ефективної праці необхідно дотримуватись балансу у вигляді відпусток.

Право на відпустку є формою реалізації права на відпочинок та одним з основоположних прав кожного працівника, яке є гарантованим Конституцією України, а саме статтею 45, що вказує – «кожен, хто працює, має право на відпочинок»; Кодексом законів про працю України – стаття 74 передбачає надання щорічної відпустки громадянам, які уклали трудовий договір та перебувають у трудових відносинах; та Законами України, зокрема «Про відпустки», де визначено по своїй суті аналогічне положення, яке є у КЗпП України; та у інших підзаконних нормативно-правових актах. З цього можемо зробити висновок: право на відпустку – це гарантована та встановлена державою гарантія.

Визначення поняття «відпустки» відсутнє у законодавстві, лише наведено види відпусток, їх тривалість, порядок надання, випадки перенесення. У навчальній літературі поняття відпустки визначають як встановлений законом або на його основі календарний період, протягом якого працівник вільний від виконання своїх трудових обов'язків.

Сьогоднішні події у нашій країні диктують нові умови та вимоги часу. Від 24 лютого було введено воєнний стан в країні строком на 30 днів з подальшим його продовженням на місяць часу. Відображення нових реалій ми бачимо і у змінах до законодавства, зокрема трудового. А саме, 15 березня 2022 року було прийнято

Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». На період дії воєнного стану ЗУ «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» має пріоритетне значення над іншими. Закон прийнятий з метою актуалізації законодавства та вимогам дійсності.

Цей закон змінює багато положень ЗУ «Про відпустки» та КЗпП України, проте звернемо увагу на статтю 12 – «Відпустки». Змінилась кількість днів щорічної основної відпустки, порівняно з попередніми нормами.

Відтепер, щорічна оплачувана відпустка надається тривалістю 24 дні. Аналізуючи зміни, порівняно зі статтею 6 ЗУ «Про відпустки», змінилась максимальна кількість днів щорічної основної відпустки, порівняно з попередніми нормами. Немає переліку професій з відпусткою більше ніж 24 календарні дні, по суті є певний паритет для усіх працівників.

Міністерство Економіки України з метою роз'яснення, видало коментар до ЗУ «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». Зазначено, що працівникам, для яких передбачена більша кількість днів ця різниця не втрачається, а має бути надана роботодавцем після кінця дії воєнного стану у країні. Також у коментарі вказано можливість щодо надання щорічних додаткових, додаткових, соціальних та інші відпусток, передбачених Законом України «Про відпустки».

Частина 2 статті 12 «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» дозволяє заборонити використовувати відпустку працівникам, якщо вони залучені до роботи на об'єктах критичної інфраструктури.

Відповідно до Закону України «Про критичну інфраструктуру», стаття 1, частина 1, пункт 13, визначено: «об'єкти критичної інфраструктури - об'єкти інфраструктури, системи, їх частини та їх сукупність, які є важливими для економіки, національної безпеки та оборони, порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам.»

Підсумовуючи законодавче визначення, можна охарактеризувати поняття «об'єкти критичної інфраструктури» як: важливі системи для забезпечення та дотримання важливих функцій нормальної життєдіяльності громадян. Об'єкти можуть

бути державної та приватної власності; фізичними, та, в епоху всесторонньої диджиталізації, електронними.

Враховуючи важливість та необхідність нормальної діяльності об'єктів, що віднесені до критичної інфраструктури, а також намагання ворога вивести з ладу такі структури, є необхідна присутність працівників та виконання прямих трудових обов'язків на місці. У зв'язку з цим законодавець передбачив ненадання відпустки для таких працівників (окрім відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку).

Однак, спостерігаються випадки, коли роботодавці не надають щорічні основні відпустки своїм працівникам, що не пов'язані з роботою на об'єктах критичної інфраструктури, аргументуючи непросту ситуацією в країні та воєнним станом. Попри складені графіки та, ігноруючи Закон України, виданий спеціально для врегулювання цих питань під час воєнного стану. У таких випадках слід звертатись до суду з метою захисту своїх законних прав та інтересів, адже у таких випадках роботодавці діють неправомірно та порушують права робітників.

Відбулись зміни і щодо статті 26 ЗУ «Про відпустки», а саме у її першій частині, що передбачає надання відпустки працівнику без збереження заробітної плати через сімейні та інші обставини. Попередня норма визначала, що термін, який обумовлений угодою між роботодавцем та працівником, проте не більше 15 календарних днів на рік.

Станом на сьогодні, Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», у статті 12 змінено умови, а саме: роботодавець за погодженням з працівником та на його прохання може надати таку відпустку без будь-якого обмеження строку.

Отже, можемо зробити висновок, що в такий непростий та напружений час, законодавець змінив умови надання відпусток у відповідності до реалій життя. Змінено тривалість щорічної основної відпустки, передбачено випадки законної відмови у наданні відпустки, а також необмежений строк відпустки із збереженням місця праці, проте без виплати заробітної плати.

РОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ВІДКРИТИХ ДАНИХ ДЕРЖАВНИМИ СЛУЖБОВЦЯМИ

Фоменко Ю.Р.

*студентка спеціальності 081 «Право»
другого (магістрського) рівня*

*Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля,*

Розовський Б.Г.,

д.ю.н., професор, зав.кафедри правознавства

*Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля*

Анотація: *Стаття присвячена питанню використання відкритих даних державними службовцями під час виконання службових обов'язків, а також висвітленню нагальних проблем, що існують під час оприлюднення публічної інформації у формі відкритих даних.*

Ключові слова: *відкриті дані, публічна інформація у формі відкритих даних, використання публічної інформації державними службовцями.*

Проблема доступу до відкритих даних як аспект реалізації конституційного права людини та громадянина на інформацію з кожним роком все більше турбує суспільство, тому що відкритість та прозорість у діяльності органів державної влади є головною складовою утвердження демократичного ладу в країні. Загальновідомо, що дотримання цих принципів унеможливує зловживання повноваженнями та корупційні дії з боку посадових осіб. Однак їх реалізація зовсім неможлива без державної підтримки на законодавчому рівні.

Завзяте прагнення України до змін демократичного характеру та модернізації правового механізму державного регулювання суспільних відносин потребують усестороннього вивчення й вираженого осмислення шляхів аналізу чинного законодавства та імплементації міжнародного досвіду, де значне

місце належить, зокрема, реалізації та захисту права на доступ до публічної інформації.

Актуальність дослідження полягає в потребі подальшого вдосконалення регулювання відносин у сфері доступу до публічної інформації у формі відкритих даних, створення більш оптимального та універсального механізму забезпечення права громадянина на інформацію та захисту досліджуваних відносин від посягань, шкоди та законодавчих прогалин.

Мета роботи – проаналізувати способи здійснення права на доступ до публічної інформації, виявити переваги та недоліки законодавчих приписів, з'ясувати проблемні питання, пов'язані із застосуванням відкритих даних в Україні, зокрема державними службовцями під час виконання посадових обов'язків.

Виклад основного матеріалу. Стаття 34 Конституції України наголошує на тому, що кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір [1].

Беззаперечно, що приховування публічної інформації та нехтування принципом «відкритості за замовчуванням», який закріплено в Міжнародній хартії відкритих даних, порушує права і свободи, які належать конкретній особі, ставить під загрозу забезпечення прозорості органів влади [2].

Поняття «публічна інформація» було визначене законодавцем після набрання чинності Закону України «Про доступ до публічної інформації», який надає точне пояснення у визначенні цього терміну [3]. Крім того, Закон України «Про інформацію» надає загальне визначення базового поняття «інформація», але жодної згадки про «публічність» не містить [4]. Цей нормативно-правовий акт є основним документом, який регулює відносини в інформаційній сфері, та має визначати типи та різновиди інформації. Однак більш чітке розмежування поняття «інформація» знаходиться саме в Законі України «Про доступ до публічної інформації», серед яких конфіденційна, таємна, службова. До того ж у статті 13 ЗУ «Про доступ до публічної інформації» згадано «суспільно необхідну інформацію», але жодного детального роз'яснення не надано [3]. Хоча ч.2 ст.29 ЗУ «Про інформацію» містить більш детальний опис терміну, але йому притаманний

абстрактний та оціночний характер[4]. Водночас в Законі України «Про захист економічної конкуренції» подано розгорнуте тлумачення терміну «інформація», яке також включає «будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості» [5].

Таким чином, ми робимо висновок, що в законодавстві відсутня єдина та стала система класифікації інформації, що може призвести до розбіжностей в тлумаченні та ускладнити процес до її доступу. Категоріальна чіткість та однозначність допомогли б коректно сформулювати запит на інформацію.

Гарантією права на всебічний доступ до публічної інформації є саме способи її отримання, оскільки наявність різноманітних можливостей забезпечує рівність всіх осіб. Ба більше, реалізація прав і свобод здійснюється саме шляхом створенням належних умов з боку держави, виконанням суб'єктами владних повноважень та розпорядниками публічної інформації своїх обов'язків. З іншого боку, кожна людина може самостійно вирішувати чи користуватися своїм правом на інформацію. Так, А.Л. Садовська розрізняє форму доступу до публічної інформації, що забезпечується державою та способи реалізації права на її отримання з боку громадян [6].

Для виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації» Кабінет Міністрів України розробив та ухвалив Постанову №835 «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» (далі - Положення). Цей документ визначає вимоги, формат та структуру наборів даних, що підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних, періодичність оновлення та порядок їх оприлюднення [7].

Також в цьому Положенні визначено конкретний перелік наборів даних для усіх розпорядників, до числа яких відносять й державні службовці.

Розпорядники інформації, фахівці та спеціалісти відомств можуть не розуміти різницю між "публічною інформацією" і "публічною інформацією у формі відкритих даних" та яким чином використання даних полегшить виконання їх поточних завдань

Практика застосування Положення надає привід вважати, що п. 5 про «можливість здійснювати оприлюднення наборів даних, які не включені до переліку» може призвести до так званого

«засмічення» порталу та накопичення надлишкової інформації, оскільки розпорядник ніяким чином не зобов'язаний обумовлювати високий суспільний інтерес таких даних і вирішує це питання на власний розсуд. Однак певний пакет документів може бути не прописаний в Положенні, але має бути висвітлений відповідно до інших нормативно-правових актів, що може зумовити певні законодавчі розбіжності. Крім того, розголушеність є й приводом для плутанин наборів відкритих даних особою, яка має це здійснювати.

Поняття «регулярно оновлює» (абз. 1 п. 4, абз. 3 п. 5 Положення) не встановлює чітких строків проведення оновлення даних. Однак п. 26 Положення наголошує на тому, що «Розпорядник інформації забезпечує оприлюднення нового набору даних відповідно до вимог цього Положення протягом 10 календарних днів».

Та більше, юридичний факт, що може слугувати індикатором для відліку першочергового періоду часу, не конкретизується взагалі. Не надано також періоду часу для забезпечення оприлюднення набору даних.

Вищезазначене може розглядатися як індикатор безпідставного встановлення дискреційних повноважень та недосконалості адміністративних процедур, що в свою чергу, призводить до зниження ефективності виконання розпорядниками інформації власних повноважень та відсутності розуміння чіткого механізму покладених на людину зобов'язань.

Звісно, згідно п.25 Положення розпорядники інформації несуть відповідальність лише за достовірність і актуальність оприлюднених наборів даних на Єдиному державному веб-порталі відкритих даних, але поняття «актуальність» чітко не регламентоване та його віднести до своєчасного розміщення даних, яке точно не прописане в Положенні. У свою чергу несвоєчасне, необ'єктивне оцінювання забезпечення доступу до публічної інформації у формі відкритих даних та невжиття відповідних заходів до усунення виявлених недоліків може бути розціненом правопорушенням, що сталося через вину державного службовця, який є розпорядником інформації.

Ще одним аспектом, який заслуговує уваги, є недосконалість моніторингу оприлюднення відкритих даних, що тягне за собою відсутність розуміння того, за що у разі невиконання посадових обов'язків може настати відповідальність та яким критеріям має відповідати та чи інша діяльність у сфері публікації відкритих даних.

Крім того, відсутні критерії оцінювання оприлюднення інформації у формі відкритих даних, що дозволяє проводити моніторинг інформаційного наповнення офіційних веб-сайтів органів виконавчої влади на підставі власного розсуду, невмотивовано змінити хід моніторингу (закінчити або поновити контроль стану оприлюднення та оновлення наборів даних на офіційних веб-сайтах державних органів).

Висновки. Поняття та приписи стосовно доступу до публічної інформації, а також дій розпорядників інформації не є досконалими. Безперечно, що постійні зміни позитивно впливають на розвиток сталого правового механізму доступу до відкритих даних. Про що й свідчить, зокрема, постанова КМУ № 407 від 03.03.2021, яка стала ще одним вагомим кроком до розвитку сфери відкритих даних в Україні [7]. Подальше реформування законодавства доповнить та уточнить певні аспекти правого регулювання, причому чітке розуміння правових засад значно покращить розуміння громадян щодо їх прав.

Список використаних джерел:

1. Конституція України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Постанова КМУ № 900-р від 21.11.2018 «Про затвердження плану дій з реалізації принципів Міжнародної хартії відкритих даних» [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900-2018-p#Text>
3. Закон України «Про доступ до публічної інформації» [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17/conv#n13>
4. Закон України «Про інформація» [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/conv#n186>

5. Закон України «Про захист економічної конкуренції» [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>

6. Садовська А. Л. Посилення гарантій права на доступ до публічної інформації в системі комунікацій між державою та громадянами / А. Л. Садовська // Актуальні проблеми державного управління. – 2020. – № 2. – С. 169–177

7. Постанова КМУ від 21 жовтня 2015 р. № 835 «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-п#Text>

***Annotation:** The article is devoted to the use of open data by civil servants in the performance of official duties, as well as to highlight the pressing issues that exist during the disclosure of public information in the form of open data.*

***Key words:** open data, public information in the form of open data, use of public information by civil servants.*

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

*Харченко Катерина,
студентка 2 курсу спеціальності «Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля.
Науковий керівник: Гніденко В. І.,
к.ю.н., доцент кафедри правознавства
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

Постановка проблеми. Одним з ключових в історії української суспільної свідомості є питання про право власності та його соціальне призначення. У всі часи інститут права власності займав ключове місце в цивільному праві. Його основні положення обумовлюють зміст інших розділів цивілістики – договірнього, спадкового, зобов'язального права тощо. Саме цим зумовлений повсякчасний інтерес до дослідження захисту права власності з боку представників юридичної науки.

Стаття 13 Конституції України наголошує, що засадничим принципом у сфері захисту права власності є положення про те, що держава забезпечує рівний захист всіх суб'єктів права власності. Останніми роками питання про захист права власності набуло важливого теоретичного і практичного значення. Аналіз сучасної судової практики свідчить, що немає єдиної позиції судових органів з вирішення спорів, пов'язаних з порушенням права власності.

Мета дослідження. Головною метою дослідження є роз'яснення принципу права власності та виокремлення головних способів захисту права власності.

Виклад основного матеріалу. Інститут права власності посідає центральне місце в системі цивільного права будь-якої правової системи, в тому числі правової системи України.

Власність — це відносини між людьми з приводу речі. З одного боку цих відносин, — власник, який ставиться до певної речі як до своєї, з другого - не власники, всі інші особи, які зобов'язані ставитися до цієї речі як до чужої. Привласнюючи конкретну річ, власник тим самим усуває від неї всіх інших осіб, вступаючи в такий спосіб у відносини з ними.

Саме суспільство неможливе без тих чи інших відносин власності: ці відносини визначають його економічну структуру, ідеологічне, моральне і політичне обличчя.

Право власності — це сукупність правових норм, які, регулюють відносини, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням власником належним йому майном на свій розсуд і в своїх інтересах, усуненням усіх третіх осіб від протиправного втручання у сферу його володіння цим майном, а також обов'язки власника не порушувати прав та законних інтересів інших осіб.

Захист і охорона власності є однією з найголовніших функцій держави. Принцип охорони власності закріплений в Україні конституційно. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності [1, ст.13]. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, і ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності [1, ст.41].

Ці та інші положення Основного Закону щодо охорони права власності знайшли свій розвиток і втілення в різних галузях українського законодавства — в кримінальному, адміністративному, земельному, фінансовому, цивільному праві. Серед галузей права, які захищають право власності, особливу роль відіграють норми цивільного права, саме вони забезпечують правове регулювання і охорону відносин власності в тих випадках, коли правомочності власника не порушуються. Саме норми цивільного права визначають правовий режим окремих видів майна, порядок володіння, користування та розпорядження різними видами об'єктів власності.

Охорона відносин власності у випадку порушення права власності конкретного суб'єкта полягає у захисті порушеного права.

Захист права власності — це сукупність передбачених законом цивільно-правових засобів, які, по-перше, гарантують нормальне господарське використання майна (тобто вони забезпечують захист відносин власності в їх непорушеному стані), а по-друге — застосовуються для поновлення порушених правовідносин власності, для усунення перешкод, що заважають їх нормальному функціонуванню, для відшкодування збитків, які заподіяні власнику.

Мета кримінального чи адміністративного захисту права власності полягає перш за все в покаранні порушника за вчинене протиправне діяння (жодне визначене законом порушення не повинно

залишитися безкарним). Головна мета цивільно-правового захисту — відновлення порушеного права, відновлення попереднього майнового стану особи, права якої були порушені.

Захист права власності здійснюється в позовному порядку судом, арбітражним судом, третейським судом, а у випадках, передбачених законом, — товариським судом та іншими громадськими організаціями. Перелік основних способів захисту цивільних прав (а право власності відноситься до категорії цивільних прав) наводиться в ст. 6 ЦК України.

Судовий захист права власності здійснюється шляхом розгляду справ за позовами:

- про визнання права власності на майно;
- про витребування майна з чужого незаконного володіння чи відшкодування його вартості;
- про поділ спільного майна, або виділ з нього частки;
- про визначення порядку володіння, користування та розпорядження майном, що є спільною власністю;
- про визнання недійсними угод про відчуження майна;
- про визнання незаконними актів державних органів, органів місцевого самоврядування про неправомірне втручання у здійснення власником правомочностей щодо володіння, користування та розпорядження майном;
- про переведення прав та обов'язків покупця за договором купівлі-продажу, укладеним учасником спільної часткової власності щодо своєї частки з порушенням права іншого учасника даної спільної власності на привілеєву купівлю;
- про передачу в приватну власність майна, яке за законом підлягає відчуженню (ст. 1 Закону України "Про приватизацію державного житлового фонду" та ін.);
- про визнання недійсними угод про відчуження квартир з громадського житлового фонду з порушенням, наприклад, права наймача на придбання цього приміщення у власність [5, ст.15] або переведення на нього прав та обов'язків набувача за цією угодою;
- про відшкодування шкоди, заподіяної майну, або збитків, завданих особі порушенням її права власника (включаючи і недержані доходи);

— про виключення майна з опису тощо. В залежності від характеру посягання на права власника і змісту захисту, який надається власнику, виділяють речові та зобов'язально-правові, цивільно-правові засоби захисту.

Речові засоби захисту права власності та інших речових прав, що покликані захищати ці права від безпосереднього неправомірного впливу будь-яких осіб, закріплені в р. VIII Закону України "Про власність". До речових позовів відносяться:

- вимоги неволодіючого власника до незаконного володільця про витребування майна (віндикаційний позов);
- вимоги власника щодо усунення порушень права власності, які не пов'язані з володінням (негаторний позов);
- вимоги власника про визнання права власності.

Одним із найдавніших і ефективних речово-правових засобів захисту права власності є витребування майна з чужого незаконного володіння. Цей засіб дістав назву віндикація (від лат. vindico - захищаю, заявляю претензію, вимагаю). Її застосовують тоді, коли у власника зберігається право власності, але він не може його здійснювати, оскільки річ вибула із його володіння і перебуває у неправомірному (незаконному) володінні іншої особи. Тобто віндикаційний позов - це позов неволодіючого власника до незаконно володіючого невластника з метою відновлення порушеного володіння річчю шляхом вилучення її в натурі.

Поряд з віндикаційним позовом не менш ефективним речово-правовим засобом захисту речових прав є негаторний позов (від лат. actio negatoria - той, що заперечує). Негаторний позов пред'являється у випадках, коли власник має свою річ у володінні, але дії інших осіб перешкоджають йому вільно її використовувати або розпоряджатися нею. Характерною особливістю цього позову, як правило, є відсутність суперечок з приводу приналежності позивачеві майна на праві власності або іншому речовому праві.

Крім віндикаційного та негаторного позовів право власності може захищатися за допомогою ще одного речово-правового засобу - позову про визнання права власності. Таким позовом є вимога власника майна про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, що засвідчує його право власності. Необхідність у

даному способі захисту права власності виникає тоді, коли наявність суб'єктивного права власника підлягає сумніву, не визнається іншими особами або оспорюється ними [4, с. 116].

Визнання права власності має двоїсту природу. З одного боку, позов про визнання права власності - є одним з засобів захисту права власності, а з іншого - визнання права стоїть на першому місці серед способів захисту прав взагалі у ст. 16 ЦК України. Це пояснюється тим, що вимога про визнання права власності природним чином входить практично до будь-якого позову про захист права власності, оскільки є передумовою застосування самого засобу захисту.

Висновки. Таким чином, захист права власності - це юридичні гарантії, що забезпечують неприпустимість порушення прав і інтересів власника. В Україні такий захист здійснюється судом на основі правових норм, встановлених Конституцією України, ЦК України. Основний напрям цивільно-правового захисту права власності полягає у застосуванні речово-правових способів, що забезпечують повернення майна з чужого незаконного володіння, усуненні перешкод у здійсненні права власності тощо.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. - Офіц. текст. - К.: Паливода А. В., 2014. - 61 с.

2. Цивільний кодекс України. - Офіц. текст - К.: Паливода А. В., 2013. - 377 с.

3. Гуліда О.М. Способи захисту права власності: поняття та класифікація // Науковий вісник Херсонського державного університету. - 2014. - Вип. 2. - С. 168-173.

4. Другова В.А. Позов про визнання права власності як засіб захисту майнових прав осіб, які не досягли повноліття // Форум права. - 2013. - Вип. 2. - С. 116-122.

5. Цивільне право України: у 2 кн.: підручник / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. - Кн. 2. - К.: Юрінком Інтер, 2002. - 784 с.

ПОЛІТИЧНИЙ РАДИКАЛІЗМ ЯК СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ ФЕНОМЕН

Хворов С.О.

*студент груп ІА-19д, ПР-191з юридичного факультету СНУ
ім. В. Даля*

Науковий керівник: Сапицька О.М.

*к.і.н., доцент, доцент кафедри історії та археології СНУ
ім.В.Даля*

Анотація. *Робота присвячена аналізу політичного радикалізму як суспільно-історичного феномену. Висвітлені різні підходи тлумачення цього явища, проаналізована його генеза та загальна доцільність в конкретний історичний момент.*

Ключові слова: *політичний радикалізм, ідеологія, соціальні перетворення, соціальна криза.*

У зв'язку з відкритою збройною агресією РФ проти України всі суспільно-політичні інститути як нашої держави, так і інших країн майже у загальносвітовому масштабі зараз проходять небувалу перевірку на міцність та ефективність. Економічні, правові та соціальні виклики, пов'язані з активною протидією ворогу, відновленням пошкодженої української матеріально-технічної бази, інфраструктури, інтеграцією внутрішньо переміщених осіб тощо можуть виокремити (та вже виокремлюють) певні системні протиріччя, що є причиною невідповідності можливостей держав завданням, що з'являються перед нею кожного дня. Якщо подивитися на означену проблему у ретроспективі, завжди, коли означена невідповідність ставала занадто великою, назривала суспільно-політична криза, в часи якої, що нам яскраво демонструє історія, в суспільстві починали розповсюджуватися ідеї радикальних політичних перетворень.

На нашу думку, у сучасних умовах існує потенційна можливість радикалізації окремих елементів населення багатьох країн у найближчому майбутньому. У зв'язку з, цим феномен політичного радикалізму привертає увагу, оскільки кризовий момент з певною вірогідністю може призвести до посилення радикальних настроїв серед різних верств населення багатьох держав.

Перед тим, як досліджувати певний феномен, спочатку його потрібно чітко окреслити, надати йому наукову дефініцію, спираючись на його сутнісні характеристики. Слово «радикалізм» походить від лат. «radix» (коріння). С. Стеценко називає радикалізм ідеологічною і політичною течією, яка обстоює необхідність корінних суспільних та історичних змін, що виходять за межі існуючої системи. Екстраполюючи запропоноване поняття на політичну площину, дослідник визначає політичний радикалізм як прагнення до рішучих, кардинальних методів і дій у політиці [1].

Схоже визначення надає і О. Савенко, називаючи політичним радикалізмом практичну й ідеологічну орієнтація політики, метою якої виступає принципова зміна суспільства та його політичної структури шляхом рішучих, кардинальних дій. Термін «радикалізм» виникає наприкінці XVIII століття. У XIX-XX ст. він носив здебільшого негативну конотацію, позначаючи маргінальні політичні рухи. Так у західному інформаційно-цивілізаційному просторі ним позначали ідеологію соціалістичної та націоналістичної орієнтації [2]. Піком цієї тенденції можна назвати часи Маккартизму в США. Сьогодні ж для позначення маргінальних угруповань частіше застосовується поняття «екстремізм». Що ж до «радикалізму», відповідна характеристика політичної позиції все частіше використовується самими її носіями, особливо у країнах Східної Європи. Скажемо більше, з поглибленням кризових явищ та підвищенням рівня підтримки радикально-налаштованих політичних сил у західній історіографії досліджуване поняття набуло рис академічності.

Позитивно з точки зору системності можна охарактеризувати підхід вітчизняних дослідників, який пропонує розрізняти форми радикалізму за рівнем активності його представників, а також - за глибиною запланованих перетворень. Відповідно до цього підходу, помірні радикали прагнуть реформування суспільства м'якими засобами з мінімумом насильства (до цього типу дослідник відносить лібералів та соціал-демократів). Екстремісти наполягають на найбільш брутальних засобах досягнення цілей, аж до терору. Революціонери намагаються здійснити глибокі перетворення всіх громадських інститутів на принципово новій основі (наприклад, на основі суспільної власності на засоби виробництва). Розвиваючи

твердження, наведені вище, та розглядаючи їх через призму правового детермінізму, радикальні політичні угруповання можна класифікувати за рівнем легальності та законодавчого засудження: від абсолютної законності до карного переслідування з боку держави.

Однією з визначальних рис крайніх форм політичного радикалізму є заперечення такого явища, як ідейно-політичний плюралізм. Радикалізм у найвищому його вираженні, будучи орієнтованим на докорінну зміну суспільно-політичної дійсності, є повністю антагоністичним по-перше, консерватизму, а по-друге - помірності. Носії ідей радикалізму, як показує аналіз діяльності тих груп, що зазвичай характеризуються подібним чином, не визнають іншої моделі вирішення соціальних протиріч окрім запропонованих ними. При цьому не важливо, чи ця модель є науково розробленою концепцією, чи ідеалістичними уявленнями, що не мають під собою жодного матеріального підґрунтя.

Проаналізуємо підстави розповсюдження у суспільстві політичних поглядів та зростання популярності політичних рухів, що за своїми характеристиками можуть бути названими «радикальними». Ю. Розенфельд та Л. Герасіна доречно вказують на те, що особливо сильно радикалізм уражає соціальні утворення з великою кількістю протиріч. Що складніше протиріччя, то яскравіше виражена ідеологія радикалізму. Радикалізм активізується в переломні історичні моменти, коли соціальні та політичні протиріччя усвідомлюються та породжують політичну активність [3]. Зазначене вище твердження, по своїй суті, в загальних рисах віддзеркалює більшу частину соціально-економічних, соціологічних, політологічних та інших концепцій, що намагаються пояснити феномен радикалізації суспільних груп.

Серед підходів, які претендують на пояснення причин виникнення екстремізму та радикалізму, виокремлюються так звані теорії соціальної депривації. У найпростішому вигляді вони зводяться до твердження, що екстремізм і радикалізм породжуються бідністю за умов асиметричного розподілу влади; відповідно, радикалами та екстремістами стають групи та індивіди, що не мають можливості реально впливати на прийняття рішень або знаходяться у економічно-скрутному становищі. Хоча в деяких випадках подібна теорія виглядає обґрунтованою (наприклад, палестинський релігійний радикалізм), звертає на себе увагу те, що керівники та активісти радикальних

організацій, що займають у ній ключові пости, здебільшого не належать до бідних та знедолених.

Більше складне соціологічне пояснення виникнення радикальних рухів запропоновано Тедом Гарром, який висунув теорію «відносної депривації». Відповідно до цієї теорії, люди починають виявляти найбільше невдоволення та схильність до насильства при розбіжності між ціннісними очікуваннями групи та її нереалізованими ціннісними можливостями [4]. Т. Гарр сформулював три моделі відносної депривації: а) ціннісні очікування залишаються тими самими, а можливості зменшуються; б) ціннісні очікування зростають, а можливості залишаються незмінними; в) ціннісні очікування зростають, а можливості зменшуються.

Теорія відносної депривації розвивалася Д. Девісом, І. Фейерабендом, Б. Несволдом тощо. Пояснюючи значну кількість випадків на макросоціальному рівні, дана теорія, проте, виявилася не в змозі пояснити причини та механізми рекрутування лідерів та активістів радикальних та екстремістських організацій. Тому в даний час як теоретико-методологічна база для мікросоціологічного дослідження екстремістських, радикальних та терористичних спільнот активно починають застосовуватися теорії соціальних мереж (М. Грановеттер, Р. Берт [5]) та соціального капіталу (П. Бурдьє, Р. Коулман, Р. Патнем [6]).

У цьому контексті соціальна мережа розуміється як група індивідуальних агентів, які поділяють неформальні норми чи цінності, а соціальний капітал – здатність акторів гарантувати собі блага у вигляді членства у мережах та інших соціальних структурах. Під благами не обов'язково розуміти матеріальні блага. Це можуть бути емоційні прихильності, соціальні та духовні потреби тощо. На роль емоційних уподобань, а також особистих зв'язків та симпатій звернули увагу ще дослідники, які вивчали наприкінці 1970-х – 1980-і рр. відносини в німецьких та італійських лівих терористичних організаціях, але тоді вони не могли вийти за рамки концепцій політичної соціалізації [7].

Радикалізм тих чи інших політичних груп завжди є доволі відносним, особливо у порівняльно-історичному контексті. Під час Великої Французької Революції до радикалів сміливо можна було віднести всіх, хто боровся проти абсолютної монархії Бурбонів,

оскільки ідея передання частини владних функцій буржуазним представницьким демократичним органам сама по собі означала корінну зміну існуючого суспільно-політичного ладу. І. Дзюбко називає поняття «радикалізм» ситуаційно-контекстуальним, вказуючи на те, що одні й ті самі ідеї та погляди в контексті різних систем можуть мати різні позиції, у т. ч. - радикальні [8].

Резюмуючи сказане вище, можемо зазначити, що політичний радикалізм як суспільно-історичний феномен являє собою спрямування політичних угруповань на корінну трансформацію існуючих суспільно-політичних інститутів з метою приведення їх у відповідність до власного бачення, вирішення наявних протиріч тощо. Незалежно від специфіки аналізу політичного радикалізму через призму різних наукових підходів всі вони сходяться в одному: в основі генези радикальних настроїв в суспільстві лежать певні існуючі в системі протиріччя, через які вона не може ефективно функціонувати. Тільки в таких умовах виникає суспільний запит на «докорінні» перетворення, характер яких визначається програмними елементами радикально-налаштованих груп.

Даний феномен не обов'язково має негативну окраску. Ідея кардинальних системних перетворень з метою вирішення існуючих в системі соціально-економічних протиріч в кризовий момент із загально-історичної точки зору може, й регулярно береться, на озброєння силами прогресу (як це було під час Великої Французької або Української Революції 1917-1921 рр.). Ми вважаємо, якщо існуючі сьогодні суспільно-політичні інститути в різних країнах не будуть задовольняти потреб більшості населення, підвищення рівня радикалізації суспільства в цих державних утвореннях - питання часу.

Література:

1. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. - К.: МАУП, 2005, с. 631-633.

2. Савенко О. А. Сутність та зміст політичного радикалізму: спроби теоретичного аналізу. - К. Національна академія державного управління при Президентіві України. Економіка та держава № 2/2014, с. 127-129.

3. Політологія: підручник / Ю. М. Розенфельд, Л. М. Герасіна, Н.П. Осипова, М. І. Панов, О. М. Сахань, О. В. Ставицька - Харків, Право, 2001.

4. Психологічний підхід до аналізу революції: Т. Горр. Чому люди бунтують // URL: <https://algorithm-centr.ru/uk/textbooks/psihologicheskii-podhod-k-analizu-revolyuicii-t-r-garr-t-gorr.html>.

5. Burt R.S. Toward a Structural Theory of Action: Network Models of Social Structure, Perspectives and Action. N.Y.: Academic Press, 1982.

6. Richardson, J., Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education (1986), Westport, CT: Greenwood, pp. 241–58. // URL: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf.

7. Wasmund K. The Political Socialization of West German Terrorists / *Political Violence and Terror: Motifs and Motivations*. Ed. P. H. Merkl. Berkeley: Univ. of Calif. Pr., 1986. P.191-228.

8. Політологія: Підручник / За заг. ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левківського. - К., 1998, 304 с.

Annotation: The work is devoted to the analysis of political radicalism as a socio-historical phenomenon. Different approaches to the interpretation of this phenomenon are highlighted, its genesis and general expediency at a particular historical moment are analyzed.

Keywords: political radicalism, ideology, social transformation, social crisis.

ТРУДОВИЙ ДОГОВІР У РЕАЛІЯХ ВОЄННОГО ЧАСУ: ЗМІНИ ТА ЇХ НАСЛІДКИ

Яценко Данііл,

*студент 1 курсу ОС «магістр» спеціальності 081 «Право»
Східноукраїнський національний університет імені*

Володимира Даля,

Хілюк Владислав

*студент 1 курсу ОС «магістр» спеціальності 081 «Право»
Східноукраїнський національний університет імені*

Володимира Даля,

Розовський Б.Г.,

д.ю.н., професор, зав. кафедри правознавства СНУ ім. В.

Даля

Анотація: у науковій статті досліджено трудовий договір як складову трудових відносин, його поняття, зміст та значення, розглянуті зміни до трудового законодавства відповідно до реалій воєнного часу. Висвітлено проблеми, що виникли в сучасних умовах та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: воєнний стан, трудовий договір, обмеження прав, працівник, заробітна плата.

Одним з основоположних аспектів існування особи у сфері трудових відносин, що є формою реалізації одного з невід'ємних прав людини, зокрема, закріпленого у конституції України – права на працю, є трудовий договір. Не можна недооцінювати важливість такого аспекту, як трудовий договір, особливо, в умовах правової держави. Він, за своєю сутністю, надає можливість громадянам у віці від 15 до 70 років реалізувати право на працю і надає: визначене робоче місце, відповідної професії чи спеціальності, кваліфікації та посади; належні умови праці; заробіток у визначеному розмірі; і, найважливіше, закріплені права, обов'язки і гарантії, як з боку робітника, так і з боку роботодавця. Слід відмітити, що саме трудовий договір, який містить істотні умови, а зміст якого відповідає вимогам чинного трудового законодавства та міжнародним нормативно-правовим актам, є підґрунтям для виникнення та коректного

функціонування трудових правовідносин в рамках сучасного суспільства.

На сьогодні, вченими, що розглядають таку правову сферу та її проблематику є: Пилипенко П.Д., Александров Н.Г., Котюк І.І., Чемериська О.О., Іншин М.І., та інші. Однак, реалії сьогодення вплинули на законодавство, тому метою статті є проведення аналізу вітчизняного трудового законодавства, положення якого регулюють інститут трудового договору, визначення його сутності, значення, виокремлення змін, яких він зазнав у реаліях воєнного часу, а також аналіз наслідків таких змін та розгляд перспективної проблематики.

Спектр визначення поняття «трудоий договір», що надається науковцями та фахівцями, досить великий, оскільки деякі погоджуються із ототожнюванням такого поняття із угодою, у той час, як інші – розглядають його із способом реалізації права на працю, чи можливість погодження інтересів працівника з інтересами роботодавця, тощо.

Законодавець, у свою чергу, надає визначення трудового договору, як угоди між працівником і роботодавцем (роботодавцем – фізичною особою), за якою працівник зобов'язується виконувати роботи, визначену цією угодою, а роботодавець зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін [1].

Повертаючись до аналізу такого поняття, як «трудоий договір», науковцями, хотіли би відзначити декілька підходів. П. Д. Пилипенко визначає трудоий договір, як *intuitu personae*, що означає його належність до таких договірних зв'язків, які передбачають необхідність особистою виконання працівником роботи, визначеної угодою сторін [2, с. 153]. На думку М. Г. Александрова, трудоий договір – це угода про роботи в якості працівника, або службовця, тобто не кожний договір про працю, а договір про працю, де сторонами виступають конкретно категорії суб'єктів. Згодом, Александров доповнив свою точку зору, визначивши договір – угодою про виконання роботи за певною спеціальністю, або трудовою посадою [3, с. 18].

Такий вчений, як І. І. Котюк, що досліджував проблемні аспекти приватного права, зокрема – тлумачення трудового договору,

визначив такий як угоду, що вкладається між працівником та роботодавцем задля визначення змісту трудових відносин, які встановлюються, або мають бути встановлені [4, с. 233]. І не можна не відзначити точку зору О. О. Чемериської, яка, незважаючи на значну кількість поглядів на правову природу трудового договору, як угоди та їх досить наукові обґрунтування, відзначає, що виходячи з поширеності та погодження великої кількості науковців у думці, що трудовий договір – є актом індивідуального реагування, при укладенні якого сторони виконують та керуються правові норми про працю, можна за таких підстав вважати трудовий договір близьким до актів реалізації норм права, або, навіть, їхнього застосування [5, с. 117].

І незважаючи на велику кількість думок, проведених науковцями, досліджень та спроб надати найбільш відповідне визначення поняттю «трудоий договір», єдиного визначення так і не було надано, але більшість науковців погоджуються у тому, що предметом трудового договору, - безумовно, є праця та її процес, Виходячи з цього, та аналізу законодавства, можна стверджувати, що у процесі праці, працівник має свої безпосередні обов'язки, а у роботодавця – права, і навпаки.

Якщо ж підводити підсумки і визначити наше ставлення до поняття трудового договору із врахуванням сучасних реалії та умов правового суспільства, ми б хотіли погодитися із думкою професора М.І. Іншина, який слушно наголошує на тому, що «трудоий договір – є єдиним поняттям, що включає у себе всі елементи відносин із приводу використання робочої сили, є єдиним правовим засобом, у межах правового регулювання якого реалізуються всі трудові права працівників» [6, с. 194]. Саме у такому вигляді трудовий договір наближається до поняття «правочин», що забезпечує практичну дію юридичних гарантій реалізації особою права на працю.

Визначившись із дефініцією предмету, що ми маємо на розгляді у цій роботі, слід зробити відступ, спираючись на реалії сьогодення: з початку введення воєнного стану, законодавство, що регулює трудові відносини набуло чітких змін. Зокрема, було прийнято норми, що закріплені у Законі України №2136-IX від 15.03.2022р. «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (набрав чинність з 24 березня 2022р.) [7]. Згідно цього закону, регламентується особливості організації трудових відносин під час

воєнного стану. Особлива увага надається в обмеженні дій трудового законодавства, у період воєнного стану.

Зміни торкнулися і трудового договору безпосередньо, оскільки, наразі, збільшилось коло прав і повноважень роботодавця, адже тепер він може звільнити працівника за то, що той не пройшов випробування. Але при цьому, був прибраний бюрократичний аспект процедури: відповідно до нових змін, буде достатньо наказу або розпорядження роботодавця, надісланий через електронну пошту, або месенджер. Але треба звернути увагу, що цей аспект ще потребує уточнення у Міністерства економіки України. Усіх неповнолітніх, вагітних жінок, та інших осіб, що відносяться до окремих категорій працівників, відтепер можливо приймати на роботу з випробувальним терміном.

Зміна істотних умов договору набула, на нашу думку, найбільш суттєвих та вагомих змін, адже змушує працівника виходити за власні рамки комфорту, як людини. Нові зміни дозволяють обмежити ст. 32 КЗпП, оскільки зараз роботодавець більше не має обов'язку сповістити працівника за два місяці про зміну істотних умов договору, та перевести його на інше місце праці, задля ліквідування наслідків бойових дій на попередньому, але, з наступною умовою: нове місце праці має бути безпечним для працівника як людини, з огляду воєнний стан, тобто нове місце праці має унеможливлувати вірогідність проведення бойових дій [7]. Незважаючи на такі нові повноваження, що надає держава роботодавцю, вона, як інститут, піклується і про працівника в рівній мірі, оскільки роботодавець, у свою чергу, має зважати на стан здоров'я працівника, тобто надавати роботу, що не протипоказана працівникові через стан здоров'я, та брати до уваги інші обставини, що ставлять, або можуть становити загрозу життю чи нормальним життєвим умовам людей, і, при цьому, оплата праці за виконану роботу має становити не нижче рівня середньої заробітної плати за попередньою роботою [7].

Найвагомішим питанням серед правників, наразі є неврегульованість виплати заробітної плати. Роботодавець має право своєчасно не виплатити працівникові заробітну плату, у наслідок бойових дій. Законом встановлено, що це робиться після відновлення підприємством роботи, що викликає обурення у професійній спільноті. Адже не встановлюються жодні терміни, навіть після

відновлення праці, у який працівник має право претендувати на гроші. Це обмеження, дуже схоже з обмеженням деяких положень колективного договору, маючи велику перевагу у правах роботодавців. Такий змістовний елемент трудового договору потребує негайної регуляції з боку законодавця, оскільки така важлива сфера правового суспільства, як трудові відносини, аж ніяк не може бути названа стабільною та правомірною через невиконання роботодавцями на місцях свого прямого обов'язку, визначеного трудовим договором - виплати заробітної плати. На нашу думку, дану норму закону можливо врегулювати, лише встановленням чітких та імперативних строків надання робітникові заробітної плати, на випадок, якщо підприємство не запрацювало після 6 місяців, зупинення оплати. Адже, неврегульованість даної категорії трудових відносин, ставить працівника у становище несумісним, з прожитковим рівнем життя.

Після викладу вищенаведеного матеріалу щодо, на перший погляд, непомірного збільшення кола прав та повноважень роботодавця, може скластися думка, що держава, через реалії сьогодення, захищає лише інтереси роботодавця, але це не зовсім слушна точка зору, оскільки, відтепер, із огляду на воєнний стан, якщо працівник залучений до роботи на підприємстві, установі, організації у районі, де проводяться бойові дії, та існує загроза для життя і здоров'я працівника, він може розірвати трудовий договір за власною ініціативою у строк, зазначений у його заяві (крім випадків примусового залучення до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, залучення до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури). Таким чином, працівник відтепер має право розставити пріоритети, і, за наявності вищенаведених умов, може розірвати трудовий договір, при цьому не будучи обтяжений його умовами та строками розірвання.

Підводячи підсумки, хотілося би зазначити наступне: незважаючи на відсутність єдності серед думок науковців щодо питання дефініція такого поняття, як «трудоий договір», більшість правників погоджується щодо його змісту – працівник, як і роботодавець, вкладаючи трудовий договір закріплюють власні інтереси та визначають перелік прав та обов'язків один одного. Незважаючи на фундаментальну роль у трудових відносинах,

трудоий договір зазнав вагомих змін, відповідно до реалій сьогодення, а саме – воєнного часу, які були та є необхідними для захисту як працівника, так і роботодавця. Вважаємо, що наступним кроком – є подальше прийняття норм у цій сфері, які б врахували наслідки подібних змін, виправляли правові прогалини та колізії та були спрямовані на забезпечення основного призначення трудового права - захист прав й інтересів учасників процесу праці, і, насамперед, найманих працівників.

Література:

1. Кодекс законів про працю України: закон України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII // Відомості Верховної ради УРСР. – 1971., – дод. до № 50. – Ст. 21.
2. Трудове право України: [навч. Посіб. Для студ. Юрид. Спец. Вищ. Навч. Закл.]. / За заг.ред. П.Д. Пилипенка. - К.: Ін Юре, 2008. – 536 с.
3. Александров Н.Г. Роль трудового договора в механизме правового регулирования трудовых отношений / Н. Г. Александров // Новое законодательство о труде (Теоретические и практические вопросы): тезисы докладов и сообщений. – М.: Юрид. Лит., 1973 . – С. 15-21
4. Котюк І.І., Котюк О.І. курс правознавства. Частина 3: Основи приватного права України, Рек. МОН України. Видання друге, доповнене і перероблене. – К.: Версія, 2006, - 269 с.
5. Чемериська О.О. До питання про поняття трудового договору / О.О. Чемериська // Роль права та закону у громадянському суспільстві: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 20-12 квітня 2012 р.). – Одеса: у 3-х частинах. – Одеса ГО «Причорноморська фундація права», 2012. – ч. 2. – 120 с.
6. Іншин М. І. Трудовий договір крізь призму сьогодення: сутність, значення, особливості [Текст] / М. І. Іншин // Право України. - 2012. - № 9. - С. 192-196.
7. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України 15.03.2022р. #2136-IX. Відомості Верховної Ради України № _ . 2022. Ст. 3-4.

Abstract: *the scientific article examines the employment contract as a component of labor relations, its definition, content and meaning, considers changes to labor legislation in accordance with the realities of wartime, highlights the problems that arose after such changes.*

Key words: *martial law, employment contract, restriction of rights, employee, salary.*

ВІДРОДЖЕННЯ ВІЗАНТІЙСЬКОГО СТИЛЮ ЖИВОПИСУ У ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМАХ НА СХОДІ УКРАЇНИ НА РУБЕЖІ ХХ-ХХІ СТОЛІТЬ

Хлисту́н Ю.І.

аспірантка 2 року навчання, спеціальність – 034

Культурологія,

Східноукраїнський національний університет імені

Володими́ра Даля;

науковий керівник – доктор культурології,

*професор **Смолі́на Ольга Олегівна***

Актуальність. Православні храми на Сході України, побудовані (або відновлені) в період державної незалежності, розписані або в стилі академічного живопису, або у візантійському стилі. Причому, стиль академічного живопису більше притаманний храмам, розписаним в 90-х роках ХХ століття – початку ХХІ століття, а в останні два десятиліття замовники і іконописці віддають перевагу візантійському стилю живопису. Досліджуючи причини зміни стилістики розпису православних храмів Сходу України на рубежі ХХ-ХХІ століть, авторка пропонує свою точку зору з позиції культурології.

Ключові слова: розпис православного храму, церковне мистецтво, стиль академічного живопису, візантійський стиль, іконописні традиції, монументальний церковний живопис, національна ідентичність.

Мета роботи– виявити основні причини відродження візантійського стилю живопису православних храмів на сході України на рубежі ХХ-ХХІ століть.

Період незалежності України ознаменувався особливим відродженням духовної самосвідомості народу, важливою складовою якого стало звернення до релігійних джерел. Основним об'єктом сучасних досліджень є регіональні особливості церковного живопису, що свідчить про розуміння важливості аналізу художніх аспектів на регіональному матеріалі.

А. В. Сімонова у своїй роботі, присвяченій дослідженню історії візантійської живописної системи в сучасних розписах православних храмів України з часів здобуття державної незалежності до 2010-х років, зазначає, що в церковних розписах України домінують три напрямки: стиль бароко з притаманними йому національними рисами, стиль академічного живопису та візантійсько-балканський стиль (що підтверджується в інших джерелах з подібним об'єктом дослідження). Розвиток цих стилів в першу чергу пов'язаний з художніми орієнтирами в освіті і відродженням місцевих іконописних традицій [8]. Вона приходить до висновку, що український стиль бароко поширений переважно в центральному регіоні, і він уособлює «дух свободи нації», оскільки ввібрав у себе риси «епохи козацтва». А.В. Сімоновою також розглянуто творчість прихильників академізму і показано, що ряд прихильників цього стилю згодом переходять на візантійсько-балканський напрямок. Серед представників академізму – випускники художніх академій, що орієнтуються на В. Васнецова, І. Рєпіна, А. Іванова, М. Нестерова.

Щодо Сходу України можна зазначити, що більшість храмів в період з початку 90-х до середини 2000-х років на цій території розписані в стилі академічного живопису, який замінив іконопис і монументальні розписи, що мали місце в XIX-XX століттях. Повернення до візантійських традицій у монументальному церковному живопису обумовлено відродженням інтересу до давніх іконописних традицій і канонічного візантійського іконопису.

Вивчаючи монументальний живопис, В. Шуліка в роботі «Церковний живопис Слобожанщини середини XIX – початку XX століть: іконографія, стилістика, техніко-технологічні особливості» ввела в науковий обіг поняття «компілятивної іконографії», тобто

такої, що перестала рівнятися на класичні іконографічні сюжети [10, 21].

В дисертації А. В. Сімонової зазначається, що іконопис у всіх сучасних навчальних закладах України (на 2015 рік), включаючи художні академії, іконописні школи та майстерні, розвивається в дусі візантійської традиції. Популярність цього стилю пов'язана з досягненнями реставрації і відкриттям нових пам'ятників. Поява на початку ХХ століття нової наукової дисципліни – візантології розширило знання про історію і культуру цієї тисячолітньої традиції. Підкреслюється, що, незважаючи на різноманітність напрямлень всередині візантійського мистецтва, в його рамках зберігаються єдині художні принципи [8].

Головна особливість канонічного (візантійського) стилю храмового розпису в тому, що ці образи являють людину, яка вже перетворена божественною благодаттю і перетворений світ. У візантійській культурній традиції сформувався і досяг найвищого естетичного, художнього і духовного розвитку сакральний монументальний живопис, який став відображенням східнохристиянського космосу.

Зворотна перспектива притаманна візантійському стилю в монументальному церковному живописі як релігійному мистецтві. Саме завдяки їй сприйняттю невидиме, фонове стає головним, тобто проявляє себе сакральне, яке за своєю природою є невидимим. Завдяки зворотній перспективі свідомість починає ловити те, що неможливо чітко і логічно усвідомити. Основна мета іконопису полягає в тому, щоб перетворити реальність, реорганізувати простір, вивести його на більш високий рівень цілісності, що властивий твору мистецтва. При цьому сама сутність твору, цілісність більш високого порядку, пов'язана тут не з індивідуальністю художника, але з репрезентацією надособистісного сакрального, що тільки і може стояти за досконалістю створеної форми [9].

Варто звернути увагу на статтю Г. Береговської «Михайло Бойчук і Святослав Гординський: до проблеми художнього впливу», в якій автор говорить, що «неовізантійські художники поставили собі за мету зберегти недоторканими традиції релігійного мистецтва України». «... У візантизмі художник

побачив національне коріння українського мистецтва», а також через заборону української церкви на батьківщині вони відчували себе зобов'язаними відтворити іконопис, «національну іконографію» як один з факторів української ідентичності [1, 289-296].

Дослідник Богдан Зятик розглядаючи тематику іконографії поліхромій храмів Львова 1990—2015 рр., і порівнюючи її з іконографією, яка була відображена у мистецтві княжого періоду, робить такі висновки: «Українська іконографія княжої доби, що впливає з візантійської традиції, знаходить своє відображення в храмових поліхроміях Львова 1990—2015 років. Серед причин появи такої іконографії в храмових поліхроміях Львова 1990—2015 рр. найперше варто виділити спільне прагнення духовенства, вірних та іконописців до продовження традицій українського іконопису та звернення до найдавніших збережених зразків української іконографії як до першоджерел національної духовної свідомості. Оскільки княжа доба характеризується найбільшим розквітом української державності, то не дивно, що саме зараз, на зорі відновлення Незалежності України, іконописці, розписуючи храми Львова, звертаються саме до цього періоду в історії українського сакрального мистецтва, зокрема до таких іконописних зразків як мозаїки та фрески в Софії Київській...» [4, 937]. На думку цього автора, присутність таких іконографічних зразків як Євхаристія (Причастя Апостолів), Богородиця Втілення у святилищі храму, Зішестя в ад та Успіння Богородиці в храмі вірних та Христос-Пантократор у центральному куполі у храмових поліхроміях Львова 1990—2015 рр. є «свідченням національної свідомості українців та єдності іконописних традицій від княжих часів до сьогодення» [4, 938].

Можемо зазначити, що здобуття Україною незалежності ознаменувалося пошуком національно-культурної ідентичності українського народу, що відображено і в релігійному мистецтві.

Слід підкреслити, що серед розглянутих у дослідженні храмів, візантійський стиль більшою мірою притаманний монастирським і скитським храмам, що можна пояснити бажанням настоятелів (замовників розпису) дотримуватися статутів

стародавніх візантійських традицій як у зовнішньому, так і у внутрішньому чернечому житті.

Поверненню до візантійського стилю в монументальному церковному живопису України в середині 2000-х років також сприяв стрімкий розвиток релігійного туризму. І в давнину паломництво до святинь Візантії, Палестини, Греції відіграло важливу роль у розвитку церковного мистецтва. За словами іконописця Владислава Юшкова, преподобний Андрій Рубльов перебував у Константинопольському монастирі Хора і на стиль його іконопису, в першу чергу, вплинув візит до цього монастиря.

В Україні здавна приймали паломників у святих місцях, і українські паломники відвідували святі місця в далеких від її земель країнах. У 2004 році Свято-Успенський Святогірський монастир отримав статус Лаври, що сприяло залученню паломників з усього світу на Донеччину. На початку XXI століття в Україні спостерігається підвищений інтерес до релігійного туризму та паломництва. В результаті стрімкого зростання релігійних організацій в Україні почала формуватися нормативно-правова база для розвитку релігійного туризму [5, 229-235]. Як зазначено в статті 4 Закону України від 18 листопада 2003 року №1282-IV «Про внесення змін до Закону України «Про туризм», релігійний туризм належить до одного з основних видів туризму [6, 34-55].

Висновок. Проведений аналіз дозволяє виділити кілька основних причин зміни стилю розпису православних храмів Сходу України на рубежі XX-XXI століть:

- пошук національної ідентичності як одного з важливих і визначальних процесів в культурі України, що актуально для всіх регіонів України (як для Заходу, так і для Сходу).
- сприйняття Київської Русі як головного (в історичній ретроспективі) етапу в історії української державності (час Русі, звичайно, асоціюється з візантійським стилем храмового розпису);
- виникнення візантології як самостійної дисципліни;
- поширення іконописних шкіл і підвищення інтересу до канонічного (візантійського) іконопису;
- прагнення дотримуватися давньовізантійського уставу в чернечому житті;

– розвиток релігійного туризму та обмін досвідом між майстрами;

Перспективою подальших досліджень з цієї тематики можна вважати дослідження регіональних особливостей церковного живопису, творчості та різних складових творчості окремих українських художників, зокрема іконописців [9, 118].

Література:

1. Береговська Х. Михайло Бойчук і Святослав Гординський: до проблеми мистецького впливу / Х. Береговська // Українознавчі студії. – 2012-2013. – № 13-14. – С. 289-296. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Us_2012-2013_13-14_33.pdf
2. Державна програма розвитку туризму на 2002-2010 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 р. №583 // Офіційний вісник України. 2002. №18. Ст. 935. С.144- 154.
3. Дмитриевский А.В. Религиоведение для менеджеров туристического бизнеса: практические аспекты: Учебное пособие. Донецк: Донецкий ин-т туристического бизнеса, 2004. 306 с.
4. Зятюк Б. Відображення іконографії княжого періоду у поліхромії храмів Львова 1990 – 2015 років. // Народнознавчі зошити. № 4 (142), 2018, с. 929 – 938.
5. Конищева Н.И. Проблемы развития религиозно-паломнического туризма в Украине. // Вісник ДІТБ. Серія «Економіка, організація і управління підприємствами» в туристичній сфері). 2006. №10. С.229-235. URL: https://tourlib.net/statti_tourism/konischeva2.htm (1.10.2021).
6. Про внесення змін до Закону України “Про туризм”: Закон України від 18 листопада 2003 р. №1282-IV // Офіційний вісник України. 2003. №50. Ст. 2600. С.34-55.
7. Про затвердження заходів щодо розвитку іноземного і внутрішнього туризму: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 червня 2003 р. №390-р // Офіційний вісник України. 2003. №27. Ст. 1339. С.207-215.
8. Сімонова А. В. Візантійські традиції в сучасних розписах православних храмів України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) Харків. 2015. 198 с.

9. Цугорка Олександр Петрович. Сакральне мистецтво живопису: вітчизняна наукова рефлексія // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв № 4'2016. С 118.

10. Шуліка В. Церковний живопис Слобожанщини сер. XIX – поч. XX століття: іконографія, стилістика, техніко-технологічні особливості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мист. наук, спец. 17.00.05 – образотворче мистецтво / В. Шуліка. – Харків, 2010. – 21 с.

Annotation in English. Orthodox churches in eastern Ukraine, built (or restored) during the period of state independence, are painted either in the style of academic painting or in the Byzantine style. Moreover, the style of academic painting is more typical of temples painted in the 90s of the XX century – early XXI century, and in the last two decades, customers and icon painters prefer the Byzantine style of painting. Answering questions about the reasons for changing the style of painting of Orthodox churches in eastern Ukraine at the turn of the XX-XXI centuries, the author offers his point of view from the standpoint of culturology.

Key words: painting of orthodox church, church art, style of academic painting, Byzantine style, icon painting traditions, monumental church painting, national identity.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦІННИХ ПАПЕРІВ Й АКТУАЛЬНІ ЗМІНИ ФОНДОВОГО РИНКУ: ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ТА ВОЄННИЙ СТАН

Черенкова М.С.,

студентка 2 курсу спеціальності «Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

Капліна Г.А.,

к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

У статті зроблено акценти на дослідженні функціонування фондового ринку сфері інформаційної безпеки з урахуванням потреби вдосконалення інформаційно-правового регулювання цінних паперів, виявлено актуальні зміни діяльності фондового ринку в умовах воєнного стану в Україні.

Авторами досліджується правовий режим цінних паперів як об'єктів цивільних правовідносин, визначаються їх характерні ознаки й особливості на основі аналізу нормативно-правових актів України, що регулюють функціонування цінних паперів. Було з'ясовано, що у правовідносинах стосовно цінних паперів виникає дуалізм речових та зобов'язальних прав. Цінні папери регулюються особливим режимом та мають специфічний статус, який зумовлений зобов'язально-правовою природою цих об'єктів.

Станом на сьогодні Україна потребує модернізації фондового ринку як одного з найважливіших сегментів економіки. Нині вітчизняний фондовий ринок не виконує своє призначення щодо сприяння позитивних структурних змін в економіці та є непривабливим для інвесторів. Виявлено головні проблеми нестачі інвестицій на фондовому ринку, сконцентровано увагу на особливостях проблем фондового ринку саме у сфері інформаційної безпеки та інформаційних загрозах. Підтвердженням важливості модернізації інструментів захисту фондового ринку у сфері інформаційної безпеки є Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року, яка у своїх пунктах передбачає вдосконалення

інформаційно-правового регулювання ринку цінних паперів, зокрема інструментів захисту від інформаційних загроз.

Ключові слова: *цінні папери, ринок цінних паперів, фондовий ринок, об'єкти цивільних правовідносин, правове регулювання, інформаційна безпека, діджиталізація, воєнний стан.*

Постановка проблеми. У формуванні сучасного етапу розвитку економіки України під впливом діджиталізації важливе місце належить ринку цінних паперів(фондовому ринку). Ринок цінних паперів держави є необхідним механізмом для зростання національної фінансової стабільності та економічної ефективності. Цінні папери, як об'єкти цивільних правовідносин, мають певну правову форму, особливості й характерні ознаки. Оскільки для країни цінні папери є впливовим фінансовим інструментом, то у процесі швидких змін законодавства, соціально-економічних явищ та розвитку суспільства виникають певні проблеми функціонування та формування фондового ринку. Актуальність теми полягає у вивченні питань змісту, правової природи та особливостей функціонування цінних паперів як об'єктів цивільних правовідносин у сфері інформаційної безпеки, зокрема аналізу стану діяльності фондового ринку та дослідженні змін, з якими зіштовхується ринок цінних паперів під впливом діджиталізації та в умовах воєнного стану. Правове регулювання цінних паперів є нестабільним, адже розвиток сучасної національної економіки знаходиться в умовах стагнації через значний руйнівний вплив війни на території України, інформаційних ризиків та соціальних явищ.

Стан дослідження. Питання, пов'язані з вивченням походження, правового регулювання, місця цінних паперів у економічній системі та головних проблем функціонування фондового ринку, знайшли своє відображення у працях А. Бевза, Ю. Васага, Н. Грабара, Я. Мартинюка, М. Парасюка, О. Третьякової, О. Яворської та інших.

Метою статті є: проаналізувати стан правового регулювання цінних паперів як об'єктів цивільних правовідносин, розглянути їх особливості та основні ознаки, зосередитися на дослідженні функціонування фондового ринку з урахуванням впливу діджиталізації та розвитку інформаційного суспільства та виявити актуальні зміни цінних паперів в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Важливим трансформатором ринкової економіки є цінні папери, які виступають як матеріальні об'єкти, що мають широке застосування у різних сферах майнового обороту.

Законодавець визначив цінні папери в системі об'єктів цивільних прав через поняття «речі», відповідно до ст. 177 Цивільного кодексу України. Згідно зі ст. 179 цього Кодексу, «реччю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки»[1]. Але варто зауважити, що до цінних паперів не можливо застосовувати всі норми, пов'язані з речами, бо вони підпорядковуються особливому правовому режиму. Власник цінних паперів не має щодо них всіх повноважень, які характерні для права власності на речі(володіння, користування, розпорядження). Він не може самостійно користуватися ними, оскільки користування передбачає можливість отримати від речі певні блага, а цінність документа залежить від того, яка цінність прав закріплена в ньому. Отже, користування цінними паперами передбачає лише здійснення прав, що закріплені в них. Для того, щоб отримати ці блага власнику потрібно звернутися до боржника, що вже є показником зобов'язальних правовідносин й обмеженням абсолютного права власності.

У правовідносинах стосовно цінних паперів виникає дуалізм речових та зобов'язальних прав. Цінні папери регулюються особливим режимом і мають специфічний статус, який зумовлений зобов'язально-правовою природою цих об'єктів. Цінним папером є документ, на який поширюються речові права та зобов'язальні(права вимоги до особи, що розмістила або видала цінний папір) про виконання зобов'язань, які слідують з умов розміщення (видачі) цінних паперів[2, с. 159].

Відрізняє цінні папери від документа саме його цінність та прямий зв'язок між майновими правами на цей документ. Для того, щоб позначити передачу речових прав, законодавець використовує конструкцію «право на цінний папір», а для позначення передачі зобов'язальних прав - конструкцію «права за цінним папером». Отже, ключовими є речові права у разі розміщення або передачі цінних паперів, а зобов'язальні права у разі реалізації прав за цінним папером,

наприклад, на отримання доходу, управління товариством тощо[3, с. 89].

Аналізуючи правовий режим цінних паперів в Україні, ми дійшли висновку, що станом на сьогодні Цивільним кодексом України та відповідним спеціальним законом «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» поняття цінних паперів має єдине визначення: «Цінним папером є документ установленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, яка має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам»[4].

У Цивільному кодексі України є окрема глава 14 «Цінні папери», в якій закріплено поняття цінних паперів(стаття 194), встановлено групи та види цінних паперів(стаття 195), визначено вимоги до цінних паперів(стаття 196), сформульовано порядок передання права на цінний папір та права за цінним папером(стаття 197) та порядок виконання за цінним папером(стаття 198)[1].

Щодо спеціального законодавства, то в Законі України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» встановлено види цінних паперів, їх класифікація, ознаки та порядок функціонування на фондовому ринку[4].

Законом України «Про державне регулювання ринку капіталу та організованих товарних ринків» визначено мету державного регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків, форми професійної діяльності на фондовому ринку та основні засади ліцензування, емісії (видачі), обігу, викупу та погашення цінних паперів; встановлено органи, що здійснюють державне регулювання ринку цінних паперів, основи правового статусу Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, в тому числі здійснення нею в межах своєї компетенції нормативного регулювання на ринку цінних паперів та відповідальність за правопорушення на ринках капіталу та/або організованих товарних ринках Законами України[5].

Щодо Законів України «Про господарські товариства» та «Про акціонерні товариства», то ними врегульовано низку питань, які

стосуються випуску акцій при створенні акціонерного товариства, зміні його статутного фонду[6,7].

Разом з тим, Закон України «Про іпотеку» визначає правовий режим заставних (боргових цінних паперів) та можливість забезпечення ними випуску іпотечних цінних паперів - іпотечних облигацій та іпотечних сертифікатів[8].

Аналізуючи українське законодавство, доречним буде зазначити й те, що нині існує велика кількість нормативно-правових актів, що здійснюють правове регулювання цінних паперів саме як об'єкта цивільних правовідносин.

Ми можемо визначити наступні головні ознаки цінних паперів, на основі аналізу нормативно-правових актів України, що регулюють їх правовий режим:

1. цінним папером є документ, що відповідає вимогам щодо певної форми з установленими реквізитами, який посвідчує майнове право, переважно грошового характеру;

2. при емісії встановлюється порядок здійснення зобов'язань, закріплених у цінних паперах;

3. цінні папери можуть переходити від однієї особи до іншої, тобто є оборотоздатними документами, що доводить їх спроможність бути об'єктами цивільних правовідносин;

4. для реалізації майнового права, закріпленого у цінному документі, необхідно його пред'являти.

Варто також виокремити характерні особливості цінних паперів:

1. існування чіткого зв'язку цінного документу і майнового права, яке втілене в ньому(особа, яка набула права власності на цінний папір, переймає всі права, які ним визначенні);

2. формальна визначеність(цінні папери мають чітко визначені законом реквізити, відсутність яких тягне за собою нікчемність цінного паперу);

3. автономність права, визначеного у цінному папері(право на цінні папери та право за цінним папером не залежить від права попереднього власника, а тому переходить до нового набувача саме таким, яким воно визначено у документі) [9, с.150-151].

Станом на сьогодні Україна потребує модернізації фондового ринку як одного з найважливіших сегментів економіки. Незважаючи

на зміни в законодавстві та достатньо швидкий розвиток, фондовий ринок в Україні є непривабливим для інвесторів, а обсяги операцій з акціями і облігаціями підприємств є дуже низькими. Нині вітчизняний фондовий ринок не виконує своє призначення щодо сприяння позитивних структурних змін в економіці. Про це свідчать труднощі його становлення та недостатність регулятивно-наглядових функцій визначених державою органів. Відомо, що ефективність корпоративного управління впливає на стан фондового ринку. Воно повинно характеризуватися прозорістю публічної інформації, методів роботи, захищеності прав акціонерів. Наразі для внутрішнього інвестора є обмеженим вибір ліквідних фінансових механізмів та доступної публічної інформації. Також в межах національної економіки, зокрема і на фондовому ринку, спостерігається істотна потреба в інвестиціях. Ця проблема існує через наступні фактори:

1. тіньова економіка, де обертається вагомий обсяг інвестиційних ресурсів, які відсутні на офіційному ринку цінних паперів;
2. нестабільність економіки, через що не формується пласт інвесторів на довгострокову перспективу;
3. обмежена кількість привабливих і ліквідних фінансових інструментів для інвесторів;
4. низькі доходи більшості населення, які спричиняють недостатню кількість їх заощаджень;
5. недосконалість захисту прав власності акціонерів та дрібних інвесторів, яка зумовлена недоліками судової системи;
6. інтересам дрібних інвесторів достатньо часто не відповідає існуючий розподіл прибутку та управління діяльністю компаній;
7. низький рівень фінансової грамотності у сфері цінних паперів серед населення, що призводить до невеликої активності фізичних осіб на фондовому ринку, які є одними з головних інвесторів в розвинутих країнах;
8. проблеми інформаційної безпеки фондового ринку, тощо[10, с.105].

У даній роботі хочемо звернути увагу на особливостях проблем фондового ринку саме у сфері інформаційної безпеки. Вивчаючи інформаційні загрози, можемо виокремити основні

зовнішні та внутрішні загрози ринку цінних паперів. До зовнішніх загроз інформаційній безпеці фондового ринку слід віднести наступні:

1. розповсюдження дезінформації про стан ринку цінних паперів, вчинене умисно та з необережністю;
2. відсутність повної публічної інформації про емітентів та брокерів;
3. введення в оману потенційних інвесторів.

У свою чергу внутрішніми загрозами інформаційної безпеки фондового ринку є:

1. незаконне використання і маніпулювання інсайдерською інформацією («інсайдерська інформація - це неоприлюднена інформація про емітента, його цінні папери або інші фінансові інструменти, що перебувають в обігу на організованому ринку капіталу, у разі якщо оприлюднення такої інформації може істотно вплинути на вартість відповідних фінансових інструментів», відповідно до статті 145 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»[4]);

2. недостатньо ефективний захист інформаційно-технічних інструментів, які функціонують задля збереження безпеки даних;

3. відсутність регулярної інформації щодо фінансової звітності, діяльності, стану та структур фондового ринку на сайтах та сторінках компетентних органів й установ, зокрема відсутність цієї правової інформації іноземною мовою.

Наслідки інформаційних загроз негативно впливають на загальне функціонування фондового ринку. Так, наслідки витікання інсайдерської інформації на ринку цінних паперів впливають на ринкову вартість цінних паперів та кількість укладених договорів; на розвиток недобросовісної конкуренції, яка, у свою чергу, спричиняє порушення системи ціноутворення, продаж пакетів цінних паперів не за реальною ринковою вартістю; а у результаті здійснення емітентом фінансово-господарської діяльності зменшується його прибуток.

Позитивним фактом у сфері інформаційної безпеки фондового ринку України є діджиталізація та цифровізація суспільних відносин, які дають змогу забезпечити позитивний імідж ринку цінних паперів з точки зору інвестора. Завдяки цьому формується сприятливий інвестиційний потік, а потенційні суб'єкти фондового ринку можуть

використовувати публічну інформацію у зручних для них умовах та здійснювати у віртуальному просторі операції на ринку цінних паперів за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій[11, с.4-6, 73].

Заради розвитку ефективності фондового ринку є необхідним аналіз стану його функціонування.

Протягом 2015 – 2019 років було припинено обіг цінних паперів 49 емітентів через ознаки фіктивності, припинено торгівлю цінними паперами 273 емітентів, анульовано 136 ліцензій на провадження професійної діяльності на фондовому ринку за результатами розгляду справ про правопорушення в рамках систематичної боротьби з маніпулюванням цінами на фондовому ринку та його очищення.

Загальний обсяг випусків емісійних цінних паперів, зареєстрованих Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку у січні-грудні 2021 року, становив 112,39 млрд грн, що менше на 1,01 млрд грн порівняно з відповідним періодом 2020 року (113,40 млрд грн).

Протягом січня-грудня 2021 року Комісією зареєстровано 86 випусків акцій на суму 42,88 млрд грн. Порівняно з аналогічним періодом 2020 року обсяг зареєстрованих випусків акцій збільшився на 9,90 млрд грн[12].

Аналізуючи вищенаведені показники, можемо зробити висновок, що наразі не вся статистика фондового ринку відрізняється позитивною динамікою примноження фінансових ресурсів. Пріоритетним питанням є боротьба зі зловживанням на ринках капіталу та посилення дієвості захисту від інформаційних ризиків. Для запобігання правопорушенням, появи інформаційних загроз і невідворотності покарання необхідно внести зміни до законодавства України, які створять передумови для протидії зловживанням на фондовому ринку, удосконалять систему нагляду та контролю за діяльністю її учасників відповідно до міжнародних стандартів.

У 2020 році Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів». Цей Закон створив нормативні передумови для повноцінного функціонування та подальшого розвитку ринків

капіталу в Україні. У новій редакції було викладено Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» (нова назва — Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»), а також були внесені відповідні зміни до Цивільного, Господарського та Кримінального кодексів та інших законодавчих актів.

Передумовами появи цього Закону стала необхідність подальшого розвитку економіки країни й положення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом щодо необхідності узгодження українського законодавства з нормами ЄС у сфері фінансових послуг, діяльності компаній та корпоративного управління. Можна стверджувати, що формально Україна виконала власні зобов'язання, однак для початку діяльності реального фондового ринку необхідні роки (якщо не десятиліття) позитивних фінансово-економічних та юридичних змін[13].

Задля забезпечення подальшого реформування та розвитку фінансового сектору України відповідно до кращих міжнародних практик та забезпечення імплементації заходів, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, а також зважаючи на завершення в 2019 році строків впровадження заходів Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року, регуляторами фінансового сектору було розроблено та затверджено Стратегію розвитку фінансового сектору України до 2025 року.

На основі цієї Стратегії Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку протягом найближчих п'яти років буде забезпечувати проведення та реалізацію реформ у сфері ринків капіталу, удосконалення корпоративного управління та захисту прав інвесторів.

На нашу думку, пункт Стратегії 2025 щодо «забезпечення здійснення державного регулювання фондового ринку на належному рівні у відповідності до міжнародних стандартів, зокрема, вимог європейських актів та стандартів Міжнародної організації комісій з цінних паперів (IOSCO), що включає необхідність підвищення інституційної та фінансової незалежності регулятора українського фондового ринку»[14] є достатньо важливим для модернізації інструментів фондового ринку у сфері інформаційної безпеки.

Фондовий ринок є важливим трансформатором ринкової економіки, а тому потребує належного правового регулювання

захисту від інформаційних загроз. Зміцнення інформаційної безпеки ринку цінних паперів повинно забезпечуватись виконанням вимог Угоди про Асоціацію з ЄС та світовим стандартам в умовах розвитку діджиталізації. Так, на нашу думку, необхідними заходами є: покращення юридичної бази, яка б могла дозволити учасникам фондового ринку спільно здійснювати порівняння, моніторинг інформації щодо стану та змін на ринку цінних паперів; надання повної достовірної правової інформації декількома мовами щодо функціонування, змін економічних процесів, звітів емітентів, стану інвестицій у публічному просторі для того, щоб партнери та інвестори могли пересвідчитись в надійності та впорядкованості відносин щодо цінних паперів на основі інформації.

Станом на сьогодні національна фінансова система зазнає значних проблем унаслідок широкомасштабної агресії Росії проти України. Очевидним є той факт, що у 2022 році будуть значні втрати ВВП та висока інфляція, адже з ладу виведено дуже багато транспортної та виробничої інфраструктури, постійно зростають бюджетні витрати на відновлення потреби фронту, зруйнованої економіки та підтримку бізнеса.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку схвалює рішення, покликанні забезпечити стійкість та безпеку на ринках капіталу в умовах повномасштабної військової агресії з боку Російської Федерації. Так, до законодавчих актів запроваджено зміни щодо особливостей проведення операцій на ринках капіталу в умовах воєнного стану, розширено можливості регулятора вчиняти процесуальні дії у справах про порушення законодавства в період дії воєнного стану, внесено зміни в порядок проведення загальних зборів акціонерних товариств та учасників КІФ (корпоративного інвестиційного фонду) на період дії воєнного стану в Україні, оновлено перелік військових облігацій, значно полегшено відкриття рахунків у цінних паперах для фізичних осіб. Відтепер це можна зробити дистанційно: пройти верифікацію за допомогою мобільного телефону чи електронної пошти та надати паспортні дані.

Отже, нині фінансовій системі України, зокрема фондовому ринку, доводиться пристосовуватися до нових реалій та вирішувати проблеми, спричинені війною та її руйнівними наслідками. Наразі держава намагається забезпечити функціонування економіки

внесенням змін до законодавчих актів та швидко прийнятими новими рішеннями, тісно співпрацюючи з міжнародними партнерами.

Висновок. Підводячи підсумок даного наукового дослідження, ми вважаємо, що цінні папери є особливим об'єктом цивільних правовідносин та фінансовим інструментом, які впливають на функціонування фінансової системи держави. Вони наділені певним правовим статусом, який зумовлений зобов'язально-правовою природою цих об'єктів, ознаками, що впливають з їх особливостей, мають чітко визначену форму з відповідними реквізитами та регулюються багатьма нормативно-правовими актами.

У межах національної економіки, зокрема і на фондовому ринку, спостерігається істотна потреба в інвестиціях. Ця проблема зумовлена такими факторами як тіньова економіка, обмежена кількість привабливих і ліквідних фінансових інструментів для інвесторів, низькі доходи більшості населення, які спричиняють недостатню кількість їх заощаджень, низький рівень фінансової грамотності у сфері цінних паперів серед населення, нестабільність економіки, проблеми інформаційної безпеки фондового ринку тощо.

Був зроблений акцент на розвитку та проблемах функціонування фондового ринку саме у сфері інформаційної безпеки під впливом діджиталізації та розвитку інформаційного суспільства. Наслідки інформаційних загроз негативно впливають на загальне функціонування фондового ринку. Так, наслідки витікання інсайдерської інформації на фондовому ринку впливають на ринкову вартість цінних паперів та кількість укладених договорів, на розвиток недобросовісної конкуренції, а у результаті здійснення емітентом фінансово-господарської діяльності зменшується його прибуток. Дає змогу забезпечити імідж ринку цінних паперів з точки зору інвестора діджиталізація та цифровізація суспільних відносин.

Наразі не вся статистика фондового ринку відрізняється позитивною динамікою примноження фінансових ресурсів. Пріоритетним питанням є боротьба зі зловживанням на ринках капіталу та посилення дієвості захисту від інформаційних ризиків.

Підтвердженням важливості модернізації інструментів захисту фондового ринку у сфері інформаційної безпеки є Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року, яка у своїй пунктах передбачає здійснення державного регулювання фондового

ринку на належному рівні у відповідності до міжнародних стандартів та Угоди про Асоціацію з ЄС, характерними рисами яких є чіткі вимоги щодо вдосконалення інформаційно-правового регулювання ринку цінних паперів задля створення для інвесторів бази надійності та впорядкованості відносин щодо цінних паперів на основі інформації про них.

Станом на сьогодні економіка знаходиться у стані стагнації та зазнає значних проблем унаслідок збройної агресії Росії проти України. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку схвалює рішення, покликанні забезпечити стійкість та безпеку на ринках капіталу в умовах воєнного стану.

Література:

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>;
2. Грабар Н. Правове регулювання цінних паперів як об'єктів цивільних правовідносин. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 1. С. 157–160. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/32694/1/ПРАВОВЕ%20РЕГУЛЮВАННЯ%20ЦІННИХ.pdf>;
3. Яворська О. Правове регулювання обігу цінних паперів : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. Ів. Франка, 2015. 336 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03/ЦІННИ-ПАПЕРИ.pdf>;
4. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>;
5. Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків : Закон України від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-вр#Text> ;
6. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text>;
7. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. № 514-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text>;

8. Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 р. № 898-IV.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15#top>;

9. Парасюк М. Цивільне право України(загальна частина)(у схемах та таблицях) : навч. посіб. Львів : Растр-7, 2020. 364 с.

URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3289/1/Парасюк%20-%20схеми%202020.pdf>;

10. Третьякова О. Фондовий ринок України:особливості функціонування в сучасних умовах. *Економічна наука*. 2020. № 5. С. 104–107. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/5_2020/20.pdf;

11. Бевз А. Правове забезпечення інформаційної безпеки ринку цінних паперів в Україні : дис. канд. Юрид. наук:12.00.07. Київ, 2020. 242 с. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/bevza_diser.pdf;

12. Інформаційна довідка щодо розвитку фондового ринку України протягом січня-грудня 2021 року. *НКЦПФР | НАЦІОНАЛЬНА КОМІСІЯ З ЦІННИХ ПАПЕРІВ ТА ФОНДОВОГО РИНКУ – НКЦПФР*. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/user_files/content/62/december_2021.doc;

13. Васага Ю. Реформа ринку цінних паперів України - Юридична Газета. *Юридична газета – онлайн версія*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/reforma-rinku-cinnih-paperyv-ukrayini.html>;

14. Стратегія – НКЦПФР | НАЦІОНАЛЬНА КОМІСІЯ З ЦІННИХ ПАПЕРІВ ТА ФОНДОВОГО РИНКУ. *НКЦПФР | НАЦІОНАЛЬНА КОМІСІЯ З ЦІННИХ ПАПЕРІВ ТА ФОНДОВОГО РИНКУ – НКЦПФР*. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/about-us/strategy/>.

Cherenkova Marharyta, Kaplyna Halyna. legal regulation of securities and current changes in the stock market: information security and maritime. - Article.

The article focuses on the study of the functioning of the stock market in the field of information security, taking into account the need to improve the information and legal regulation of securities, current changes in the stock market in martial law in Ukraine have been identified.

The authors study the legal regime of securities as objects of civil law, determine their characteristics and features based on the analysis of normative legal acts of Ukraine regulating the functioning of securities. It was found that in the legal relationship with regard to securities there is a

dualism of property and obligation rights. Securities are regulated by a special regime and have a specific status, which is due to the binding nature of these objects.

As of today, Ukraine needs to modernize the stock market as one of the most important segments of the economy. Currently, the domestic stock market is not fulfilling its purpose of promoting positive structural changes in the economy and is unattractive to investors. The main problems of lack of investments in the stock market are revealed, the attention is focused on the peculiarities of the stock market problems in the field of information security and information threats. Confirmation of the importance of modernization of stock market protection instruments in the field of information security is the Strategy for the Development of the Financial Sector of Ukraine until 2025, which in its points provides for improving information and legal regulation of the securities market, including instruments against information threats.

Keywords: *securities, securities market, stock market, objects of civil legal relations, legal regulation, information security, digitalization, martial law.*

Авторська довідка:

Капліна Галина Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Черенкова Маргарита Самвелівна – студентка 2 курсу спеціальності 081 «Право» ОС «Бакалавр» Юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ЗМІСТ І ЗНАЧЕННЯ СТАНДАРТІВ ПРОТОКОЛУ БЕРКЛІ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ОНЛАЙН-РОЗСЛІДУВАНЬ

Черенкова М.С.,

студентка 2 курсу спеціальності «Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

Татаренко Г.В.,

к.ю.н., доцент, завідувач кафедри конституційного права
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

У статті досліджено основний зміст і значення стандартів, викладених у Протоколі Берклі, для онлайн-розслідувань порушень міжнародного кримінального права, прав людини та гуманітарного права. Авторами визначено, які існують основні переваги та недоліки використання інформації у відкритому доступі як доказів у слідстві.

Визначено, що під час збройної агресії Російської Федерації проти України стандартами Протоколу Берклі керуються Офіс Генерального прокурора разом з українськими та міжнародними партнерами під час збору й аналізу електронних доказів про воєнні злочини російської армії.

Ключові слова: Протокол Берклі, інформація у відкритому доступі, електронні докази, цифрова інформація, Інтернет, органи досудового слідства, онлайн-розслідування, воєнні злочини.

Виклад основного матеріалу. Стрімкі процеси глобалізації та цифровізації суспільства докорінно змінили елементи кримінального судочинства та способи отримання, збирання та поширення інформації про кримінальні правопорушення, зокрема порушення прав людини та міжнародні злочини. Інформація з відкритого доступу дає змогу слідчим збирати й аналізувати відомості про потенційні порушення, підтримувати результати розвідки та слугувати доказом у судах.

Час цифрових технологій незмінно диктує свої вимоги до роботи правоохоронних та правозахисних органів задля ефективного виконання покладених на них завдань у ході здійснення досудового розслідування. За цих умов ІТ-процеси потребують впровадження нових підходів до збору, збереження та обробки цифрової інформації

з відкритих джерел даних, яка у подальшому може бути використана як доказ у кримінальних провадженнях.

Для того, щоб суди, органи досудового слідства, прокурори, адвокати, журналісти, правозахисні організації могли у своїй роботі використовувати достовірну інформацію з Інтернету як зв'язок або як доказ злочину, Центром з прав людини юридичної школи Каліфорнійського університету в Берклі спільно з Управлінням ООН з прав людини було розроблено Протокол Берклі - практичний посібник з ефективного використання цифрової інформації з відкритого доступу при розслідуванні порушень міжнародного кримінального права, прав людини та гуманітарного права[1].

Протокол Берклі містить керівні положення про міжнародні стандарти для проведення онлайн-розслідування передбачуваних порушень, керівництво про методи та процедури зі збирання, аналізу та зберігання цифрової інформації з дотриманням професійних, правових та етичних принципів. У тексті Протоколу розглянуто складності, які виникають у процесі роботи з цифровою інформацією, проблеми, з якими зіштовхуються слідчі під час оцінки джерел інформації, яка міститься у відкритому доступі.

У ньому також викладено заходи, які слідчі можуть застосувати в мережі Інтернет, щоб забезпечити фізичний та психосоціальний захист самих себе та інших людей, включаючи свідків, постраждалих та спеціалістів з надання першої допомоги, включаючи громадян, активістів та журналістів, які ризикують своїм життям, щоб задокументувати порушення прав людини та серйозні порушення міжнародного гуманітарного права. Використання зібраних доказів із зазначених вище джерел означає забезпечення справедливого судочинства. Особливу увагу Протокол приділяє стандартам розслідування порушень міжнародного права, включаючи порушення прав людини та порушення міжнародного кримінального права, включаючи воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид.

Варто зазначити, що автори Протоколу врахували сучасні тенденції і не посилаються на конкретні інструменти, оскільки технології розвиваються швидше наукових методів, які їх підкріплюють. Протокол Берклі не пропонує завантажити певне програмне забезпечення для проведення аналізу, збору та

використання цифрової інформації, а містить загальні принципи та кроки діяльності, яких слід дотримуватися у процесі проведення онлайн-розслідувань.

Професійними принципами, які викладені у Протоколі, є підзвітність, компетентність, об'єктивність, законність, поінформованість про безпеку. Методологічними принципами є точність, мінімізація даних, збереження, безпека за замовчуванням. Етичними принципами виступають гідність, тактичність, інклюзивність, незалежність, прозорість.

З цих принципів випливають важливі кроки діяльності слідчих, наприклад, покроково фіксувати дії; переконуватися, що розслідування враховує позиції обох сторін та уникати конфлікту інтересів; усвідомлювати, що на якість роботи не впливає упередження та інші сторони; контролювати, щоб перед початком роботи та у її процесі було дотримано всіх правил інформаційної безпеки, а обладнання мало надійне оновлене програмне забезпечення; ретельно зберігати цифровий матеріал у довгостроковій та короткостроковій перспективі тощо[1, с. 30-36].

Використання електронних доказів з відкритих джерел у розслідуванні міжнародних злочинів та їх збір, аналіз та поширення для забезпечення справедливого досудового слідства у часі війни є сучасною тенденцією, дуже актуальним це питання є у період збройної агресії Російської Федерації проти України.

У Протоколі Берклі визначено, що «інформація у відкритому доступі – це інформація, яку будь-який представник громадськості може спостерігати, купувати чи запитувати, не вимагаючи особливого правового статусу чи несанкціонованого доступу. Цифрова інформація у відкритому доступі – це загальнодоступна інформація у цифровому форматі, яка зазвичай отримується з Інтернету» [1, с. 20].

Інформація з відкритих джерел належить до двох категорій:

1. Контент, створений користувачами(документи, зображення, відео- та аудіозаписи тощо) в соціальних мережах і месенджерах, таких як YouTube, Telegram, Facebook, Instagram та інших. У разі збройного конфлікту люди дуже часто на свій мобільний телефон записують відео-та аудіозаписи та додають їх на свої сторінки в соціальних мережах, поширюють серед знайомих і друзів.

2. Супутникові знімки, які можуть бути використані як доказ у Міжнародному кримінальному суді.

Ми вважаємо, що у зв'язку із стрімким інформаційно-технологічним розвитком і поширенням доступності Інтернету серед різних верств населення значення цифрових доказів та контенту з відкритих джерел буде тільки зростати.

У ході дослідження даної теми ми виокремили певні переваги та недоліки використання цифрових доказів.

Перевагами використання інформації з відкритих джерел у процесі розслідування, на нашу думку, є:

- для органів досудового слідства такі дані надають ширше уявлення про вчиненні правопорушення, осіб та слугують додатковою доказовою базою, що дає змогу покладатися не тільки на відомості свідків;

- у слідчих існує доступ до подій, які відбуваються на територіях, що були недоступними для розслідування;

- інформація з різних джерел – кожен свідок, який має камеру та смартфон, може повідомити про воєнні злочини, акти жорстокості, порушення прав людини та інші правопорушення.

У свою чергу, існує і негативна сторона використання цифрових доказів. Так, на нашу думку, правоохоронні органи витратять більше часу на досудове розслідування, а суди відповідно на судовий розгляд, тому що потенційно може бути дуже великий обсяг доказів (фотографій, публікацій, відео тощо), які мають бути перевірені та досліджені усіма сторонами процесу. Для сторони обвинувачення потрібно буде знайти найважливіші докази серед їх великої кількості, а для захисту – аналізувати та оскаржувати ці величезні обсяги доказів.

Також ми вважаємо, що докази з відкритих джерел можуть бути настільки ж вразливими до помилок, упереджень та хибності, як і будь-який інший формат доказів, і тому важливо не вважати їх панацеєю.

Цікавою є думка професорки Івон МакДермотт Різ, з Університету Свонсі, Уельс, Великої Британії. Вона замислюється над тим, що, можливо «ми переживаємо щось на зразок «золотої доби» використання доказів з відкритих джерел у процедурах із

притягнення до відповідальності, і чи не призведуть нові загрози, спричинені дезінформацією та досягненнями технології дідфейку до того, що суди скажуть: «ми не можемо довіряти жодному подібному доказу – електронним фото та відео, тож, ми не братимемо їх до уваги» [2]. Вона вважає, що дезінформація та фейковий контент може бути використаний злочинцями як заперечення правдивих і справжніх даних, і це у зв'язку з розвитком технологій може призвести до того, що люди, зокрема й органи суду, почнуть вірити у ці заперечення.

Наразі стандартами Протоколу Берклі керуються Офіс Генерального прокурора разом з українськими та міжнародними партнерами під час збору доказів про воєнні злочини російської армії у період збройної агресії Російської Федерації проти України. У зв'язку з повномасштабною війною на території нашої держави жертвами стає цивільне населення. Для того, щоб винні були притягнуті для відповідальності, українців закликають фіксувати належним чином кожен злочин, свідками або жертвами якого вони можуть стати.

Було створено ресурс для належного документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, скоєних російською армією в Україні: <https://warcrimes.gov.ua/> [3]. Правозахисні організації просять надсилати відповідну інформацію на електронну пошту: warcrimeSOS.UA@gmail.com. «Крім того, державні органи запустили три чат-боти у Telegram, які допоможуть зібрати докази про злочини окупантів в Україні:

- War Crime Bot — для надсилання доказів порушень міжнародного гуманітарного права, прав людини та злочинів агресора.

- TRIBUNAL чи TRIBUNAL.UA — чатбот для фіксації фото- та відеодоказів вбивства, насильства, пограбування цивільних чи військових окупантами або електронна пошта tribunal.2022.02.24@gmail.com.

- SaveEcoBot — чатбот для повідомлень про злочини проти довкілля, які здійснюють російські війська на території України» [4].

На ресурсі <https://warcrimes.gov.ua/> зазначено, що «надана інформація буде використана для притягнення до відповідальності

осіб, винних в найтяжчих міжнародних злочинах, як в українських судах, так і в у Міжнародному кримінальному суді в Гаазі та в спеціальному трибуналі після його створення» [3].

Висновок. Отже, інформаційно-технологічний розвиток суспільства диктує свої вимоги до роботи органів досудового слідства при використанні цифрових доказів з відкритих інформаційних джерел при розслідуванні порушень міжнародного кримінального права, прав людини та гуманітарного права. Заради підвищення ефективності застосування інформації з Інтернету як зв'язку або як доказу злочину, Центром з прав людини юридичної школи Каліфорнійського університету в Берклі спільно з Управлінням ООН з прав людини було розроблено Протокол Берклі. Він у собі містить керівні положення про міжнародні стандарти для проведення онлайн-розслідування передбачуваних порушень, керівництво про методи та процедури зі збирання, аналізу та зберігання цифрової інформації з дотриманням професійних, правових та етичних принципів.

Інформація з відкритих джерел може бути використана у Міжнародному кримінальному суді та належить до двох категорій: контент, створений користувачами, та супутникові знімки. Визначено, що докази з відкритих джерел мають певні переваги та недоліки, що потрібно брати до уваги оргнам досудового слідства та суду.

Наразі стандартами Протоколу Берклі керуються Офіс Генерального прокурора разом з українськими та міжнародними партнерами під час збору, аналізу та поширення доказів про воєнні злочини російської армії, скоєнні на території України, під час збройної агресії Російської Федерації проти України. Державними органами було створено онлайн-ресурси, чат-боти у Telegram, які допоможуть зібрати докази про злочини окупантів в Україні та у майбутньому притягнути їх до відповідальності.

Література:

1. Протокол Берклі з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних : практ. посіб. Нью-Йорк і Женева : Центр з прав людини Юридичної школи Каліфорнійського університету в Берклі, Управління ООН з прав людини, 2020. 119 с. ;

2. Війна та правосуддя: як слідчим ефективно використовувати OSINT та що робити із рішеннями «судів» на непідконтрольних територіях - Медійна ініціатива за права людини. *Медійна ініціатива за права людини*. URL: <https://mipl.org.ua/vijna-ta-pravosuddya-yak-slidchim-efektivno-vikoristovuvati-osint-ta-shho-robiti-iz-rishennyami-sudiv-na-nepidkontrolnix-teritoriyax/>;

3. Кримінальна відповідальність за #RussianWarCrimes!. *Офіс Генерального прокура*. URL: <https://warcrimes.gov.ua/>;

4. Фіксування воєнних злочинів, збирання доказів в умовах воєнного стану: міжнародна практика. *Правовий клуб PRAVOKATOR*. URL: <https://pravokator.club/news/fiksuvannya-voyennyh-zlochyniv-zbyrannya-dokaziv-v-umovah-voyennogo-stanu-mizhnarodna-praktyka/>.

Cherenkova Marharyta, Tatarenko Halyna. Content and significance of the berkeley protocol in implementation of online investigations. - Article.

The article examines the main content and significance of the standards set out in the Berkeley Protocol for online investigations of violations of international criminal law, human rights and humanitarian law. The authors identified the main advantages and disadvantages of using information in public access as evidence in the investigation.

It is determined that during the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, the Berkeley Protocol standards are guided by the Office of the Prosecutor General together with Ukrainian and international partners in collecting and analyzing electronic evidence of war crimes of the Russian army.

Keywords: *Berkeley Protocol, publicly available information, electronic evidence, digital information, Internet, pre-trial investigation bodies, online investigation, war crimes.*

Авторська довідка:

Татаренко Галина Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного права Юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Черенкова Маргарита Самвелівна – студентка 2 курсу спеціальності 081 «Право» ОС «Бакалавр» Юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Капліна Галина Анатоліївна

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Шуліка Аліна Олександрівна

студентка 2 курсу ОС «бакалавр» спеціальності 081 «Право» юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

У статті досліджено питання спадкування за заповітом, в тому числі в умовах воєнного стану. Встановлено, що заповіт – це особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. У статті відзначено, що за своєю сутністю заповіт є одностороннім правочином – дією однієї сторони, яка може бути представлена однією чи кількома особами. Як і будь-який інший правочин, заповіт зумовлює настання певних юридичних наслідків: передачу прав та обов'язків спадкодавця-заповідача іншій особі – спадкоємцю. Проаналізовано, що подальшого розгляду потребують питання врегулювання форми заповіту, права на складення заповіту неповнолітніми, посвідчення секретного заповіту, конкретизації дій спадкоємців для отримання спадщини в період воєнного стану тощо.

Ключові слова: заповіт, форма заповіту, види заповіту, спадкування за заповітом, спадкодавець, спадкоємці, нотаріальне посвідчення, спадкові правовідносини, порядок оформлення заповіту, воєнний стан.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського законодавства діє велика кількість норм, спрямованих на

ефективний захист прав і охоронюваних законом інтересів громадян. Проте деякі з цих норм є маловідомими громадянам, а тому або зовсім не застосовуються, або недостатньо використовуються ними у своїх інтересах. Зазначене стосується і цивільного законодавства, зокрема, Книги шостої «Спадкове право» Цивільного кодексу України. Інститут спадкування є одним із найдавніших правових інститутів громадянського права. Розвиток спадкових відносин в Україні має свої корінні особливості, що базуються на історичних факторах, у яких інститут приватної власності розвивався досить повільно, оскільки одержання спадщини вважалося різновидом нетрудового доходу. Зв'язок між цими двома інститутами досить прозорий, оскільки спадкування дозволяє реалізувати правомочність власника за розпорядженням своїм майном, набутим ним на законних підставах, і є однією з підстав виникнення права власності. Нині дедалі більше громадян використовує надане законом право залишити заповіт не тільки для того, щоб вирішити долю своєї власності, а й для того, щоб позбавити своїх близьких суперечок, які, зазвичай, виникають із поділом майна. Також варто зазначити, що виклики нового часу створюють нові проблеми та перешкоди для реалізації прав спадкоємців на отримання спадщини за заповітом.

Стан дослідження. Окремим питанням правового регулювання спадкування за заповітом та правилам складання й умовам дійсності заповіту приділили свою увагу такі вчені, як П. П. Городько, Ю. О. Заїка, І. Р. Калаур, О. Калініченко, О. Є. Кухарев, С. Р. Леськів, М. В. Мацегора, С. М. Сібільова, О. В. Скрипник, Ю. О. Федорук, В. М. Гордон, Є. О. Рябоконт, А. В. Фурса та інші. Проте, незважаючи на давнє і детальне врегулювання спадкування за заповітом аналіз правових норм і правозастосовної практики, дозволяють зробити висновок про те, що законодавство не позбавлене недоліків та суперечностей, а деякі норми потребують доповнення або зміни.

Саме тому метою статті є здійснення аналізу і узагальнення сутності спадкування за заповітом, детальний розгляд особливостей правового регулювання даного виду спадкування в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Дослідження правових питань спадкування обумовлене зростаючим значенням права приватної

власності громадян і порядку її спадкування в умовах ринкової економіки, необхідністю розробки правового механізму, який належним чином міг би захистити права і інтереси громадян.

Як інститут цивільного законодавства, спадкове право поділяється на дві частини (підінститути), які регулюють відносини у сфері спадкування за заповітом і за законом. І тут є підстави стверджувати, що загальним видом спадкування є спадкування за законом, а спадкування за заповітом є спеціальним видом спадкування.

Дозволивши фізичній особі скласти заповіт, законодавець при цьому зобов'язав її дотримуватися норм діючого законодавства, обмежуючи тим самим її волю при вирішенні питань, пов'язаних із визначенням осіб, до яких можуть перейти належні їй майнові та деякі немайнові права у випадку своєї смерті.

В об'єктивному розумінні спадкування за заповітом, як спеціальна форма (вид) спадкування, визначається як складова частина цивільно-правового інституту «спадкове право», норми якої регулюють відносини, що виникають у разі укладання фізичною особою належним чином оформленого правочину, що має назву заповіту, щодо зміни встановленого законом порядку переходу до інших осіб належного їй майна або вирішення долі інших належних їй благ у випадку своєї смерті. Вона уособлює в собі основні принципи цивільно-правового регулювання – принцип дозволеної спрямованості і принцип диспозитивності [1, с. 156].

У своїй роботі Е. Писарева зазначає, що право на здійснення заповіту є одним із проявів загальної цивільної правоздатності фізичної особи, елементом її правового статусу, її суб'єктивним правом. У праві заповідати знаходить своє відображення принцип диспозитивності суб'єктивних прав фізичних осіб, в першу чергу, правомочність розпоряджатися речами, що належать їм за правом приватної власності[2, с.105].

Академічний тлумачний словник української мови подає таке визначення заповіту: 1) офіційний документ, який містить розпорядження певної особи щодо її майна на випадок смерті; передсмертна воля; 2) настанова, наказ, дані послідовникам або нащадкам; те, що увійшло в традицію, встановилося з давніх часів; 3) те саме, що заповідь [3, с. 269].

В юридичній літературі термін «заповіт» застосовується у двох значеннях: заповітом називається як сам документ, в якому знаходить вираження воля заповідача, так і безпосередньо акт вираження цієї волі [4, с. 63].

Сременко А.П. наводить наступне визначення: заповіт – вид правочину, за яким правові наслідки пов'язують із фактом смерті особи та який вчиняється у встановленій законом формі, повинен містити призначення спадкоємця, також може містити інші розпорядження. Заповіт є правочином, оскільки дія особи, спрямована на досягнення юридичних наслідків, а саме на виникнення, зміну або припинення правовідносин, як зазначено вище, вчиняється в певній формі тощо. Одночасно заповіт виступає юридичним фактом, який поряд з іншими елементами юридичного складу породжує виникнення спадкового правовідношення. До того ж заповіт не може бути підставою виникнення обов'язків спадкоємців перед спадкодавцем за життя останнього [5, с. 38].

І. В. Жилінкова заповіт класифікує як безоплатну, каузальну, строкову і формальну угоду, яка здійснюється від імені однієї особи, або розпорядження, що носить суто владний характер і не може здійснюватися через представника [6, с. 14]. Ця угода може бути складена у присутності свідків та підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню.

За ст.1233 Цивільного кодексу України (далі– ЦК України), заповіт – це особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті [7]. Це документ, в якому фізична особа повідомляє про те, як би вона хотіла розподілити своє майно після смерті.

Відповідно до статті 1234 ЦК України, право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю, яка вправі на випадок своєї смерті розпорядитися всім належним їй майном або його частиною на свій розсуд шляхом посвідчення заповіту на ім'я однієї або кількох осіб, як тих, що входять, так і тих, що не входять до кола спадкоємців за законом, а також на ім'я держави або юридичної особи [7].

Для ґрунтовного сприйняття поняття, змісту та форми заповіту варто враховувати, що останній повинен відповідати загальним правилам щодо дійсності правочину, а саме:

- 1) заповідач повинен бути дієздатним на момент укладання заповіту;
- 2) зміст заповіту не повинен суперечити закону;
- 3) зміст заповіту повинен відображати дійсну волю заповідача;
- 4) заповіт повинен бути вчинений у визначеній законом формі;
- 5) умови заповіту повинні бути здійсненими.

Городько П.П. виділяє низку специфічних ознак заповіту як цивільно-правового правочину:

1) заповіт – це односторонній правочин, який вважається дійсним після того, як заповідач в установленому порядку і в належній формі виявить свою волю. Про складення заповіту заповідач може сповістити своїх спадкоємців чи інших зацікавлених осіб, а може і не знайомити їх із своєю останньою волею, що ніяк не впливає на дійсність заповіту.

2) особливість заповіту полягає в тому, що цей правочин настільки тісно пов'язаний з особистістю заповідача, що виключає його складання за допомогою представника чи довірителя.

3) заповіт – розпорядження на випадок смерті заповідача, тобто безпосередньо правові наслідки, які пов'язані з реалізацією його волі, настануть лише за умови смерті заповідача. Зацікавлені особи не можуть оспорити заповіт навіть, якщо їм відомий його зміст, оскільки заповіт вступає в силу лише після смерті заповідача. Водночас заповіт не є умовним правочином. Та обставина, що він вступає в силу лише за наявності певного складу юридичних фактів, є основним положенням такого правочину, а не додаткова обставина, від якої вона буде залежати. Умовою є певна обставина, яка може настати, але може і не настати. Смерть же людини неминуча, невідомий лише момент смерті. Умова є завжди додатковим моментом в правочині, яка встановлюється за погодженням сторін, і саме від бажання сторін залежить надання правочину умовного характеру. Якщо така умова буде відсутньою, правочин матиме юридичну силу, незважаючи на відсутність умов. А оскільки заповіт укладається саме на випадок смерті, то ця обставина і є необхідним, а не випадковим елементом заповіту, який заповідач за своїм бажанням може включити, або може і не включати. Особливість заповіту полягає в тому, що він містить в собі волю спадкодавця, яку він виклав ще за життя, але безпосереднє здійснення цієї волі можливе лише за умови смерті спадкодавця. Ця

обставина і обумовлює особливі вимоги до оформлення заповіту, оскільки після смерті особа вже не має можливості уточнити чи конкретизувати свої наміри, наприклад, яку саме частину будинку повинен успадкувати син, а яку дочка, що розумів спадкодавець під «цінними речами», які необхідно передати брату; нарешті померлий буде взагалі позбавлений можливості оспорювати цей правочин в силу природних причин. Ось саме тому в законодавстві і передбачені певні гарантії того, що воля померлого має бути виконана належним чином [8, с. 173-174].

Формі заповіту як умові його дійсності в усі часи приділялася окрема увага. З розвитком суспільства до форми заповіту пред'являються все нові вимоги. Форма заповіту пройшла свій розвиток від усної до письмової, від простої письмової до нотаріально посвідченої.

Функціональна спрямованість встановлення законодавством імперативних вимог щодо форми заповіту полягає у забезпеченні максимальної очевидності справжньої волі заповідача. Саме правова природа заповіту як одностороннього розпорядчого правочину, який встановлює порядок правонаступництва в правах і обов'язках особи на випадок її смерті, зумовлює його необхідну ознаку – публічну достовірність. Це висуває підвищені вимоги щодо форми правочину заповіту та порядку його вчинення і офіційного зберігання [9, с. 125].

Загалом, під формою правочину, необхідно розуміти спосіб волевиявлення, який дає можливість зафіксувати волю сторін, підтвердивши реальність їх намірів щодо настання, зміни чи припинення цивільних прав та обов'язків. Натомість під поняттям «форма заповіту» необхідно розуміти фактичний результат вираження заповідачем останньої волі (документ, відео чи аудіо запис тощо).

Правочини, які укладаються, дійсні за певних передбачених законом умов. Істотне значення для дійсності правочину відіграє його форма – той спосіб, за допомогою якого учасники фіксують волевиявлення, спрямоване на укладення правочину. Новітнє цивільне законодавство України намагається максимально спростити форму правочину, в той же час законодавець визначає форму окремих правочинів і передбачає негативні наслідки, пов'язані із її порушенням.

В ст. 295 ЦК України встановлені дві основні форми, в яких повинні вчинятися правочини: усна і письмова (проста і нотаріальна) [7].

Письмова форма в порівнянні із усною формою, звичайно, є більш складною, але одночасно має і цілу низку переваг:

- а) учасники правочину чітко висловлюють свою волю, яка відповідним чином закріплюється в документах;
- б) зацікавлені особи завжди мають можливість ознайомитися із метою правочину і його змістом;
- в) дозволяє мати докази укладення правочину, якщо між сторонами виникне конфлікт.

До правочинів, які повинні бути укладені в письмовій формі і нотаріально посвідчені законодавець відносить і заповіт.

На законодавчому рівні визначено низку спеціальних вимог щодо форми заповіту, недотримання яких призводить до його недійсності. Мова йде про обов'язкову письмову кваліфіковану форму заповіту – письмову з нотаріальним посвідченням. Такий підхід обумовлено тим, що виконання заповіту відбувається вже після смерті заповідача, коли він не може самостійно здійснювати контроль за виконанням заповідальних розпоряджень, що визначені в заповіті. Натомість фіксування останньої волі заповідача належним чином та у визначеному національним законодавством порядку є гарантією виконання заповіту в спосіб, якого бажав заповідач.

Розглядаючи форму заповіту, необхідно виділяти усну та письмову форми. Письмова може бути простою та кваліфікованою (нотаріальне посвідчення). Відповідно до статті 1247 ЦК України заповіт складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення [7]. Елементами конструкції форми заповіту є письмова форма і особистий підпис заповідача, зазначення часу та місця вчинення заповіту, посвідчення заповіту нотаріусом [10, с.586].

Наразі, серед вчених – цивілістів відсутня єдність у поглядах щодо єдиновірної форми заповіту та перспектив її генези. Загалом, такі погляди можна поділити на два напрями – класичний та сучасний.

Представники класичного напрямку вважають, що письмова кваліфікована форма заповіту є єдиновірним способом закріплення останньої волі заповідача. Так, О.В. Скрипник [11, с. 178], О. Калініченко [12, с. 112] та С.Р. Леськів [13, с. 90] зазначають, що

головною перевагою письмової кваліфікованої форми є гарантія справжності заповіту та відповідності його змісту волі заповідача.

Окрім того, О.Є. Кухарев [14, с. 78] вважає, що правила щодо форми та порядку складення заповіту є умовами чинності заповіту та обґрунтованими обмеженнями зовнішнього вираження свободи заповіту.

Натомість представники сучасного напрямку наголошують на тому, що письмова кваліфікована форма заповіту є лише проміжним етапом, який або буде модифіковано з використанням технічних засобів, або поступово буде повністю замінено на більш сучасну – електронну форму. Наприклад, М.В. Мацегора [15, с. 149] вказує, що оскільки наразі форма заповіту пройшла свій розвиток від усної до нотаріально посвідченої форми, подальший розвиток вимог до форми заповіту вбачається у напрямку розвитку електронної бази даних, яка з часом може повністю замінити письмову форму заповіту.

Відповідно до норм міжнародних актів, до яких приєдналася Україна, заповіти, вчинені громадянами України в усній формі можуть бути не визнані Україною, крім тих, що вчинені за виняткових обставин. Однак, нині усна форму заповіту не знайшла свого відображення в ЦК України. Отже, вважаємо, за необхідне визначати в ЦК України можливість складання заповіту в усній формі. Така форма може використовуватись як доповнення до письмової, для верифікації справжньої волі та свободи волевиявлення заповідача та самостійно за виняткових обставин (воєнний чи надзвичайний стан, стихійне лихо тощо) в присутності свідків, звичайно, з подальшим укладенням в письмовій формі з нотаріальним посвідченням за першої такої можливості (наприклад, по завершенню дії виняткових обставин). Для фіксування усної форми мають використовуватись відео та аудіо пристрої. Однак, на нашу думку, перевага має надаватись саме відеозапису, як такому, що сприяє уникненню спорів щодо справжності аудіо запису.

Поряд із категорією «форма заповіту» існує поняття «вид заповіту». Вважаємо, що можна погодитись із думкою О. Калініченка, який зазначає, що «на відміну від форми, вид заповіту характеризує зміст даного правочину (заповіт з умовою, заповіт із підпризначенням спадкоємця, заповіт із призначенням його виконавця тощо) або суб'єктний склад (особистий заповіт; заповіт подружжя), та не

стосується процедури укладення заповіту та його посвідчення [12, с. 111].

Законодавство України передбачає певні види заповітів:

1) заповіт з умовою (стаття 1242 ЦК України). Заповідач може обумовити виникнення права на спадкування у особи, яка призначена у заповіті, наявністю певної умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою (наявність інших спадкоємців, проживання у певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо).

Тобто спадкодавець в тексті заповіту має право визначити умову, настання якої (в тому числі і шляхом виконання її спадкоємцем) є підставою для виникнення у спадкоємця за заповітом права на спадкування.

Умова в заповіті може стосуватися як спадкування в цілому (наприклад, призначений єдиний спадкоємець, настання права спадкування якого обумовлено наявністю певної умови), так і торкатися тільки одного або кількох з призначених спадкоємців (наприклад, спадкоємцями за заповітом призначені три особи, проте тільки у однієї з них виникнення права на спадкування обумовлено настанням умови).

Умова, зазначена в заповіті, зберігає свою силу і продовжує обумовлювати виникнення права на спадкування, якщо тільки на день смерті спадкодавця вона не виконана, не досягнута, не втратила своє значення. Іншими словами, на час відкриття спадщини має зберігатися теоретична можливість настання даної умови. В протилежному випадку умова в заповіті втрачає своє значення і спадщина відкривається на користь спадкоємця за заповітом без умови.

Але слід зазначити, що умова, визначена у заповіті, є нікчемною, якщо вона суперечить закону або моральним засадам суспільства.

Наведене свідчить, що нікчемність умови, тобто абсолютна її недійсність з моменту вчинення заповіту, має місце тоді, коли умова суперечить закону (наприклад, зазначення про необхідність вчинення спадкоємцем протиправних дій) або моральним засадам суспільства (наприклад, зобов'язання спадкоємця взяти шлюб з чітко визначеною особою).

Особа, призначена у заповіті, не має права вимагати визнання умови недійсною на тій підставі, що вона не знала про неї, або якщо настання умови від неї не залежало [7].

2) заповіт подружжя (стаття 1243 ЦК України). Відповідно до закону подружжя має право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому за правом спільної сумісної власності. У випадку смерті одного з подружжя, яке склало такий заповіт, його частка в праві спільної сумісної власності переходить до другого з подружжя, котрий пережив його. Слід зазначити, що такий перехід майна відбувається внаслідок закону (це впливає з норм ст. 1243 ЦК України), а не внаслідок бажання, висловленого в заповіті. І тільки у випадку смерті другого з подружжя спадщина перейде до осіб, визначених подружжям у заповіті, і тільки тоді буде реалізована воля передати за заповітом спадщину конкретній особі (особам) [7].

Однак, як зазначає у своєму дослідженні Е.Писарева [2] норми ст. 1243 ЦК України можуть не знайти широкого застосування, оскільки в реальному житті вони викликають чимало труднощів через низку причин. По-перше, після смерті одного з подружжя складений ними спільний заповіт обмежить цивільну правоздатність того з подружжя, хто залишився живим. З правового погляду, правочин, який обмежує правоздатність, є нікчемним.

По-друге, у випадку смерті одного з подружжя той, хто пережив, стає власником усього майна, яке було спільною сумісною власністю, але він не може розпоряджатися цим майном (наприклад, продати, подарувати, обміняти тощо), оскільки встановлено, що «...нотаріус накладає заборону на відчуження майна, зазначеного в заповіті подружжя» [7]. Цього не відбулося б, якби кожен із подружжя в окремому заповіті заповідав другому свою частку в праві спільної сумісної власності, а на випадок його смерті до відкриття спадщини призначив би спадкоємцем того, кому вони хотіли надати спадщину, тобто застосував би норми про підпризначення спадкоємця.

По-третє, один із подружжя не має права ні скасувати, ні змінити спільний заповіт, оскільки в ч. 3 ст. 1243 ЦК України зазначено, що тільки за життя дружини та чоловіка кожен з них має право відмовитися від спільного заповіту, що підлягає нотаріальному засвідченню. З цього також випливає, що й після смерті одного з

подружжя другий права на зміну, скасування заповіту не набуває, а на відмову – втрачає [2, с.111-112].

3) секретний заповіт (стаття 1249 ЦК України). Секретним є заповіт, який засвідчує нотаріус без ознайомлення з його змістом. Його подають нотаріусу в заклеєному конверті, на якому має бути особистий підпис заповідача. Нотаріус ставить свій засвідчувальний напис на конверті, скріплює його печаткою і в присутності заповідача вміщує конверт із секретним заповітом до іншого конверта, який опечатує. Секретний заповіт дозволяє спадкодавцю виключити небезпеку того, що про його волю дізнаються треті особи чи нотаріус. Законом передбачена й окрема процедура оголошення нотаріусом секретного заповіту [7].

Для того, щоб після смерті заповідача можна було впевнено зробити висновок, що заповіт дійсно відображає його волю, порядок укладення заповітів суворо регламентовано. До форми заповіту пред'являються більш суворі вимоги, ніж до інших цивільно-правових правочинів, оскільки заповіт як правочин набуває юридичної сили після смерті його учасника. [16, с. 73]

Чинний ЦК України у ст. 203 закріпив загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину.

Згідно зі ст. 1247 ЦК України заповіт має бути складений письмово з вказівкою на місце і час його вчинення, власноруч підписаний заповідачем і засвідчений належним чином. Згідно з ч. 2 ст. 1247 ЦК України заповідач повинен власноруч підписати заповіт, але якщо в силу фізичних вад чи хвороби він не може це зробити, то за його дорученням і в його присутності заповіт підписує інша особа. Нотаріус чи інша посадова, службова особа, яка має право здійснювати нотаріальні дії, засвідчує заповіт із зазначенням причин, з яких заповідач не зміг підписати заповіт власноручно [7].

Багатьма українськими вченими відмічаються переваги саме нотаріального посвідчення заповіту. Зокрема, Ю.О. Заїка вказує, що «Посвідчення заповіту нотаріусом чи іншою посадовою особою не можна зводити до простої технічної дії – посвідчення правильності підпису заповідача на заповіті. Воно передбачає з'ясування істинної волі заповідача, його психічного стану на момент укладення заповіту, необхідності роз'яснити чинне спадкове законодавство щодо порядку

спадкування, прав непрацездатних і неповнолітніх спадкоємців» [17, с.70].

Нотаріальне засвідчення заповіту є загальним правилом, умовою дійсності заповіту. Проте законодавець передбачає, що в зазначених у законі випадках заповіт може бути засвідчений іншою уповноваженою на це особою. Підставами для цього може бути відсутність нотаріуса в населеному пункті або перебування заповідача в місці, де звернення до нотаріуса викликає певні труднощі, є обмеженим чи неможливим.

У першому випадку відповідно до ст. 1251 ЦК України заповіт засвідчує посадова, службова особа органу місцевого самоврядування (таке правило не поширюється на таємні заповіти, які в будь-якому разі засвідчуються нотаріусом). У другому випадку, згідно зі ст. 1252 ЦК України діють певні правила засвідчення заповіту посадовою, службовою особою [7].

Наявність свідків під час засвідчення заповіту – нововведення сучасного цивільного законодавства. Це є одним із способів запобігання вчиненню заповіту під впливом насильства чи погрози, уникнення впливу на волю заповідача з боку спадкоємців чи осіб, котрі засвідчують заповіти, полегшення доведення дійсності заповіту тощо. Відповідно до загальних правил за бажанням заповідача його заповіт може бути засвідчений у присутності свідків. Однак законодавством встановлені випадки, коли така процедура є обов'язковою. Наявність свідків вимагається у випадках засвідчення заповіту посадовими, службовими особами, які були зазначені вище, а також у разі, коли заповіт записується за вказівкою заповідача нотаріусом, а сам спадкодавець не може прочитати заповіт уголос через фізичні вади. В обох випадках свідків має бути не менше ніж два. Свідками можуть бути тільки особи з повною цивільною дієздатністю. Ст. 1253 ЦК України встановлено вичерпний перелік осіб, які не можуть бути свідками.

Порушення встановленої форми заповіту призводить до його недійсності (такий заповіт є нікчемним). Тож письмова форма виключає будь-яку можливість усних заповітів, навіть у присутності свідків. Важливими для дійсності заповіту є місце і час його вчинення. Наприклад, заповідач склав два заповіти, отже, виникає питання про юридичну чинність кожного з них. Оскільки заповіт, складений

пізніше, скасовує попередній заповіт повністю або в тій частині, яка йому суперечить, то вказівка на час складання заповіту має важливе значення. Кожен новий заповіт скасовує попередній. Варто мати на увазі, що якщо новий заповіт, складений заповідачем, було визнано недійсним, то дія попереднього заповіту не відновлюється, крім випадків, коли заповідач на момент вчинення заповіту не розумів значення своїх дій і (чи) не міг керувати ними або якщо заповіт вчинено під впливом насильства [7].

Право на скасування та внесення змін до заповіту зберігається за заповідачем у будь-який час за умови збереження у заповідача повної цивільної дієздатності.

Саме тому з метою захисту прав та інтересів осіб законодавцем встановлена вимога щодо державної реєстрації в Спадковому реєстрі всіх складених, посвідчених, змінених та скасованих заповітів у порядку, встановленому Наказом Міністерства юстиції № 1810/5 від 07 липня 2011 р. [18]. Тобто усі довідки з вищевказаного реєстру можуть видаватися лише після смерті або оголошення померлим заповідача. До смерті заповідача жодна особа не має права знайомитися зі змістом заповіту.

І насамкінець, хочемо детальніше розглянути особливості спадкування в умовах воєнного стану. Із введенням воєнного стану на території України багато сфер зазнали змін в правовому регулюванні. Спадкові правовідносини - не виключення. Так, під час воєнного стану були прийняті декілька нормативно-правових актів, що визначають головні особливості процедури спадкування в цей особливий період: Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» (далі - Постанова КМУ) [19] та Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату» (далі - Наказ Мінюсту) [20].

Отже, сталися такі зміни:

1. в процедурі відкриття спадкової справи;
2. в строках для прийняття спадщини;
3. в порядку видачі свідоцтва про право на спадщину;
4. в посвідченні заповітів та спадкових договорів.

Тепер коротко охарактеризуємо кожен із них. По-перше, в умовах воєнного стану, коли численні громадяни є переселенцями, а

деякі території України перебувають під окупацією, Уряд спростив процедуру спадкування. Так, зацікавлені особи мають право звернутися до будь-якого нотаріуса України для заведення спадкової справи, незалежно від останнього місця проживання померлого. Наприклад, якщо спадкоємець у зв'язку з активними бойовими діями не має змоги прибути чи направити заяву за місцем останнього проживання спадкодавця, він може звернутися до будь-якого нотаріуса в регіоні, де він тимчасово перебуває або вимушено переселився.

Також в умовах воєнного стану нотаріус може завести спадкову справу без використання Спадкового реєстру (якщо доступ обмежено). Однак, коли доступ до Спадкового реєстру буде відновлено, нотаріус протягом п'яти робочих днів має перевірити наявність заведеної спадкової справи, спадкового договору та заповіту. Але варто зауважити, що видавати свідоцтва про право на спадщину у спадковій справі, заведеній без використання Спадкового реєстру, до її реєстрації у Спадковому реєстрі - заборонено. Такі законодавчі обмеження покликані не допустити зловживань щодо спадщини в воєнний час та після відновлення мирного життя [21].

По-друге, на період дії воєнного стану строк для прийняття спадщини або відмови від її прийняття - зупиняється. Свідоцтво про право на спадщину видається спадкоємцям лише після закінчення цього строку (з урахуванням часу, на який строк було зупинено). Таким чином, якщо наразі існують причини, які унеможливають звернення спадкоємців із заявами про прийняття спадщини (наприклад, відсутні документи що посвідчують особу, або правовстановлюючі документи на спадкове майно тощо), то такі особи зможуть звернутись до нотаріуса з відповідною заявою вже після закінчення воєнного стану в Україні. Тобто, строки на прийняття спадщини вони не пропустять. Водночас, спадкоємцям, які не мають об'єктивних перешкод у зверненні до нотаріуса для заведення спадкової справи, краще не відкладати це питання на потім. За можливості слід подати нотаріусу всі необхідні документи щодо майна померлого, це значно пришвидшить в подальшому видачу свідоцтва про право на спадщину [21].

По-третє, із урахуванням усіх змін щодо перебігу строку для прийняття спадщини, можна стверджувати, що наразі незалежно від

регіону та технічної можливості нотаріусів доступу до державних реєстрів, видача свідоцтв про право на спадщину до завершення воєнного стану - обмежена.

Наразі отримати свідоцтво про право на спадщину та оформити на себе право власності можливо лише в тому випадку, якщо строк на прийняття спадщини закінчився до введення воєнного стану та нотаріус має можливість виконати всі встановлені законом процедури в рамках відкритої спадкової справи.

Таким чином, на практиці складається ситуація, в якій спадкоємці, за заявами яких були відкриті спадкові справи на територіях, де велись або ведуться бойові дії, не зможуть отримати свідоцтва до повного відновлення роботи нотаріату на цих територіях. При цьому, механізмів передачі таких спадкових справ до інших регіонів чи нотаріусів не передбачено, як і не запроваджено процедури відновлення таких спадкових справ у випадку їх втрати чи знищення.

Окремо варто зауважити на тому, що профільний Закон «Про нотаріат» передбачає видачу свідоцтва про право на спадщину за місцем відкриття спадщини. Тобто, не зважаючи на зміни, введені Постановою КМУ та Наказом Мініюсту, після завершення воєнного стану, спадкові справи, що відкриті не за місцем відкриття спадщини, повинні будуть передаватись нотаріусам за місцем останнього проживання спадкодавця для видачі свідоцтв про право на спадщину [21].

По-четверте, посвідчення заповіту наразі здійснюється за звичайною процедурою, що встановлена Порядком. Окремо варто виділити, що в умовах воєнного стану заповіти військовослужбовців Збройних Сил, інших, утворених, відповідно до законів, військових формувань, а також працівників правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, можуть посвідчуватися командиром (начальником) цих формувань (органів) або іншою уповноваженою таким командиром (начальником) особою з обов'язковою подальшою реєстрацією таких заповітів у Спадковому реєстрі. Начальник табору (установи, де створено дільницю) для військовополонених може посвідчувати заповіт військовополоненого.

Також слід зазначити, що в умовах воєнного стану практично не зазнала змін процедура посвідчення спадкових договорів. Водночас, бажаним укласти спадковий договір необхідно врахувати,

що з набуттям 28 квітня 2022 року чинності змін до Постанови КМУ №164, нотаріальне посвідчення спадкових договорів здійснюється виключно нотаріусами, включеними до затвердженого Міністерством юстиції переліку нотаріусів, якими в умовах воєнного стану вчиняються нотаріальні дії щодо цінного майна [21].

Висновки. Отже, підсумуємо, що саме спадкування є одним із найбільш важливих питань у юридичній галузі і залишається в центрі уваги суспільства та держави, кожного громадянина загалом. Адже рано чи пізно з цією проблемою стикається більшість людей. Фактично кожна людина за життя стає спадкоємцем і приречена стати спадкодавцем після своєї смерті.

Спадкове право України та більшості іноземних держав ґрунтується на поєднанні двох основоположних принципів: свободи заповіту й охорони інтересів сім'ї, що відповідає першим двом підставам спадкування – за заповітом та за законом. Спадкування за заповітом відіграє провідну роль, оскільки надає можливість власнику на свій розсуд розпорядитися майном у разі смерті.

Заповіт – це акт, який не породжує юридичні наслідки за життя заповідача, містить у собі одностороннє розпорядження фізичної особи, вчинене у встановленій законом формі, про те, що має бути виконане після її смерті, і, головним чином, «щодо переходу її майна на користь визначених осіб». Під формою заповіту необхідно розуміти фактичний результат вираження заповідачем останньої волі (документ, відео чи аудіо запис тощо). Законодавством України передбачена лише одна форма заповіту – письмова, з нотаріальним посвідченням.

Відносини спадкування за заповітом сьогодні відіграють провідну роль, оскільки надають можливість особам на свій розсуд розпорядитися майном у разі смерті. Але як свідчить практика, існують певні прогалини, що потребують усунення та подальшого дослідження. Наприклад, подальшого розгляду потребують питання врегулювання форми заповіту, права на складення заповіту неповнолітніми, посвідчення секретного заповіту, конкретизація дій спадкоємців для отримання спадщини в період воєнного стану й інших важливих аспектів, пов'язаних із спадкуванням за заповітом.

Література:

1. Кобзар В. В. Актуальні питання правового регулювання спадкування за заповітом / В. В. Кобзар // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 1. – С. 154-160.
2. Писарева Е. Заповіт як підстава виникнення спадкових відносин: деякі аспекти правового регулювання / Е. Писарева // Вісник Академії управління МВС. – 2009. – № 3. – С. 104-113.
3. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. - Київ : Наук. думка, 1970 - 1980. – Т. 3 : 3 / ред. тому: Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. – 1972. – 744 с.
4. Петrenchенко С. А. Спадкування за заповітом в Україні: історія й сучасність / С. А. Петrenchенко // Право і суспільство. – 2015. – № 5.2(2). – С. 61-67.
5. Єременко А. П. Поняття заповіту та його правова природа / А. П. Єременко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2018. – № 9. – С. 38-40.
6. Жилінкова І. В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Ірина Володимирівна Жилінкова; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 39 с.
7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15#Text>
8. Городько П. П. Заповіт та договір дарування як способи розпорядження майном / П. П. Городько // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 8. – С. 170-177.
9. Козловська Л.В. Функціональна спрямованість форм заповіту: призначення, елементи, перспективи розвитку (порівняльний аналіз)/ Л.В.Козловська// Порівняльно-правові дослідження.– 2009. – № 1. – С. 125–130.
10. Січко Д. С. Форма заповіту: вітчизняний та зарубіжний досвід / Д. С. Січко, А. В. Фурса // Молодий вчений. – 2019. – № 2(2). – С. 585-589.

11. Скрипник О.В. Форма заповіту за законодавством України та держав Західної Європи: порівняльний аналіз / О. В. Скрипник// Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – 2009. – №. 36. – С. 172–180.
12. Калініченко О. Форми заповіту за Цивільним кодексом України / О. Калініченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2011. – №. 88. – С. 110-113.
13. Леськів С.Р. Спадкування за заповітом: цивільно-правові аспекти / С. Р. Леськів// Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 4. – С. 88–91.
14. Кухарев О.Є. Проблеми обмеження свободи заповіту у спадковому праві України / О. Є. Кухарев// Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. – 2017. – № 6 (1). – С. 75–78.
15. Мацегора М. В. Форма заповіту: становлення, розвиток, сучасні вимоги / М. В. Мацегора // Форум права. – 2007. – № 2. – С. 146-150.
16. Заїка Ю. О. Форма заповіту як умова його дійсності / Ю. О. Заїка // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 1-2. – С. 73-76.
17. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток : [моногр.]. – [2-е вид.]. – К. : КНТ, 2007. – 288 с.
18. Про затвердження Положення про Спадковий реєстр: Наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11#Text>.
19. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року №164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>.
20. Наказ Міністерства юстиції України від 11 березня 2022 року №1118/5 «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0325-22#Text>.

21. Особливості спадкування під час воєнного стану. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://jurliga.ligazakon.net/analytics/211065_osoblivost-spadkuvannya-pd-chas-vonnogo-stanu.

Kaplina Galina, Shulika Alina. The will: types, form and rules of forming. – Article.

The article examines the issue of inheritance by will, including in martial law. It is stated, the will is the individual order of individual in case of his or her death. It is demonstrated in the article that the meaningful part of the will is one side right, the action of one side, it will be able to be presented by one of several persons. As the other right the will determines some consequences: the transformation of rights and duties of the interitor – commander to another person who is inheritor. It is analyzed the next observation of issue of the will form and the right for creating it by young persons, the certificate of a secret will, the specification of the actions of the heirs to get an inheritance during martial law, need the next consideration etc.

Key words: *the will, form of the will, tastementary inheritance, festafor, inheritors, notarization, inherited relationship, the rules of forming of the will, martial law.*

Каплина Г.А., Шулика А.А. Завещание: виды, форма, порядок оформления/ - Статья

В статье исследованы вопросы наследования по завещанию, в том числе в условиях военного положения. Установлено, что завещание – это личное распоряжение физического лица в случае своей смерти. В статье отмечено, что по своей сути завещание является односторонней сделкой – действием одной стороны, которая может быть представлена одним или несколькими лицами. Как и любая другая сделка, завещание обуславливает наступление определенных юридических последствий: передачу прав и обязанностей наследодателя-завещателя другому лицу – наследнику. Проанализировано, что дальнейшего рассмотрения требуют вопросы урегулирования формы завещания, права на составление завещания несовершеннолетними, удостоверение секретного

завещання, конкретизація дійсвий наследников для получения наследства в период военного положения и т.д.

Ключевые слова: завещание, форма завещания, виды завещания, наследование по завещанию, наследодатель, наследники, нотариальное удостоверение, наследственное правоотношение, порядок оформления завещания, военное положение.

Авторська довідка:

Капліна Галина Анатоліївна –кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Шуліка Аліна Олександрівна - студентка 2 курсу ОС «бакалавр» спеціальності 081 «Право» юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

*Шуліка Аліна,
студентка 2 курсу ОС «бакалавр» спеціальності 081
«Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля
Науковий керівник: **Мартинова Л.В.**,
к.е.н., доцент, доцент кафедри господарського права
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

У роботі досліджено питання організації діяльності банківської системи України в умовах воєнного стану. Встановлено, що основними змінами в правовому регулюванні банківської системи є: призупинення роботи валютного ринку України, крім операцій з продажу іноземної валюти клієнтам; обмеження зняття готівки з рахунку клієнта в обсязі 100 тис. грн на день (не враховуючи виплати заробітної плати та соціальних виплат), крім підприємств та установ, що забезпечують виконання мобілізаційних планів (завдань) тощо; уведення мораторію на здійснення транскордонних платежів (крім підприємств та установ, що забезпечують виконання мобілізаційних планів (завдань) та Уряду, окремих дозволів НБУ) тощо. Проаналізовано, що зазначені зміни сприятимуть збереженню ресурсної бази банківської системи й забезпечать безперебійне фінансування видатків державного бюджету України.

Ключові слова: банки, банківська система, банківська діяльність, Національний банк України, воєнний стан.

Постановка проблеми. Внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, зазнали змін майже всі сфери людської життєдіяльності. Тому на даному етапі важливо правильно об'єднати зусилля й направити їх в правильному напрямку, що дозволить забезпечити безперебійну роботу важливих державних органів, установ тощо.

На сучасному етапі розвитку суспільства ми можемо охарактеризувати визначну роль банківської системи в ринковій економіці України. Створення грошей, управління грошовими

потоками, забезпечення сталості грошового ринку та банківської діяльності – все це специфічні, притаманні банківській системі, функції. Ефективна робота економіки в кожній країні, насамперед, залежить від стабільності банківської системи. Остання є ніби фінансовим посередником між сектором економіки та населенням країни, що задовольняє потреби при розподілі фінансових ресурсів.

Реалії сучасності, такі як введення воєнного стану в Україні та тимчасова окупація деяких територій України вказують на проблемні аспекти в роботі банківської системи та підкреслюють актуальність даного питання.

Стан дослідження. Вивченням окремих напрямків розвитку банківської системи України займалося чимало науковців, серед яких варто виділити О.Б. Деревську, Л.Л. Гриценко, І.М. Хандюк, О.О.Болдирева та інших.

Саме тому метою дослідження є висвітлення змін в діяльності банківської системи України в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У загальному значенні під банківською системою розуміють законодавчо визначену структуровану сукупність різних видів банків та банківських інститутів, за допомогою яких здійснюється мобілізація коштів і надаються різноманітні послуги щодо приймання вкладів і надання кредитів.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року сучасна банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень цього Закону та інших законів України. Національний банк України відповідає за підтримання стабільності національної грошової одиниці та функціонування банківської системи [1].

Згідно з чинним законодавством Національний банк має повноваження визначати особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду. Окремими рішеннями НБУ може впроваджувати необхідні заходи в залежності від масштабу загрози та можливих негативних наслідків для банківської системи України.

Правління Національного банку України забезпечує свою роботу відповідно до Закону України «Про Національний банк», Регламенту Правління Національного банку України в умовах особливого періоду, затвердженого рішенням Правління Національного банку України від 21 серпня 2019 року № 606-рш, нормативно-правових та розпорядчих актів Національного банку України [2].

У зв'язку із оголошенням воєнного стану по всій території України, Національний банк оперативно ухвалив Постанову Правління № 18 від 24 лютого 2022 року "Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану" якою, зокрема, передбачено, що:

- ✓ банки забезпечують роботу відділень в безперервному режимі в умовах відсутності загрози життю та здоров'ю населення;

- ✓ банки продовжують роботу з урахуванням обмежень, визначених цією постановою;

- ✓ забезпечується доступ до сейфових скриньок в безперервному режимі;

- ✓ безготівкові розрахунки здійснюються без обмежень;

- ✓ банкомати підкріплюються готівкою без обмежень;

- ✓ НБУ здійснює підкріплення готівкою без обмежень;

- ✓ НБУ здійснює бланкове рефінансування банків для підтримки ліквідності без обмежень за сумою терміном до одного року з можливістю пролонгації ще на один рік;

- ✓ платежі Уряду України здійснюються без обмежень, згідно із законодавством про особливий період [3].

Відповідна постанова також передбачає введення тимчасових обмежень з 24 лютого 2022 року, а саме:

- ❖ призупинити роботу валютного ринку України, крім операцій з продажу іноземної валюти клієнтами;

- ❖ зафіксувати офіційний курс на 24 лютого 2022 року;

- ❖ обмежити зняття готівки з рахунку клієнта в обсязі 100 тис. грн на день (не враховуючи виплати заробітної плати та соціальних виплат), крім підприємств та установ, що забезпечують виконання мобілізаційних планів (завдань), Уряду та окремих дозволів Національного банку без нарахування та зняття комісій;

❖ заборонити видачу готівкових коштів з рахунків клієнтів в іноземній валюті, крім підприємств та установ, що забезпечують виконання мобілізаційних планів (завдань), Уряду та окремих дозволів Національного банку;

❖ увести мораторій на здійснення транскордонних валютних платежів (крім підприємств та установ, що забезпечують виконання мобілізаційних планів (завдань) та Уряду, окремих дозволів НБУ);

❖ зупинити здійснення обслуговуючими банками видаткових операцій за рахунками резидентів держави, що здійснила збройну агресію проти України;

❖ банкам – емітентам електронних грошей призупинити здійснення випуску електронних грошей, поповнення електронних гаманців електронними грошима, розповсюдження електронних грошей [3].

Відповідні дії є необхідними для забезпечення надійного та стабільного функціонування фінансової системи країни та максимального забезпечення діяльності Збройних Сил України, а також безперебійної роботи об'єктів критичної інфраструктури.

Тож, очевидно, що і в період дії воєнного стану Національний банк України (НБУ) продовжує реалізацію спрямованих на підтримання фінансової стійкості заходів у монетарній політиці та регулюванні фінансового сектору. Так, наприклад, з 4 квітня 2022 р. тимчасово скорочено граничні строки розрахунків за експортно-імпортними операціями з 365 до 90 календарних днів з метою запобігання виведенню капіталу за кордон і недопущення виникнення макроекономічних дисбалансів. Нові вимоги застосовуватимуться й до операцій резидентів з експорту та імпорту товарів.

НБУ дозволив банкам продавати готівкову іноземну валюту населенню. Курс купівлі не має бути нижчим, а курс продажу може відхилятися не більше ніж на 10 % від офіційного курсу НБУ на день здійснення операції. Покладаються надії, що відновлення продажу готівкової валюти банками сприятиме зменшенню можливостей для функціонування ринку нелегальних валютообмінних операцій та, відповідно, знижуватиме ризики для громадян.

Також Рада НБУ ухвалила Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану, що діятимуть до нормалізації

функціонування економіки й фінансової системи. Документ передбачає, зокрема:

- фінансування з боку регулятора лише критичних видатків уряду та якнайшвидшу повну відмову від цього інструменту з метою уникнення фіскального домінування та високої інфляції, зниження довіри до НБУ, ускладнення процесу євроінтеграції України та співпраці з міжнародними фінансовими донорами;

- збереження власної інституційної, фінансової та операційної незалежності регулятора для належного виконання ним власних функцій;

- подальшу підтримку стабільної роботи банківської системи;

- активну протидію агресії на фінансовому фронті;

- сприяння розв'язанню проблем українських біженців;

- недопущення звуження сфери застосування гривні як єдиного законного платіжного засобу в Україні;

- сприяння залученню зовнішнього фінансування й запровадження реформ в Україні [4].

Висновки. Отже, можна зробити висновки, що робота банківської системи зазнала певних змін, викликаних введенням воєнного стану в Україні, а саме ключові з них: призупинення роботи валютного ринку України, крім операцій з продажу іноземної валюти клієнтам; обмеження зняття готівки з рахунку клієнта в обсязі 100 тис. грн на день (не враховуючи виплати заробітної плати та соціальних виплат), крім підприємств та установ, що забезпечують виконання мобілізаційних планів (завдань) тощо; уведення мораторію на здійснення транскордонних платежів (крім підприємств та установ, що забезпечують виконання мобілізаційних планів (завдань) та Уряду, окремих дозволів НБУ) тощо.

Національний банк України швидко зреагував на деякі перешкоди в нормальній діяльності банківської системи і прийняв дієві заходи, що дозволять мінімізувати певні ризики для банків. Також нові зміни в їхній роботі сприятимуть збереженню ресурсної бази банківської системи й забезпечення її ліквідності, безперебійному фінансуванню видатків державного бюджету, додасть додаткове фінансування Збройних сил України тощо.

Література:

1. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р.//Відомості Верховної Ради України, 2001.-№5-6.-Ст.30.
2. Як працюватиме банківська система України у разі воєнного стану. Відповідає НБУ [Електронний ресурс]. – 2022. - Режим доступу до ресурсу: <https://suspilne.media/202741-ak-pracuvatime-bankivska-sistema-ukraini-u-razi-voennogo-stanu-vidpovidaє-nbu/>
3. Постанова Правління Національного банку України «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану»[Електронний ресурс]. – 2022. - Режим доступу до ресурсу: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_24022022_18
4. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні (01– 15.04.2022 року) [Електронний ресурс]. – 2022. - Режим доступу до ресурсу: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiykosti-v-umovakh-voyennoho>

Annotation in English: *It is investigated the issues of activity of banking system of Ukraine during the war condition. It is assigned that the main changes in legal regulation of the banking system is: shortly stop working of financial area of Ukraine, except the selling of foreign currency to the customers; the limitness of getting cash per one client in amount of 100 thousand hryvnias a day (not taking into consideration salary and some social profits), except the enterprises and establishment that provide the implementation of mobilization plans (tasks) etc.; starting moratorium for using cross-border payments (except enterprises and establishment of providing mobilization plans (activities) and government, some parts of National Security of Ukraine (NSU) etc. It is analyzed that mentioned changer will represent to save resource expenses of banking system and unstoppable financing of national budget of Ukraine.*

Keywords: *banks, banking system, banking, National Bank of Ukraine, martial law.*

З М І С Т

НАУКОВА ПАНЕЛЬ

Валецька О.В	
ПРИЗУПИНЕННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ЯК НОВЕЛА ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	3-
Вінник О. М.	
ЦИФРОВЕ ГРОМАДЯНСТВО В УМОВАХ МИРУ І ВІЙНИ.....	10-
Галкіна Н.М	
ЗАБОРОНА СТРАЙКІВ ЗА УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ.....	16-
Головань Т.	
СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ В УКРАЇНІ.....	22-
Гриценко Г.М	
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІНВЕСТУВАННЯ У ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД.....	30-
Денисенко Г. О., Татаренко Д.В.	
ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	36-
Єфремова К.В.	
ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	42-
Жернаков В.В.	
ЗДОБУТКИ І ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ ПРАЦІ	47-
Івчук Ю.Ю	
ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ БЕЗПОСЕРЕДНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРАКТИКА ЄСПЛ	54-
Капліна Г.А	
ВИЗНАЧЕННЯ ВИДІВ ТА ОБСЯГІВ ШКОДИ ТА ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ КРАЇНИ-ОКУПАНТА.....	60-

Качурін С.Г	
КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВОЇ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ.....	-66-
Клемпарський М.М., Куценко Т.Р	
ОБМЕЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ СУДДІ ЯК СПЕЦІАЛЬНОГО СУБ'ЄКТА ТРУДОВОГО ПРАВА.....	-77-
Кобзар М.В	
КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАПАХУ ЇЖИ У КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ КУЛІНАРНИХ ТРАДИЦІЙ.....	-82-
Коваленко О. О.	
ЗМІЩЕННЯ АКЦЕНТІВ ПРОЯВУ СВОБОДИ ВОЛІ СТОРІН ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПЛИВУ НА КОНЦЕПЦІЮ ГІДНОЇ ПРАЦІ В УКРАЇНІ В МИРНИЙ ПЕРІОД.....	-87-
Корнієнко І. С.	
ОСОБЛИВОСТІ АУДИТУ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	-94-
Кузьменко С.Г.	
СОЦІАЛЬНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ ЯК РІЗНОВИД ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ.....	-100-
Кучма О.Л.	
ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЗУПИНЕННЯ ДІЇ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ	-106-
Луценко О. Є.	
ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ПРАЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	-111-
Мердова О.М.	
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА ОСВІТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	-117-
Михайлюк В.П.	
ГЕНДЕРНІ ВІДНОСИНИ В ПРАВОВОМУ ПОЛІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ХІV – ХVІІІ СТОЛІТТЯХ	-122-
Петросян К. С., Котова Л.В.	
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ НА СОЦІАЛЬНУ ДОПОМОГУ НА ПРОЖИВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	-129-
Сіньова Л. М.	
ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРАЦЮЮЧОГО ВЛАСНИКА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	-138-

Татаренко Г.В., Панов І.В.	
ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ У ПРАВОВИХ АКТАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	-143-
Терещенко С.В., Терещенко Д.	
ЗАСТЕРЕЖЕННЯ ЩОДО ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ.....	-149-
Телушкіна О.А.	
НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ЕТНОДИЗАЙНУ В УКРАЇНІ.....	-155-
Удовенко А.С., Стрикун Є.	
ЗНАЧЕННЯ ДОКАЗІВ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ ДЛЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	-161-
Шаповалова К.Р.	
ДО ПИТАННЯ ПЕРЕВАЖНИХ ПРАВ ПРИ ЗВІЛЬНЕННІ.....	-166-
Шаповалова О.В.	
ЗНАЧУЩІСТЬ ЦИФРОВИХ РЕСУРСІВ КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ	-170-
Щербина В.І.	
ПРО РОЛЬ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМИ БЕЗРОБІТТЯ В УКРАЇНІ ТА СПРІЯННЯ МАКСИМАЛЬНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ.....	-174-

СТУДЕНСЬКА НАУКА

Базалєєва А.В., Арсєнтьєва О.С.	
МОБІНГ ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ.....	- 180-
Болюх Н. О., Капліна Г. А.	
ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОЇ СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ.....	- 188-
Винник О.О.	
ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ.....	- 200-

Галушко В.Г., Ященко Д.О.	
ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД; ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В РАМКАХ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.	- 208-
Горлова А.В., Сілютіна І.М.	
ЗАКОРДОННІ ПРАКТИКИ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ДОСВІД США.....	- 214-
Григор'єва Р. О., Гніденко В. І.	
ПРОБЛЕМИ АВТОРСЬКИХ ПРАВ У ВСЕСВІТНЬО ВІДОМІЙ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ.....	-222-
Григор'єва Р.О., Татаренко Г.В.	
ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РОСІЄЮ 2022 р.....	-231-
Гросицький О.О., Шелковая Н.В.	
ПРОБЛЕМА ДУХОВНОЇ ДЕГРАДАЦІЇ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА	-238-
Дубейко Є. О.	
СПАДКОВИЙ ДОГОВІР У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	-246-
Золкіна А.В., Фоменко Ю. Р.	
ТИМЧАСОВЕ ЗУПИНЕННЯ РОБОТИ СУДУ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ	-262-
Ізосімов Д.С.	
ПРОБЛЕМА ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ТА ДОКАЗУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	-268-
Карпенко М.В., Мартинова Л.В.	
ДОЦІЛЬНІСТЬ ТА ПРАВОВІ ПІДСТАВИ РОЗВИТКУ РИНКУ СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ.....	-272-
Карпенко М.В.	
НЕДІЙСНІ ПРАВОЧИНИ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ЇХНЬОЇ НЕДІЙСНОСТІ.....	-279-
Климаш Дар'я, Івчук Ю. Ю.	
ПРОБЛЕМИ ОТРИМАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПОКАЗАНЬ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ СВІДКІВ	-291-
Ковальчук Ю.І.	
ПРАВО ГОСПОДАРСЬКОГО ВІДАННЯ ЯК ЮРИДИЧНА ФОРМА МАЙНОВОЇ САМОСТІЙНОСТІ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	-296-

Красюк В. Р.	
АКТУАЛЬНІ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВСТУПНОЇ КОМПАНІЇ 2022 РОКУ.....	- 302-
Летюка В.	
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ВИДИ ПРАВА СПІЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ	-308-
Мосенцев А. М., Капліна Г. А.	
ДОГОВІР ПОСТАВКИ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ.....	-323-
Олифіренко К.О.	
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСФЕРУ ТЕХНОЛОГІЙ В РОЗРІЗІ ВІТЧИЗНЯНОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ	-330-
Подрез О. О., Гніденко В.І.	
УРЕГУЛЮВАННЯ АВТОРСЬКОГО І СУМІЖНОГО ПРАВА.....	-337-
Рудницький А.	
ПРАВО НА ОПЛАТУ ПРАЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	-356-
Рязанцева П.І., Мартинова Л.В.	
СИСТЕМА ТА ПРОЦЕС ОПОДАТКУВАННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	-359-
Рязанцева П.І.,	
ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ В УКРАЇНІ.....	-364-
Сап'янова А.О.	
ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ БАТЬКІВ ПО ВИХОВАННЮ ДІТЕЙ.....	-376-
Стародубцева К., Хілюк В.	
ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ БІЖЕНЦІВ І ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ.....	-382-
Федотова А.	
ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ ЯК ГІБРИДНИЙ ІНСТРУМЕНТ ВИРІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ.....	-389-
Фік О.В.	
ПРАВО НА ВІДПУСТКУ В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ.....	-396-
Фоменко Ю.Р., Розовський Б.Г.	
РОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ВІДКРИТИХ ДАНИХ ДЕРЖАВНИМИ СЛУЖБОВЦЯМИ.....	-399-
Харченко К.	
СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ.....	-405-

Хворов С.О.	
ПОЛІТИЧНИЙ РАДИКАЛІЗМ ЯК СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ ФЕНОМЕН.....	410-
Ященко Д., Хілюк В., Розовський Б.Г.	
ТРУДОВИЙ ДОГОВІР У РЕАЛІЯХ ВОЄННОГО ЧАСУ: ЗМІНИ ТА ЇХ НАСЛІДКИ.....	416-
Хлистун Ю.І.	
ВІДРОДЖЕННЯ ВІЗАНТІЙСЬКОГО СТИЛЮ ЖИВОПИСУ У ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМАХ НА СХОДІ УКРАЇНИ НА РУБЕЖІ ХХ-ХХІ СТОЛІТЬ.....	422-
Черенкова М.С., Капліна Г.А.	
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦІННИХ ПАПЕРІВ Й АКТУАЛЬНІ ЗМІНИ ФОНДОВОГО РИНКУ: ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ТА ВОЄННИЙ СТАН.....	429-
Черенкова М.С., Татаренко Г.В.	
ЗМІСТ І ЗНАЧЕННЯ СТАНДАРТІВ ПРОТОКОЛУ БЕРКЛІ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ОНЛАЙН-РОЗСЛІДУВАНЬ.....	443-
Капліна Г. А., Шуліка А. О.	
ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	450-
Шуліка А. О.	
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	470-

Науковевидання
МАТЕРІАЛИ
Всеукраїнської науково-практичної конференції аспірантів,
студентів, молодих науковців
**«Правові засоби забезпечення та захисту прав людини:
вітчизняний та зарубіжний досвід»**

19 травня 2022 р.

Відповідальний за випуск *Г.А.Капліна*
Оригінал-макет *О.В. Могильна*

Підписано до друку 27.06.2022 Формат 60×84 ¹/₁₆. Гарнітура Times.
Умов. друк. арк 12,7. Обл.-вид. арк. 13,9.
Наклад 100 прим. Вид. № 3287. Замов. № 26. Ціна договірна.

**Видавництво Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля**

Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1620 від 18.12.03 р.

Адреса видавництва: 93400, м. Северодонецьк,
просп. Радянський, 59а,
E –mail: vidavnictvosnu.ua@gmail.com

Надруковано:
Відділ технічного обслуговування СНУ ім. В.
Далю Адреса: просп. Центральний, 59-А
м. Северодонецьк, 93400, Україна